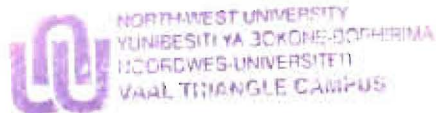

**LETSHWAO LA BOMODIMO
DINGOLWENG TSA SESOTHO:
MANOLLO YA SEMIOTIKI**

by

MOKHELE MICHAEL MOTINGOE

2008-03-20

Academic Administration
PO Box 1174
VANDERBIJLPARK
1900

**LETSHWAO LA BOMODIMO DINGOLWENG TSA
SESOTHO: MANOLLO YA SEMIOTIKI**

M M MOTINGOE

**A dissertation submitted in fulfilment of the
requirements for the degree**

MASTER OF ARTS

in

Department of African Languages

of the

**NORTH-WEST UNIVERSITY
(VAAL TRIANGLE FACULTY)**

SUPERVISOR: Prof TJ Selepe

Vanderbijlpark

2008

TIISO (DECLARATION)

Ke tiisa hore LETSHWAO LA BOMODIMO DINGOLWENG TSA SESOTHO: MANOLLO YA SEMIOTIKI ke mosebetsi wa ka ka sego le hore mehlodi yohle eo ke e sebedisitseng kapa ho e qotsa e ananetswe ka lenane la mehlodi le phethahetseng.

(M M MOTINGOE)

LETSATSI: Tshitwe 2007

DITEBOHO (ACKNOWLEDGEMENTS)

Ha motho a fihla pheletsong ya mosebetsi wa phuputso o kang ona o ye o qakehe hore ke bomang ba tshwanelwang ke ho lebohuwa. Bohle ba tsebang ba lokelwa ke teboho, ke ba leboha haholo. Ke rata ho qolla ba latelang ka kotloloho:

Prof T J Selepe wa North – West University Vaal Triangle Campus ke mo leboha haholo. Phuputsong ya ka e bile motataisi le moeletsisi wa sebele le wa nnete. Motaung ba ha Motingoe ba a o leboha.

Prof P R S Maphike ya e ileng a bala le ho hlahloba mosebetsi wa ka pele ke o fetisetsa ho motataisi, Tau diteboho tsa ka ke tseo. Le ka moso hle.

Dr J Seema wa North – West University Vaal Triangle Campus re bile le dipuisano le yena ka makgetlo a mangatanyana. Ke leboha seabo sa hae phuputsong ena. Letshwele le beta poho.

Prof K Koka wa Kara Heritage Institute o ile a nkadima dibuka, ra ba le dipuisano le ho nkgothalletsa hore ke tswelle pele ka phuputso ena. Ke mo leboha ho menahane ka diphehiso tsa hae. Re batho ka ba bang.

Ntate T Modupe moholwane ke leboha thuso ya hao haholo ha o ile wa nthusa ka khomphutha ka nako eo e neng e sa sebetse hantle. Ke o lebohela boitelo le mafolofolo a hao. Kubu o se ke wa kgathala. Matsohomabedi a thusa.

Ntate M M Morapeli moholwane le ntate M P Khaile ke le leboha ha sekete ha le ile la nkgothalletsa ho ngola mosebetsi ona ka ha le hlokometse hore e hlile leqeme le leholo haholo lefapheng la Bodumedi ba Setso. Hlaahlela le lla ka le leng.

Basebetsimmoho baruti D A Thejane le M W Tšiu ke a ba leboha ha ba ile ba nkgothatsa le ho nkadima dibuka tse nthusitseng haholo phuputsong ya ka. Ntjanapedi ha di hlolwe ke phokojwe.

Ke leboha mohatsa ka Mmamokhele, moradia Radebe, ka teboho e tswang botebong ba pelo. Ha e ne e se ka kgothatso, thuso le boiphihlelo ba hae ba Sesotho mosebetsi ona o ka be o sa fihlella boemo boo o leng ho bona. Mosadi ya kgabane o etsa jwalo.

Bara ba rona Motebejane le Mahlomola, ke le lebohela tsebo ya lona ya khomphutha eo le nthusitseng haholo ka yona hore ke tsebe ho tlanya mosebetsi ona esitana le ka nako tse ding e ne e le lona le tlanyang mosebetsi ona. Batlounge ke leo lefa la habo lona, leo le tlang ho tseba ho itshepa le ho intlafatsa ka nepo ka lona.

NYEHELO

Ho mohatsa ka Mmamokhele ngwetsi ya Batlounq, eo ha e ne e se ka boitelo bo boholo ba hae, e ka be ke sa ka ka fihlella tlhoho ena dithutong tsa ka. Ke o leboha ho menahane Letebele le letle.

KAKARETSO (ABSTRACT)

Phuputso e tla be e opile kgomo lenaka ha e nyalanya ntlha ya letshwao la bomodimo dingolweng tsa Sesotho le Bodumedi ba Setso. Ka baka la ho fihla ha baruti ba Mafora (baromuwa) mona Aforika, ba ile ba bolela hore tsohle tse amanang le motho e motsho ke bohetene, ka mantswe a mang di kgahlanong le Modimo. Taba ena e tlisitse sekgeo se seholo ntlheng ya boitshupo ba Modimo. Basotho ba fetoha Bokgwanatshwana, ba lahleha e le ka nnete. Matsatsing ana batho ba rata ho tseba moo ba tswang teng, e le hore ba tle ba tsebe moo ba yang teng. Phuputso ena e bohlokwa haholo jwalo ka phehiso ho Basotho, ho ka ba ntshetsa pele le ho ba matlafatsa.

Pele baruti ba fihla Aforika Basotho ba ne ba se ba tseba Modimo o moholo. Tsebo ya bomodimo ba bile le yona ho tloha nakong ya maswetso, ha ho motho ya ba rutileng yona. Sena se bonahala kutlwisisong ya bona ya tlholeho le qaleho ya popo ya dintho tsohle. Modimo o itshupile ho bona ka mokgwa o akaretsang le ka mokgwa o qollehileng. Ntlha ena e totobatswa ke dimite, dilegente, dithoko tsa sehloholo le dingolwa tsa sejwalejwale tse kang dipale, ditshwantshiso, dithothokiso, dipalekgutshwe le meqoqo. Dingolweng tsena tsa Basotho ho hlakile ka mokgwa o motle hore ba na le tsebo ya bomodimo e phethahetseng, e, ke badumedi ka mehla.

Sepheo sa phuputso ena ke ho batlisisa letshwao la bomodimo dingolweng tsa Sesotho, semelo, sebaka le maemo a Modimo jwalo ka ha ho bonahala hore ke ntlha e teng bophelong ba Basotho. Phuputso e tla hie e itshetlehe haholoholo ka dingolwa tsa Basotho, ho be le dipuisano le bona le ho mamela Lenaka la Motheo Lekgotleng la Kgaso la Aforika Borwa. Ka ha ho se pelaelo hore phuputso ena e itshetlehile hodima ditsela tsa manollo ya dingolwa tsa matshwao le ho bolela (reha), dintlha tsa sehlooho tsa yona di tla hlaloswa ka matshwao le mabitso.

TABLE OF CONTENTS

TIISO (DECLARATION).....	III
DITEBOHO (ACKNOWLEDGEMENTS).....	IV
NYEHELO	VI
KAKARETSO (ABSTRACT).....	VII
TABLE OF CONTENTS	VIII
KGAOLO YA 1	1
SELELEKELA.....	1
1.1 SEPHEO SA PHUPUTSO.....	1
1.1.1 J.M. Katametsi (1998) Conflict in J.M. Ntsime’s Drama – Text: Pelo e ja Serati.....	3
1.1.2 A.M. Lesitsi (1990) Seemahale.....	3
1.1.3 Y. Makhubela (2000) Art and Ideology in the Poetry of K.P.D. Maphalla.....	4
1.1.4 S.J. Malao (1990) Tshekatsheko ya Dipadi tse di Kwadilweng ke M.O.H Seboni ka Boena	4
1.1.5 P.R.S. Maphike (1991) History of Southern Sotho Literature as System, 1930 – 1960.....	4
1.1.6 Z.A. Matšela (1990) Bochaba ba Basotho	4
1.1.7 J.M.L. Moeketsi (1990) A Social Cultural and Linguistic Study of Personal Names in Sesotho	4
1.1.8 S.B.M. Noge (1994) Loso jaaka Tlhotlhetso mo Pokong ya Setswana	5

1.1.9	B. Peterson (1997) Monarchs, Missionaries and African Intellectuals Redemption and Revolution in South African Theatre, 1900 – 1940.....	5
1.1.10	M.W. Tšiu (2001) Basotho Family Odes (Diboko) and Oral Tradition	5
1.2	BOBATSİ LE MEEDI YA PHUPUTSO.....	6
1.3	MOKGWA WA PHUPUTSO LE MANOLLO.....	6
1.4	MORALO WA PHUPUTSO.....	7
	KGAOLO YA 2.....	8
	MOKGWA WA PHUPUTSO LE MANOLLO	8
2.1	SELELEKELA.....	8
2.2	TSELA YA SEMİOTIKI	8
2.2.1	Letshwao le emetseng mohopolo o kobutuweng	11
2.2.2	Letshwao le emetseng mohopolo wa dikgokahanyo.....	12
2.2.3	Letshwao le emetseng dintho tse sa bonweng le dikamano	13
2.2.4	Letshwao le emetseng mohopolo wa dintho tse bonwang.....	13
2.2.5	Letshwao le tshwantshisang mohopolo o itseng	14
2.2.6	Letshwao la dipolelo tse emetseng mohopolo o itseng.....	14
2.3	DİPİSANO LE BASOTHO	17
2.4	LENAKA LA MOTHEO (LEKGOTLA LA KGASO LA AFORİKA BORWA).....	18

2.5	THEHO YA MABITSO	18
2.6	QETELLO	22
	KGAOLO YA 3	23
	MAKGETHA A LETSHWAO LA BOMODIMO PHEDISANONG	23
3.1	SELELEKELA.....	23
3.2	LETSHWAO LA BOITSHUPO BA BOMODIMO	23
3.3	BOITSHUPO BA BOMODIMO PHEDISANONG.....	24
3.4	BOITSHUPO BA BOMODIMO TLHOLEHONG	27
3.5	LETSHWAO LA BOMODIMO PHEDISANONG	29
3.5.1	Mosebetsi wa Modimo tlholehong.....	31
3.5.2	Tlhaho ya bomodimo ba Modimo kgalalelong.	31
3.5.3	Tlhaho ya botho ba Modimo phedisanong le motho.	31
3.5.4	Mosebetsi wa bomodimo tlholehong	34
3.5.4.1	Atladimaroba / Moshwedi.....	34
3.5.4.2	Jere / Mosito / Pilo.....	36
3.5.4.3	Moababophelo / Mofabophelo / Mohokong / Seabi sa bophelo	37
3.5.4.4	Moahlodi / Ralefatshe / Rasehlaba	37
3.5.4.5	Mmaballi / Mofani / Mofani wa dimpho tsohle / Mofani wa tsohle / Rasefabatho	38
3.5.4.6	Moetellipele / Mofelehetsi / Motsamaisi.....	39

3.5.4.7	Mofepi	40
3.5.4.8	Mofodisi.....	42
3.5.4.9	Moetsi wa dintho tsohle / Mohlodi / Mmopi / Ratladi / Tlake / Radihlodilwe / Radihlodilweng.....	43
3.5.4.10	Mokgothatsi.....	45
3.5.4.11	Molopolli / Mmoloki / Rammoloki.....	47
3.5.4.12	Monamoledi.....	49
3.5.4.13	Mophethi wa tsohle	50
3.5.4.14	Morena / Morena Modimo	51
3.5.4.15	Qhobosheane / Setshabelo.....	52
3.5.4.16	Radimakatso / Ramehlolo	55
3.5.4.17	Radinaledi / Ramasedi	56
3.5.4.18	Raditaelo	69
3.5.4.19	Sekgele / Mosireletsi	70
3.5.4.20	Senesapula	73
3.5.5	Tlhaho ya bomodimo ba Modimo kgalalelong	75
3.5.5.1	E moholo / Kwetla / Modimo o moholo / Modimo wa kgale / Moholo wa matsatsi / Rabosafeleng	76
3.5.5.2	Lome / Raseaparalome	77
3.5.5.3	Modimo / Ralehodimo / Raseokamelabatho / Tshitwe	79
3.5.5.4	Modimo wa kgotso	81
3.5.5.5	Mohaladi / Mohalaledi / Mohalaletsi	82

3.5.5.6	Mohauhedhi / Rakutlwelobohloko / Ramehauhelo / Ramohau / Ramosa.....	84
3.5.5.7	Mora wa Modimo / Moshanyana wa Senkatana.....	86
3.5.5.8	Mpshwemotlehadi / Rabotle.....	88
3.5.5.9	Mpoko / Ralefalwe.....	90
3.5.5.10	Ramatla / Tihahlamatjholo.....	91
3.5.6	Tlhaho ya botho ba Modimo phedisanong le motho	93
3.5.6.1	Modimo wa bontatemoholo	93
3.5.6.2	Modimo wa borare	95
3.5.6.3	Ntate / Ntata rona / Rabohle.....	95
3.5.6.4	Ntatadikgutsana	97
3.6	MANOLLO YA DIBUKA TSE KGETHILWENG.....	99
3.6.1	Moeti wa Botjhabela ka T.M. Mofolo.....	99
3.6.2	Chaka ka T.M. Mofolo	106
3.6.3	Nqalong ya Lerato ka B. Malefane.....	110
3.7	QETELLO	114
	KGAOLO YA 4.....	116
	LETSHWAO LA BOMODIMO TLHOLEHONG	116
4.1	SELELEKELA.....	116
4.2	TLHOKOMELO YA BOMODIMO	116
4.2.1	Mosebetsi wa diqatjwa	118

4.2.2	Tshebediso ya puo diqatjweng.....	120
4.2.2.1	Maele	121
4.2.2.2	Dikapolediso (maelana).....	122
4.3	TSHEBEDISO YA TSHWANTSHI LE DIKAPUO TSE DING	123
4.3.1	Papisi	123
4.3.2	Tshwantshiso.....	124
4.3.3	Mothofatso	124
4.3.4	Tshwaofatso	125
4.3.5	Phoqo.....	125
4.3.6	Sesomo.....	125
4.3.7	Tshehiso	126
4.3.8	Tomatso.....	126
4.3.9	Tumonngwe.....	126
4.3.10	Boikgakanyetso	126
4.3.11	Phetolalebitso le karolokemelo	127
4.4	DIQATJWA TSA SESOTHO.....	127
4.4.1	Bangodi ba diqatjwa tsa Sesotho.....	128
4.4.2	Dinako tsa ntshetsopele ya diqatjwa tsa Sesotho	134
4.4.2.1	1900 – 1930	135
4.4.2.2	1930 – 1960	138
4.4.2.3	1960 – 1990	141

4.4.3	Ho kgeswa ha diqatjwa tsa Sesotho	142
4.5	QETELLO	148
KGAOLO YA 5		151
LEBITSO, HO LE REHA LE HO REHANA		151
5.1	SELELEKELA.....	151
5.2	TLHALOSO YA LEBITSO	151
5.3	YA REHANG NGWANA LEBITSO	160
5.4	MEKGWA YA THEHO YA MABITSO.....	161
5.4.1	Thehello ka diketsahalo tsa bohlokwa tsa nako ya tlhaho ya lesea.....	163
5.4.2	Ho reha lebitso ho ipapisitswe le ka moo lesea le emotsweng ka teng.....	164
5.4.3	Ho reha lebitso le anelang thabo ya ho ba le lesea	165
5.4.4	Theho ya mabitso a mafahla.....	166
5.4.5	Theho ya lebitso la lesea habo mmae.....	169
5.4.6	Theho ya lebitso ho latela mosebetsi	170
5.4.7	Theneketso	172
5.4.8	Ho reha ngwetsi lebitso bohadi.....	173
5.4.9	Ho reha lebitso mophatong	176
5.4.10	Theho ya lebitso la Bodumedi ba Setso	177
5.4.11	Nyenyefatso ya lebitso kapa sefane.....	180

5.4.12	Ho rehellla ka e mong kapa eo e seng wa leloko	183
5.4.13	Theho ya mabitso a tshwanang (mosadi le monna)	186
5.4.14	Theho ya lebitso le sefane tse tshwanang	187
5.4.15	Theho ya lebitso ho latela sepha se mmeleng	188
5.4.16	Theho ya lebitso le sefane ho latela mabitso a diphoofolo...	190
5.4.17	Theho ya lebitso la boswasi	191
5.4.18	Theho ya lebitso le sefane tsa boikgakanyo	194
5.4.18.1	Phumantsho ya mosebetsi toropong.....	194
5.4.18.2	Phumantsho ya bodulo toropong	195
5.4.18.3	Phumantsho ya menyetla e meng.....	195
5.4.19	Theho ya lebitso la Sesotho Makgoweng	197
5.4.20	Theho ya lebitso la Sekeresete(Sejuta).....	198
5.4.20.1	Maemong a nako ya kolobetso	199
5.4.20.2	Maemong a nako ya ho nka bukana ya boitsebiso (dompas)	200
5.4.20.3	Maemong a mosebetsi.....	200
5.4.21	Tshebediso ya difane tse pedi.....	201
5.5	QETELLO	202
KGAOLO YA 6		207
BODUMEDI BA SETSO, BOITSHUPO, SEBAKA LE TULO YA MODIMO.....		207
6.1	SELELEKELA.....	207

6.2	TLHALOSO YA BODUMEDI BA SETSO	207
6.2.1	Tiholeho.....	208
6.2.2	Dimite.....	214
6.2.3	Dilegente.....	215
6.2.4	Dipale	216
6.2.5	Dithapello	219
6.2.5.1	Thapello ya thari.....	220
6.2.5.2	Thapello ya lebollo	223
6.2.5.3	Thapello ya mobabi.....	251
6.2.5.4	Thapello ya pula.....	252
6.2.5.5	Thapello ya mofu.....	255
6.2.5.6	Phabadimo	257
6.2.5.6.1	Bodumedi bo haha botho bohle ba motho	262
6.2.5.6.2	Bodumedi bo fana ka tihadimo e hlakileng ya lefatshe	262
6.2.5.6.3	Bodumedi bo araba dipotso tseo ho seng motho ya ka di arabang.....	263
6.2.5.6.4	Bodumedi bo bopa (laola) boitshwaro ba batho.....	263
6.2.5.6.5	Bodumedi bo hodisa moya le mmele ya motho	263
6.2.5.6.6	Bodumedi bo kgwepetsa menahano e tebileng ya motho.....	264
6.2.5.6.7	Bodumedi ke motheo wa dikamano tsa setjhaba ka kakaretso	264
6.2.5.6.8	Bodumedi bo hloma mekolokotwane ya bophelo.....	265

6.2.5.6.9	Bodumedi bo keteka menyaka ya bophelo	266
6.2.5.6.10	Bodumedi bo pepesa dikgaello tsa motho	267
6.2.5.7	Mahokahanyi (Bahokahanyi).....	268
6.3	QALEHO YA BODUMEDI BA SETSO	269
6.3.1	Mokgatlo wa Boromuwa wa Morafia	272
6.3.2	Mokgatlo wa Boromuwa wa Landane	273
6.3.3	Mokgatlo wa Boromuwa wa Aforika Borwa.....	274
6.3.4	Mokgatlo wa Boromuwa wa Wesele.....	274
6.3.5	Mokgatlo wa Boromuwa wa Sekotlélane	274
6.3.6	Mokgatlo wa Boromuwa wa Fora	275
6.3.7	Mokgatlo wa Boromuwa wa Renishe	275
6.3.8	Mokgatlo wa Boromuwa wa Amerika.....	275
6.3.9	Mokgatlo wa Boromuwa wa Belini	275
6.3.10	Kereke ya Engelane.....	276
6.3.11	Mekgatlo ya Boromuwa ya Swisi le Noweyi	276
6.3.12	Kereke ya Roma e Katolike	276
6.3.13	Kereke ya Nederduits Gereformeerd.....	276
6.4	BAETAPELE BA BODUMEDI BA SETSO.....	282
6.4.1	Marena	283
6.4.2	Baemedi.....	283
6.4.3	Boramohlongwana.....	284

6.4.3.1	Ho sebeletsa morena.....	285
6.4.3.2	Kgomo ya dira.....	285
6.4.3.3	O ahlola mashodu.....	285
6.4.3.4	Mmolai.....	285
6.4.3.5	O ahlola dihlola.....	286
6.4.3.6	Tshenyo ya leseha.....	286
6.4.3.7	Tlhadiso.....	286
6.4.3.8	O emela dingaka.....	286
6.4.3.9	Lehlaahlela le lla ka le leng.....	287
6.4.3.10	O hlompvisa batswadi.....	287
6.4.3.11	Ditefiso.....	287
6.4.3.12	O boulela matobo.....	287
6.4.3.13	Ho namola.....	288
6.4.3.14	Mosadi a se no ho otlwa ke monna o sele.....	288
6.4.3.15	Ho beha mofu.....	288
6.4.3.16	Tsa bohwebi.....	288
6.4.3.17	Karolo ya ditshwa.....	288
6.4.3.18	Phiri e jewa moreneng.....	288
6.4.3.19	Kgomo ha e dihetswe ke e nngwe.....	289
6.4.3.20	Melao ya mefuta.....	289
6.4.4	Dingaka tsa Setso.....	290

6.4.4.1	Senohle.....	294
6.4.4.2	Ngakatjhitja	295
6.4.4.3	Ngakanakahetla	298
6.4.4.4	Nkgekge	299
6.4.4.5	Morokapula	300
6.4.4.6	Lethuela	303
6.4.4.7	Bosiyone	304
6.4.5	Banna (dihlooho)	305
6.5	DINTHO TSE THUNTHETSANG BODUMEDI BA SETSO	307
6.5.1	Bodumedi ba Setso ke tshebeletso ya badimo.....	307
6.5.2	Bodumedi ba Setso ke tumelakgwela	308
6.5.3	Bodumedi ba Setso ke bokgelohi.....	308
6.5.4	Bodumedi ba Setso ke boloi.....	308
6.5.5	Bodumedi ba Seto bo a fela.....	309
6.5.6	Bodumedi ba Setso ha bo sebedise Sekgowa	309
6.5.7	Balatedi ba Bodumedi ba Setso ba tshoswa na dihele.....	310
6.6	QETELLO	310
	KGAOLO YA 7.....	312
	QETELLO E AKARETSANG	312
	LENANE LA MEHLODI.....	318

KGAOLO YA 1

SELELEKELA

1.1 SEPHEO SA PHUPUTSO

Morero wa kgaolo ena ke ho qapolla sepheo, boholo le meedi, mokgwa le manollo ekasitana le moralo wa phuputso. Mohopolo wa bomodimo, o bonahala o okametse motheo wa kutlwisiso ya batho ya tlholeho le sepakapaka. Sena re se lemoha ha re sheba mabitso, moetlo le boitsebo. Ntle le mona tsena di bonahala di hokahantswe le lenyora la kutlwisiso le tsebo ya ditjhaba ka kakaretso, le Basotho ka ho qolleha. Qaqisetso ya lenyora lena e totobala moo Mutombo Nkulu-N'Sengha (Leq. 1) a hialosang epistemoloji ya Seaforika ha a re:

African epistemology is the African theory of knowledge, which includes the African conception of the nature of knowledge, the means used to gain knowledge, the criteria for the assessment of the validity of knowledge, the purpose of the pursuit of knowledge, and the role that knowledge plays in human existence. The adjective *African* applied to a people implies that that people, given the specificity of their location in the world and their experience in human history, have as African people a specific way of understanding and explaining the world and the complexity of the human condition.

Ke ka lebaka lena re lokelang ho leka mawala a ho tima lenyora lena a bonahalang ho dimite, dilegente, dithoko tsa sehloholo, ekasitana le diqatjwa tsa sejwalejwale tse kang dithothokiso, dipalekgutshwe, ditshwantshiso, dipale le meqoqo. Ke ka hara tsena moo re fumanang dintlha tse iphetolang matshwao a bomodimo teng. Sena se boela se qaqqa moo Mbiti (1975:11) a reng:

These are an essential part of any religion. They show the way people think about the universe and their attitude towards life itself. African

religious beliefs are concerned with topics such as Gods, spirits, human life, magic, the hereafter, and so on.

Le ha ho na le baithuti ba ditjhaba tse ding tsa Maaforika ba seng ba fupuditse taba ena bomodimo ka bophara, tsebo ena le mekgwa ya ho e fihlella e bonahala e haella haholo dingolweng tsa Basotho. Ka lebaka lena phuputso ena e susumeditse ke ho tsetolla tsebo ena ya bomodimo ho ya ka matshwao ao re a fumanang dingolweng tsa Basotho. Lebaka la kgaello ena ha le a totobala empa mohopolo wa Koka (2001:8) o batla o re atametsa karabong e hlokaahalang ha a re:

We now believe in the Afrikan sages saying:

Until the lions have their own historians, tales of hunting will always glorify the hunters.

That is, in the new Millenium, which is the era of the **African Century**, Afrikans have a great challenge: to make their own research, analysis, representations and presentations in matters concerning their wellbeing (Toboketso ya rona.)

Phuputso e etswa ka leihlo la Bosotho, e seng ditsomi tse habileng mejo le thorisano feela. Sepheo ka phuputso ena ke ho batlisisa letshwao la bomodimo dingolweng tsa Sesotho, mme ha ho tikatiko hore ntlha ena e amana le bodumedi. Ha se patuwe hore ha baruti ba Makgowa ba fihla mona Aforika, ba ile ba tshwela ka mathe le ho lahla tsohle tse amanang le Basotho, ba re di kgahlanong le thuto ya Modimo, di fahla mmuso wa Modimo ka lehlabathe.

Basotho ba lahleha ho geta, ba se ke ba hlola ba itseba, ba fetoha Bokgwanatshwana. Mohopolo wa Makgowa ona wa ho ithata, ho ithorisa le ho kgella Basotho fatshe, o jetse moya o mobe wa ho inyatsa le ho se kgathalle ditaba tsa setso. O bakile kenya ya sekgeohadi seo ho tlamehang maoto le matsoho ho se tlatsa. Ho tshwanetswe ho ntshwe ka metso kgopolo ya Bophirimela e reng tsohle tseo e leng tsa Aforika di tletse boqaba, bohetene, tshallomorao, jwalojwalo. Re se ke ra ikamahanya le mohopolo le ditsela tsa ho phela tsa Bophirimela e le sesupo sa tswelopele. Ha ho tswelopele e fetang mekgwa le ditlwaelo tsa ho phela tsa rona tseo Mmopi a re bopelletse le tsona. Ha ho ne ho se jwalo e ka be ho se moo ho

leng teng ka bophelo. Bana ba reng ho morao ka bophelo ke ba sa tsebeng letho le ho ja bona ba peretlisa hore ba a tseba. Ha ho motho ya tswang Yuropa ya ka tsebang Basotho ho feta ka moo ba itsebang. Ha e ba ba ne ba salletse morao ka bophelo, ba ka be ba sa ka ba mathaka ho tla Aforika ho tla ba amoha tseo e leng tsa bona.

Ho batlwa ho lomahantswe meno, hore letshwao la bomodimo dingolweng tsa Sesotho, bophelong bohle ba Basotho, ha e a batlisiswa ka mokgwa oo e tshwanetseng ho batlisiswa ka teng. Baithuti ba diqatjwa tsa Sesotho ba e okotse ka hodimo feela. Mosebetsi ona wa bona ke ditshiya le dikaletsa phuputsoeng ena. Phuputso mabapi le letshwao la bomodimo dingolweng tsa Sesotho e bohlokwa haholoholo nakong ena ya lelapa la matjhaba, mekgwa le ditlwaelo tsa ho phela tse ngata le tsosoloso ya Aforika eo poresidente wa Aforika Borwa Thabo Mbheki a e kgothaletsang ka matla. Diphuputso tse latelang ke mohlala o tswileng matsoho wa kenyakenya ya sekgeo seo re lokelang ho se tlatsa:

1.1.1 J.M. Katametsi (1998) Conflict in J.M. Ntsime's Drama – Text: Pelo e ja Serati

Phehiso ya mofuputsi ke ho re kgohlano ke sebetsa sa bohlokwa se bopang le ho hlokomela hore nako e hlahang tshwantshisong e hohela tjhantjello ya mmadi kapa mmohi. Tshwantshiso ke se seng sa diqatjwa tsa bohlokwa tse pepesang letshwao la bomodimo le kgohlano e teng pakeng tsa lona le ditumelo tse ding.

1.1.2 A.M. Lesitsi (1990) Seemahale

Lesitsi o phephetsa Basotho ba ntseng ba bolokile moetlo wa Sesotho difubeng tsa bona , hore ba re tshedise lewatile le lefubedu la tahleho le ho se tsebe tseo re di baketsweng ke bokolone. Lesitsi o lekile ho phehisa Bodumeding ba Aforika, mme re mo leboha ho menahane.

1.1.3 Y. Makhubela (2000) Art and Ideology in the Poetry of K.P.D. Maphalla

Phuputso ena e eketsa kananelo ya thothokiso ya mobadi le ho tjhorisa bokgoni ba hae ba ho hlahloba mesebetsi ya diqatjwa e meng. Thothokiso e eketsa kananelo le bokgoni ba mmadi ho thahasella seo Mmopi wa hae a leng sona le kamano ya hae le yena.

1.1.4 S.J. Malao (1990) Tshekatsheko ya Dipadi tse di Kwadilweng ke M.O.H Seboni ka Boena

Nalane ya bophelo e a ipusa ka hohlehohle, e ikemetse, e leng letshwao leo ka mehla le sa fumantshweng seabo se le lokelang. Nalane ya bophelo e bontsha ka moo Bodumedi ba Setso bo ikemetseng ka teng, bo sa tshwanelang ho kgellwa fatshe le ho hlaloswa ho ya ka moo batho bao e seng balatedi ba bona ba hopolang ka teng.

1.1.5 P.R.S. Maphike (1991) History of Southern Sotho Literature as System, 1930 – 1960

Sepheo sa phuputso ena ke ho pepesa ka kakaretso nalane ya ntshetsopele ya diqatjwa tsa Sesotho pakeng tsa dilemo tsa 1930-1960. Nakong ya ntshetsopele ya diqatjwa tsa Sesotho Bodumedi ba Setso bo ne bo qhelelwa ka thoko, mme ho phahamiswa Bokeresete le Bodumedi ba Bophirimela. Sena e bile lenyatso le tshabehang ntshetsopeleng ya diqatjwa tsa Seaforika.

1.1.6 Z.A. Matšela (1990) Bochaba ba Basotho

Tabatabelo ya mofuputsi ke hore Basotho ba utlwisise sehahabo bona (setso sa bona), ba tle ba tsebe ho itshepa le ho intlafatsa ka nepo ka sona. Matšela jwalo ka Lesitsi ntlheng ya 1.1.2 o phehisitse boitshupong ba Modimo.

1.1.7 J.M.L. Moeketsi (1990) A Social Cultural and Linguistic Study of Personal Names in Sesotho

Mofuputsi o re ruta hore mabitso a Sesotho a batho a na le dikahare tsa moetlo wa puo le setjhaba, ka hara mabitso a batho ka bowona, re

fuparelletswe kutlwisiso ya lefatshe le re potapotileng ya bana ba thari e ntsho. Ka hara kutlwisiso ya lefatshe le re potapotileng Mosotho o bona tlhaloso ya letshwao la bomodimo. Ho hlakile hore Modimo ke mang.

1.1.8 S.B.M. Noge (1994) Loso jaaka Tlhotlheletso mo Pokong ya Setswana

Mona re fumana mehopolo ya sethothokisi e amanang le lefu maemong a fapafapaneng a bophelo. Lefu ke ntlha e amanang ka kottoloho le borapedi. Bodumedi ba Setso bo hlalosa ka botebo ditaba tsa borapedi ba Basotho tse amanang le lefu.

1.1.9 B. Peterson (1997) Monarchs, Missionaries and African Intellectuals Redemption and Revolution in South African Theatre, 1900 – 1940

Sepheo ke ho re bontsha patlisiso e phunyelletsang (bonaletsang) ya maikutlo a dubakaneng a pherekano ya neeletsano ya bahlalefi ba fapaneng maemong a Aforika Borwa. Mona ho se ho ntse ho itotobatsa hore mekgwa le meetlo ya Aforika e behwa ka mosing, ha ya Yuropa e le ka botleng. Re kenyelletsa le yona tumelo ho Modimo o moholo, mme hona ke qaka.

1.1.10 M.W. Tšiu (2001) Basotho Family Odes (Diboko) and Oral Tradition

Tšiu mona o fuputsa diboko tsa maloko a Basotho, ka sepheo sa ho utlwisisa tshimoloho ya tsona, popeho, dikahare, mesebetsi, mokgwa wa tshebediso le seabo sa ho di qoqelwa (phetelwa) nakong eo ho ithokwang ka yona. Mofuputsi phuputsong ya hae ho na le moo a amileng taba ya bomodimo. Re hopola ka nako eo banna ba Basotho ba neng ba le mathateng, mme ba kopa Modimo hore e be Sekgele sa bona, ka nako eo ba ithokang ka yona.

Ho dihelwa dikgala ka hona ka ho re letshwao la bomodimo dingolweng tsa Sesotho, e tlodisitswe mahlo ka nako e telele, mme e lokela ho tadingwa ka leihlo le ntjhotjho. Batho ba thahasella ho tseba moo ba tswang teng, e le hore ba tle ba tsebe moo ba yang teng ekasitana le hona ho kena lelapeng la

matjhaba. Ka hoo re ka bona hore phuputso ena e bohlokwa le ho ba molemo boitsebisong ba Basotho ba batle.

1.2 BOBATSİ LE MEEDI YA PHUPUTSO

Taba ya mantlha phuputso ke ho batlisisa letshwao la bomodimo dingolweng tsa Sesotho. Boholo le meedi patlisisong e tla ba dingolwa tse ngotsweng ke Basotho. Di tla hle di balwe ka kelohloko, ho phehelletswe ho fumana hore di re hlaloesa eng ka Bodumedi ba Setso, e leng ntlha e amanang le ho re beha leseding ka tlhaloso ya Modimo ka ho otloloha malebana le boitsebo ba Basotho.

Ka bomadimabe re a tseba hore ho na le Basotho ba kgahlilweng ke none e feta e hlotsa, ba dumela ho kgeloswa jwalo ka metsi a foro ke baikaketsi ba Yuropa; ba neng ba peretlisa hore ba tliseditse Aforika Bokeresete boo ka hara bona bo neng bo akga le Bodumedi ba Bophirimela. Bodumedi ba Bophirimela ke lesedi le tswelopele, ha Bodumedi ba Setso e le lefifi le tshallomorao. Tsena ke ditiro tse neng di lorwa ke batho bana. Kajeno lena Basotho ba furalletse le ho lahla Bodumedi ba Setso, mme ba kikitsetse ditumelo tse ding tse kang Bokeresete, Iselamo, Bohinduiseme, Buduiseme, jwalojwalo. Ho feta mona ho tla ba le dipuisano le baetapele le dikgalala tsa rona ditabeng tsa Bodumedi ba Setso, (bakeng sa tlhaloso ena bala Motingoe; 2001 : 67 – 68). Ena he ke tsela eo ho tla lekwa hore ho se ke ha iphumanwa pere e balehile ka diqana, ho hlahlathelwa feelleng, ho tswilwe lekoteng, ho hoholakwa tsohle tseo ho kopanwang le tsona, ho tshetswe kapa hona ho tlola meedi le boholo ba phuputso.

1.3 MOKGWA WA PHUPUTSO LE MANOLLO

Phuputso e sa sebediseng tsela ya manollo e itseng eba moqoqo feela tjena, o se nang moelelo kapa tekanyo. Ho ka pepesa le ho netefatsa dintlha tse qollotsweng tlasa sepheo sa phuputso, ho tla balwa dibuka, diphuputso le masedinyana a hlaloesang letshwao la bomodimo dingolweng tsa Sesotho.

Ditsela tsa manollo tse tla sebediswa ho thusa ho fihlella sepheo sa phuputso ke Tsela ya Semiotiki, Dipuisano le Basotho, Lenaka la motheo (Lekgotla la Kgaso la Aforika Borwa), Theho ya mabitso le Tshebediso ya matshwao.

1.4 MORALO WA PHUPUTSO

Phuputso ena e arotswe dikgaolo tse tsheletseng. Kgaolo ya pele ke selelekela se akaretsang, mme ho sona ho fumanwa sepheo, boholo le meedi, mokgwa le manollo le moralo wa phuputso. Ka mantswe a mang ke ka moo ho tlang ho sebetswa ka teng.

Kgaolo ya bobedi e tla batlisisa dintlha tseo ka tsona ho ka hlalosewang letshwao la bomodimo ka teng dingolweng ka mokgwa wa Semiotiki.

Kgaolong ya boraro phuputso e tla shebana le makgetha a letshwao la bomodimo phedisanong, ho shebilwe letshwao la boitshupo ba bomodimo, boitshupo ba bomodimo phedisanong, boitshupo ba bomodimo tlholehong le letshwao la bomodimo phedisanong .

Kgaolo ya bone e tla tsepamisetsa maikutlo letshwaong la bomodimo tlholehong, ho tadinngwe tlhokomelo ya bomodimo le diqatjwa ka kakaretso.

Kgaolo ya bohlanano yona e tla shebana le lebitso, ho le reha le ho le rehana, dintlha tse tlang ho qollwa ke tlhaloso ya lebitso, ya rehang ngwana lebitso le mekgwa ya theho ya mabitso.

Kgaolo ya botshelela yona e tla phenyekolla Bodumedi ba Setso, boitshupo, sebaka le tulo ya Modimo, maikutlo a behwe ho tlhaloso, qaleho, baetapele le dintho tse thunthetsang Bodumedi ba Setso,

Kgaolo ya bosupa e tla dihela dikgala ka qetello e akaretsang ya dikgaolo tse tsheletseng tsa pele, phephetso ya phuputso, dikgeo tsa yona le lenane la mehlodi.

Jwale phuputso e tla tswella pele ka ho phenyekolla serooho sa yona dikgaolong tse latelang.

KGAOLO YA 2

MOKGWA WA PHUPUTSO LE MANOLLO

2.1 SELELEKELA

Phuputso e sa sebediseng tsela ya manollo e itseng eba moqoqo feela tjena, o se nang moelelo. Ho ka pepesa le ho netefatsa dintlha tse qollotsweng tlasa sepheo sa phuputso, e leng dintlha tsa letshwao la bomodimo, ditsela tsa manollo tse tlang ho sebediswa ho thusa ho fihlella sepheo sa phuputso ke: 2.2 Tsela ya Semiotiki, 2.3 Dipuisano le Basotho, 2.4 Lenaka la Motheo (Lekgotla la Kgaso la Aforika Borwa) le 2.5 Theho ya mabitso, 2.6 e tla ba Qetello. Tsena he ke dintlha tseo kgaolo ena e tlang ho di beha leihlo tlasa sehlooho sa mokgwa wa phuputso le manollo.

2.2 TSELA YA SEMIOTIKI

The Concise Oxford English Dictionary (1934:828) e hlalosa Tsela ya Semiotiki ka mokgwa ona:

The study of signs and symbols and their use, especially in language.

Athe ha e le Greenlee (1973:23 – 24) yena o re:

Typically Peirce defines a sign as follows: "A sign is everything which is related to a second thing, its object, in respect to a Quality, in such a way as to bring a Third thing, its Interpretant, into relation to the same Object, and that in such a way was to bring a fourth into relation to that Object in the same form, ad infinitum" (2.92)

Baithuti ba nang le thahasello Tseleng ya Semiotiki ba hlalosa tsela ena ka mekgwa e mengatanyana e fapafapaneng. Ditlhaloso tsena ha di hlabane, empa di a tlatsana, di etsa tlamathata. Letshwao ke ntho eo motho a e bonang le ho e amohela e emetse ho hong ka tsela e itseng. Sebopeliso se ka hare sa letshwao se na le dikarolo tse pedi, e leng ntho e emetseng e nngwe le ntho e emetsweng. Letshwao le sebediswa jwalo ka ntho e emetseng e

nngwe ha feela le lokela maemo ao le sebediswang ka hara ona. Ha mmela o ntse o puta Tsela ya Semiotiki e ile ya hla ya ikatela ka hoba lekala le ikemetseng, ya intshetsa pele. Ke hona mona moo e ileng ya rehwa Thuto ya Matshwao. Mohopolo ona wa letshwao o fetile tlasa dipotso tse thata le tse boima. Pontsho jwalo ka letshwao e wela tlasa Tsela ya Semiotiki, mme yona e emetse dintho tse bonwang le dikamano. Semiotiki ke saense ya matshwao. Ke mokgatlo kapa mokgwa o sebedisang matshwao ho hlalosa mohopolo kapa maikutlo a itseng. Ba bang ba baithuti ba phehisitseng ho tlala seatla Tseleng ya Semiotiki ke Peirce, Saussure, Hjelmslev, Jakobson, Eco, Greenlee, Riffaterre le ba bang.

Ho ya ka diqotso le ditlhaloso tse ka hodimo mona, ho a totobala hore Tsela ya Semiotiki ho ka thwe ke saense e shebaneng le ho utolla moelelo ka hara setjhaba. E sebetsana le metjha ya bohlokwahadi le puisano, e leng mekgwa eo moelelo o itseng o hlahiswang le ho fapanyetsanwa ka yona. Ka hohlehohle e etsa hore puisano di be bobebe le ho kgonahala. Letshwao le itlhomme ka sehloohong sa mohopolo wa moelelo kapa bohlokwa ba wona, ka ha le dumellana le ho bebofatsa tsamaiso ya moelelo (se bolelwang). Ka ntle ho tshebediso ya letshwao, ho ke ke ha eba le puisano e tswileng matsoho pakeng tsa batho, ka ha ho se motho ya ka bonang ka harehare ho pelo ya motho e mong. Le bophelo bo ne bo tla ba bosula. Lentswe la Sekgerike la **Symbolon** le ka sebediswa jwalo ka letshwao, tshepiso ya ho itlrama kapa sehopotso. Bohlokwa ba lona ke hore le tiisa seo le se emetseng. Riffaterre (1978:81) o dumellana le mohopolo ona tjena:

The shift from meaning to significance necessitates the concept of interpretant, that is, a sign that translates the text's surface signs and explains what else the text suggests. Peirce, propounder of the concept, puts it this way: "A sign stands for something to the idea which it produces, or modifies.... That for which it stands is called its object; that which it conveys, its meaning; and the idea to which it gives rise, its interpretant.

Ntlha e hwayahwang le e hlohlontshang ditsebe ke ha Greenlee a re Peirce o hlalosa letshwao e le ntho e nngwe le e nngwe e ka bonwang ka mahlo le ho

tshwarwa ka matsoho. Na mehopolo ya motho ho ke ke ha thwe ke matshwao? Kelello le menahano yona e ka se sebediswe jwalo ka matshwao? Nakong ya puisano pakeng tsa batho ba babedi mantswe a tswang melomong ya bona le ho utlwahala a supa le ho tiisa eng seo se a emetseng? Bohlokwa ba kelello ke bofe ho tliseng moelelo, e leng se bolelwang ke letshwao? Tlhaloso ya Peirce e batla e le batsi haholo. Ho hang Peirce tlhalosong ya hae ha a kenyelletsa letho le amanang le se ka kelellong ya motho. Bona ke bomadimabe hobane Tsela ya Semiotiki ha e hlalose letshwao e le ntho e ka bonwang ka mahlo le ho tshwarwa ka matsoho feela. Diketso tsa batho tse amanang le bophelo ba bona ba letsatsi ka leng di hlaloswa e le matshwao. Greenlee (1973:24–25) o qotsa James tjena:

We all of us have a definite routine manner of performing certain daily offices connected with the toilet, with the opening and shutting of familiar cupboards, and the like. Our lower centres know the order of these movements, and show their knowledge by their “surprise” if the objects are altered so as to oblige the movement to be made in a different way. But our higher thought centres know hardly anything about the matter. Few men can tell off – hand which sock, shoe, or trouser – leg they put on first.

Ho ya ka tlhaloso ena ha ho potang hore tsohle tseo motho a di etsang, tse amanang le kelello le mehopolo ya hae, le ha e le tse ke keng tsa tshwarwa ka matsoho le ho bonwa ka mahlo, di ka hlaloswa e le matshwao. Mehlala e qollotsweng qotsong ke ho ya ntlwaneng, ho bula le ho kwala dikhabote le tse ding. Matla a masole a mmele wa motho a mo thusang hore a hopole le ho phetha mesebetsi ya hae ya letsatsi e ka hlaloswa e le matshwao. Ho ka ba molemo ho utlwisisa le ho amohela moelelo (se bolelwang) ho ya ka tlhaloso ya Peirce e le letshwao le leng le le leng le hlalolang letshwao le leng, letshwao leo e ka ba mohopolo ka hara kelello ya motho, polelo e boletsweng kapa ntho e nngwe le e nngwe feela e ka hlalolang. Eco (1984:15–18) o arola matshwao ka dikarolo tse tsheletseng tse latelang:

1. Letshwao le emetseng mohopolo o kobutuweg.

2. Letshwao le emetseng mohopolo wa dikgokahanyo.
3. Letshwao le emetseng mohopolo wa dintho tse sa bonweng le dikamano.
4. Letshwao le emetseng mohopolo wa dintho tse bonwang.
5. Letshwao le tshwantshisang mohopolo o itseng.
6. Letshwao la dipolelo tse emetseng mohopolo o itseng (phetolelo ya rona).

Seratswana se latelang se tla hlalosa moelelo wa letshwao ka leng wa a boetsweng ka hodimo.

2.2.1 Letshwao le emetseng mohopolo o kobutuweng

Mofuta ona wa letshwao mohopolo oo le o emetseng o patehile, ha ho bobebe ho o elellwa. Moelelo oo le o tlisang ha o hlokomelehe ha bonolo. O patile hlocho ya ona. Le a hohela le ho hapa maikutlo a motho. Le senola mohopolo o neng o kobutuwe e le sephiri. Ho feta mona letshwao lena le emetse ho tsebisahatsa motho kapa ntho e patehileng. Mengwapo le matetsetso ke matshwao a senolang hore motho ya nang le wona o kile a hlalhelwa ke kotsi. Sebaka se nang le dithako ke letshwao la hore kgalekgale tulong eo ho kile ha haha batho ba mofuta o itseng, ha ho thwe mohlomong Basotho.

Mothating ona ho hle ho hlake hore letshwao le emetseng mohopolo o kobutuweng ha se dintho tse iketseditsweng ke batho feela, empa le tsona diketsahalo tsa tlhaho. Ntho e itseng ke letshwao ka ha feela e hlaloswa e le letshwao la ntho e itseng. Tsela ya Semiotiki ha e sebetsane le mofuta o itseng wa ntho feela, empa e sebetsana le dintho tse tlwaelehileng tse ka sebediswang jwalo ka matshwao. Ntlha ya hore dintho tsa tlhaho di ka sebediswa jwalo ka matshwao Verhoef (2001:10) o e hlalosa ka mantswe ana:

On this ground Umberto Eco contends: "A sign is everything that, on the grounds of a previously established social convention, can be taken as something standing for something else." Natural signs as well as cultural signs are included in this definition – it is through social convention that we learn to interpret a dark cloud as a coming rain storm.

Bolepi ba tsa boemo ba lehodimo ke letshwao la tlhaho. Maru a matshomatsho ke letshwao la hore ho tla na pula ya dikgohola. Letshwao ke ntho e teng eo ho yona ho kobutuweng ho ba teng ha ntho e nngwe e itseng nakong ya jwale, nakong e fetileng kapa nakong e tlang. Mehlala e meng ya mofuta ona wa letshwao ke matshwao a ho kula, bopaki ba botlokotsebe, matshwao a tlhokomediso ya matshwao a ho noha le matshwao a tlhokomediso ya ho tla ha ba leng kgahlanong le Jeso Keresete (Antichrist) eo Majakane a dumelang ho yena jwalo ka ha ba bitswa Bakeresete.

2.2.2 Letshwao le emetseng mohopolo wa dikgokahanyo

Mofuta ona wa letshwao ke puo e tlwaelehleng, e buuwang ka letsatsi le leng le le leng ho hokahanya batho. Ho pepeswa mehopolo ya motho ho motho e mong. Hore mehopolo ena e tle e finyelle ka katleho ho motho eo e fetisetwang ho yena, ho tshwanetswe ho latelwe melawana (dikhoutu) e itseng. Melawana ena e a ipopa, e be e itlhophe, hore e tle e fane ka mohopolo o utlwahalang le o amohelehang. Ha ho hlaloswa melawana le mehlala ya matshwao a emetseng mohopolo wa dikgokahanyo ho thwe:

A code is a system of signs, consisting of both a class of signs and the rules regulating their use. Think of the Panel Code or the Traffic Code (Eco; 1984:3).

Mehlala e welang tlasa mofuta ona wa letshwao ke difolakga tsa mawatleng, matshwao a mebileng, diboto tsa matshwao, matshwao a kgwebo, dilebole, mapetjo le tse ding. Modumo wa mantswe a tswang melomong ya batho ka nako eo ho buuwang ka yona le wona ke matshwao. Riffaterre (1978:86) o kgema le ntlha ena tjena:

Now I should like to examine the case – which may perhaps look like extreme verbalism – where the dual title, instead of referring to another text as text, refers to it as an example, or as a repository of lexicon and grammar characteristic of a code, of a conventional discourse.

2.2.3 Letshwao le emetseng dintho tse sa bonweng le dikamano

Mefuta e mmedi ya matshwao a boletsweng ka hodimo ho 2.2.1 le 2.2.2 e kgahlanong le letshwao le emetseng dintho tse sa bonweng le dikamano. Mabaka a utlwahalang, lero le sebediswang lefapheng la kemisetiri, difomula tsa lekala la dipalo le sebediswang diletere, ditshwantsho, maikutlo, tekolo, boitshwaro, neeletsano, jwalojwalo, ke mehlala ya mofuta ona wa letshwao. Matshwao ana a bonahala eka a tshwana le a mofuta wa bobedi, empa ha ho jwalo. Tshebetso tse phetwang ke ditshwantsho hodima se bolelwang e fetola dikahare. Ha tshebetso di phetwa ho latela melawana e itseng, eba ho fumaneha tlhahisoleseding e ntjha mabapi le dikahare. Ha ho lokiswa mela ya karete ya mmapa wa lefatshe hore e tsepame hantle, ho ba bobebe ho noha dibaka tse tsamayang ha mmoho. Ha ho takwa kgutlotharo ka hara sedikadikwe, eba jwale ho tla fumaneha dintho tse ntjha tseo e leng tsa sedikadikwe.

Tsena di etsahala feela ka ha mahareng a se bolelwang le dikahare di bonahala eka di arohane, empa di fana ka tjheseho le mafolofolo ho batho. Le ha mofuta ona wa boraro wa letshwao o tlile ka motho ka sepheo sa hore a be le dikamano le batho ba bang, o bonahala o tsamaya motjheng wa mofuta wa pele, le ho ja e se matshwao a tlhaho. A bitswa diemahale kapa matshwao a nang le ho tshwana dikarolong tse ding.

2.2.4 Letshwao le emetseng mohopolo wa dintho tse bonwang

Mofuteng ona wa letshwao ho hlakile hore ho sebediswa dintho tse bonwang ho bopa le ho hlahisa mohopolo. Sena ke bopaki bo felletseng ba hore ha ho puisano e ka bang teng pakeng tsa batho, ntle le tshebediso ya matshwao. Letshwao ke sesebediswa sa bohlokwahlakwa sa ho tlisa moelelo, empa letshwao ka bolona ha se moelelo. Ke karolwana feela ya letshwao, eo e leng karolwana ya moelelo. Ntlha ena e hlaka hantle ha ho thwe:

What is a sign?: something which stands to somebody in some respect or capacity. The **sign**, its object and its interpretant stand in relationship (Verhoef; 2001:6)

Ntho e nngwe le e nngwe e bonwang, e nang le bokgoni ba ho emela mohopolo wa dintho tse bonwang le ho tshwarwa ka matsoho, e bitswa setshwantsho. Setshwantsho sena ke tshupo, e leng moelelo wa dikamano tse ka ntle tsa letshwao. Ke tlwaelo bophelong ho kopanya letshwao le seo le se supang. Batho ba jele tlwaye hore ha ba bona setshwantsho, e leng se emetsweng, ha ho thwe mohlomong ke setshwantsho sa ntlo, ho be ho se ho thwe ke ntlo, e leng se bolelang ntlo ka boyona. Ha ho bonwa setshwantsho sa ntlo pampiring ho thwe: "Ntlo e ntle!" empa ha e le nnete letshwao la ntlo ke pampiri, hantlente ntlo ena e na le pampiri, sebopeho le mehopolo. Matshwao a ka emela dintho tse bonwang.

2.2.5 Letshwao le tshwantshisang mohopolo o itseng

Ke tlwaelo ho ananela ditshwantsho tse kgonang ho hlahisa moelelo wa se emetsweng. Ditshwantsho tsena di tshwantshisa le ho hlahisa mohopolo ka mokgwa o kgotsofatsang. Setshwantsho sa sefapano ke letshwao le emetseng Bokeresete, e leng tumelo ya Bokeresete ba dumelang ho Jeso Keresete. Setshwantsho sa hamore le sekele ke letshwao le emetseng Bokomonisi, e leng tsamaiso ya setjhaba eo ho yona moruo o leng matsohong a setjhaba, mme motho ka mong tshebetsong ya hae ha a itjheba a le mong to ka monwana, empa o sebeletsa setjhaba ka kakaretso. Setshwantsho sa kgwedi e halofo e kobehileng ke letshwao le emetseng tumelo ya Iselamo, eo moetapele wa yona e leng Muhammad, balatedi bona ke Mamoseleme. Matshwao ana ke ditshwantsho ka ha a kgona ho hlakisa le ho tiisa mohopolo oo a o emetseng. A bitswa dipontsho, a na le moelelo o tsitsitseng.

2.2.6 Letshwao la dipolelo tse emetseng mohopolo o itseng

Lefatsheng ho na le dipuo tse ding tse kang Seitaliya tse anelang hore dipolelo tse itseng di emetse mohopolo o itseng. Letshwao lena leo e leng polelo le na le tlamahano le mohopolo wa ya buang, kamano ya tihaloso e

supang mohopolo oo motho ya buang a lakatsang ho o tlisa. Hape le na le tlamahano le motho ya amohelang molaetsa, moo motho ya buang a lakatsang ho kgutsufatsa diphetolelo le ho matlafatsa kananelo ya moelelo wa hae. Mohlala wa polelo eo e leng letshwao le emetseng mohopolo o itseng ke ena: "Naledi ya Leboya," moelelo o emetsweng ke polelo ena ke sesesi, ka mantswa a mang motho ya sesang.

Greenlee (1973:30) o totobatsa kotsi le bothata ba ho akaretsa hore ntho e nngwe le e nngwe e ka sebediswa jwalo ka letshwao le emetseng mohopolo o itseng:

The first principle of Peirce's sign theory asserts that the sign relation requires an object functioning significantly. To be a sign – to function as significantly – is not necessarily to be a word, or a natural signature, or an idea, or any other particular class of things (except, of course, the class of signs). The world is the province of signs, although not everything is a sign. The difference between that which is and that which is not a sign is what sign theory aims to describe.

Ho ya ka Peirce ha se nepo hore ho thwe ntho e nngwe le e nngwe e ka sebediswa jwalo ka letshwao le emetseng se bolelwanang le mohopolo o itseng. Ho ka ba molemo haholo ha ho ka tebiswa maikutlo ntlheng ena, mme ha totobatswa ntlha ena tjena:

- (a) Ntho e nngwe le e nngwe e ka sebediswa jwalo ka letshwao tulong e itseng le ka nako e itseng. E seng hohle le ka nako tschle.
- (b) Ntho e nngwe le e nngwe e ka sebediswa jwalo ka letshwao ha feela e na le matshwao a bohlokwa a hlokahalang.

Mohlala o motle o hlakisang mohopolo ona wa Peirce ke sepalangwang se rwalang bana ba sekolo, ho ba isa sekolong. Hore sepalangwang se rwala bana ho ba isa sekolong, ha ho bolele hore ka letsatsi le leng le le leng se tla kgona ho rwala bana le ho ba isa sekolong. Sepalangwang sena se tshwanela ho ba maemong a matle, a loketseng hore se ka kena mebileng. Monga sona a se ise ho batho ba lokisang makoloi hore ba se lekole, moo se

hlokang ho lokiswa ba se lokise, e le hore se tle se be maamong a loketseng tsela. Jwale ke hona se tla kgona ho rwala bana ba sekolo. Mohlala o mong ke wa lentswe le itseng, mohlomong ha ho thwe lentswe leo ke la Sesotho **noka**. Ho ke ke ha tiiswa, ha hlapangwa hore moelelo wa lentswe lena ke o itseng. Tabataba ke hore motho ya le sebedisang o le sebedisa jwang, maamong afe? Noka e na le meelelo e mmalwa e latelang:

- (c) Setho sa mmele.
- (d) Ho tshela dinoko dijong.
- (e) Sebaka se nang le metsi.

Ke ka tsela ena feela ya ho hlokomela hore e be ntho e sebediswang jwalo ka e emetseng mohopolo o itseng efela e loketse maemo ao ho ka atlehwang morerong ona. Ho feta mona taba ena e tla thusa hore ho kwekwetlwe tlwaelo ya ho nna ho tlamellwa mohopolo diketsahalang tse sa amaneng le ona. Ntho e ka sebediswa jwalo ka letshwao ha feela maemo le nako tsa yona di a dumella le ho amoheleha. Riffarette (1978:86) le yena o tiisa hore mokgwa le maemo ao ntho e sebediswang ka ona hore e be letshwao a bohlokwa haholo ka ha ntho ena e bile e ka ba le meelelo e fetang bonngwe:

The dual sign is an equivocal word situated at the point where two sequences of semantic or formal associations intersect. Nodal point might be a better image, since the word links together chains of association drawn along parallel paths by the sentence. These parallels meet, in defiance of geometric law, only because the dual sign properly placed in one of the two sequences would have been just as much at home in the other.

Ho se ke ha uwa le kgongwana hodimo ya hore Maaforika ha ho letho leo ba le entseng mabapi le tshebediso ya matshwao. Diphehiso tsa bona di hlahoswa jwana:

Feela ho na le tshabo e yang e ntse e hola hara baahlodi ba Maaforika e reng ho tshwana ho akaretsang ho tshwana le ho hloleha ho sebetsa ka

nepo dingolweng tsa Maaforika. Tshabo ena e ikepetse nnete ya hore ditsela tsa “baditjhaba” di tshwana di etsa batho ho se natse kapa hona ho tella matshwao a kgemang le meetlo e fumanwang dingolweng tse ding. Seo re se boletseng mona se se ke sa tshoha se re thetsa hore ha ho letho le entsweng kontinenteng ena: A.C. Jordaan, H.J.E. Dhlomo, Es’kia Mphahlele, George Kahare, D.B. Ntuli le J.M.Lenake (Aforika Borwa) ba hlalositse ditshisinyo tse itseng tse fapaneng. Ha ba totobatsa hore ho hlokahala tjhadimo ya Maaforika feela, empa ba bile ba entse matsapa a bontshang hore na se lokelang ho amohelwa e le matshwao a Seaforika ke sefe dingolweng. (Selepe; TJ et al., 1991-13)

Ha se ba mose ho mawatle feela ba phehisitseng ho Tsela ya Semiotiki, empa le Maaforika a bile le seabo. Seabo sa bona ke hore batho ba se kgelle fatshe matshwao a kgemang le meetlo e fumanwang dingolweng tse ding. Kontinente ya Aforika e na le ditshisinyo tse ngata tse entsweng ke Maaforika. Ba totobaditse hore ditjhadimo tsa Maaforika di hlokahala haholo. Ba hlalositse ka mokgwa o motle hore na se tshwanetseng ho ananelwa e le matshwao a Seaforika ke sefe dingolweng. Thahasello e kgolo ho baithuti ba dingolwa ke Tsela ya Tshebediso ya Matshwao ya puo le dingolwa. Matshwao ana a fumanwa mabitsong a dingolwa, dihloohong tsa dikgaolo, dilelekeleng, phutholong ya ditaba, mabitsong a baphetwa, tseleng eo baphetwa ba tshwantshwang ka yona, tikolohong, mofuteng wa sengolwa le melawaneng ya sona, tlhohlomisong, ditemaneng, jwalojwalo.

2.3 DIPUISANO LE BASOTHO

Basotho bao ho tla buisanwa le bona, ke Basotho ba sebele, ka madi le ka dipuo tsa bona. Ha ba tlwaela mekgwa ya kajeno, ka mantswe a mang ha se Bokgwanatshwana. Ba tiisa ditaba tsa bona ka ho hlapanya ka marena a bona. Ba rata le ho roka marena a bona. Ke baetapele, dikgalala le bahale ba nang le tsebo le boiphihlelo ditabeng tse amanang le letshwao la bomodimo dingolweng tsa Sesotho. Ba ithomme ka pele, ba hlahella ka mahetla. Ba tletse Aforika ena yohle ekasitana le mose ho mawatle.

2.4 LENA KA LA MOTHEO (LEKGOTLA LA KGASO LA AFORIKA BORWA)

Lenaneong lena sebohodi Mosolloli Mohapi o ye a buisane le Basotho ba nang le tsebo le boiphihlelo ditabeng tsa Bodumedi ba Setso jwalo ka ha ho hlalositse mona hodimo ntlheng ya 2.3. Mohopolo ona o hlalosa tjena:

Lenaka la Motheo seyalemoyeng ka Labobedi ka hora ya 21:00 mantsi-boya, mona he maikutlo a tsepamisetswa Bodumeding ba Setso ka kotloloho. Ho shejwanwe le ditsela tsohle tseo Basotho ba sebele- tsang Modimo o moholo ka tsona.

(Bodumedi Diqatjweng tsa Sesotho; 2001:70).

2.5 THEHO YA MABITSO

Ka tsela ya Theho ya Mabitso mongodi o reha, o bolela kapa ho hlahisa lebitso le itseng, e le ha a leka ho hlalosa semelo kapa boitsebiso ba mophetwa. Kgaolong ya bone le ya bohlanano moelelo ona o tla hlaka hantle ha ho batlisiswa mabitso a Modimo a thibang letsatsi jwalo ka boitshupo ba hae mmopong le lefatsheng le mekgwa ya theho ya mabitso Basothong.

Maaforika a na le mokgwa oo e leng wa bona wa ho iphumanela tsebo bophelong. Mona he ba hlalosa le ho utlwisisa lefatshe le boemo ba motho boo ho seng bobebe ho bo utlwisisa. Ba sebetsana le ditsela tsa ho tseba le selekanyetso sa ho lekola boleng ba tsebo. Ke hona mona moo ba ipotsang dipotso tsa mantlha tse kang tsebo e bopilwe jwang le hobaneng e bopilwe? Dimite tsa bona tsa popo di fana ka dikarabo tsa mohlolo wa popo ya motho le tlhaloso ya bophelo lefatsheng lena la ba utlwang ekasitana le ka mora lefu. Kutlwisiso ya Maaforika ka tsebo e fumaneha neeletsanong ya bohlale; haholoholo mefuteng e fapafapaneng ya dimite tsa popo; ditshomo; maele; tsela eo ho neng ho tsomanwa le nnete ya bophelo ba setjhaba; dipolitikeng le mekgatlong ya bodumedi; tshebetsong ya dingaka tsa setso; dibakeng tsa makgotla a dinyewe le mekgweng ya ho rarolla dikgohlano ka malapeng le hara setjhaba ka kakaretso. Ditokomane tse hlalosing mokgwa wa ho iphumanela tsebo wa Maaforika di hlalosa ka tsela ena:

However, the earliest written documents that give us a hint about African epistemology are from Kemet, especially in the definition of the Philosopher from the Antef inscription (12th Dynasty, 2000 – 1768 B.C.E.), the instruction of Ptahhotep (25th century B.C.E.), the Instruction of Nebmare – Nakt (Papyrus Lansing, 12th century B.C.E.), the anonymous Instruction recorded on papyrus by Chester Beatty iv (12th century B.C.E.), and the ethical teaching of Amenemope. (Mutombo Nkulu – N'Sengha; leq. 2).

Lenane lena la ditokomane le hlalosa leeto la mathomo le tsamailweng ke Maaforika ho iphumanela tsebo. Maaforika a iphumanela tsebo ya ho kolokotjhana le mafapha ao motho a ka iphumanelang tsebo ka ona, le kgang e mabapi le mawala ana. Nalane ya Maaforika ya ho etswa makgoba, bokolone, bokolone bo botjha le kgethollo ya mmala e jetse moya wa hore mokgwa wa ho iphumanela tsebo wa Maaforika o tsepamisetse maikutlo dikamanong tse teng pakeng tsa matla a tsebo, dipolitike le moruo. Mekgwa ena ya bokolone e a fumaneha tsebong eo Maaforika a iphumanetseng yona. Ka mora nako tsa ho fela ha bokolone Maaforika a kgutletse metsong ya baholoholo ba bona ho hlalosa pono e ntjha ya ho iphumanela tsebo.

Maaforika a iphumanela tsebo ka thuso ya matla a ka hodimodimo ho kelello ya motho. Mona he ke moo ho bonahalang matla a bomodimo le boitshupo ba Modimo. Dihlopha tse nang le seabo mona ke dibopuwa tse phahametseng batho, meya, badimo le medimo. Dihlopha tsena ke tsona tse hlohonolofatsang batho ka tsebo. Tsebo ena e fumantshwa batho ka ditiro, dipono, dingaka tsa setso, diphoofolo, diketsahalo tse sa tlwaelehang tsa bophelo kapa mehlolo ya tlholeho e hlokang tlhaloso e ikgethang. Maikutlo le kelello tsa Maaforika le tsona di ba thusa ho iphumanela tsebo. Sena se totobatswa ke ka nako eo ba etsang diphuputso ka yona. Pakeng tsa matla a ka hodimodimo le maikutlo le kelello tsa Maaforika ho na le tsela ya tlholeho le e ka hodimo ho tlholeho tse thusang Maaforika ho iphumanela tsebo. Baetapele ba Bodumedi ba Setso ba hlahella ka mahetla phumantshong ya tsebo. Tumelo le mahlale a lefatshe di a kopanngwa e be ho fumanwa tsebo e boemong bo hodimo.

Mokgwa oo Maaforika a bonang le ho beha ditaba ka ona o ile wa thunthetswa ke bokolone. Ha bolelwa ha Maaforika a sa kgone ho beha ditaba hantle, ba kgannwa ke maikutlo, ho feta mona ba na le tumelakgwela. Sena ke leshano, ka dilemolemo Maaforika a ipabotse ka tsebo e tebileng ha a ne a thapisa diphoofolo, a ntshetsa pele mekgwa ya tsebetso ya temo, ba itlhlahisetsa ditsela tseo ba tlang ho lemoha tsa boemo ba lehodimo ka tsona, ba sibolla ditlamatlama tsa meriana, ba ruta bana ba bona le ho phonyoha dikotsi tse ka beng di fedisitse bophelo ba bona. Dipuo tsa Maaforika di totobatsa ka ho hlaka hore Maaforika a sebeditse ka bokgabane ho bontsha kutlwisiso ya bona mabapi le tlholeho le boemo ba motho lefatsheng. Mutombo Nkulu – N’Sengha (leq. 6 – 7) leshano la ho re Maaforika tsebo ya bona e a fokola o le lahla tjena:

This African epistemology is based on careful observation of natural phenomena, an analytical assessment of the understanding of the phenomena, and a logical explanation of reality, and it is well articulated in the Ofamfa – Matemasi epistemology expressed in the Adinkra a symbols of Ghana, Ofamfa and Matemasi. The Adinkra symbol Ofamfa, which is also called Pempan Hwemu Dua, literally means “search rod” or “measuring rod” and is the symbol for critical examination and excellence. It defines the African concept of critical thinking. Matemasi is the symbol of wisdom and insight. It adds an ethical dimension to the epistemology by establishing the connection of knowledge and goodness, harmony, and balance. Thus purpose of knowledge is to ensure a good life for oneself and the community.

Maaforika a dumela hore ha motho a sekaseka taba, a e lekola ka mahlakore wohle, ke letshwao la tsebo, mehato e meng ke ho sheba taba ka leihlo le ntjhotjho, ho botsa le botle bo hohelang ba dintho tse iketseditsweng. Ngwana ya botsang o tla iphumanela tsebo. Tsebo ke tsebo e phethahetseng ha feela e ile ya sekwasekwa, mme ya fumanwa e le molemo. Tshekatsheko ena e matla le e ikgethang ke yona e entseng hore neeletsano ya Maaforika e kgone ho ikamahanya le diphephetso tse ntjha tse e tobileng. Ke yona tsebo ena e pholositseng Maaforika le ho a thusa hore ba sekaseke bohlaie le

mekgwa ya ho phela ya baholoholo ba bona leseding la maemo le bohlae bo botjha. Maaforika a hokahanya pelo le kelello. Motho ha a nahane ka kelello feela, empa le ka pelo. Tsebo ya nnete ke ha motho a phedisana le batho ba bang hantle le ka kgotso.

Tsebo eo Maaforika a iphumanetseng yona e akaretsa mafapha wohle a fapafapaneng a bophelo, ka mantswe a mang tsebo ya bona ha e a sekamela lehlakoreng le itseng feela la bophelo. Tsebo ya nnete ke ha motho e mong a tseba ho phela le dibopuwa tse ding le tlholeho ka kgotso, e be jwale ho thwe motho enwa o na le tsebo le bohlae. Tsebo ena e iphumanelwa feela ke batho ba nang le pelo e ntle kapa e hlwekileng. Motho ya nang le tsebo ke eo ka mehla a phehellang ho hlola bobele ka botle, sebetsa letsholong lena ke boikokobetso. O batla dikeletso ho ba bohlae le ho mawatla. O labalabela dintho tsa lefatshe lena le la moya. Mohlala o tswileng matsoho ke wa ngaka ya setso eo ha e phekola mobabi e sebedisang methokgo le ho kopa badimo ba habo le ba habo mobabi ho mo kopela phodiso ho Modimo o moholo.

Maaforika a lomahantse meno hore tsebo e fumanwa ka ho sebedisa mawala le mekgwa e fapafapaneng ya ho sebetsa ya batho. Polelo ya bohlae ha se ya motho ya sekametseng ka lehlakoreng le le leng to ka monwana la bophelo. Polelo ya bohlae ke eo monga yona e leng mathula hohle bophelong. O tshwara ka mona le ka mona, o a itlolaka. Maaforika a dumela hore tsebo ha se tsebo feela tjena, empa sepheo ke hore e ntshetse pele bophelo ba motho ekasitana le tlholeho ka kakaretso. Mona he ke moo molemo wa lebollo o hlakang teng. Ngwana wa Maaforika o ya leholong e le ha a ilo ho rupellwa ka tsa bophelo hore a iphumanele tsebo le bohlae tseo a tlang ho di sebedisetsa molemong wa setjhaba sa habo le tlholeho ka kakaretso. Tsebo le bohlae tsena di etsa hore a be le boikarabelo ba ho hlokomela batho ba bang le lefatshe. Motho ya nang le tsebo ke motho ya phethahetseng le ya nang le kutlwelobohloko. Moo tsebo e kgannelang motho hore a lwantshe ba bang, a ba hatelle, a ba kgetholle le ho senya thepa, ketso tsena ha se tsebo, empa ke boloi.

Ruri ho a hlaka hore Maaforika jwalo ka ha a etswa Ntswanatsatsi lehlakeng ho Mmopi wa bona, le bona ba na le tsebo ena eo Mmopi e leng mohlodi wa

yona. Modimo ke yena ka sebelebele ya ba fumantshang yona. Mekgwa ya phuputso le manollo tse hlahositsweng mona hodimo, di tla sebediswa ho lekola letshwao la bomodimo dingolweng tsa Sesotho e leng moo ho fumanwang tsebo eo Basotho ba e bokelletseditseng ka Modimo, e, Modimo ya nang le tsebo e ka hodimo ho ya dibopuwa tsa hae.

2.6 QETELLO

Se hlahelletseng ka sehloohong kgaolong ena ke hore dibuka tse tlang ho balwa di tla manollwa le ho ananelwa ka ditsela tsa manollo ya dingolwa tse nne. Tsela tsena ke Tsela ya Semiotiki, mme yona e sebedisa matshwao ho hlalosa moelelo, e leng se bolelwang, tsena tse ding di tla tlatselletsisa. Dipuisano le Basotho e tla ba tsela ya manollo ya dingolwa ya bobedi, ho tla buisanwa le Basotho ka sebele. Tsela ya manollo ya dingolwa ya boraro e tla ba Lenaka la Motheo (Lekgotla la Kgaso la Aforika Borwa), mona teng ho tla mamelwa dikgeleke tse nang le boiphihlelo Bodumeding ba Setso. Qetellong ho tla sebediswa Tsela ya Theho ya Mabitso, teng mongodi o reha mophetwa lebitso le hlahosang semelo sa hae. Ditsela tsena di tla sebediswa hore phuputso e se be moqoqo feela tjena. Di tla hle di thuse ho tlala seatla ho pepesa tsebo ya Basotho mabapi le letshwao la bomodimo dingolweng tsa Sesotho.

Kgaolong ya bobedi ho hlahositswe ditsela tseo ho tlang ho manollwa le ho ananela dibuka tse tlang ho balwa. Kgaolo ya boraro e tla ala leleme phate ka makgetha a letshwao la bomodimo phedisanong. Dingolwa tsa Sesotho di bonahala e le mohlodi wa bohlokwa wa letshwao la bomodimo Basothong. Ka boitshupo ba Modimo Mosotho o bontsha boleng, diketso le dipuo tsa Modimo bophelong ba hae. O theha dikamano tse kgodisang mahareng a Mmopi le yena. Mosotho o fana ka setshwantsho se hlakileng sa Modimo ka ho mo hlalosa, ho mmoledisa le ho mo reha mabitso a mangatangata.

KGAOLO YA 3

MAKGETHA A LETSHWAO LA BOMODIMO PHEDISANONG

3.1 SELELEKELA

Sepheo sa kgaolo ena ya boraro ke ho tshohla letshwao la pele la bomodimo le fumanwang maemong a phedisano. Teng phuputso e tla phenyekolla makgetha a letshwao lena phedisano ho shebilwe ditaba tsa Mofolo (1983) bukeng ya hae, **Moeti oa Bochabela**.

Mona ho se ho ntse ho totobala hore dihlooho tsa matshwao di a tsamaelana mme ha ho no ba bonolo ho tshohla se seng ka ntle le ho ama se seng. Le ha ho le jwalo letshwao la sehlooho ka seng se tla qapollwa le ho toboketswa kgaolong e se lokelang ha tse ding tsona di tla omelwa feela.

3.2 LETSHWAO LA BOITSHUPO BA BOMODIMO

Jwalo ka ha ho hlalositse kgaolong e fetileng, letshwao ke ntho efe kapa efe eo basebedisi ba yona ba fumanang moelelo o itseng ho yona. Moelelo ona o ka tla ka mokgwa wa tsela eo ntho ena e itlhahisang ka yona kapa eo batho ba e lemohang ka yona. Thompson (1996:435) ha a hlalosa taba ena a shebile boitshupo, o re ke:

“A condition of being a specified person or thing.

B individuality, personality (felt he had lost his identity)”.

Tlhaloso ena e totobatsa hore letshwao le ne le qolla ntho e nngwe ka hara tse ding mme le be le e fe semelo se itseng. Boitshupo ba Modimo hara Basotho, jwalo ka ha ho tla totobala dikarolwaneng tse latelang, bo hlakisa matshwao a mmalwa a bomodimo a kang: lerato, mohau, kutlwelobohloko, mosa, lereko, tsebo, bohlatle, toka, jwalojwalo.

Matshwao ana a fumanaha le ho Mosotho jwalo ka sebopuwa sa Modimo, mme matshwao ana a akaretswa ka ho re Mosotho ke sebopuwa sa Modimo se pelohlomohi. Mosotho bophelong ba hae o kgaba ka lerato, mohau,

kutiwelobohloko, mosa, lereko, tsebo, bohlale, toka, jwalojwalo. Ho bonahala Mosotho a tshwantshwa le Modimo ka matshwao ana a fumanehang boitshupong ba hae. Mofolo (1983:4) na a bua ka ntata Fekisi, mohlanka ya molemo, o pepesa matshwao ana tjena:

Ntatae e ne e le motho ya kgabane haholo, eo bana ba hae ba hamelwang ke yena lebese leo ba le jang, hore mohlomong ba ka tshoha ba mo futsa, e eba batho jwalo ka yena. O ne a leka ho phela bophelo bo botle, bo hlomphehang mahlong a setjhaba. Mmae e ne e le mosadi ya ratholang haholo, ya utlwang monna wa hae haholo, ya ikokobetsang ka mokgwa o makatsang ha monna a halefile.

Qotso ena e boetse e totobatsa hore hantlentle letshwao lena la bomodimo le iponahatsa haholoholo phedisanong ya batho le batho ekasitana le makgatheng a mang a tlholeho. Karolwaneng e latelang phuputso ena e tla hlahlobisisa boitshupo ba bomodimo phedisanong.

3.3 BOITSHUPO BA BOMODIMO PHEDISANONG

Jwalo ka ha ho ile ho bontshitswe seratswaneng sa 3.1 ka hodimo, ho lemoheha hore mmopong o bopilwe ke Modimo, le lefatshe ke mmopo wa diatla tsa Modimo. Diatla di supa mosebetsi le bophelo bo tswellang. Ke hona mona moo e itseng ha Modimo o tadima tsohle tseo o di entseng, o ileng wa bona hore tsohle di molemo haholo. Empa ho boetse ho na le tse seng molemo jwalo ka ha ho tla totobatswa ka bophelo ba Phakoane ekasitana le ba setjhaba seo Fekisi a tswaletsweng ho sona. Taba ena ha e bontshe feela hore ho na le mahlakore a mabedi phedisanong hape le hore phedisano ka boyona e dikoloha jwalo ka lebidu. Taba ena ya ho dikoloha e bontsha diphetoho tse dulang di etsahala maemong a phedisano. Taba ena ha e iponahatse feela bophelong ba Basotho, empa ke koboanela ditjhabeng tsohle tsa lefatshe.

Bophelong ba dinaha tsa lefatshe le teng ho dikoloha hona ho bonahala ho le teng mme ho iketsa pharela phedisanong. Jwalo ka ha Mofolo a totobatsa hore ho na le bomodi le mahlatsipa, le ditjhaba tsa lefatshe phedisanong ya tsona di bonahala di senola maemo ana. Maemong a jwale a batsi ditjhaba

tša Bophirimela di bonahala di ikentse bompodi, ha tše ding haholoholo tša Maaforika, e le mahlatsipa. Se makatsang ke hore ditjhaba tšena le ha di ipolela di hlabolohile, boitshwaro ba tšona ha bo a fapana le ba Phakoane. Bophelo bona ba baikaketsi le balotsana ba mafatshe ana a ruileng bo itotobatsa bo sa ananele hore lefatshe ke la Modimo Mmopi, le tšohle tše ho lona, lefatshe le tšohle tše ho lona. Bophelo bona ba tšona bo bonahala bo senya dikamano tše ntle tseo Mmopi a di bopelletseng le batho ba mefuta e fapaneng; mme bo duba toka e leng teng tlhohlong ya Modimo. Koka (2001:6) ha a bolela botebo le boholo ba botubo bona bo pepesehang mebusong ya demokerasi ya mafatshe ana o re:

Africa is battling hard to understand and adopt Western tenets of democracy. They have been forced sometimes at gun point, to abandon their "ancient" concepts and practice of communeocratic" governance. They are surprised why the Eurosystem of democracy cannot bring peace to their communities. The answer is simple: The Eurasian democratic and the Afrocentric communeocratic systems of governance do not tally, nor does the former fit in the Afrikan peoples' political concept of "collective governance." They emanate from different cultural Matrix: "Individualism and "Communism." The trend has been, since the era of colonialism, to eradicate the latter in favour of the former from the face of international systems of governance.

Maemo ana a nyarosa pelo haholo ha re lemoha bongata ba batho ba phelang lefatsheng mongwahengkgolo ona o hodimo. Martin (2002:2) o re ka selemo sa 2000 palo ya baahi ba lefatshe e ne e feta dibilione tše tšeletseng, mme ka selemo e ne e hola ka diperesente tše ka bang 1,4. Boholo ba baahi ba lefatshe ba phela dinaheng tše ipusang. Ke ba ka bang dimilione tše leshome feela ba phelang dinaheng tše sa ipuseng.

Hantlente ha ho naha e ipotolohang. Taba ya ho re naha e nngwe e itshetlehile le ho tshepela ho e nngwe, di a hlokana, mohopolo ona o bitswa lelapa la matjhaba. Ditjhaba di sebeta ha mmoho hore di tle di fumane tijelete, diphahlo tše entsweng naheng e nngwe kapa ditlhahiswa tša tlhaho tše fumanwang naheng e nngwe. Ditjhaba tseo e leng diyathoteng di bapile

kapa nonyana tsa siba le le leng, di ye di iketse kgokanaphiri hore ha di hlaselwa ke ba direng di thusane, ntjanapedi ha di hlolwe ke phokojwe. Ditjhaba tse tswetseng pele di thusa le ho tshehetsa ditjhaba tse ntseng di tswela pele ka ditjhelete le tsa botekgeniki. Dithuso tse kang tsena di ntshetsa pele le ho matlafatsa ditaba tsa kgwebo le boitshireletso. Ha ho a tshwanela hore naha e nngwe e be le boitshepo le ho ipitsa makgonatsohle. Ke ka hoo Mosotho a reng; "Hlaahlela le lla ka le leng".

Kamano ya dibaka tsa boitshupo ba Modimo, e leng lefatsheng le mmopong di hlalosa ka tsela ena:

In many African myths it is told that at one time in the distant past, the heavens (or sky) and the earth were united as one. This union pictured as being like the place where the earth and sky seem to touch each other at the end of the horizon. Other myths say that the union was formed by a ladder or rope between the two. These accounts go on to say how the separation took place. According to some, animals bit the leather rope into two, so that one went up to the sky and the other fell to the ground, thus severing the heavens from the earth. Some myths say that it was through man's fault or error that the two parts of the universe were divided up. These are simply attempts to explain the fact that the universe is divided into parts, as it appears to be to the ordinary person; and also to explain the fact that God and man are separated. (Mbiti; 1991:36 – 37)

Kgale kwana nakong ya maswetso, lefatshe le mmopong di nkuwa di ne di kopane, e le ntho e le nngwe. Di ne di momahane ka dintlha tsa tsona tsa mephetho. Ha mmela o ntse o puta lefatshe le mmopong di ile tsa arohana, kamano ela e matla ya se ke ya hlola e eba teng hape. Mabaka a karohano ena ke ka hobane diphoofolo di ile tsa kgaola lerapo la lere le neng le kopantse lefatshe le mmopong. Lebaka le leng ke bofokodi ba motho ba ho se phele ho ya ka moo Mmopi a lebelletseng hore a phele ka teng. Mekgwa e mebe ya motho e entse hore ho be le karohano mahareng a lefatsheng le mmopong jwalo ka ha e bonahala kajeno. Mofolo (1983:5) o hlalosa hore bophelo ba Phakoane moahisanemmohe le Fekisi bo ne bo hlorisa Fekisi

hampe. Diphoofolo le motho bao le bona e leng mmopo wa diatla tsa Modimo ba tlisitse karohano tlholehong ya Modimo. Tlholeho ya Modimo ya se ke ya hlola e eba ka moo e neng e le ka teng.

Motho enwa ya tlisitseng karohano mahareng a lefatshe le mmopong, jwalo ka ha a dula lefatsheng o ka sehloohong tlholehong ya dintho tsohle. Ke moqhaka wa popo. Jwalo ka mosebeletsi le moemedi wa Modimo o kopanya Modimo Mmopi le tlholeho ya hae. Motho o phahamisa tlholeho, o buisana le yona, o a e mamela, o leka matsapa ohle hore ho be le kgotso mahareng a hae le tlholeho. Motho ka sebele sa hae o fetola dintho tse ding tsa tlholeho hore di halalele, e be o di sebedisetsa ho sebeletsa le ho etsetsa Modimo mahlabelo. Tsena tsohle ke sehopotso ho motho hore tlholeho e na le seabo se seholo sa bohlokwa borapeding ba motho. Modimo o itshupile ho motho tlholehong, e leng mmopong le phedisanong ka mabitso a mangatangata.

3.4 BOITSHUPO BA BOMODIMO TLHOLEHONG

Tlholehong le lefatsheng ke dibaka tsa bohlokwahadi tse pedi tseo Modimo o itshupileng ho tsona. Ke tikoloho ya boitshupo ba Modimo. Tlholehong le lefatsheng ho fumaneha tikoloho le nako tsa ho itshupa ha Modimo Basothong. Mabitso a mang ao tlholeho e bitswang ka wona ke sepakapakeng, lehodimong kapa meahong. Tlhaloso ya tlholeho e behwa jwana:

The heavenly part of the universe is the home of the stars, sun, moon, meteorites, sky, the wind and the rain, with the all phenomena connected with them such as thunder and lightning, storms, eclipses of the sun and the moon, "falling star," and so on. It is also thought to be the home of God, although people cannot quite locate where he dwells, other than saying that he lives in "the sky," in "heaven," or "beyond the clouds," or they simply say that "God does not live on the earth like man." God is often believed to have other beings living with him or close to him. Some of these are in charge of different departments of the universe, others are his messengers or servants or ministers, and some are like his children. But there are other Africans who say that God dwells

completely alone and does everything himself, since he is all-powerful. [...] It is generally held that the heavenly universe is not empty but that it has its own population. It is teeming with its own kinds of life in addition to the visible objects mentioned above. This means that it is more or less the counterpart of the earth, even though what goes on there is invisible to us (Mbiti; 1976:35 – 36).

Basotho ba dumela hore tlholeho e na le dikarolo tse kgolo tse pedi. Karolo tsena ke karolo e bonwang ka mahlo a nama le karolo e sa bonweng ka mahlo a nama, kapa ke mahodimong kapa sepakapakeng le lefatsheng. Mohopolo o mong o teng ke ho re tlholeho e na le dikarolo tse tharo tsa mantlha e leng: mahodimo, lefatshe le lefatshe le ka tlase ho bodiba. Karolo tsena tse tharo tsa tlholeho ha di a arohana, empa di momahane, ke ntho e le nngwe. Modimo o bopile motho ka lerato la hae, mme o mo bopelletse le mesebetsi e fapafapaneng. Motho enwa o okametse tlholeho. Taba ena e boetse e hlahella ditabeng tsa ditjhaba tse ding jwalo ka ha Stevenson (1992:338) a hlalosa boholo ba tlholeho ka tsela ena:

Where does space end? No one knows. Space extends in all directions for unimaginably long distance, farther than earth's most powerful telescopes can see. For a better understanding of the vast distances of space, consider these facts: The star closest to our sun is about 40,000,000,000,000 (trillion) kilometers (25,000,000,000,000 miles) away. In space the distance between two neighboring stars is considered small. There are billions of stars in our galaxy, the milky way. And billions of galaxies, each containing billions of stars, travel through space.

Ho a hlaka hore sepakapaka ke lesabasaba la sebakahadi seo ho seng motho wa nama le madi ya ka lekanyang boholo ba lona. Lehae la polanete ya motho le na le kgohedi e matla ya moya eo ka nako tsohle e hatellang motho hore a se ye hodimo. Kgohedi ena ya moya e na le matla a maholo a etsang hore dintho ha mmoho le motho di se nyolohele hodimo, empa di dule hodima lefatshe. Ntho e nngwe le e nngwe e tlohang lefatsheng ho ya sepakapakeng e tshwanetse ho matha ka lebelo le leholo hore e tle e hlote

kgatello ena ya lefatshe. Ha ntho ena e ntse e furalla le ho ba hole le lefatshe, matla a kgohedi a ya fokotseha. Hore motho ya etelang le ho ya hlwela sepakapaka a tle a hlole kgohedi ena e matla a dihole, o tshwanetse a be sebete sa ho beha tau setswetse le lebelo. Lebelo leo motho a le hlohang le pepeswa ka mokgwa ona:

The speed needed to overcome gravity is called escape velocity. The speed is about 11 kilometers (7 miles) a second, or 40, 000 kilometers (25, 000 miles) an hour. Reaching an escape velocity does not mean that the craft has freed itself completely of the earth's pull. But it does not mean that it will not fall back to the earth, even if no more power is used. The craft will continue its course away from the earth, until the gravity of the earth no longer affects it (Stevenson; 1992:338).

Leeto le leng le le leng le hloka mekgwa le disebediswa tse fapafapaneng tse tlang ho etsa hore le atlehe. Mekgwa le disebediswa tse tlang ho thusa batho ba etelang sepakapakeng hore ba phunyelletse ho ya fihla teng, batho ba lefatsheng ba beha batho ba etelang sepakapakeng leihlo, balaodi ba serwalankgwana ba kgona ho bona hore se ntse se tsamaya hantle, le maphelo a bapalami ba sona a bolokehile. Sepakapakeng motho ha a kgone ho ya hodimo le tlase, ha ho Leboya kapa Borwa. Empa le ha ho le jwalo serwalankgwana se tshwanetse ho fihla moo se yang teng ka nako e kgutshwanyane haholo, e ka bang dikilometara tse lekgolo.

3.5 LETSHWAO LA BOMODIMO PHEDISANONG

Matšela(1990) ke e mong wa Maaforika a ngotseng ka mabitso a Modimo, ka mabitso ana o hlalosa ka moo Maaforika a utlwisisang le ho tseba Modimo ka teng. Mabitsong ana ho hlahella dintlha tse kang mosebetsi, semelo le dikamano tsa Modimo le dibopuwa tsa hae. O qolla mabitso a kang: Modimo, Kwetla, Lome, Mohokong, Mpshwemotlehadi, Mpoko, Mohaladi, Mohalaletsi, Pilo, Ralefalwe, Rammoloki, Raseaparalome, Ratladi, Sekgele, Tlhahlamatjholo, Tshitwe le a mang.

Ho bonahala eka Basotho ba eelletsewe bomodimo moeelong wa phedisano, kamanong ya diphedi le tshebetsong ya tlhohleho. Modimo o senoletse

Basotho lebitso la hae. Lebitso la Modimo le lekanya tshenolo eo Modimo a e rutileng Basotho hore ke Modimo o jwang le thato ya hae ke efe. Lebitso la Modimo le tsebisa Basotho hore Modimo ke mang. Sena se fumaneha dibakeng tsa boitshupo ba Modimo tse pedi e leng tlhohlehong le phedisanong. Ka ha Modimo a e na le lebitso hona ke bopaki ba hore ha se ntho, matla kapa kgopolo feela tjena, empa o teng, o a phela, mme merero ya hae o e sebetsa jwalo ka motho eo e leng sebopuwa sa hae. Ke ka hoo le yena a nang le lebitso. Basotho ba na le lebitso le le leng le akaretsang la Modimo, e be jwale ba tla ba le a mang a mangatangata a hlalolang sebopeliso, tlhaho le mosebetsi wa Modimo. Mabitso ana a na le tekanyo, a totobatsa seo Basotho ba se nahanang le ho se utlwisisa ka Modimo. Basotho ha ba tsamaye ba hoholaka mabitso feela tjena e be ba a reha bana ba bona. Mabitso ao ba a rehang bana ba bona a na le moelelo o tebileng, o kang botho, maikutlo, kgohele, dimela, diphoofolo, jwalojwalo. Le mabitsong ao ba a rehileng Modimo ho ntse ho le jwalo feela. Oduyoye (1997:2 – 3) o hlalosa ka moo mabitso a Modimo a nang le moelelo o tebileng jwana:

The way we experience God is portrayed in the language we use about God, especially the names by which God is known. Early researchers into AR like G.Parrinder, E.B. Idowu, and J.S. Mbiti have recorded for us several African names of God with copious annotations, which it is not necessary to rehearse at this stage. (6)What needs to be said is that these names are still current and that more names descriptive of people's experience of God are available in proverbs, songs, and prayers. These names says Idowu, are not mere labels: "They are descriptive of character and depict people's experience of God."

Ka lebaka lena Basotho ba rehile Modimo mabitso a mangata. A mang a mabitso ana ke a lekanyang Modimo feela, ha a mang ona a hlalosa ho hong ka Modimo. Ka mabitso ana Basotho ba pepesa tsebo ya bomodimo eo ba nang le yona, le hore pelepele kwana nakong ya maswetso ke ha ba se ba e na le mehopollo e itseng ka Modimo. A mang a mabitso ana ba a sebedisa puong ya bona ya ka mehla. Mabitso a Modimo a sebedisitswe kgalekgale kwana, tshebediso ena ha se ntho ya morao tjena, tumelo ho Modimo o

moholo ha e sa le e le ntho ya bohlokwa, e ka sehloohong mehopolong le bophelong ba Basotho. Ka ha Basotho ba kgaba le ho ipabola ka tumelo ho Modimo o moholo. Sena se bonahala dingolweng, dithapelong, maeleng, dikapolelong tsa Sesotho, jwalojwalo. Phuputsong ena ho na le mabitso a mashome a robedi le metso e mmedi a Modimo. A mang a mabitso ana a iphetapheta, ka mantswe a mang a na le moelelo o tshwanang. Mabitso a kang Ramasedi, Sekgele le Tlhahlamotjholo a sebediswa kgafetsa, mme ka lebaka lena batho ba bangata ba a tlwaetse le ho a tseba. Mehopolo ya Basotho ka mabitso a Modimo ke e latelang:

3.5.1 Mosebetsi wa Modimo tlhohlong.

Mona ho tla hlakiswa karolo ena ka mabitso a mashome a mane le metso e supileng. Boholo ba mabitso a Modimo a wela tlasa karolo ena.

3.5.2 Tlhaho ya bomodimo ba Modimo kgalalelong.

Ntlha ena e tla totobatswa ka mabitso a Modimo a mashome a mabedi le metso e robong.

3.5.3 Tlhaho ya botho ba Modimo phedisanong le motho.

Ke mabitso a Modimo a tsheletseng ao karolwana ena e tlang ho a pepesa. Se hlakang mona ke ho re palo ya mabitso a Modimo e tlase haholo.

Ho bonahala eka ho na le mehopolo e tshwanang pakeng tsa Bodumedi ba Setso le Bokeresete. Sena se tla totobatswa ke mabitso a tlang ho qoqiwa diratswaneng tse ka tlase tse latelang. Mohlala o senolang ho tshwana hona ho tswa Bodumeding ba Setso ke ona:

Molimo o mocha rapela oa khale,

U re rapelle ho o moholo Jere,

Mojari oa litšito tsa batho;

Molimo oa leseli oa Rammoloki,

Molimo o liatla li maroba.

Liatla li tšoeu tsa Rammoloki

Li soeufetse ke ho bopa masea.

Tlhahlamacholo, hlahla metsi u a etse keleli,
Hoba keleling u nchafatsa lichaba teng,
Lichaba li tswang ho Uena Mopong,
Li tlang ho boela ho Uena Meahong.
Leseli!

(Matšela; 1990:14 – 15)

Mohlala wa Bokeresete ke ona:

**Ruri o ipelesitse mahloko a rona,
maloetse a rona**

le ona a inkela ona,

empa rona ra hopola

e le ea otloang, ea shapuoang,

le ho hlokofatsoa ke Molimo.

o ile a hlajoa

**Ka baka la litšito tsa rona,
a tetetsoa**

Ka baka la libe tsa rona,

Kotlo e re tlisetsang khotso

ea mo wela holimo,

ra folisoa ke maqeba a hae.

Rona bohle

re tšoana le linku tsa malahleha,

motho ka mong o

iketse ka tselana ea hae,

**Morena o melesitse makhopo
a rona bohle.**

(Bibele Phetolelo e Ntjha: Esaea; 1989:4 – 6)

(Toboketso ya rona.)

Lebaka la ho ba le mehopollo e tshwanang ditumelong tsena tse pedi le bonahala le bakilwe ke balatedi ba tsona ba nnileng ba etela Aforika le Yuropa, pele baruti ba Makgowa ba fihla Aforika. Ha baruti ba fihla Aforika Maaforika le Makgowa ba ne ba se ba e na le tsebo ya ditumelo tsena tse pedi, ke ka hoo ho nang le mehopollo e tshwanang ho tsona, mohlala ke

mojari wa ditshito le o mmelesitse makgopo. Hildebrandt (1981:x – xi) o kgema le ntlha ena tjena:

It is hoped that this volume will give Christians in modern Africa a new appreciation for their faith as they look over the many centuries that the church has been at work in this great continent. A study of this book should demonstrate that Christianity is not a recent arrival in Africa, nor some sort of imported religion from Europe. Rather, it is a dynamic worldwide faith that has been a part of Africa for nineteen long centuries.

Nakong ya mengwahakgolo e mehlano e qalang Maaforika a mangata a ne a se a e na le kopano le balatedi ba Bokeresete. Ba bile hara ba bang ba bileng tlasa ditlhoriso le botubo ba nako tseo. Ba bile le seabo se seholo ntshetsopeleng ya mekgwa ya ho tshwara ditshebeletso, tsamaiso ya kereke le mmimo. Mengwahakgolong ena ho hlahella Maaforika a kang: Tertullian, Cyprian le Augustine e le baetapele ba ka sehloohong ba kereke, ba bile ba ipabola ka mehopolo ya thutamodimo le tlhaloso ya yona, e ileng ya ananelwa le ho amohelwa ke kereke ya Bokeresete ka lefatshe lohle. Baahi ba Bophirimela ho Egepeta le motjhoporong wa lewatle la Meditherienene e ne e le dikolone tsa mmuso wa Roma. Haufi le Egepeta ho ne ho e na le naha ya Sirene eo monna ya bitswang Simone a neng a etswa ho yona, o ile a jariswa sefapano sa Jeso Keresete eo e leng moetapele wa Bakeresete (Matheu; 27:32).

Sirene jwalo ka Egepeta e bile le tshwaetso ya mekgwa le meetlo ya ho phela ya Makgerike. Filipi o ile a laelwa ho ya ho monna wa Mokushe wa lehaole, eo e neng e le letona la Kandake, mofumahadi wa Bakushe le modisa wa matlotlo a hae wohle. Monna enwa o ne a tlile Jerusalema ntlokgolo ya Bajuda ho tla sebeletsa Modimo. O ne a boela Aforika a palame kariki ya hae, a bala bukeng ya moporofeta Esaya e fumanwang Bibeleng eo e leng buka ya Bakeresete, eo ba e sebedisang nakong tsa ditshebeletso tsa bona. Ditaba tseo a neng a di bala di ne di bua ka Jeso Keresete, mme o ne a sa di utlwisise. Yaba Filipi o a mo hlaloesetsa le ho mo kolobetsa (Diketso; 8:26 – 38). Matswallwa a Sirene e ne e le baetapele ba matla kerekeng ya Antiokia (Diketso; 11:20). Apolose e ne e le Mojuda ya tswalletsweng Alekesanderia,

monna wa kgeleke le ya bohlae. O ile a sokolohela Bokereseteng ha a ne a etetse Efese. Monna enwa ya neng a etswa Aforika e bile moromuwa Yuropa ha a ne a bolella baahi ba Korinthe ditaba tsa Bakeresete (Diketso; 18:24 – 28). Ho ya ka neeletsano ya ditaba eka mmoledi John Mark o ile a etsa mosebetsi o hlwahlwa wa boromuwa Egepeta, kgolo e bileng teng ya Bokeresete Alekesanderia ke ka baka la mosebetsi wa hae. Ho dumelwa hore batho ba pele ba ileng ba sokolohela Bokereseteng Egepeta, e ne e le Makgerike ka tswalo a neng a jakile Alekesanderia. Ana ke a mang a mabaka ao mohlomong a entseng hore ho be le mehopollo e tshwanang pakeng tsa Bodumedi ba Setso le Bokeresete. Ho tshwana hona ho tla hlahella mabitsong a Modimo ao Maaforika a mo rehileng ona.

Mabitso ana wohle a hlophisitse ho ya ka ditlhaku tsa nteterwane. Lebaka la theho ya mabitso ana a tlang ho qollwa mona ke ho pepesa dimelo, makgabane le maemo a Modimo.

3.5.4 Mosebetsi wa bomodimo tlholehong

Mosebetsi ya bomodimo tlholehong e iponahatsa haholo ka mabitso a qapilweng hodima diketsahalo tse supang bomodimo.

3.5.4.1 Atladimaroba / Moshwedi

Mabitso ana eka ke tshwaetso ya Bokeresete, Bakeresete ba dumela hore Keresete o ile a ba shwela, diatla tsa hae tsa otletlwa ka dipekere. Basotho ba ile ba pholoswa mpeng ya kgodumodumo ke moshanyana wa Senkatana. Modimo ke moya o hloka sebopelo, ha Mosotho a bua ka diatla tsa Modimo e be e le ha a mothofaditse Modimo. Ntliha ena e tla boela e hlahella hape diratswaneng tse latelang moo ho hlalosewang mabitso a hlakisang tlhaho ya botho ba Modimo phedisanong le motho. Ho ye ho buuwa ka mahlo, ditsebe, dinko, mahetla, menwana le matsoho a Modimo, jwalojwalo. Modimo o fuwa diketso le sebopelo sa botho e le ha ho hlalosewa mesebetsi e meholo le e hlollang ya hae tlholehong ka bophara, e le hore motho a tle a tsebe ho utlwisisa boitshupo ba hae. Ditho tsa mmele wa Modimo ho buuwa ka tsona tjena:

Monna eo a re: “Ngwanaka, o tswa bona tse kgolo, tse tshabehang, tse o tshwanelang hobane o moetsadibe e mohlolo. Le ha ho le jwalo ha o rata ho fetoha le ho phela, o ka etsa jwalo hona jwale. Bakela diketso tsa hao kaofela, mme o amohele mantswe ale ao moruti a neng a ruta ka ona, mohla o tlang ho lwantsha mosadi wa hao. Ke o tliseditse molaetsa ona o moholo ha o se o bone tseo o di boneng. Molaetsa oo ke ona: **Le ha dibe tsa hao di ka ba kgubedu, di tla sweufatswa jwalo ka boya ba nku.** Amohela molaetsa le tshepiso ena, mme o tla phela, o be o fetohe motho ya lokileng. Bona matsoho ana a ka a hlabilweng. A ne a hlajwe mohlang ke lwanelang ba tshwanang le wena, ba neng ba le pusong ya banna ba tswa tloha ho wena mona hona jwale. Empa le ha ba ile ba ntlhaba matsoho le maoto, ke ne ke ba hlole. Ke lona lebaka lena o bonang ba se ba nyamela ha ba mpona ke etla. Hlo o dumele ho nna, o ntshepe, o inyatsetse tsa hao tsohle ho nna; mme ke tla o tshwarela hona jwale, mme le tla dudisana ka kgotso le mohatsa hao le batho bohle. (Maile; 1977:30)

Sebopeho sa Modimo ditho tsa mmele, e leng maoto le matsoho a hae, e, mmele wohle, o ile wa hlajwa jwalo ka nku. Mmele wa hae wa tetekwa, a hloka sebopeho. Wa tlala maqeba le masoba ha a shwela dibopuwa tsa hae. Segoete (1970:59) le yena o tlatsana le Maile hore Modimo o ile a hlajwa, mme e le ha a ne a fumanela dibopuwa tsa hae kgotso le boiketlo bo sa feleng lefatsheng le mmopong:

Jwale Malebaleba le mohatsae ba tla kamoreng ya ka, Malebaleba a tshwere ngwana ka monwana ho mpontsha yena. Ho ba a atametse ditulo tsa bona pela ka. Malebaleba a qala a re: Khitšane, motswalle wa ka, ke leboha kopano ena haholo, mme teboho e hola ka ho fetisa ka hoba kajeno ke na le eo ke mo isetsang diteboho tsa pelo ya ka. Ke ne ke sa tsebe hoba ka thoko ho lefatshe lena le dintho tsa teng, e mong o teng eo e leng Moshwedi wa baetsadibe. Ha maru a kwahetse sebaka, ho le difefo tse tshabehang le mahadima le diaduma, ke ne ke sa tsebe ka kwana ho maru letsatsi le tjhabile, ho kgotso, ho iketlilwe, ka hoba ke moo Modimo a phelang teng.

Sena he ke letshwao la botho leo Mosotho a le fileng Modimo ho hlalosa ka moo a fumanetseng motho bopheho ba ho hlaba kgobe ka lemao ka teng. Modimo o diatla di maroba le tse tshweu, diatla di robakilwe ke ho shwela batho.

3.5.4.2 Jere / Mosito / Pilo

Matsela (1990:15) ho e nngwe ya dithapelo tsa kgalekgale tsa Basotho ha a bua ka mabitso ana le moelelo wa ona o re:

Oho Modimo re utloe, re a rapela:
Modimo o mocha rapela oa khale,
U re rapelle ho o moholo Jere:
Mojari oa litsito tsa batho;
Molimo oa Leseli, oa Rammoloki;
Molimo o liatla li maroba,
Liatla li robakiloe ke ho re shoela;
Liatla li tsoeu tsa Rammoloki,
Hlahla metsi U a etse keleli,
Hoba keleling U nchafatsa lichaba teng,
Lichaba li tsoang ho Uena Mopong,
Li tlang ho kgutlela ho Uena Meahong.
Leseli!

Thapelong ena ho totobatswa hore Modimo o senyehile tshobotsi ke ho jara ditshito, melato, makgopo le mefokolo ya batho. Ka baka la mojaro o boima wa makgopo a batho, oo a ileng a o jara mahetleng, ya eba motho wa mahlomola le ya tsebang mahloko. A ipelesa mahloko a batho. Ke yena ya lefelletseng batho dibe tsa bona ka theko e boima ya ho ba shwela. Ntlha ena e netefatswa jwana:

Ntate o ba jarele mefokolo
Dikepi o di jare ka mahetla
Ntate o ba fodise
Ka moya o batang.
Ba teronkong
Ntate le bona ba jarele mefokolo

Taba di tsejwa ke wena ya matla ohle
Le jwale ka ho sa eng kae
Nka be ke re: Amene ke qetile.
Dumela Amene ke qetela puo.
(Moletsane; 1983:83)

3.5.4.3 Moababophelo / Mofabophelo / Mohokong / Seabi sa bophelo

Mabitso ana a mane a Modimo a hlalosa ka ho hlaka hore jwalo ka ha Modimo a ile a bopa motho wa pele ho tswa lehlakeng Ntswanatsatsi, eo lebitso la hae e leng Mopelimoholo le bohle ba tlileng ka morao ho yena, o ile a etsa hore e be dibopuwa tse phelang. Modimo o ile a ba fa phefomoloho ya ho phela. Ka dinkong tsa bona a bodulela moya wa bophelo, mme batho ya eba dibopuwa tse phelang. Ba phediswa ke moya ona, ha Modimo a ba amoha wona, eba ba fellwa ke bophelo, e, ba fela hang. Mocoancoeng (1982:11) ha a bua ka Modimo jwalo ka ya fanang ka bophelo o re:

Ke Modimo feela (Unkulukulu, Thixo) o bileng le o entseng o e na le matla a ho bopa phoofolo ya nama le madi le masapo. Wa kenya moya wa botho setopong sena, sa phela.

Jwalo ka ha Modimo o nkuwa o bopile motho ka lerole la lefatshe, ho ya ka tumelo ka nako eo a shwang ka yona, mmele oo e leng lerole o tshwanela ho kgutlela ho monga wona meahong. Lefu ke tsela ya batho bohle, dibopuwa tsohle di tla feta ho lona jwalo ka thari e ba isang ho Mmopi wa bona.

3.5.4.4 Moahlodi / Ralefatshe / Rasehlaba

Maphalla (1984:15) ha a hlalosa ka moo Modimo e leng Moahlodi ka teng o re:

Peseletsa ngwaneso,
A ko itlhakole masodi,
A lefatshe manyampetla,
A tsejwa ke Moahlodi.

Segoete (1970:91 – 92) o re mane mmopong moo Modimo ya tsebang toka le nnete a leng teng, ke naha ya bophelo, naha e ntle, e tala ka mehla, ya

kgotso, toka le kgalalelo. Ditjhaba tse ngata di rorisa Morena ka mehla. Dimpe tsohle ha di na tulo ho ona. Motse ona o na le puso e ntle le toka yohle. Le ha Modimo a le mmopong, jwalo ka Ralefatshe o teng le lefatsheng, o bona manyampetla a lona, mme o na le phiphitha le letooto la dipotso ka wona. Mesebetsi yohle ya motho e fahlang mmuso wa hae ka lehlabathe o a e hlaba, mme batho ba tshwanela ho ikarabella. Kahlolo ya Modimo e etsahala hona jwale mona lefatsheng, e seng ha motho a hlokahala kapa nako e tlang.

Modimo o ahlola tsohle tseo a di bopileng ka toka, o di abela mahlohonolo ka toka, o emela ba tujwang le ba hatelletsweng le ho ahlola ba etsang dimpe ka kahlolo e ba tshwanelang. Kahlolo ya Modimo ho ba fokolang e hlalosa ka mokgwa ona:

At times he punishes wickedness by means of sickness, disease, accident, famine, drought, storm, war, calamity or even death. Yet people may pray to him to forgive and take away punishment. (Mbiti; 1975:52)

Modimo o a halalela, ha ho moo a kopanang le mesebetsi ya lefifi ya lefatshe lena teng. O rata batho bao e leng dibopuwa tsa hae, empa o hloile mesebetsi ya bona ya lefifi. O ba otlala ba sa le lefatsheng lena, a ba lokisetse leeto la ho ya meahong ho yena. Mohau wa hae o ye o bonahale ka nako eo batho ba hlokahalang, ha a ba amohela mmopong, mme ba fetoha badimo, e eba medimo e metjha le e menyenyane.

3.5.4.5 Mmaballi / Mofani / Mofani wa dimpho tsohle / Mofani wa tsohle / Rasefabatho

Mabitso ana a mahlano a Modimo a hlalosa ka mokgwa o hlakileng ka moo Modimo a sa kang a tlohella mmopo wa diatla tsa hae ha a qeta ho o bopa. Empa o ntse a e na le wona, a o baballa. Selepe (1994:14) o dumellana le ntlha ena tjena:

Tumelo re sa tla e lebisa kae wee?
Re tla tshepa wena Mmopi wa rona,
Wena ya baballetseng maphelo a rona,
Ka enwa re kenelwa ke pelaelo.

Sena se bolela hore tsohle tseo Modimo a di bopileng di le ntle di nne di tswelle pele ka sebopeho seo, Modimo o di abela melemo ya hae ka ho di fa dimpho tsohle tse hlokahalang. O di abela dintho tsohle tse tlang ho di matlafatsa le ho di ntshetsa pele, e leng bophelo, mahlasedi a letsatsi, pula, metsi, bophelo bo botle, dijo, tshirelletso, ho ata ha batho, diphoofolo le dimela. Basotho ba dumela hore Modimo o fana feela ka dintho tse ntle tseo motho jwalo ka ya ka sehloohong popong, a di thabelang le ho di ananela ka matsoho a mabedi. Basotho ba rapela Modimo hore a ba fe tseo ba di hlokang le ho ba ema nokeng ka nako tse mahlonoko, ba etsa jwalo ka ha ba dumela hore o a ba baballa. Paballo ya Modimo e boela e netefatswa ka mantswe ana:

Mmopi o a fana, Rasefabatho,
 O file mora Kgware bookamelabatho.
 Mehlang ya kgale e ne e le mpodi,
 E le mmampodi ya koduthamaha,
 A okametse metjodi ho alositswe,
 Ho katlilwe dinare Phiritona,
 Di ntshwa mahobo, di aloha lephola,
 Ho mokonyetswa nonyana ke metjodimeholo!
 Esita le Ramosweu o kile a mo tlatsa,
 Rantsho wabo Fapheng la Thuto. (Lesoro; leq.17)

Tsena he ke dimpho tse totobatsang paballo ya Modimo sebopuweng sa hae, Kgware, dimpho tsa bookamelabatho. Mokoena (1985:6) o re Modimo o hlohonolofaditse morena Moshoeshoe Lesotho ka mabono ya kgauta, taemane, mashala, parafini le metsi a dihlaba. Lesotho ke lefatshe la kgora le boiketlo. Ka bomadimabe Lesotho matsatsing ana ke e nngwe ya dinaha tse futsanehileng haholo, tlala ya bojadikata e itahletse ka matla. Baahi ba teng ba tliile Aforika Borwa ho tla leka tsa bophelo, ba siile malapa a bona. Ka mokgwa ona ba leka ho thiba lephako.

3.5.4.6 Moetellipele / Mofelehetsi / Motsamaisi

Ha Mosotho a bitsa Modimo Moetellipele, Mofelehetsi le Motsamaisi wa hae e be e le ha a hopotse ka ha leeto la hae la bophelo. Leeto le mekgahlelo e

mmedi, e leng la lefatsheng le la mmopong hae ho Modimo. Leetong la hae la lefatsheng ha a mong, empa o tsamaya le Modimo. Modimo o mo etella pele, o mo lokisetsa tsela le ho mo otlollela ditsela. O a mo tsamaisa, o haufi le yena, o a mo alosa, melekong le mathateng a lefatshe lena. Modimo ka letsoho la hae le matla o a mo fuparela le ho mo lopolla. Lefatsheng lena lohle ha ho lerato le tshwanang le lena la Modimo, leetong la bophelo ba sebopuwa sa hae. Modimo o mo tsamaisa tseleng ya ho loka, esitana le kgohlong e lefifi ha a tshohe bobbe.

Leetong la Mosotho la ho ya mmopong ho Modimo wa hae, Modimo o mo etella pele, ho mo felehetsa le ho mo tsamaisa ka ditshebeletso tse fapafapaneng tsa Bodumedi ba Setso. Ke ditshebeletsong tsena moo a fumanang matla le kgodiseho ya hore ruri le yena o tla finyella ho Mmopi wa hae mohla letjhoba le lalang phoka. Ha a nyahama, a teba, Modimo o mo palamisa maqhubu, o mo sika ka diatla, o mo fihlisa ho yena. Lefatsheng moo motho a phelang teng ha ho na motse o tiileng, motse wa nnete o ho Modimo mmopong, lehaeng la sebele. Lesitsi (1990:167) o hlalosa mokete wa badimo oo Mosotho a lebohang Modimo ha a bile le yena leetong la bophelo tjena:

Mokete oa balimo, o ka phethoa ka khoho, poli, nku kapa khomo, hobane morero ke hore ho oona, mali a tšolohe. Hopola hore mokete ona o etsoa selemo le selemo, ho se khaotso. Ke rialo hobane motho o fua tšireletso, ho baballeloa bophelo, ho atlehisoa mererong ya hae, me lintho tsena ka moka, ke tšoanelo ea hae hore a li lebohe a bile a ikopela ho ekeletsoa, ke ka baka lena a bokanyang sechaba ho tla mo rapelisa, hore thapele ea hae e utloahale.

Modimo le badimo ba rata le ho thabela ha ba lebohuwa ka baka la tsamaiso ya bona maphelong a batho lefatsheng, ke hona mona jwale ba tlang ho ekeletswa tsamaiso.

3.5.4.7 Mofepi

Ka lebitso lena Mosotho o dumela hore ke Modimo ya mo fang le ho mo hlohonolofatsa ka dijo tsa letsatsi ka leng bophelong ba hae. Diho le ditlhoko tsa letsatsi le leng le le leng di tswa ho Modimo. Diho tse ding le tse ding tse

molemo, tse mo lokelang, tse mo fepang, tse mo nontshang le tse etsang hore mmele wa hae o be matla le dikgokanyana, di tswa hodimo, di theoha ho Modimo Mofepi wa hae. Ke ka tlhohonolofatso ya Modimo feela mosebetsi ohle wa Mosotho o lekanang le ho kgona ho mo fumantsha tsohle tseo a di hlokang. Phepong ya hae Mosotho ha a itshepa ka boyena, kapa batho ba bang, empa o tshepile Modimo ya fanang ditlhokong tsa hae ka mehla.

Masimong le thuhong ya mohlape wa diphoofole Mosotho o sebetsa ka tjheseho ka mehla, hobane o a tseba hore Modimo o tla hlohonolofatsa mosebetsi wa hae. O ikitlaeletsa ho sebetsa ka kgotso, o hlokomela ditaba tsa hae. Ka tsela ena bophelo ba hae eba bo tshwanelehang mahlong a batho, mme ha a hloke letho le tlala ha e mmolaye. Ka baka la ho tseba hore Modimo o na le yena moo a iphatelang teng o fetoha sehwei le sekgothadi sa nnete. Mosotho ha se Matlaseetsetswa Phokgo, ha a tsamaisane le ho dumela le maele a reng: "O ja monakaladi wa kebolelwa."

Segoete (1983:7 – 10) o re mofuta wa dijo tseo Modimo o hlohonolofatsang le ho fepa Mosotho ka tsona ke peo ya mabele: a ratwang haholo ke seqhobane le letswejane. Ho tle peo ya poone, dinawa tse ntsho tsa Sesotho, mefuta e mmedi ya mokopu e leng maphutsi le selotsi le dithootse tse behang diho, dikoma le mehope. Mosotho o hlohonolofatswa le ka kwae ya Sesotho, e bohale. Sejo se seholo sa Sesotho ke mabele, mefuta e fapaneng ya bohobe ke thahameso, mothwanahеле le bohojanamasatswana. Ka mabele ho ritelwa jwala le ho pheha dikgobe ho jwe mophuthulo. Mabele a tswakwa le dinawa, ho etswa dikgobe. Mabele a phehwa le mokopu ho etswa nyekwe. Ka phofo e fahilweng morohong ho etswa motoho wa lesheleshele le o bodila. Diho tse etswang ka poone ke dipolokwe le maqebekwane, dikgobe, dipabi le sebera. Ka dinawa ho phehwa dikgobe. Mokopu o etswa lengangajane le fahwang phofo ho etsa motoho o monate. Ho na le meroho ya naha e jwang e leng: lenkiding, motsuntsunyane, theepe le mololo. Ka mabele ho etswa leting le monate. Ena he ke mefuta ya diho eo Modimo o fepang Mosotho ka yona. E seng diho tsa Matswakantle tse kudisang le ho senya mmele ya batho.

Dilemong tsa morao ha ho se ho kene mohopolo wa Makgoweng, Basotho ba ile ba siya malapa a bona ba ya merafong le ditropong ho ya sebetsa. Le

mona Modimo o nnile a hlohonolofatsa tshebetso ya bona haholo feela. Bomadimabe ke ho re boholo ba leruo le dijo di ne di ya ho ba ba hirileng e leng Makgowa, Basotho ba sebeletsa lelea, mofufutso wa bona o tswela boyeng jwalo ka wa ntja.

Modimo ha o fepe Basotho nameng feela, empa le moyeng. Hona ho phethahatswa ka ditshebeletso tsa Bodumedi ba Setso tsa mefutafuta, tse yeng di phethwe. Ka tsona Modimo o tebela tlala ya bojadikata e meyeng ya dibopuwa tsa hae, o ba kgorisa ka ditaba tse monate tse ba tiisetsang hore o na le bona ka mehla ba ntse ba le lefatsheng lena. Phepo e ntle ya Modimo dibopuweng tsa hae e hlaloswa ka mokgwa ona:

Tlhaloso: Ka mefuta kaofela ea peo eba ho thoe o latelisoa mabele, a e'o lema moo a ileng; le hona a n'o a fana. Mohloa oona ke pontšo ea motse, e be hore bana ba hae ba tle ba be le motse o tiileng le eena, moo a ileng a ba hahele ona. Ha ho thoe mohloa ke pontšo ea motse, ke ho re 'ng? Ho thoe, mohloa o ke ke oa ba oa mela moo ho sa kang ha eba maputulo a batho, kapa a lintho. Hodima lebitla ho ribehwa lengetana leo ho isitsoeng lihlangyelo ka lona. Ha e ne e le ea tsubang koae, o bolokoa lebitleng hammoho le kooma ea hae kapa peipi ea hae (Sekese; 1953:31).

Ha mofu wa Mosotho a bolokwa o kenngwa le mefuta e fapaneng ya dipeo. Tumelo ke ho re mmopong kwana moo a yang teng bophelo bo ntse bo tswella pele. Jwalo ka ha a ilo ba haufi le Modimo o moholo, masimong ao a tlang ho a lema Modimo a tle a a hlohonolofatse, a mo fumantshe tjhai e kgolo. Jwale a se le bale ba lefatsheng hore le bona a ba kopele tlhohonolofatso, Modimo a ba fe kotulo e ntle.

3.5.4.8 Mofodisi

Mona hodimo ntlheng ya 3.5.4.7 phuputso e hlalositse hore ke Modimo ya fepang Mosotho ka dijo tse hlabosang hore mmele wa hae o dule o shahlile, o sa kgathatswe ke mafu a mefutafuta. Phepo ena e ntle ke e nngwe ya mekgwa eo Modimo o fodisang Mosotho ka yona. Phepo e ntle e thibela malwetse. Kgaolong ya botshelela seratswaneng sa 6.3.4 ho tla fanwa ka

mefuta e fapaneng ya dingaka tsa setso tse ikarabellang bophelong bo botle ba Mosotho. Ditaola, methokgo le tsohle tseo ba di sebedisang phekolong ya mokudi di tswa ho Modimo, ke yena ya ba neileng tsona. Ngaka ya setso e ye e kope Modimo ka badimo hore o mo thuse, mobabi a mpe a hlahohelwe. Ka hlohlehohle di dumela hore matla le bokgoni ba ho fodisa mokudi bo theoha mmopong ho Modimo.

Modimo o fodisa Mosotho mahlokong a hae kaofela. O mo lopolla lebitleng, o mo fa tse molemo bophelong bohle ba hae, a teleke le mafu a moya, hore a boele a ntjhafale jwalo ka ntsu. Etswe motho ya phethahetseng le ya phelang hantle, ke ya phekotsweng mmeleng, pelong le moyeng, botho ba hae kaofela. Ka baka la hona a kgone ho etsa mesebetsi ya hae e fapaneng ka bokgabane. Ke ka moo Modimo, Mofodisi wa Mosotho, a hlokomelang le ho kgathalla bophelo bo botle ba dibopuwa tsa hae. Disebediswa le mokgwa oo Modimo o fodisang motho ka tsona di hlalosa tjena:

A nt'o li pjatlanya fatše. Joale selaoli se li talima ka bohlale, se lekola ka moo li lutseng ka teng. Se nt'o botsa: "U a Laola?" Eo: "Ee, ke a laola." - "U laola ntho e maoto a mane?" Eo "Che." – "U laola motho?" Eo: "E." – "Ke motho e motšehadi?" Eo: "E." Selaoli se tsoela pele, se re: "E, ke ntse ke bona." Joale se hlalosa bohloko ba motho eo le qaleho ea bona, e leng boloi, se tsoela pele ka keletso, se re: "U phakise u batle banna. A! bohloko bono bo boholo." (Segoete; 1983:45)

Ena he ke e meng ya mekgwa eo Modimo a e sebedisang ho fodisa batho. Ka nako tse ding mobabi o a ithapella kapa bahabo ba a mo rapella ba mo kopele bophelo kapa ba etse mokete wa phabadimo. Ka nako tse ding motjhana o ye a ye ha malomae hore a yo mo tshwara ka matsoho e be o a fola. Mehopolo ena e tla hlalosa ka ho teba tlasa ntlha ya Tlhaloso ya Bodumedi ba Setso kgaolong ya botshelela.

3.5.4.9 Moetsi wa dintho tsohle / Mohlodi / Mmopi / Ratladi / Tlake / Radihlodilwe / Radihlodilweng

Malefetsane (leq.24 – 25) o akaretsa mabitso ana a Modimo ka bokgabane tjena:

O ne a kgothatswa tseleng ke botle ba naha, maralla a matle a tshwetshwethang metsi a hlwekileng. Ho yena ke botle bo hlolang. Diphula le dithaba ka ho salana morao, ka bophahamo le ho batalla, ke ketso tsa ya hodimo Moetsi wa dintho tsohle, ya ratang bokgabane, dinonyana ha di fofa di fefenyeha, di opa mapheo a tsona hodimo, di kgahlisa hakakang; ha di tsebe botle; ha di tsebe matshwenyeho; ha di tsebe bora, ke dinthonyana feela tsa Modimo.

Taba ya mantlha ke ho re Modimo ke yena ya bopileng tsohle tse mmopong le lefatsheng, o di hlodile tshimolohong. Mehlala ya popo ya Modimo ke **Tshomo ya leobu, Tshomo ya moleso wa dikgomo le Tshomo ya ngwana ya kgwedi sefubeng**. Ditshomo tsena di totobatsa ka ho hlaka tshimoloho ya tlhohleho. Mosebetsi wa popo ha o a fella tshimolohong, Modimo o ntse a tswella pele a bopa dintho tse ntjha. Ha a ka a emisa ka mosebetsi wa hae wa popo. O ntse a e fa dintho tsohle tseo a di bopileng sebopeliso se setjha se hohelang le ho kgahla mahlo a motho. Modimo o bopile tse bonwang le tse sa bonweng, mahodimo le lefatshe. O bopile masedi e leng letsatsi, kgwedi le dinaledi, dibopuwa tse metsing le tse phelang sebakeng, diphoofolo tsa lewatile le dinonyana. A bopa diphoofolo tse phelang lefatsheng le motho ka lerato la hae. Popo ya motho e hlalose ka tsela ena:

Tradition mentions the first Mosotho on earth, presumably the first to emerge from “ Lehlakeng, Ntswantsatsi,” i.e. from the reed – bed at Ntswanatsatsi. His name was Tlake, sometimes called Mopedimoholo, and his surname was Mosito. Further, there are two extant lines of his praises that have come down to us, and which are generally well-known among the Basotho. It is in first line of these that alternative name of Mopedimoholo appears. They are:

“Ke Mopedimoholo wa Raseaparalome, Ha ke a ikapesa, ke apesitswe.”

(I am Mopedi, the eldest son of the wearer of Lome, I did not dress myself, I was dressed) (Guma; 1990:5)

Modimo o bopile ntata batho bohle, e leng motho wa mantlha. Motho enwa o tswile mane Lehlakeng, ke ka hoo ha ho hlahile ngwana Mosotho a hlomang

lehlaka lelapeng leo e le pontsho ya ho re ke motswetseng, ho na le motho e motjha. Lebitso la motho wa pele lefatsheng e ne e le Tlake, ka nako tse ding o ne a bitswa Mopedimoholo, sefane sa hae e ne e le Mosito. Mabitso ana a motho wa mantlha le Modimo Mmopi wa motho o bitswa ka wona, jwalo ka ha ntlheng ena ho entswe ho hlaloswa ya bopileng dintho tsohle. Motho jwalo ka ha a bopilwe ka setshwantsho sa Modimo a bile a bitswa ka mabitso ao Mmopi wa hae a bitswang ka ona, o na le matshwao a tshwanang le a Modimo. Matshwao ana ke lerato, mosa, kutlwelobohloko, pelonolo, jwalojwalo. Ntlha ya bobedi e hlalosa sebopelo sa bomodimo sa Mmopi, mohopolo ona o tla hlaka hantle mona. Le ha ho tshwana ho le teng mahareng a Mmopi le sebopuwa sa hae, le ho se tshwane ho teng. Modimo o moholo le medimo e menyenyane e leng badimo ba fetisa holehole batho ba lefatsheng lena, hobane bona ba a kula, ba a shwa, athe medimo ena ha e tsebe ntho tseo.

Modimo jwalo ka ha a bopile tlholeho yohle, o entse le melao ya tlhaho eo ka yona a busang tlholeho yohle, hape o file batho melao, mekgwa le meetlo le dimpho tsohle tse mo thusang le ho mo tataisa hore o tshwanela ho phela jwang jwalo ka moqhaka le mookamedi wa tlholeho. Motho o bopetswe ho tla sebetsa le ho rorisa Mmopi wa hae lefatsheng.

3.5.4.10 Mokgothatsi

Ha Mosotho a bitsa Modimo Mokgothatsi wa hae e be e le ha a hopotse ka matshediso, thuso le ho buellwa ha hae ke Modimo bophelong bona ka kakaretso. Modimo o mo kgothatsa ka ho tliša matla a hae bophelong ba hae. O mo kgothatsa bofokoding ba hae le nakong eo a lwanang le matla a E mobe bophelong. O a mo matlafatsa le ho mo kgothatsa ha a futuhelwa le ho hatellwa ke E mobe. O mo kgothatsa ka ho mo tiisetša pelong ka ho busa ha hae mmopong le lefatsheng. O mo kgothatsa ka ditshebeletso tsa Bodumedi ba Setso tseo motho a di phethahatsang. O mo kgothatsa ka ho mo tiisetša ka ho re ha a tloha lefatsheng lena ka lefu o tla kgutlela mmopong, o tla boela ho yena meahong. Ke hona mona meahong moo a ke keng a hlola a kopana le dintho tse mo tetebeletšang maikutlo. Ho feta mona Modimo o kgothatsa Mosotho ka ho re ha ho letho lefatsheng lena la ba utlwang le ka mo utlang

letsohong la hae. Botebo ba boholo ba maemo ao Mosotho a hlokanang matshediso le kgothatso tsa Modimo le o mong wa mekgwa eo Mokgothatsi wa hae a yeng a mo kgothatse ka wona, o behwa ka tsela ena:

Ba oeleng ka mahlo (ba shoetsoeng) ba thusoa ka lithuso tse tšoanang le tseo ho thusoang ka tsona motsoetseng. Empa teng, ha ke sa ee ka tšobotsi, mohl'a lefu Matebele a feta Basotho ka bongata ba lijo tse pheheloang ba oeleng ka mahlo, ke ona matšelisano a maholo a bona. U ka batla u re: E ka ba tšelisa ka lijo ho feta meokho le likhothatso; ho se joalo. Feela ba lemohile hantle hore ba oeleng ba fokotse, ba tšolohile matla, maikutlo a lutsoe holimo ke boima ba bohloko ba lipelo; me leha mala a lapile lenyora la ho ja ha le eo, pelo li nyahame. Ka tsena he, e ka khona bathusi ba fele ba be teng haufi; ba tšelise, ba khothatsa ba be ba leke meqoqo ka lisele ho tsa lefu. Esita tsona lijo ke matšelisano ha ba lemoha ka moo ba ratoang, ba hlokometsoeng hara mahlomola ao a lefu le bapisitseng le ona, liketso tsena kaofela li ntse li rothisetsa marotholinyana a khothalo ka hanyane lipelong tsa ba llang, me ho tla be ho runye ho tsona takatsoyana ea lijo. Mohlomong e mong oa bathusi a bue tajana e monatjana, a bulele litšeho ho bohle, me le teng ke thuso e nngoe; hobane eona tajana eo e hlahileng joalo e se e qadile ho lokolla mafito a lipelo tse koeletaneng. (Sekese; 1953:31– 32)

Lefu ke bo bong ba boemo boo Mosotho ha a le ka hara bona a hlokanang dikgothatso le matshediso a maholo. Nakong ena o hloka ya ka dulang le yena ka mehla matsatsing ana a bofifi. O hloka ya haufi le yena ho feta mehopolo ya hae. Ya haufi le yena ka nako e nngwe le e nngwe ya ho phela ha hae, mosebetsing wa hae esita le ha a phomotse, le ha a le maswabing a lefu hore a mo kgothatse. Ya haufi nakong ya ho shwa ha mmele hore a tle a mo ise mmopong ho Modimo ka sebele. Jwale ha Mosotho a re Modimo ke Mokgothatsi wa hae o be a hopotse maemo a tshwanang le ana moo Mmopi wa hae a ileng a ba le yena ka hohlehohle, a mo ntsha maamong a seng monate a bophelo, a mo kenya ho a monate le a amohelehang bophelong. Sekese o totobaditse hore Modimo o ye a kgothatse le ho tshedisa Mosotho ka dibopuwa tse ding tsa hae. Ba mo tlišetse dithuso le diphehiso nakong eo

a weleng ka mahlo. Ho be le meqoqo e monate e tlang ho mo lebatsa mahlomola ao a leng ka hara wona. A kgodisehe hore ruri o a ratwa esitana le ha a le mathateng. Ke Mmopi wa hae ya romelletseng batho bana ho tla ba bakgothatsi ba hae, ka hoo Mokgothatsi e moholo ke Modimo. Fowler (1996:164) le moifo wa hae ha ba akaretsa mosebetsi wa kgothatso wa Modimo dibopuweng tsa hae ba re:

Comfort n. **1** a state of physical well – being. **b** things that make life easy or pleasant . **2** relief of suffering or grief, consolation. **3** person or thing giving consolation. – v. soothe in grief; console.

Ana he ke maemo ao Mosotho a bang ho ona ha Modimo a se a ile a mo kgothatsa ka mekgwa e fapafapaneng. Bophelo ba hae bo kgutlela maemong a matle, a thabisang ao Mmopi a mmopileng le ona. Bophelo bo hlokanang matshwenyeho le mathata a bophelo.

3.5.4.11 Molopolli / Mmoloki / Rammoloki

Mosebetsi wa Modimo wa ho lopolla Mosotho o hlakiswa ka mekgwa ona:

Ha ngwanana enwa wa rona a lla hakalo, Thetso a mo sala morao, a re: "Nna ha ke kgathalle meokgonyana eo ya hae ya lefeela. Nna ha ke kgathalle ho itabanya fatshe ha hao, hobane o tlameha ho ema a ekga jwala, a bo nea monna eo a ikgethetseng yena. O ne a ntse a qitsa meokgo ha a ntse a fuduha setlhohlelong mane, ha Thetso a tla mo tutla ha bohloko ka kobo, a batle a mo diha e be o re ho yena: " Nna ha ke nweswe ditshila. Ke meokgo ye eo o e tshelang ho jeng ha ka? Hlakola meokgo ena kapele!" Botle a araba ka ho re: Oho hle, ngwaneso Thetso, e ka ba ke ne ke o sitelwe ka eng e kanakana, ha o hlorisa nama ya ka le moya wa ka hoo ke seng ke se motho! Oho, Modimo o nneng o bolelwe, o tla ntopolla neng boimeng ba moya wa ka le nama ya ka! Jo, ke fehelwa hakaakang, ke imetswe hakaakang! Ke fedile, ha ke sa le motho (Maile; 1977:20)

Ke ka Modimo feela eo poloko ya nnete, e phethahetseng di tlang ka yena. Pholoho ya Modimo e akaretsa topollo ya nama le ya moya wa motho. Ya

imetsweng le ya fehelwang bophelong bona ba lefatshe. Maemo ana a tlišwa ke ha motho kapa setjhaba sa habo se lwana le setjhaba se seng, e be se matla se hlola se fokolang le ho se hlahlela ntlwanatshwana. Tulo eo setjhaba sena se hlotsweng se dulang ho yona jwale e tla ba tlasa puso ya setjhaba se se hlotseng. Ka nako tse ding motho kapa setjhaba se ka rekisetswa se seng, e be jwale sena se rekisitsweng se tla ba tlasa sena se se rekileng. Setjhaba se seng se ye se tle ho tla aha naheng ya setjhaba se seng, ha mmela o ntse o **puta**, e be setjhaba sena se kopileng tjako se se se iphetola beng ba naha feela e le matswakantle. Maemo ana a ditaba a etsa hore setjhaba se seng se hatelle se seng. Se fetole se seng makgoba le ho se amoha bolokolohi ba sona. Setjhaba sena se phele ka **thata** le ho hloka kgotso le thabo maphelong a sona.

Jwale Mosotho o re ke maemong ana a hloabaetsang a kगतello mmeleng le moyeng moo Modimo a yeng a fetohle Molopolli, Mmoloki le Rammoloki. Modimo o lokolla motho kapa setjhaba maemong ana a hloabaetsang, a seng monate, a mo kenye maemong a thabisang, a kgotsofatsang, ao a neng a ke ke a ba ho wona ha feela a ne a ntse a le ho ale a pele a kगतello le ho sotiwa. Ka baka lena Basotho ba rapela Modimo ka badimo ba bona mmopong ho Modimo ba kopa topollo ha ba le ka hara maemo a hloakang topollo. Oduyoye (1997: 6) o re Basotho ba Aforika Borwa ba bitsa Modimo ka mabitso ana:

Mokgethi Motlhabi in his essay declares that the church had become an oppressive human organization. "Only God is freedom." By definition, therefore, our freedom is reflected in the image of God. (13) From Motlhabi's experience in the South African context, God was to be imaged as " both creator and liberator to all people in their entire situation, not only religious but also social, political and economic." (14) Here the call to the holistic cosmology of AR that is also Biblical. In South Africa, God has been experienced as freedom and truth, as comrade and friend in the struggle for freedom.

Pele ho selemo sa 1994 baahi ba Aforika Borwa ba ne ba hatelletswe le ho kgetholiwa ke Makgowa, ba fetotse beng ba naha makgoba. Moruo le

bolokolohi ba naha di le matsohong a Matswakantle ka ho phethahala. Ka selemo sa 1994 yaba Modimo o a ba lokolla bokgobeng ba puso ya Makgowa. Moaforika Nelson Mandela ya eba yena poresidente wa pele Aforika Borwa e hlokanng kgethollo ya mmala. Dinaha tse ding tse neng di sa kgotsofalla puso ya bahatelli, tsa qala ho rata le ho sebetsa ha mmoho le Aforika Borwa mafapheng a mangata. Ha se feela ha baahi ba Aforika Borwa dithapelong le ditebohong tsa bona ba bitsang Modimo Molopolli wa nnete wa bona. Modimo o ba pholositse le ho ba sireletsa diatleng tsa batlatlapi le bahatelli ba bona. Ba ne ba sa hopole hore se sa feleng se a hlola.

3.5.4.12 Monamoledi

Ka lebitso lena Mosotho o bolela hore Modimo ke yena ya mo sireletsang, o mo namolela ho Ramautle. Ramautle o futuhela batho le ho ba leka hore ba phele kgahlanong le melao ya Modimo, eo a e fileng motho. O isa batho molekong wa ho se phele ho latela thato le lerato la Mmopi wa bona. O sebedisa batho le dintho tse ding tse hohelang batho, tse shebahalang di ka ntshetsa pele le ho matlafatsa bophelo. Ka nako tse ding dintho tseo Ramautle a di sebedisang jwalo ka batho le disebediswa tse ding ho ye ho totobale hore ena jwale ke meleko. Ka yona o rata ho tlosa sebopuwa sa Modimo haufi le yena. O se hohella ho yena ka ditakatso tse mpe, tse leng kgahlanong le seo Mmopi a se bopelletse le motho hore a se etse. Ditakatso tsohle tse manyala le bokgopo tseo e leng mesebetsi e fahlang mmuso wa Modimo ka lehlabathe. Ba se utlwe Modimo le melao ya hae, ba ithetse ka bobona.

Ho hang Modimo ha a leke motho, ho ke ke ha ba le motho eo e ka reng ha a le molekong a re ke Modimo ya mo lekanng. Modimo ha a lekwe ke bobbe, mme le yena ha a leke motho le ya mong. Ha Mosotho a re Modimo ke Monamoledi wa hae e be e le ha a ipolela hore o a fokola, ha a na matla a ho ema pela meleko le ho e mamella. Ke Modimo feela ya mo sireletsang melekong. O a mo matlafatsa hore a bone le ho fihlella tlhoho. Melekong yohle eo E moe a mo futuhelang le ho mo hlahisetsa yona, o hlola ka mokgwa o phethehileng ka lebaka la Monamoledi wa hae e leng Modimo. Mosotho o kgodisehile hore ha ho motho kapa ntho e ka mo arohanyang le Mmopi wa hae ya mo

sireletsang bophelong bona ka letsatsi le leng le le leng. O hlola meleko ka baka la tshehetso le tshebedisanommoho ya Monamoledi wa hae. Mohopolo wa ho re Modimo ke Monamoledi wa dibopuwa tsa hae o hlaka hantle haholo puisanong ya monnamoholo Khitsane le Tim:

Monnamoholo ha a bua jwalo a eme ka leoto la hae le thusanang le la sefate, a lahletse mahlo a hae nqa lehodimong, moo Monamoledi wa hae a dulang teng. O ne a tsota lerato, a tsota mohau o makatsang wa Modimo ha o mo neile tshepo ya bophelo bo tlang, e leng tseo pelo ya Khitsane e neng e le ho tsona. Monnamoholo ha a ka a hlola a tswela pele, a nna a lla, pelo e sisa ha a hopola matetetso a Mora wa Modimo bakeng sa hae; Tim a ba a ema, a tsamaya ho se taba. (Segoete; 1970:47)

Monnamoholo Khitsane o senyehile maikutlo ha a hopola hore leetong la hae la bophelo le neng le tletse meleko, ke ka lehodimong moo Monamoledi wa hae a dulang teng, a ileng a fumana lerato le mohau oo e leng kweetsa, Modimo o mo namolela matsohong a E mobe le balatedi ba hae. O hopola ha Modimo a sa ka a fela pelo a mo namolela melekong. Modimo o ile a amohela thapelo ya hae ha a ne a kopa hore a mo namolele. Monamoledi wa hae o mo phemisitse maraba a E mobe.

Mosotho o ye a phethe ditshebeletso tsa bodumedi ka ho batla ngaka e tlang ho sebetsa lelapa, bashemane le banana ha ba le lebollong, esitana le leruo la hae, ka tshebetso ena o tebela meleko e ka nnang ya mo futuhela le ho fedisa bophelo ba hae. Ena ke e meng ya mekgwa eo Modimo a yeng a namolele batho ba hae ka yona.

3.5.4.13 Mophethi wa tsohle

Machobane (1985:49) o hlakisa lebitso la Mophethi wa tsohle ka mantswe ana:

Empa kgomo e ntle, Maphatsoe, ho ne ho eso be motho ya hopolang hore e se e ka hlalhelwa ke ho ka e bolayang; ho shwa ha yona e ne e sa le ntho e hole le mehopolo ya ba bangata ruri. Empa he, ditaba tsa

bophelo ha di matsohong, tsepong le thatong ya motho, di ho a le mong feela, Mohlodi le Mophethi wa tsohle.

Se hlakang qotsong ena ke ho re Modimo o teng, o a phela. Ha se monahano feela o teng dikelellong tsa Basotho, empa o le siyo, ho se le bopaki ba ho re o teng, o a tsejwa. O itshupile ho Basotho tlholehong ya dintho tsohle, hona ke bopaki bo felletseng. O teng ka hara Basotho, mme ba a mo tseba. Modimo ke ya leng teng le ya leng seo a leng sona. Jwalo ka ha a le teng, a phela, merero yohle ya motho e matsohong a hae. Ditaba tsa bophelo ba lefatshe lena leo a behileng motho ho lona di bolaolong ba hae. Ha ho letho le etsahalang lefatsheng leo a sa le tsebeng le ho le bona.

Jwalo ka Mophethi wa tsohle ke yena ya phethahatsang tsohle tseo a di bopelletseng le motho. O etsa le ho hlokomela hore merero yohle eo a e rerileng ka motho e phethahale. Thato le lerato la hae ho motho o etsa ka matla hore di phethahale. Merero ya motho e phethahatswa le ho atlehiswa ke yena.

Taba ena e bontsha hore dikgaello le bofokodi ba motho lefatsheng leo motho a phelang ho lona hore o tshwanetse a hloke boithoriso. Boithoriso ba ho re kajeno, hosane kapa nako e tlang ke tla etsa ho itseng. Ha a tsebe hore letsatsi la hosane le tla mo tlela le eng; kapa bophelo ba hae bo tshwana le mohodi feela, o banahalang nakwana o ntoo nyamela. Ka baka lena Mosotho o beha merero yohle ya hae matsohong a Modimo eo e leng Mophethi wa tsohle. O re ha Mophethi wa tsohle a rata, ke tla phela, ke etse hona le hane. O hloka boikakaso le boithoriso. Sena ke se totobatswang ke ditaba tsa kgomo e ntle, Maphatsoe eo ho neng ho se motho le a le mong to ka monwana ya neng a hopola hore e ka shwa, empa ya shwa ka potlako, mme batho ba sala ba hlolletswe, le hoja ba ne ba sa e thabetse, ba itlosa bodutu ka bottle le diketso tsa yona tse kgahlang le ho thabisa mahlo a motho. Ditaba tsa motho wa Mosotho di matsohong a Modimo, Mophethi wa tsohle.

3.5.4.14 Morena / Morena Modimo

Kgaolong ya botshelela phuputso e tla hlalosa baetapele ba Bodumedi ba Setso. Baetapele ba pele e tla ba marena ao ho tlang ho hlaka hore borena

ba bona ba ne ba bo fumana ka hobane motho a ne a tswalletswe lelapeng la borena, ba bang e ne e eba baemedi ha eo a tshwanetseng ho ba morena a sa le monyenyanane dilemong; ba bang e ne e eba boramohlongwana. Dihlopha tsena tsohle ho tla hlalosa hore ke basebelets, baromuwa, baemedi le ditshwantsho tsa Morena ya ka sehloohong e leng Modimo. Modimo o busa tlholeho yohle esita le wona marena a lefashe lena. Taba ya hore Modimo ke Morena e matla hara Basotho ka ha ba e na le baetapele ba setso e leng marena. Ba dumela hore Modimo o busa tlholeho yohle jwalo ka ha marena a bona a lefashe a busa naha eo ba phelang ho yona.

Borena le puso ya Modimo di qalehile popong ya dintho tsohle, ka mantswe a mang, ho tloha tshimolohong. Puso ya Satane lefatsheng ke ya nakwana e fokolang. Mmuso wa Modimo ona ke wa nako tsohle le o matla. Mmuso ona o lokela ho ntshetswa pele ke batho bao e leng dibopuwa, ka ho ba le kutlo le ho phela ho ya ka moo Mmopi a ba bopileng ka teng, ho tloha tshimolohong. Tlholehong Modimo o senoletse batho ka botlalo tsa mmuso wa hae. Ha Mosotho a bitsa Modimo Morena, e be e le ha a rapela hore Modimo a ntshetse puso ya hae pele lefatsheng. Puso ya hae e tle dipelong le maphelong a bona bohle. Mmuso wa hae o tle ditjhabeng tsohle tse lefatsheng. Mmuso wa hae o ate, mme o hole lefatsheng. Mbiti (1975:52) o hlalosa boholo ba borena ba Modimo tjena:

To speak of God as a Ruler of the universe means that there is no spot which is not under his control; nothing can successfully rebel against him or run away from him.

Modimo o busa tlholeho yohle ka toka e phethahetseng. Ha ho motho kapa matla a itseng a ka emang ka pele ho yena a o besa wa tuka. A ka kopana le pela di falla.

3.5.4.15 Qhobosheane / Setshabelo

Moleleki (1993:51) ha a hlalosa qaleho le ho hahwa ha diqhobosheane o re:

Ka ha Zulu le teng morena ya bitswang Moeti oa Bochabela o ne a se a ile a hotetsa hlaha, e le ha a leka ho atolosa bonamelo ba maoto a hae.

Hlaha e hoteditsweng ke Moeti oa Bochabela dilemong tsa bo1818 e hlwele Loti ka Mahlubi a Pakaditha le Mankwane a Matowane. Hlaha ena ya lopalla jwalo, ya ba ya thesemeletseha mabopong a Mohokare, moo e fihlileng ya tlabola Batlokwa ba Sekonyela le Mmanthatisi hola ho sa qhwaolotswe dikobo. Difaqane tsena tse tswang ha Moeti oa Bochabela, tse tlotseng Loti ka baphaphathehi boPakaditha, di ile tsa iphetola koboanela Lesotho. Lebatama la difaqane tsena le ile la ba la utluwuwa le ke Moshweshwe Botha-Bothe. Ke hona a ileng a ba a fallela Thaba Bosiu, eo e bileng qhobosheane e matla ya Basotho ka nako e telele. Ke mona moo eitseng ha a le tseleng ya ho fallela Thaba Bosiu ntataemoholo, Peete, a be a tshwarwa ke madimo a mo ja.

Moleleki o hlalosa hantle hore qhobosheane kapa setshabelo di bile teng ka lebaka la dintwa e le hore batho ba tle ba itshirelletse diphutuhelong tsa dira tsa bona. Mona Thaba Bosiu moo morena Moshweshwe a ileng a fallela teng ho ya ikahela qhobosheane, ho pepeswa lebitso la Mosotho ya ileng a mo kgothalletsa ho fallela mona tjena:

Ka 1824, Batlokoa ba boela ba futuhela ba ha Mokoteli. Eitse ha Moshoeshe a sa ntse a thibeletsoe joalo, ha fihla Motingoe oa ba ha None; o ne a etsoa Qiloane, moo ba ahileng teng. A bolella Mohale hore ho na le naha e lutseng feela, e nang le qhobosheane e ntle; ho ka ba molemo hore ba tlohe moo Botha-Bothe. Mohale a phetela moholoane oa hae Moshoeshe litaba tsa Motingoe. Eaba Moshoeshe o se a roma Mohale le Motingoe ho ya bohloela naheng eo, etsoe o ne a bona hore o lutse bothateng moo Botha-Bothe. Hona matsatsing ao Batlokoa ba be ba likile lihelo tsa hae, ho se mokhoa oa ho tsoa. E bile Mohale o a fihla ho tsoa bohloela a fela a tiisa mantsoe a Motingoe, 'me Moshoeshe a thabela morero oa ho falla Botha-Bothe. A romela ho Khoabane, mane Khoroe-betloa, a mo tsebisa litaba tseo Mohale a tlang le tsona; a mo eletsa ka ho re e ka khona ba fallele moo ba tlang ho itulela ka khotso (Leoatle; 1952:5 – 6)

Qhobosheane kapa setshabelo ke moo motho a ka kopang le ho batla thuso ka nako tse kotsi le mahlonoko, le ho lwanwa e mahlomafubedu, ho se

ngwana e motle. Ya ka fanang ka thuso ke motho kapa sebaka se itseng. Ke leahong lena moo motho a fumantshwang tshehetso teng le ho sireletswa diphutuhelong tsa sera. Tulong ena motho o phela ka kgotso ka ha ho lekwa ka matla hore bophelo ba hae e be bo bolokehileng bo tshwanang le boo a neng a bo phela pele a ba maemong ana a bophaphathehi a seng monate, a mo qositseng hore a batle moo a tlang ho tshabela teng. Ke lehaha leo a ka tshabelang ho lona hore a tle a pholohe, lefika le qhobosheane tseo a ipatelang dira tsa hae ho tsona. Sebakeng sena o namolelwa matsohong a ba kgopo, diatleng tsa ba sa lokang le ba sehloho. Ke tshepo ya hae, ke setshabelo sa hae sa nnete, ka ha ho sona a tla namolelwa le ho kokobetswa matshwafo a phahameng ha bohloko. Baahi ba Aforika Borwa ba ile ba baleha ka bongata le ho ya batla botshabelo dinaheng tse ka ntle nakong ya pele ho selemo sa 1994, ka ha Makgowa a ne a ba phedisa ka thata naheng ya bona. Ba ba fetotse makgoba le ba se nang ditokelo tsa boahi ba Aforika Borwa ba ho phela.

Ha Mosotho a re Modimo ke Qhobosheane le Setshabelo sa hae o hopotse ka moo Modimo a leng moholo ka teng, a sa shweng le ho ba matla. Ha e le yena jwalo ka sebopuwa sa Modimo o monyenyanane, o a fokola le ho shwa. Ka nako tse boima tsa bophelo, bophelo ba hae bo le tsietsing, dira tsa hae di rata ho bo fedisa, ke ho Modimo ka mmopong moo ho namolelwa le tshireletso tsa hae di tswang teng. Ka baka la Modimo ha ho bobbe bo ka mo hlahelang, ha ho kotlo e ka atamelang motlotlwane wa hae. Modimo o laela basebeletsi ba hae ho lebela ditsela tsa hae tsohle. O mo kgakeletsa ka diatla tsa hae e se re leoto la hae la kgoptjwa ke lejwe. O hata ditau le marabe, o hatakela tawana le noha. Modimo o a mo lopolla le ho mo sireletsa.

Tshireletso ena ya Modimo ha e qale matsatsing ana, e qadile kgalekgale kwana nakong ya maswetso. Modimo e bile Qhobosheane le Setshabelo sa baholoholo ba Basotho, e bile e ntse e le sona le hona jwale. Morena e bile Setshabelo sa Basotho melokong yohle. Ka pelepele feela ha a geta ho bopa dintho tsohle ke ha a eba Qhobosheane ya bona. Sena ke nnete e ke keng ya hanetswa ha ho hopolwa hore marena a Basotho a kang boMoshoeshoe le Mohlomi ba ile ba futuhelwa ke dira ka matla a maholo, mme Modimo a ntse a

e na le bona, a ba sireletsa le ho ba hlolola dira tsa bona ka mokgwa o phethahetseng. Ke mona kajeno ba hahile setjhaba se sehlohadi sa Basotho, mme Modimo e ntse e le Qhobosheane le Setshabelo sa bona.

3.5.4.16 Radimakatso / Ramehlolo

Mehlolo ke mesebetsi e sa tlwaelehang e ke keng ya etswa ke motho wa lefatshe lena, e etswa ke motho kapa matla a ka hodimodimo ho a batho ba nama le madi. Mesebetsi ena ke eo le tsipasehole e kgonang ho e bona. Mehlolo ke dipontsho tsa dimakatso tseo ha motho a di bona a kgodisehe hore ruri yena jwalo ka motho wa lefatshe a ke ke a ba a e etsa. Ke matshwao a matla a maholo. Ke mehlolo e ikgethang, e phahame ho feta diketso le mesebetsi e tlwaelehileng ya motho, mme e na le tekanyo e tebileng haholo. Ka nako tse ding ha e etsahala e tlatsa pelo ya motho ka tshabo le ho mo tiisetsa hore matla le kelello tseo a nang le tsona di a fokola, di na le meedi e itseng.

Mesebetsi eo e leng dipontsho kapa matshwao a mehlolo le dimakatso e bonahala maphelong a Basotho a fapaneng a bophelo. Bukeng ya **Moeti wa Botjhabela** (1983) e ngotsweng ke Mofolo, Fekisi ha a le leetong la ho ya Botjhabela a ilo batla Modimo, ho na le mehlolo e ileng ya etsahala. Ha habo Fekisi letsatsi le ile la fifala, ba ba hara lefifi le leholo. Ha a lapile tshepe e itlisa ho yena hore a e bolaye, a tsebe ho ja. Ka nako eo a nyorilweng ka yona, kgama e mo isa metsing hore a tebele lenyora. Ha Fekisi a hlasetswe ke ditau le dinoha o sireletswa ke letsoho la Modimo. Tjhadimo le kutlwisiso ya dimakatso le mehlolo Moleleki (1993:21) o e hlalosa jwana:

Kutlwisiso ya hore ho teng matla a mang a fetang kutlwisiso le kelello ya motho e a hlaka ditshomong. Hangata ha phalafala di fapana, malepa-matla a hlollang. Ke ona a rarollang mathata. Ho "Dinanabole," malepa ke ona a pholosang Thakane ha dinanabole di mo seohela.

Bona ke bohlokwa ba ditshomo tsa Basotho e leng ho fupara tjhadimo le kutlwisiso ya bophelo ba bona. Ha Mosotho a bitsa Modimo Radimakatso kapa Ramehlolo o bontsha ka moo matla a Modimo a leng ka hodimo ho a dibopuwa tsa hae. Tjhadimo le kutlwisiso tseo a bopelletsweng le tsona ke tse

nyenyane haholo ha di bapiswa le tseo Modimo Mmopi wa hae a nang le tsona. Tsebo ya dibopuwa tsa Modimo ho na le moo e fellang teng. Di filwe tsebo e haellang. Mesebetsi ya Modimo ya tlholeho ho na le eo batho ba sa e utlwisiseng, se kgitla lejwe motho a sale a ipotsa dipotso tseo a sitwang ho fumana dikarabo tsa tsona. Ka baka lena motho o tshwanela ho dula haufi le Modimo ka ha ho e na le moo a sa utlwisiseng, tharollo le kutlwisiso a ka di fumana feela ho Modimo. Dimakatso le mehlolo ya Modimo e netefatswa tjena:

A tsamaya matsatsi a mabedi ka mora ketsahalo ena, ka la boraro a bona motse wa habo. A bona Lesotho la mohlolo leo Modimo a sebeditseng mehlolo e mengata ho lona, leo a ntseng a tswela pele ho e sebetsa. A fumana naha e kang ya tshomong. A dula fatshe a nahanisisa sebopeho seo Moshweshwe a e ntshitseng matsohong a dira ka sona. A fumana e le ntho e kang mohlolo! (Nqeku; leq.69)

Nqeku o hlalosa mehlolo e meholo eo Modimo a e entseng ka hara naha ya Basotho Lesotho. Modimo o sebedisa mohlanka le moemedi wa hae lefatsheng e leng morena Moshweshwe mothei wa setjhaba sa Basotho. O re Ramehlolo o ntse a tswella pele ho etsa mehlolo ka hara Lesotho.

3.5.4.17 Radinaledi / Ramasedi

Sethothokisi Maphalla (1991:1) o fana le ho hlalosa mabitso ana a mabedi jwana:

Sentebale hle, sentebale,
Radinaledi, sentebale;
Ha o aba maseho bathong,
mpe o se mphete mohwalotso-
Sentebale.
Sentebale hle, sentebale,
Ramasedi, sentebale;
Ha o aba lesedi ditjhabeng,
mpe o se mphete mohwalotso-
Sentebale.

Mabitso ana a Modimo a amana haholo le masedi ao Modimo a bopileng ho laola dinako tse teng maphelong a batho. Masedi a fumaneha hodimodimo sepakapakeng. Masedi ana ke maru, dinaledi, letsatsi, kgwedi, dikgwedi le dihla tsa selemo.

Maru

Ho na le mofuta e meholo e mene ya maru. Mofuta wa pele ke **Sirase**, melatsitsi e mesweu ka mmala, a phahame ho feta mofuta e meng e meraro. Ka sebopelo a masesane, eka masiba, mme a lepa boemo ba lehodimo bo botle. Mofuta wa bobedi ke **Setrathase**, maru ana a malelele, a ikadile ka sepakapaka, ketsahalo ena e bonahala haholoholo hoseng ha letsatsi le tjhaba kapa mantsiboya ha letsatsi le sunya nko mobung. **Khumulase** ke mofuta wa boraro, maru ana a malelele, ka mmala a masweu, ha a phahamela hodimo a ipopa, hangata a fetoha maru a nesetsang batho dipula tsa matlopotlopo. Mofuta wa ho qetela ke **Nimbase**, Nimbase ke maru a matsho a matla haholo ka diaduma, mme a etsa hore sepakapaka se fifale.

Ho na le papadi eo bana ba e bapalang ha maru a kwahetse letsatsi leo baeka ba le ratang, papadi eo ke ena:

Runyana lela, nka le ja, nka le ja, nka le re kome!

Nka le ja, nka le ja, nka le re kome! Ha le na mosa; nka le ja, nka le ja, nka le re kome! (Sekese; 1983:50)

Bana ba Basotho ka papadi ena ba be ba llela maru hore a mpe a se kwahele letsatsi, letsatsi leo e leng thatohatsi.

Lesitsi (1990:168 – 169) o re ketsahalo ya ho kena ha maru motseng ke ntho e mpe ka ho fetisisa. Morena le baahi ba motse ba tshwanetse ho ntsha maru ana hore a tle a se ke a baka tshenyho. Lelapa leo maru a keneng ho lona le phehela dijo le ho di tsholela ka ntle. Banna ba motse ba tla lapeng leo letolo le otlileng ho lona ho tla lalla bosiu bohle ba hlometse ka thata. Mokorotlo wa bona ke o matla a maholo. Ha bosiu bo wela fatshe mokorotlo ona o ntsha batho ka matlung. Basadi ba hlaba medidietsane ba le malapeng. Banna jwale ba tla etsa menyakwe ka mefutafuta. Basadi ba motse ba thusa ba lelapa leo letolo le keneng ho lona ka ho beha dinkgo tsa jwala hohle hara

motse. Nkgo e nngwe e behwa nokeng kapa phuleng. Batho bohle ba motse ba kena hara motse ba ikgelle jwala le ho inwella. Baeti le bona ba amohelehile mokorotlong ona o haulanang le ho harola letswalo. Batho ba motse ba tswa ka sekgakgatha se seholo ho leba nokeng kapa phuleng moo nkgo e nngwe ya jwala e hlonngweng teng. Ka hara batho bana ho na le mosadi ya rwetseng nkgo ya jwala ya mokgako. Nkgo e phuleng e fihla e nowa, ho be ho fetelwa nokeng kapa nokaneng ka mokorotlo le medidietsane. Ha ho fihlwa nokeng mosadi ya rwetseng nkgo monna e mong o a mo sutumetsa. E be banna ba futuhela nkgo ena le ho e thuba ka dibetsa tsa bona ba ntse ba e omanyana. Ka ketso ena ba re ba bolaya letolo. Ha ba qetile ba kgutlela lelapeng leo ka mekorotlo le medidietsane, ba fepuwa ka dijo, ha ba qetile ho ja ba ipoella malapeng a bona ka ha jwale ba ntshitse maru. Baahi bohle ba motse o otlilweng ke letolo ba batlelwa ngaka e tlang ho ba sebetsa ha mmoho le motse wa bona. Ha ho baeti ba dumellwang ho kena motseng pele ngaka e qeta ka tshebetso ya yona. Motho ya bolailweng ke maru o bolokwa nokeng. Ha e le phoofolo e telele le e kgutshwanyane e bolailweng ke letolo e a jewa, letlalo lona le tsetelwa nokeng.

Dinaledi

Lenake (1989:34 – 35) o hlalosa mefuta ya dinaledi e latelang:

Mphatlalatsane

Mphatlalatsane ke naledi ya pele letsatsi le tjhaba. Mokgwa wa yona e hlaha hoseng, ha bosiu bo tliho ho wela fatshe. Ke ka hoo ha Mosotho a e boledisa le ho e reneketsa a reng:

Mphatlalatsane naledi ya meso ra bona ka wena hore masiu a sele.

Machobane (1985:1) yena ha a reneketsa Maphatsoe, kgomo ya Basotho, e tswaletsweng sekgutlong se setlesetle, naha ya Bakwena le Basiyabatubatsi, kgomo ya poho e phatshwa bo botlebotle, poho e tseka ba Mphatlalatsane, naledi ya meso o re:

Mohla e tswalwang kgomo ya Basotho, ya re ha Mphatlalatsane, naledi ya me- so, e hlaha, Khaloli mma yona, ya e lahla. Ka baka la botseka ba

yona, le ho eteliwa pele ha yona ke Mphatlalatsane, Basotho ba e boledisa, ba e reneketsa ka mabitso a mangata, ao hara ona ho ka bolelwang ana: Mphatlalatsane ya Sekgutlo (naha ya Bona; Kgomo a Botle; Kgomo a Basotho; Naledi ya Meso.Hape ba e bitsa Kgomo a Mafube, ka hobane mohla e tswalwang, eitse ha mafube a hosasa a hlaha, Khaloli ya qetela ho e nyeka, ya ba ya ema fatshe, mme ya qala ho nyanya ka potlako.

Ke mantswa a Machobane ha a tshwantsha kgomo ena e neng e le pelong ya Basotho le Mphatlalatsane naledi ya meso.

Tosa

Naledi ena e hlaha mantsiboya ha letsatsi le qeta ho dikela. E tjhentjhana le Mphatlalatsane. Ka selemo se seng Mphatlalatsane e fetoha Tosa, ha ka selemo se seng Tosa e fetoha Mphatlalatsane. Le ka boholo dinaledi tsena di a lekana. Motho o kgona ho di elellwa ka hore ha Tosa e nyamela ka mona, Mphatlalatsane o tla fumana hore e se e hlaha ka nako eo e seng ya meso. Jwale Tosa e tla tla thwasa ka mona, e bitswe Mphatlalatsane. Jwale Mphatlalatsane e se e le yona e hlahang ha letsatsi le qeta ho dikela, e se e tosa bosiu. Jwalo ka ha kgwedi ha eya fifing, e tla be e yo hlaha le letsatsi. Mohlang e le potang ka morao, e tlile ho hlaha ka mona, e se e le Tosa. Jwale yane e se e le Mphatlalatsane.

Selemela / Makolobe

Dinaledi tsena di tsamaya ha mmoho. Selemela se hlaha pele, e be ka morao ho sona ho hlaha Makolobe. Le ha Selemela se ka hlaha e se e le bosiu, Makolobe a ntse a se setse morao. Selemela se nyamela pele, ha Makolobe a nyamela, Selemela se a hlaha.

Mathebanyana a maputswanyana

Ho na le mathebanyana a maputswanyana a mabedi ao ha le sele ka lehlakoreng a bonahalang. Nakong tsa lehlabula ho na le letheba le kang le leholwanyane, leo e leng hlabula. Mariha le eba lenyenyane. Ha letheba lena

le lenyenyane e se e le lona le leholo, jwale e se e le mariha le lehlabula. Dinaledi tsena di etsa boputswanyana.

Tsikalemaropo

Naledi ena e tsamaya hodimo mane e tshkakalletse. Mmala wa yona e tshweu bo hlakileng. E ka mane ka leropong.

Naka

Naka e hlaha ka Borwa. Naledi ena ha e fetofetohe jwalo ka dinaledi tse ding. Moo e dutseng teng, e dula jwalo ka dinako tsohle. Ho na le maele a Sesotho a theilweng ka naleledi le kgwedi:

Ke naleledi e pela kgwedi.

Ka maele ana ho bolelwa tona ya morena, tona ke motho ya haufi le ya atamelaneng le morena ho feta batho bohle ba morena.

Letsatsi

Letsatsi ke naleledi, mme le haufiufi le lefatshe. Ke ka hoo le bonahalang le le haufi haholo, le ntsha kwena bodibeng le bile le hlakile. Lefatshe le fumana kganya le motjheso wa lona letsatsing. Lefatshe le potoloha mola wa lona hang ka dihora tse mashome a mabedi le metso e mene, mme motsamao ona o etsa hore ho be le motshehare le bosiu. Lefatshe le potoloha letsatsi ka matsatsi a makgolo a mararo, mashome a tsheletseng, metso e mehlano le kotara ka selemo. Hona ho etsa hore ho be le selemo le dihla tse nne tsa selemo. Dihla tsena tsa selemo di tla hlahoswa diratswaneng tse ka tlase tse latelang.

Basotho ba sebetsa mesebetsi ya bona hoseng haholoholo ha letsatsi le ntsha nko, le lahla mahlasedi. Ha ho kgomo ya boroko. Mofu wa bona ba mmoloka hoseng pele bana ba tsoha le letsatsi le tjhaba. Mohlankana ha a batla ho nyala o tsoha ka madungwadungwana hoseng haholo pele letsatsi le tjhaba, a bulela dikgomo ho di nehela manamane, bohle ba sa robetse. Ka ketso ena batswadi ba hae ba se ba tseba hore jwale o kopa hore ba mo nyalle eo e tla ba mosadi wa hae. Ha letsatsi le eme, ho rongwa motho ho ya

kopa pula ho ngaka, banna ba ya modutswane kapa basadi le barwetsana ba bapata lesokwana. Ha letsatsi le ya dikela monna le mosadi ba lohang le ho roka ba tlohediswa mosebetsi wa bona, ho thwe mohla ntwala dira tsa bona di tla ba phallela ho fihlela letsatsi le sunya nko ka marung. Mehopolo ena e tla hlaloso ka ho hlaka ntlheng ya 6.1 tihaloso ya Bodumedi ba Setso.

Dikgwedi

Dipolanete tse ding di na le masedi a di potolohang, masedi ana ke dikgwedi. Di potoloha polanete e itseng, di be di potolohe letsatsi le polanete eo. **Jupita** e na le dikgwedi tse leshome le metso e mmedi, **Yuranuse** e na le dikgwedi tse hlano, ha **Mase** yona e na le dikgwedi tse pedi. Lefatshe lona le na le kgwedi e le nngwe feela. Kgwedi e potoloha lefatshe. Ha e na mahlasedi ao e leng a yona, mahlasedi a yeng a bonahale ho yona ke a letsatsi. Ke ka baka lena kgwedi e hlahellang e kgantshitse ka halofo ya sebopeho sa yona feela, ka mantswa a mang e sa kganye kaofela. Kgwedi e potoloha lefatshe ka matsatsi a mashome a mabedi le metso e robedi. E potoloha letsatsi le lefatshe. E potoloha mola wa yona hang ka matsatsi a mashome a mabedi le metso e robedi. Kgwedi e ka ba dimaele tse 239,000 hole le lefatshe. Maele a latelang a thehilwe ka kgwedi le maru:

Kgwedi e apohetswe ke maru.

Maele ana a sebediswa ho motho ya shwetsweng ke eo a neng a phela ka dithuso tsa hae.

Bana ba Basotho ba na le lithoko tsa kgwedi tseo ba di ratang haholo. e nngwe ya tsona ke ena:

Kgwedi ke ela!

Toloka, toloka!

Ha e na mosa!

Toloka! toloka!

Mosa wa yona eka wa ntja!

Toloka! Toloka!

(Sekese; 1953:97)

Letsatsing leo kgwedi e ntjha e thwasitseng ka lona monna kapa mosadi ya e boneng pele, o ye a hweletse haholo a re kgwedi ha e a bonelwa ka tlung. E be jwale banana bohle ba rerelwang polotso ba tla matha la Ntshwekge lebelo ho ya naheng.

Dikgwedi tsa selemo sa Basotho

Selemo sa Basotho se na le dikgwedi tse leshome le metso e mmedi. Dikgwedi tsa selemo sa Basotho ha di tsamaelane le dikgwedi tsa selemo sa ditjhaba tse ding. Sa Basotho selemo se qala ka kgwedi ya Phato. Sekese (1983:43) o hlalosa lebaka la qalo ya selemo sa Basotho ka Phato ka tsela ena:

Selemo sa Basotho se qala ka Phato. Ba ne ba se tsamaisa jwalo hodima qalo ya ho lema ha bona, le hodima qaleho ya ho hakodisa dikgomo tsa bona jwang bo botala bo botjha, esita le ka mofuthumalo o seng o qadile le ona. Mme le ha e le kgwedi ya marole a mangata, ke moya feela o hlokang serame; serame se se se boetse metsing (leqhwa).

Basotho ke setjhaba se nang le tsebo le boiphihlelo ba temo. Nako ena ya kgwedi ya Phato e loketse temo ka ha le dipula di se di qalella ho na ka matlopotlopo. Naha le yona jwale e a fetoha, e qalella ho ba tala, e kgahla mahlo a motho. Basotho ba rehile kgwedi ena mabitso ho ya ka mesebetsi eo ba e sebetsang masimong, kapa ho ya ka moo naha e leng ka teng maemong a mohatsela kapa mofuthu, dimela, dinonyana le diphoofolo tse hlaha le tse thapileng.

Sekese (1983:43 – 46) o kolokisa le ho hlalosa dikgwedi tsa Sesotho tse leshome le metso e mmedi tjena:

1. Phato

Mabitso a mang a kgwedi ena ke **Phato a Makwatle** le **Pudulamadiba**. Kgwedi ya Moshanyana se llele ho disa, kgwedi tsa hao tsa ho disa di a tla, boPhupu le Motsheanong. Ka Phato serame se se se boetse metsing, ka Phupu se qalella ho kokobela hanyenyane. Ho se ho qala ho futhufuthumala.

Ke Pudulamarole ka ha marole a mangata a bonahala ka yona. Moya o fata marole ka kgwedi ena. Ho a lengwa le dikgomo di hakola ka yona. Difate di qala ho thunya jwale. Badisa ba isa dikgomo jwang bo botalana bo qalang ho mela. Phato e na le matsatsi a mashome a mararo le motso o le mong.

2. Lwetse

Lwetse le yona e bitswa **Pudula**. Ena he ke kgwedi ya bobedi ya selemo sa Basotho. Ke Rasetlaka Lwetse, sentshamafi, o bona ha mmadihlofa a dusa. Ke **Pudulamarole** le yona, ka ha dikgomo di qala ho sisa, ke **Sentshamafi**. Ho futhumala ha Lwetse ho feta ha Phato. Matsatsi a kgwedi ena a mashome a mararo.

3. Mphalane

Kgwedi ena e bitswa **Mphalane a Leshoma, Tshwetshwana**. Ke nako tsa ho bona diphalane tsa leshoma, batho ba tshwere ka thata, ha ho ngwana e motle, ho lengwa mabele le poone. Dikgomo di ntsha lebese le lengata ka kgwedi ena. Ke **Mphalane a Leshoma e le ka nnete**. Ke Tshwetshwana ka ha ho supjwa manamane a ditshephe a tswalwang ka yona kgwedi ena. Mphalane e na le matsatsi a mashome a mararo le motso o le mong.

4. Pudungwana

Ka kgwedi ena ho supjwa manamane a dipudumo a tswalwang, ha mmoho le tsona dinone. Setlonono le sona se qala ho lla, seo ba bang ba beng ba re e se e le Tshitwe. Matsatsi a Pudungwana a mashome a mararo.

5. Tshitwe

Tshitwe ke lebitso la tsienyana e llang, ha e lla e re tshitwee, tshitwee, tshitwee! E lla jwalo e ipatile hara jwang bo botala bo botle, bo kgahlang le ho hohela mahlo a motho. Ka matsatsi ana lebese le a fokola dikgomong, ho be ho thwe: "Di anngwa ke Tshitwe." Ke kgwedi eo botle ba naha bo bonahalang hantle. Moeti o tsamaya a hlobotse, dikobo a di jere lehetleng. Kgwedi eo Makgowa a reng ke e qetellang selemo sa bona, seo ba se qadileng ka

Pherekgong. Kgwedi ena e na le **matsatsi** a mashome a mararo le motso o le mong.

6. Pherekgong

Mabitso a mang a kgwedi ena ke **Tatamolebo** le **Kwelakwela**. Ke kgwedi ya maphephe, mekgorwana ya batshosi masimong. Ho tshoswa dinonyana tse jang mabele masimong, ho etswa setshabelo sa pula le letsatsi. Ka Pherekgong mokopu o motle haholo hoo ba pelo di telele ba yeng ba rate ho o utswa, ke kgwedi ya **Pelokgolo**. Ka lebaka la mokopu ona o kgahlang mahlo a motho ho thwe ke **Tatamolebo**. Dikokotane ke ha mabele a tswala, a mang a hlahisa dikokotane ho e na le hore a hlahise modula. Sekokotane ke sejo sa batshosi, ke phoofolo e ntsho, mofuta wa phori. Ke ka dikokotane tsena ho thweng kgwedi ena ke **Kwelakwela**.

Pherekgong ke kgwedi e ntle jwalo ka Tshitwe. Dijalo di ntlientle. Poone ya pele e se e loketse ho jewa. Dihwai tse ileng tsa hla tsa lema ka nako, di se di ntse di fumana poone, mme di a e pata hore ba botswa ba se e bone. Le ntshwe e se e fumaneha, diqo, mameko le ditshohlo di a patwa. Ka ketso ena ho balehelwa boloi ba ba hlokang matsoho.

Pherekgong ke kgwedi ya kgora, kgwedi ya pele selemong sa baditjhaba. Matsatsi a Pherekgong a mashome a mararo le motso o le mong.

7. Tlhakola

Kgwedi ena ke **Tlhakolamodula** ka ha mabele a hlohlora modula, ho hlaha ditlhaku. Ke kgora ka ha lehwetla le fumaneha ka bongata. Ke kgwedi ya ho upa, eo dinonyana di kgathatsang batshosi ka ho lobela mabele. Ke nako e ntle ya lehlabula. Kgwedi ena e na le matsatsi a mashome a mabedi le metso e robedi kapa e robong.

8. Tlhakubele

Ka kgwedi ena ditlhaku tsa mabele di a bonahala, di tswiie moduleng, di ntle haholo, mme di thabisa mahlo a motho. Thaka e tshesanyane e re mabele a butswitse, a mafubedu tiere, ha ba baholo bona ba re a matala kapa a mpa

tša mathwele. Lethwele ke nonyana e lekanang le kwekwe. Mmala wa mmele wa yona ka kodung o mofubedu bo bosehla, nonyana ena e dula mahlakeng le dithoteng. Ketso tša yona di tshepjwa haholo. Lethwele ha le lla le rabarabela ka pele ho batsamai, ba le roka ka mokgwa ona:

Mmahlakedi a hlaka, Ha o leshano, phakwe e tla o bolaya! (Sekese; 1983:45)

Tumelo ke hore sebakeng seo ho etelwang ho sona ho tla fumanwa dintho di le maemong a matle, dijo ho tla jewa, di be di sale. Matsatsi a kgwedi ena a mashome a mararo le motso o le mong.

9. Mmesa

Ho beswa mello eo batho ba e orang. Ke kgwedi eo mohatsela o qalang ho kena. Naledi tse bitswang **Moranang** le **Naka** (Selemela se setona) di thwasa ka kgwedi ena. Ha e le Selemela se setshehadi sona se shwa ka kgwedi ena. Selemela se bopjwa ke sehlophana sa dinaledi tse supileng. Kgwedi ya Mmesa e bitswa **Moranang wa bale** ka ha eka bale ba ne ba ntshuwa mophatong ka yona. Mmesa e na le matsatsi a mashome a mararo.

10. Motsheanong

Ena ke kgwedi ya bobedi ya ho robeha ha ngwaha. Dimela tse tala di se di qala ho omella. Dinonyana di ba tsiesting ka ha mabele a oma, monyaka wa lehlabula le dipina tse molodi tša dinonyana di a fela. Botle ba naha bo hohelang mahlo a motho bo a fela jwale. Dinonyana jwale di qalella ho balehela moo di tlang ho iphumanela setshabelo teng, dinonyana tsena ke: mokotatsie, lefokotsane, nkgodi, tlakatshwana le mahlapangwato. Kgwedi ena ke **Motsheanong** ka ha e hloko-fatsa dinonyana le ditlama, ke sera se seholo. E hloko-fatsa bophelo ba ditlama, diphoofolo le batho, haholo ba kojwana di mahetleng. Ke nako ya qaleho ya mohatsela o bakelang batho mokgohlane. Ke kgwedi ya meqhobangwetsi le ya dikgomo tse hlabelwang ho etswa dikobo. Nako ena ke eo dijo di jwang matsatsi a maleletsana ka ha di sa senyehe ka pele. Matobo a hlomilweng ka Tshitwe a phunngwa ka **Motsheanong**. Matsatsi a **Motsheanong** a mashome a mararo le motso o le mong.

11. Phupjane

Ena ke kgwedi e mahareng ya mariha, nako e sa natefeleng batho le diphoofolo. Tsohle di bonahala eka di shwelletse ruri, di ke ke tsa hlola di phela, di mpa di robaditse mmutla, di emetse tsoho ya tsona. Tse jetsweng le tse itlhahetseng di bonahala eka di shwele, e, ho fedile ka tsona. Kganya ya tsona e nyametse, empa di tla boela di phela hape ka ha bophelo bo ntse bo le teng ho tsona. Lehlwa le kgetheha ka nnete, dithaba di tshweu twaa! Kgwedi ena e na le matsatsi a mashome a mararo.

12. Phupu

Ke kgwedi ya ho qetela ya selemo sa Basotho. Ka Phupjane le Phupu ho bolelwa hore dimela di a fuputsa (emara), sena se etsahala naheng e futhumetseng feela. Ke kgwedi ya serame se kenellang masapong, ponahalo e seng ntle ya naha le mmala wa batho o senyehile ka baka la mohatsela. Metsi a lala leqhwa. Phupu e na le matsatsi a mashome a mararo le motso o le mong. Ka mantswa a mang selemo sohle se na le matsatsi a makgolo a mararo, mashome a tsheletseng le metso e mehlano kapa metso e tsheletseng.

13. Dihla tsa selemo

Fowler (1996:821) le moifo wa hae ba hlalosa dihla tse na tsa selemo ka tsela ena:

Season n. 1 each of the climatic divisions of the year (spring, summer, autumn, winter).

Dihla tsa selemo di arotswe ka dikarolo tse nne, mme sehla ka seng se na le dikgwedi tse tharo. Dihla tseo ke tse na:

1. Selemo

Dikgwedi tse welang tlasa sehla sena ke Phato, Lwetse le Mphalane. Ka sehla sena batho ba qala ho lema mabele le poone. Difate le tsona jwale di qala ho thunya. Dikgomo di fudisetswa moo jwang bo botala bo qalang ho

mela. Naha le yona e qala ho futhumala. Dikgomo di qala ho sisa, dihlofa di ema lethathama lelapeng la ya hafang ka nkatana. Ka baka la bongata ba lebese le ye le hlole le beng ho le qeta.

2. Lehlabula

Dikgwedi tsa Pudungwana, Tshitwe le Pherekgong di wela tlasa sehla sena. Sehleng sena naha e futhumetse haholo, e futhumaletse tsohle. Naha e kgabisitswe ke dishweshwe, mehaladitwe le dipalesa ka mefutafuta. Letsatsi le ntsha kwena bodibeng. Ho helwa dikoro masimong, nqa tse ding ho a hlaolwa, ho a polwa. Pula e na ka letolo leo e reng ha le duma makwala a tsilatsile, motho a be tsietsing e kgolo.

Ho hahuwa maphephe ka ha mabele a kgathatswa ke dinonyana. Ke nako eo batho ba leng lehlohonolo la tshitshidi.

3. Hwetla

Dikgwedi tse welang tlasa sehla sena ke Tlhakola, Tlhakubele le Mmesa. Ke sehla seo batho ba qadileng ho lema ka nako ba qalang ho ja lehwetla la poone, mahapu, mokopu le tse ding tse jwalo. Lehwetla le leholo. Ditlhaku tsa mabele di totobetse hantle, di nonne di ntsha sekgoba pelo, ha e le sehwai sona se bona kgora. Batsamai ba dumela hore moo ba etelang teng ba tla fumana kgora e kgolo. Ho jewa poone ka matla le ha dibakeng tse ding e se e qadile ho ba thata.

4. Mariha

Motsheanong, Phupjane le Phupu di wela tlasa sehla sena. Ho jewa kgwahla, mabele a thata. Dipina tse monate tsa monyaka wa lehlabula di ntse di fela. Ho tshehwa dinonyana. Masimong ho qala ho bajwa. Ke mariha ho a bata, mahlaku a difate le dimela a hlohlorella, kganya ya tsona e a shwa. Ke sehla sa ho qetela sa selemo, serame se kenella masapong, metsi a lala leqhwa.

Masedi le dihla tsa selemo tse hlahositsweng mona hodimo, di totobatsa ka ho hlaka hore Modimo ha se Modimo wa lefifi la bonkantjana, empa ke wa lesedi. O kganya ka ho fetisisa, ke ka hoo Mosotho a mmitsang Radinaledi kapa

Ramasedi. Kgahlanong le mohanyetsi wa hae e moholo e leng Ralefifi, yena ke Ramasedi.

Khaketla (1984:94 – 95) kganya ya Modimo o e hlalosa puisanong ya baratani Moeketsi le Thakane tjena:

Hoba ba dule, ba tsitse, Moeketsi a sheba Thakane ka hara thaka tsa mahlo, a bonya ha monate, a mo aka halelele; mme hoba a bolaye lenyora le neng le le pelong ya hae, le hoba a kokobetse lelakabe leo esaleng a thongwa ke lona ka ditshiu tse fetileng, yaba o re: “Tseo ke tlang ho o bolella tsona ke a kgolwa hore di tla o utlwisisa bohloko haholo, moratuwa; empa ka baka la hore ke a o rata, ke se ke o kopa e sa le jwale hore o se ke wa ba wa di tsotella le hakananyana feela, hobane ke na le tshepo e tiileng ya hore di tla feta ka pele; maru ana a kwahetseng lehodimo a tla apoha, mme letsatsi le tjhabe, le be le kganye ka ho fetisisa.”

Lesedi le kganya tseo Modimo a leng ho tsona kapa a leng tsona di fetisisa masedi ka ho kganya. Kganya ya hae e feta ya masedi ana.

Ka lebitso la Ramasedi Mosotho o hlalosa hore masedi ana a entswe ke Modimo. Ka ha e le yena ya a bopileng ke a hae. O entse masedi a maholo, mohau wa hae ke wa ka mehla yohle. O entse letsatsi ho busa motshehare le dikgwedi ho busa bosiu.

Thothokisong ya **Ntatarona** Mophethe (1983:67) o hlapanya le ho tšisa hore Modimo ke yena ya bopileng masedi ka mokgwa ona:

Hobane ke re ba shebe hodimo,
Mesebetsi e hlolang ya Modimo,
Dinaledi, kgwedi, letsatsi di entswe ke mang?
Hona ha di re wele hobaneng na?

Masedi ke mesebetsi e hlolang ya Modimo. Ke mehlolo le dimaka tseo a di bopileng tlhohlong. Motho eo e leng sebopuwa sa hae ha a bona masedi ana o sala a maketse le ho hlollwa, o bona mesebetsihadi eo e leng Modimo feela ya ka e etsang. Masedi ana o a tshwere ka matsoho a hae hore a se wele motho hodimo, empa a mo bonesetse hore a tle a tsebe ho phetha

mesebetsi ya hae e fapaneng le ho mo futhumatsa nakong ya sehla sa mariha ha serame se kenella masapong.

Ha tsa bophelo di tahile motho, a felletswe ke tshepo, tsohle di le lerootho, sedi le siretse, ke ho Modimo jwalo ka Ramasedi moo motho a tshepetseng teng. Modimo o tlosa bofokodi le lerootho mahlong a hae, mme a bone tsela. Lesedi la Modimo le mmonesetsa tsela e be o tswella pele ka leeto la bophelo. Mokgwa oo Modimo a bonesetsang le ho matlafatsa motho leetong la hae le boima la bophelo o totobatswa jwana:

Matla ke se hlokwang ke nna,
Bofokoding ba ka ke a lelera,
Ka hare ho nna ke hlokile,
Tsohle di lerootho sedi le siretse,
Tjhe, ha ho molato ho ba ke ruile:
Tshepo e ho nna ha e lekanngwe,
Ho Mmopi ke behile tshepo ya ka.
Ke matla ao a sa lekanngweng,
Tlosa bofokodi moyeng wa ka;
Tlosa lerootho, mahlo a bone tsohle;
Sedi ha le nkganyetse ke bone,
Ramasedi ohle, mponesetse ke bone,
Ntlhahlele tsela, o ntataise ke ye.
Seding la hao ke tlallwa ke teboho.
(Maboea; 1978:60)

Ka ha Radinaledi a thusa motho leetong la hae le boima la bophelo, motho o tshwanela ho tsitlallela ho kganya. A mpe a phatsime a sa phela, a hlobohane le ho kgaohana le mesebetsi ya lefifi ya lefatshe lena. A lebohe Modimo ka mmele, moya le pelo. Le ha motho a sa etsetse Modimo letho, Modimo yena o mo fa lesedi bophelong.

3.5.4.18 Raditaelo

Mosotho ha a bitsa Modimo Raditaelo e be e le ha a hopotse ka lerato, mohau, thato, melao, ditemoso, ditaelo, dikeletso le ditsela tsa Modimo tse

tswang le ho fumaneha mmopong ho yena. Ditaelo tsa Modimo di phethehile, ke mmusapelo, di a tshepahala, di lokile, di hlakile, di edisa mahlo, di ke ke tsa fetoha le kgale. Di kgahleha ho feta kgauta, ho feta le kgauta e hlwekisitsweng haholo, di monate ho feta mahe a dinotshi, mahe a rothang kgekge ya tsona. Ditaelo tsa Modimo ke tsa mohau le tsa botshepehi. Ha di na kodi. Sena ke seo ditaelo tsa Modimo di leng sona, mme o di senoletse motho sebopuwa sa hae tlholehong.

Lefatshe le tsohle tse ho lona di laolwa ke Modimo, ka ditaelo tsa hae o thibela ditaelo tse mpe tsa Rasebe, hore ditaelo tsa hae e be tsona feela tse amohelehang le ho phethahatswa. Ka tsona Modimo o thusa batho hore ba se latele ditaelo tse leng kgahlanong le ditaelo tsa hae, empa batho ba batle hore dinthong tsohle Modimo o batla ba etse eng. Ka mehla ba etse thato ya Modimo, Modimo o ba totoballetitse seo ba lokelang ho se etsa. Ditaelo tsa Modimo ba di nahane motshehare le bosiu.

Motho ya latelang ditaelo tsa Modimo o lehlohonolo la tshitshidi. Ditaelo tsena di a mo hlalefisa. Di mo ruta ho fumana moputso o moholo. Di mo phemisa boikgantsho, o phela ka boiketlo, lefatshe e eba lefa la ditloholo tsa hae. Di tshwasolla leoto la hae lerabeng. Lena ke lehlohonolo le leholo leo Modimo a le fumantshang ba etsang thato ya hae yohle. Maphalla (1985:1) ha a bua ka Modimo jwalo ka ya fanang ka ditaelo lefatsheng o re:

Ke tla thothokisa metsi a molatswana,
Ke tla pepesa mekgokgothwane le yona mefetshe;
Ke tla bolela Disebo ka mahlwana bophatshwana,
Ke be ke roke Raditaelo, Modimo wa lefatshe.

Modimo jwalo ka ha e le yena ya bopileng tsohle, e sa le yena ya boetseng a di fang ditaelo hore toka e tle e be teng, tlholeho e se kopakopane le ho lahlehelwa ke sebopelo se setle seo a e bopelletse le sona. O a laela le ho busa tlholeho.

3.5.4.19 Sekgele / Mosireletsi

Ka lebitso la Sekgele kapa Mosireletsi mosebetsi wohle oo Modimo a o etsang tlholehong o tshwantshwa le mosebetsi o etswang ke sekgele

maphelong a batho. Sekgele le mosebetsi wa sona maphelong a batho se hlaloswa jwana:

Umbrella n. 1 collapsible cloth canopy on a central stick, used against rain, strong sun, etc. (Fowler; 1996:992 le moifo wa hae.)

Mosebetsi wa sekgele maphelong a batho ke ho ba sireletsa dipuleng tse nang ka matla le motjhesong wa letsatsi o ntshang kwena bodibeng. Sekgele ke mosireletsi wa batho. Sena ke seo Modimo le yena a leng sona, ke Sekgele le Mosireletsi wa batho bao e leng dibopuwa tsa hae. Tshireletso yohle ya mathata le dikotsi e ho yena mmopong. Selepe (leq.23) o totobatsa mafapha a fapafapaneng a bophelo ao tshireletso ya Modimo e bonahalang ho wona tjena:

Tšireletso ea sechaba: Ena ke taba ya bohlokoa malebana le likarolo tsohle tsa bophelo: meleng, kelellong le moeeng, ba litho tsa sechaba. Ho hlokeha litsebi liqoleng tsohle tsa bophelo: tšireletsong ea khotso (ka bohlabani le masole), mapolesa le bomautloela, ea bophelo ba mele (ka lingaka tsa mele le kelello), le bophelo ba moea (ka baruti). Lichaba tse tsebileng ho phela halelele le ho atleha haholo ke tse ileng tsa boulella botsebi ba tsona me tsa etsa maoala ohle ho bo eketsa ka ho fuputsa, ho hapa ka masene (tsa basele ho sechaba), ho thusa le ho arolelana otoanalatsie. Moetlo oa Basotho oa "kopano ke matla" ke sebetsa se matla ka ho fetisisa se ka thusang ho fenyha lira tsa mefutafuta ka ha ba kopaneng ba mahlo a ntsintsi (ba bona hohle), ba tsebe ea mankhane (e lethoethoe), ba rope sa hloaele (ha ba oe ha bonolo) me ba potongoane ea raqhoe (ba matla haholo). Le teng bochaba ba Basotho bo eelletsoe hore puso ea lekharakhara ea lihlomo ha e atlehise, (okanketsang ha e ahe motse, motse ho ahoa oa morapeli), empa phelisano ea khotso le tsebelisano li a atlehisa, haholo ha bolokolohi ba puo, ba ho tsamaea le ho aha, esitana le ba ho aha, esitana le ba ho inahana bo le teng. Mafapha ohle a tšireletso (botsebi) a lokela ho khothaletsoa ke bohloko ba sechaba.

Tshireletso ya Modimo bathong le diphoofolong e nametse mafapheng wohle a bophelo, e leng moyeng, kelellong le mmeleng. Ka nako eo mathata le ditsietsi tsa bophelo di hlwele motho setha, a na le kगतello ya maikutlo, mmele wa hae o se monate, takatso ya dijo le boroko di mo feletse, ke Modimo ya mo sireletsang ka ho mo fa bophelo bo botle, bo itekanetseng. Kgaolong ya botshelela phuputso e tla hlalosa Bodumedi ba Setso le baetapele ba bona, jwale ke ka baetapele bana bao e leng marena, dingaka le banna Modimo a sireletsang batho ba hae mahlokong a moya le mmele. Meya e mebe le tsohle tse sa batlahaleng maphelong a batho, Modimo o di lelekella hole le batho ba hae. Tshireletso ena ya Modimo e hlahiswa jwana:

A kgorohela ya Lefifi mme a nka lerumo la hae hape, a re: "Okae, re sireletse ka mapheo a hao. Oho Ya Matla, Nonyana ya Mebalabala, Mmopi wa batho! Nkutiwe mme o leleke meya e mebe e mpotapotileng." (Motsamai; 1986:43)

Tshireletso ya Modimo e bonahetse dintweng tseo Basotho ba di lwanneng. Modimo o ile a ba sireletsa hore ba se kgotjwe le ho sudubana. Ba tsohe, ba totobele le ho hahamalla pele leetong la bophelo. Modimo o ba file tshepo hore le hona mona lefifing la bonkantjana tshireletso ya hae e ntse e le teng. Dintweng tseo setjhaba di neng di di lwana Modimo o ile a ba sireletsa ditleneng tsa lefu. Dintho tsa setjhaba, haholoholo naha, Modimo o di sireleditse ka madi a baholoholo ba bahlabani ba mehleng ya maswetso. Modimo a kenya poulelo ya ditsabona, a etsa hore ba itele, ngwana wa moshemane e be yona pholo ya letlaka, kabelwamanong. Modimo o ba thusitse ka ho ba sireletsa tlasa mapheo a hae. O ile a ba pata, a ba sireletsa, ba tshepa yena feela. Ba buswa ke yena, a ba phemisa ditsietsi le matshwenyeho, ha ba hlahelwa ke kotsi a ba hulela ho yena. Basotho ba dumela hore le ha motho a ye a tswalwe, mme a boele a kgutlele mmopong ho Modimo moo a tswang teng, bophelo ba bona bo ke ke ba fella ruri ka ha Modimo e le Sekgele kapa Mosireletsi wa bona.

3.5.4.20 Senesapula

Luck (1991:7 - 8) o totobatsa ka mokgwa o hlakileng hore Modimo ke Senesapula tjena:

Ha a ntse a nahana tsena tsohle Tahleho a phahamisa matsoho a hae, mme a rapela haholo ho Okae, Mmopi wa lefatshe le lehodimo:

“Okae, Ramatla!” o a hoa,
“O Modimo, nesa pula!
Hore ke se ke ka kangwa
Ke nama e thata ya lekoko la kgale
Le sebediswang ho olla melora
Tlung ya Laebonesa.”

Qotso ena ke thapelo ya Tahleho ha a ne a rapela Modimo hore a fedise komello e neng e le motseng wa habo ka ho mo fa pula. Mosebetsi wa hore pula e be teng ke mosebetsi o halalelang, mme ke wa Modimo. Pula eo e ye e ne e be e tswa ka mmopong ho Modimo Senesapula. Ke yena feela to ka monwana ya nang le matla a ho fana ka pula. Ke ka hoo ka nako eo pula e ipatileng dibopuwa tsa hae di otlang ka mangole fatshe, difahleho di tadimile ho Modimo ka mmopong, matsoho di a phahamisitse, di kopa dipula tsa mahlohonolo.

Basotho ba dumela hore ke Modimo ya nang le matla a ho fedisa maemo a hore ba sale ka mehla ba nyorilwe, le dikgomo di sale di nyorilwe. Lefatshe lena ha le nyorilwe, dimela tsona di ponne, Senesapula o hauhela batho le diphoofofo. Modimo ya ba bolokang le ho ba pholosa ke yena ya ba fepang ka ho nosetsa masimo a bona ka metsi a dipula. Ka mohau wa hae o nyolosa maru a pula, hohle e be diphororo. Ha ba omeletse, o ba rothisetsa marothodi, le bona a ba kotobise. O ba nesetsa le pula e matla komellong e meyeng ya bona. Meya e thoko le Mmopi wa yona. O e thusa ka pako, Mmopi wa bona. Modimo o ba fa lefafatsane, diphuthetsa, matlopotlopo, pula tse ntle. O etsa hore ba se omelle qoqotho, nthane, ka ho ba thibollela dipompo tsa lehodimo. O ba tlisetsa bophelo le nyakallo ka dipula tsa hae. Ka nako eo

letsatsi le tjhesang le ntsha kwena bodibeng, le besa Basotho, Modimo o ba nesetsa dipula.

Batho le mekgwa eo Senesapula a e sebedisang ho nesetsa Basotho pula e hlaloswa ka tsela ena:

Badimo ba rona Basotho ba kae?
Peete le Mokgatjhane ba ile kae,
Ha e le mona Basotho re eshwa,
Letsatsi le tjhesa, ka lona re beswa?
Mmopi e ne eka pula e ka neswa!
(Luck; 1991:28)

Basotho ba ye ba fetisetse dithapelo tsa bona tsa ho kopa pula ho Senesapula ka badimo ba bona. Ba dumela hore ka ha badimo ba bona ba le haufi le Modimo, dithapelo tsa bona di tla utlwahala le ho amohelwa. Kgaolong ya botshelela phuputso e tla hlalosa barokapula bao e leng baetapele ba Bodumedi ba Setso. Ba tlang ho hlahella ka mahetla ke morena Mohlomi le mofumahadi wa pula Modjadji. Ke baetapele bana ba etellang pele dithapelo tsa ho kopa pula. Ho feta mona ho na le dipapadi tsa madingwana le ya ho lata lesokwana tse bapalwang ha komello e itahletse. Dipapadi tsena di tla hlaloswa ka ho teba kgaolong ya botshelela. Ke ka tsona Senesapula a utlwang dithapelo tsa Basotho, e be jwale pula e sa tla na, bana ba bapale papadi e bitswang mmankokosane pula e a na, dinoka di ja ditlhokwa.

Modimo o nesetsa Basotho dipula tsa pele tsa selemo le dipula tsa morao tsa hwetla. Ka nako eo moya o tjhesang o fokang o lebile dithabeng, o nyolohela hodimodimo e be o a hwama. Ka ho hwama hona ho bopjwa maru, jwale e be pula e a na. Ho na le pula e nngwe e neswang ke motjheso, pula ena e na dibakeng tse tjhesang. Pula ena hangata e na ka diaduma le sefako, pula ena ke mahlophaaseny. Grove (1969:36) le moifo wa hae ba dumellana le ntlha ena:

The turning of water into water vapour is known as evaporation. It is caused by heat. When moist air is cooled off condensation takes place and rain results.

Tsena tsohle tse boletsweng mona hodimo ke mekgwa eo Senesapula a e sebedisang ho hlohonolofatsa Basotho ka dipula tsa ditlwebelele. Ka dipula tsena e be ho tla ba le metsi le dijo tse ngata maphelong a Basotho. Ba itumele le ho kgodiseha hore ruri Modimo efela e le Senesapula.

3.5.5 Tlhaho ya bomodimo ba Modimo kgalalelong

Modimo o bopelletse Basotho le semelo sa bona. Ka mantswe a mang ba tswa le sona kwana Ntswanatsatsi hona lehlakeng. Ha ho buuwa ka semelo sa Basotho, ho be ho buuwa ka ho re hantlente Basotho ke bomang, ba ka tshwantshwa le mang kapa le eng, ke eng e ba etsang hore e be Basotho ba nnete ya mmakoma. Basotho ba kgona ho itlhalosa le ho hlalosa ke ditjhaba tse ding ka ha popong ya bona, Mmopi wa bona o ba bopelletse le bokgoni ba ho pepesa semelo sa bona. Ka lebaka la tsebo ya bomodimo eo ba nang le yona ba kgonne ho bopa mehopolo e itseng ka sebopeho sa bona. Mehopolo ena e amana le tlhaho ya ho ba teng ha bona, e leng seo se ba kgethollang ho Mmopi wa bona le ho ditjhaba tse ding. Basotho ke batho ba ratang diphoofolo haholo. Sena se totobatswa ke ka moo ba tshwantshang bophelo ba bona le ba diphoofolo ka teng. Dimelo tsa bona tse kang bonatla, bohale, mohau, sebete, bohale, kelohloko le tse ding ba di tshwantsha le dimelo tsa diphoofolo. Ke ka hoo ha ba ipolela ba reng:

1. Ke thelleteng,
2. Ke le Motlounng wa ha Sekhoane!
3. Motho wa boMotingoe, wa boTsunke le wa boKhaarekoe.
4. Motho wa maditse a tlou.
5. Tlou se kene ka lenyele motseng,
6. Hobane ho hotsho ha maphiri a phirima.
7. Motho wa "Tlo, ke o pepe,
8. Ke o sihetse,
9. Ke o tlame ka thari ya konyana,
10. E be ke matha ka wena!"

11. Ke Motlounng wa ha Sekhoane.
12. Ya kgaola, ya ya!

Mona he ke ha Basotho ba hlalosa phoofolo eo ba e anang, ba ipolela hore ke bomang. Ke batho ba mohau jwalo ka tlou. Motho e mong a ka re sehlopha sa batho ba neng ba phaphatheha Heidelberg, ba ile ba teana le ditau, mme ha hlaha monna ya neng a tshwere ho kang selepe. Sehlopha sena sa batho ke ha ba tla ipitsa Bataung ba ha Selepe. Ketso ena e se e ntse e hlalosa sebete seo sehlopha sena se nang le sona. Jwale he bokgoni bona ba Basotho ha bo felle ho hlaloseng semelo sa bona feela, empa bo fetela le tlhalosong ya semelo sa Modimo, e leng tlhaho ya bomodimo ba Modimo kgalalelong. Semelo sa Modimo ba se hlalosa ka mabitso ana a latelang:

3.5.5.1 E moholo / Kwetla / Modimo o moholo / Modimo wa kgale / Moholo wa matsatsi / Rabosafeleng

Mabitso ana a Modimo a hlalosa nako eo Modimo a bileng teng ka yona le eo a tlang ho kgaotsa ho ba teng ka yona. Mohopolo ona Segoete (1970:89) o o pepesa jwana:

Moeti: O bolelwa ka mabitso a matle, haholo leo a tsejwang ka lona ke la Moholo wa matsatsi. Lebitso leo ke le hlalosang boholo ba hae bo sa feleng; o ne a le teng, o ntse a le teng, o tla nne a be teng ho isa mengwaheng ya mengwaha.

Mabitso ana a tshwantsha boholo ba Modimo, pele a bopa dintho tsohle ka letsoho la leholo le otlolohileng la hae, ke ha a se a le teng. Dintho tsohle tseo a di bopileng, mmoho le motho di fumane a se a le teng. Dithaba di eso be teng, lefatshe le tsohletsohle, haesale e le Modimo ya se nang bofelo. Ke e moholohadi bophelong ba hae. Jwalo ka ha Modimo a le holehole kwana le motho, e bile a sa bopjwa jwalo ka ha a entse ka dibopuwa tsa hae, ho a totobala hore ruri o moholohadi, o bile teng pele ho tlholeho yohle. Mabitso ana a bontsha ka moo Modimo a leng teng le ho ba ka hodimo ho diphetoho le menyetla ya nako. O di okametse, di ka tlasa bolaolo ba hae. Modimo ke wa Modimo, o bile teng ka lebaka la hae. Modimo ha a na batswadi, e leng mmae le ntatae ba mo tswetseng. O bile teng ho tloha bosatsejweng.

Kgahlanong le motho Modimo o bile teng, o ntse a le teng, mme o tla nne a be teng. Lefatshe le tsohle tse ho lona di tla feta, di fele, empa yena o tla hlola ka ho sa feleng. Ke qalo le qetello ya tsohle. Tladi, motho wa mantlha, ntata batho bohle, o na le qalo le qetello. Motho matsatsi a hae a badiiwe, o fela hanghang e be e ke ke toro, eka jwang bo melang hoseng. Hoseng bo a mela, bo palese, mantsiboya bo a pona, bo omelle. Bophelo ba motho bo a fela lefatsheng la ba utlwang, jwalo ka ha a tswa mmopong ho Rabosafeleng, o boela ho yena meahong. Teng o ilo fetoha badimo, modimo e monyenyanane kapa modimo e motjha. Mohlodi le mmopi wa Kwetla o hlahoswa jwana:

So the question of how God originated does not arise; it is a meaningless question as far as he is concerned, there is nor an answer for it. God is not created, he is not begotten, he is not born, he is not made: he exists of his own, and from his own existence all things received their own existence. (Mbiti; 1975: 58)

Modimo wa kgale ha a na mohlodi le mmopi, se totobetseng ke ho re boteng ba hae, tshimolohong o ile a hlola dintho tsohle. Yena ke Mohlodi le Mmopi, empa yena ha a na mohlodi le mmopi wa hae. Jwalo ka ya se nang mohlodi le mmopi o tla nne a be teng hoyahoile.

3.5.5.2 Lome / Raseaparalome

Ka mabitso ana Mosotho o akaretsa mabitso a mang a mashome a robedi a Modimo. Modimo o na le phethahalo yohle. Modimo o na le boemo bo tletseng, ho hang ha a na mefokolo le dikgaello. O seriti, o nepahetse, ha a hanyapetse, o lokile, o phela ka ho sa feleng. O etsetswa dinyehelo tsa setjheso ke mmopo wa diatla tsa hae ka phabadimo. O tlamahanya tsohle hore di phethehe. Mesebetsi le merero yohle ya hae e phethehile. Modimo ha a nahane jwalo ka bana, empa o nahana jwalo ka batho ba baholo, ke lesea ka ngeng ya bobbe. Modimo o phethehile ha a lekanngwa le boleng bo tletseng le bo amohelehileng bophelong ka kakaretso. O hlalohanya botle le bobbe. O senola batho ba sa nahaneng ka ho tshwana. O lemosa batho bohle, mme o ba ruta bohlale bohle, hore a tle a ba hlahise e le ba phethehileng. O etsa motho a phethehe, o mo kwetlisetsa mesebetsi yohle e lokileng. O halaletsa

motho ka ho tlaa, e le hore ka mokgwa o phethehileng a bolokehe moyeng, pelong le mmeleng, a tle a se ke a nyatseha. Phethahalo ya Modimo e lekanya hore o fihlelletse seo a neng a lokela ho se fihlella, o thabela ha a fihlelletse boemo boo a neng a hopotse ho bo fihlella. O lebelletse hore mmopo wa diatla tsa hae o phethahale jwalo ka ha yena a phethehile. Mosebetsi wa hae o hloka kodi, ditsela tsohle tsa hae di na le toka, ke Modimo ya tshepahalang, ya se nang bokgopo, o lokile, o nepa ka mehla. Tshepiso tsa hae ke tsa nnete. Phethahalo ya Modimo e totobatswa ke makgabane ohle ao a ipabolang ka ona e leng: mohau, lerato, bohlale, toka, pelonolo, botshabehe le a mang.

Ho feta mona Modimo o na le mahlohonolo a mangatangata a se nang moedi. Ke yena ya etsang hore motho a be lehlohonolo la tshitshidi bophelong. O bopa mmele wa motho ka mokgwa o makatsehang, o mo tataisa ka letsatsi le leng le le leng. O mo ntjhafatsa moyeng, o mo tlisetsa kgotso. O mo sitsa ka mahlohonolo ohle. O mo fa paballo le melemo ya hae ka mehla hore di mo matlafatse, di mo tsamaisa ka nyakallo, di mo tshedise ditsietsing. Ha motho a feiletswe ke tshepo, moqhaka o wele, mme a totetswe ke bomadimabe, a hloka makgabane le mahlohonolo a bophelo, o ye a ye ho Modimo a mo kope hore a mo sitse ka ona. Ntsane (1982:27) ha a bua ka setshwantsho sa phethahalo le mahlohonolo a Modimo o re:

Ntho di entswe ka bohlale bo boholo,
Boo re sitwang ho bo fihlella,
Ho ba re a fokola mahlong a E moholo;
Merero ya hae e a sita, e a re imela.

Modimo o phethahetse ka hohlehohle, o bopile motho a le motle sefahleho, a bopehile, e bile a le pelo. Empa motho enwa ha a phethahala, o na le dikgaello, mesebetsi ya hae e na le sekodi. Diketso le dipuo tsa hae ke tse fahlang mmuso wa Modimo ka lehlabathe. Kokobela, mora Bokako o lahla le ho tshwela ka mathe ho se phethahale ha motho. Diketso le mesebetsi e mebehadi ya motho o e hlalosa tjena:

Ho tloha mohlang oo ka inahana, ka inahana haholo, mme halelele. Ka re batho re sebedisana hampe lefatsheng. Ha re behilwe ditulong tse

phahameng, re etsa ba bang hampe, re buisana ka kgarumelo, re ba etsa dintho tse se nang moya. Hape batho re leshano, re bolotsana, re a tlatlapana, re a senyana, mme re etsana hampe. Bosiu boo ka hla ka bo qeta ho hang ke sa kopanya dintshi, e le hore ke sitwa ho fihlella hantle hore motho ke ntho e jwang. Keng ha a le makgenefa tjena, empa ho thwe o entswe ka setshwantsho sa Modimo, moya o motle, o hlwekileng, o se nang leeme, lonya, mona, boloi le bona bolotsana? Ka re ka ho nna bolotsana lefatsheng e ka kgona bo fediswe, bo ripitlwe jwalo ka dira tse senyang, tse jalang mofereferere, tse senyang kgotso e leng teng. (Ntsane; leq.3)

Ruri ho a bonahala hore Modimo o na le toka yohle ka ha a phethahetse, empa motho yena o tletse bokgopo ka ha a sa phethahala, bophelo ba hae bo tletse lonya.

3.5.5.3 Modimo / Ralehodimo / Raseokamelabatho / Tshitwe

Ka mabitso ana a mane a Modimo Mosotho o dumela hore Modimo ha a dule lefatsheng lena la ba utlwanng le hore ka lebaka lena motho wa nama le madi o sitwa ho utlwisisa mesebetsi ya hae e halalelang, e ka hodimo ho kutlwisiso ya motho. Modimo o okametse motho ka tsebo le kutlwisiso. Mohopolo wa sebaka seo Modimo a dulang ho sona Matseletsele (leq.64) o se hlalosa ka tsela ena:

Matsatsing ana Tawana a hlora haholo, pelo ya hae ya tela tsohle tsa lefatshe. A dula a lebeletse ka mahlo a matsho hore a nke leeto la qetelo, a ye lefatsheng la mahlohonolo, lefatshe la boiketlo le nyakallo; moo ho se nang mahlomola, moo baahi ba teng e leng bahalaledi; moo ho seng marata, dikgopiso, diphapang, mona, boikgohomoso le boitshepi. Moo hohlehohle e leng bonamelo ba puso ya Modimo o busang ka lerato, mosa le boikokobetso. A ithapella hore a tlohe lefatsheng la matshwenyeho le ditlhoriso, a ye motseng o hodimo, o kenwang ka tumelo oo beng ba wona ba se nang bohwarahwara le mamememene.

Modimo o ahile hodimo, e, lehodimong, e leng mmopong le meahong. Mona ke moo ditjhaba di tswang teng, di tlang ho boela teng. Lefatshe le Botjhabela, hona moo letsatsi le tswang teng, Ntswanatsatsi. Ke lefatshe la boiketlo le hlokanang mahlomola. Puso ya Modimo e phethahala ka botlalo sebakeng sena. Ba boetseng tulong ena ba se ba e na le toka yohle. Baahi ba teng ha se le ho ratana, bohle ke bana ba motho, ba lahlile kgesano le hloyano. Ha ho Motsho le Mosweu, tseo ke dintho tsa lefatshe tlase, ka moo Modimo a sa di batleng, o di hela ka sekele ya lehodimo. Lehodimo ke lefatshe le terone ya Modimo. Jwalo ka ha Modimo a le lefatsheng le hodimo, o hole le batho ba lefatshe lena. Modimo o arohane le batho, mme ha ho bobebe hore batho ba ka mo fihlella le ho kopana le yena. Ha ho motho ya bopileng Modimo, mme ha ho motho ya ka hodimo ho yena. Ha ho na, e bile ha ho sa tla ba, ya ka nqane ho Modimo. Ho ba ha Modimo lehodimong ha ho thibele hore jwalo ka Moya o hohle ka dinako tsohle. Modimo o na le Basotho mererong ya bona ya letsatsi. O teng dinthong tseo a di hlodileng, mme ba ka mo rapela ka dinako tsohle le dibakeng tsohle.

Ntlha ya ho re Modimo o dula hodimodimo lehodimong, e se e ntse e pepesa mohopolo wa boholo, matla le tsebo tsa Modimo tse phahametseng tsa botho. Mohopolo ona o tshehetswa jwana:

Dikonelo: Ketso tsa Modimo di a makatsa ntate.

Tsela tseo a buang le batho ka tsona,

Di itsebelwa ke yena a leng mong feela,

Le lekgwaba ha le di bolele pele.

(Masiea; 1988:123)

Motho o sitwa ho hlalosa le ho utlwisisa mesebetsi ya Modimo. Ka tsebo Modimo o okametse dibopuwa tsa moya, meya, batho le dintho tsa tlhaho. O di phahametse ka matla le tsebo. Ke ka thato ya Modimo, thato ya ba lefatsheng e ka etswang, mme ke ka thato ya Modimo ba phelang lefatsheng ba bang le hona ho phetha thato tsa bona le merero ya bona e metle le e mebe. Matla a batho ha a hlole matla a Modimo o ba busang.

3.5.5.4 Modimo wa kgotso

Basotho ba bitsa Mmopi wa bona Modimo wa kgotso e le ha ba hopotse makgabane a dikamano a matlematle ao a ba abelang ona bophelong ba bona ba letsatsi ka leng.

Selepe (leq.21) o hlahisa makgabane a kgotso a Basotho tjena:

Bokhabane bo bong ba sechaba sa Basotho ke thahasello le lerato la bona la khotso, hoo ba qetelletseng ka ho e bitsa “ Khaitseli ea Thesele.” Le eena morena o n'a rialo, a re khotso ke khaitseli'e. Hona ho ne ho e ratisa bohle me ho etsa hore ba e hlonephe; ea e senyang ka ho e luka a tsebe hore o tla teana le pela li falla hara banna le basali ba Basotho. Ho e anetsa e n'e kentsoe le puisanong ea ka mehla tumelisong ea “ Khotso!” le ea “ Lumela!” (hore khotso ke ntho ea bohlokoa eo bohle re lokelang ho e boulella le ho e anetsa).Tumeliso eo hape ke mokhoa oa ho lakaletsana katleho. Ha ho ea ka lakaletsang e mong khotso le katleho a mo hloile, ka hoo hee, tumeliso e n'e le mokhoa o matla oa ho anetsa maikutlo a lerato le a khotso sechabeng.

Ha Basotho ba re Mmopi wa bona ke Modimo wa kgotso ba bolela hore Modimo o phethahetse, o a kgotsofatsa, o na le katleho bophelong. Modimo o na le kgotso le dibopuwa tsa hae, e, le tlholeho yohle. Jwalo ka ha Modimo a le mmopong o ithoballa ka kgotso, o kgaleha hanghang, hobane o sireletsehile ka hohle. Meahong moo Modimo a leng teng moya wa hae o atlehile. Mohau le botshepehi di kopane, ho loka le khotso di a akana. Bophelo bohle ba Modimo ke bo hlokanang marata, merusu le dikomang, ke ba thabo, kgotso le kgotsofalo.

Kgotso eo Basotho ba e bitsang **Kgaitsemi ya Thesele** le eo morena a neng a re ke **Kgaitsemiye** le eo Basotho ba ye ba e lakaletsane ke mpho eo Modimo a ba fang yona ho tswa mmopong ho se letho le mo tlamang ho etsa jwalo. O etsa hore ba tsamaye le ho phela hantle. Tsohle tseo Basotho ba di hlokanang di tswa ho Modimo. Ke yena ya etsang hore kgotso e be teng bophelong ba bona, ba utlwane le ho phedisana ka kgotso. Modimo o neha Basotho bohale hore ho be le kgotso pakeng tsa bona. Moo Basotho ba ahileng teng, e leng

lefatsheng ka bophara, Modimo o etsa hore kgotso e be teng, Basotho ba atlehe. Kgotso e eba teng ka hara marako a lefashe leo Basotho ba dulang ho lona, le katleho ka matlung a bona. Modimo o ba fa tse molemo. Tsena tsohle Modimo o fana ka tsona hore bophelo ba Basotho bo se dubakane le ho ferekana. Modimo o a ba lokafatsa hore ba be le kgotso le yena jwalo ka Mmopi wa bona, ba boelane le yena ka nako eo ho nang le lerako le ba arohantseng ka baka la mesebetsi ya bona e sa kgahliseng. Kgotso ya ka hare e bolokang dipelo tsa bona le mehopolo ya bona e tswa ho Modimo. Ruri Basotho ba tshwanela ho tshepa Modimo e le ka nnete ha e le mona a hlohonolofatsa maphelo a bona hoo ba ithoballang ka kgotso, ba kgaleha hanghang, hobane ba sireletsehile ka hohle. Boholo le botebo ba katleho ya bophelo bona e hlalosa ka mokgwa ona:

Ha ke dihela dikgala nka re: a re sebediseng ditalenta tsa rona ka dinako tsohle, mme ha ho potang, Mmopi ya re abetseng tsona o tla ananela boiteko ba rona ka ho re putsa ka katleho e hloakang mantswe a ho e hlalosa kapa hona ho e babatsa. (Lesoro; 1993:12)

Bona he ke boholo ba katleho eo Modimo a e fang Basotho ka baka la kgotso ya hae e fetang kutlwisiso ya motho sebopuwa sa hae, katleho eo ho seng motho ya ka boledisang boholo ba yona.

3.5.5.5 Mohaladi / Mohalaledi / Mohalaletsi

Ditumelo tsohle tse teng lefatsheng di bontsha ka kotloloho phapang e teng mahareng a kgalalelo, e leng tlhweko le tshilafalo eo e leng ho hloka tlhweko. Lentswe la kgalalelo le lekanya ho emella ka thoko, ho ikarohanya ha motho kapa ntho e tlwaelehileng, tse silafetseng, le ho ikamahanya le ho kgomarela dintho tse halalelang. Ho feta mona lentswe la kgalalelo le pepesa phapang e teng pakeng tsa kgalalelo ya Modimo eo e leng semelo sa bomodimo sa hae le kgalalelo eo e leng semelo sa batho bao e leng dibopuwa tsa hae. Kgalalelo e lekanya tlhomphe, ho halalela, ho ba le dikamano tse mofuthu le Modimo le ho hlweka, ana ke mantswe a sebedisetswang badumedi. Ha ho buuwa ka Modimo ho thwe ya halalelang e be e le ha ho senolwa semelo sa Modimo se sa tshwaneng ho hang le sa batho ba lefatshe lena. Se hlakang

mona ka hodimo ke ho re kgalalelo e lekanya karohano, mme lentswe lena le sebedisetswa batho ba ikarohantseng le lefatshe le ho phehella ho phetha ditshebeletso tse halalelang tsa Modimo. Ke ka hoo ho nang le disebediswa tse halalelang tshebeletsong ya Modimo jwalo ka diphoofolo tse tshweu, e leng ho bolela hore diphoofolo tsena di hlwekile. Ka kgalalelo ho lekannngwa motho kapa ntho e kgethilweng le ho behellwa ka thoko ke Modimo, mme jwale motho kapa ntho ena e na le semelo seo molao wa Modimo o se lebelletseng ho yona ho phethahatsa ditshebeletso tse halalelang.

Ha Basotho ba bitsa Modimo Mohaladi ba bolela hore ke yena ya arohanyang motho le dintho tse silafetseng tsa lefatshe lena le ho mo abela semelo se tshwanelang bao e leng bana ba nnete ba Modimo. Modimo o a halalela, ho tsohle tseo a di bopileng ha ho se tshwanang le yena ka kgalalelo. Kgalalelo ya hae e bonahatswa ke lerato, toka le mohau tseo a nang le tsona. Ka ha a halalela a bile a hlwekile, ha ho letho le kgelohileng leo a le etsang. Ha a fose le ho ikamahanya le bokgopo. Ke morena ya hlwekileng, ya sa nyatsuweng. O mosweu o re twaa jwalo ka boya ba nku kapa lehlwa mane dithabeng. Ka baka lena dibopuwa tsohle di hlomphe Mohalaledi eo e leng Mmopi wa tsona, di tshabana le yena. Di sitwa ho boha kgalalelo ya hae ka ha di silafetse, etswe ya ka mmonang ka mahlo a nama letjhoba le ka lala phoka. O kgaba ka bohlo bohle, matla ohle le tsebo yohle, e leng makgabane a kgalalelo eo a nang le yona. Ka baka la kgalalelo eo Modimo o nang le yona, o rata le ho boulella dibopuwa tsa hae tse silafetseng. Jwalo ka Mohalaletsi o a di halaletsa. Khaketla (1984:3) o hlalosa ka moo Modimo a halalelang le ho halaletsa dibopuwa tsa hae tjena:

Oho Modimo o lerato, oo mohau wa hao ho dibopuwa tsohle, ho tloha ho tse nyenyane, ho isa ho tse kgolo, re seng re o bontshitswe hangata, re o rapela ka boikokobetso hore o nehe letsopa lena leo e neng e le motho, botle bo fetang dintho tsohle, bo fetang tse sa tsebisahaleng bo di halaletse, botle bo apesang lefu kobo ya bophelo. Etsa ka mohau hore melao ya hao e sa fetoheng ya tsoho ya bafu, e ke e sebetse hodima setopo sena sa ngwanabo rona ya robetseng mona, hore a tsohe, a hlohlore lerole la lefatshe maotong a hae, a kene kganyeng ya

lehodimo, moo a tla fumana dibopuwa tse ding tse hlwekileng, tse phethehileng ka moo wena o ratang ka teng, mme le yena a hlweke jwalo ka tsona. Amohela moya wa hae, Ntate, o o hlatswe dibe tsohle, o o ntlafatse hore o tle o lokele mosebetsi oo o ileng wa o hlolla wona tshimolohong.

Se hlakiswang ke Khaketla ke ho re Modimo o a halalela, mme o sitwa ho amohela le ho sebetsa le batho ba silafetseng meahong ho yena. Ke ka hoo thapelong ena ho kopelwang mofu monna wa Mmamoeketsi tlhweko le kgalalelo ho Mohalaletsi. A mo hlatswe bokgopo bohle a tle a tsebe ho tshwana le bohle ba seng ba ile ba kgutlela ho Mmopi mmopong. Modimo a mo ntlafatse tshebetso eo a e hlolletseng motho tshimolohong ya dintho tsohle. Ke ka baka leo batho ba leng kelohlolo ha ba etsa Mohaladi mahlabelo. Ba hata butle, ba itshwara hantle, ba lebisa tlhompho, thoriso le kganya ho Modimo. Diphoofolo tsa mahlabelo ho hlajwa tse tshweu, tse hlokang sekodi hore Modimo le badimo ba tle ba thabe. Ketso ena ke pontsho ya hore Modimo o hiwekile, o a halalela, o tshwanetse ho sebeletswa ka diphoofolo tse hlwekileng, tse halalelang. Baetapele ba Bodumedi ba Setso e tshwanetse e be basadi le banna ba bophelo bo hlwekileng, bo botle, ho se be bokgopo boo ba tsejwang ka bona hara setjhaba. E be batho ba sebele, ba nnete, ba phethahetseng.

3.5.5.6 Mohauhedi / Rakutlwelobohlolo / Ramehauhelo / Ramohau / Ramosa

Basotho ba dumela hore Modimo o mohau. Selepe (1994:56) o tlatsana le ntlha ena ka mokgwa ona:

Ha o ne o le Rakutlwelobohlolo,
O ne o tla lokisa dimpe tsohle,
Re sa o qobelle wena o ikganna,
Ho se morusu ho sa tsholohe madi.

Modimo o na le mohau hodima tlholeho yohle ya hae. Mohau o lekanya pelonolo, pelotelele, molemo, mosa, lerato le kutlwelobohlolo tsa Modimo, tseo a di bonahatsang mmopong wa hae ka mehla haholoholo ho motho, eo e

leng moqhaka wa popo, e le ha a tiisa selekane sa hae le wona. Ka baka la botshepehi ba Modimo ho sa kgathaletsehe hore motho o mo sitelwa hakae, o dula a ntse a mo hauhela. Ka dinako tsohle o ntse a bonahatsa diketso tsa mohau tlhohlehong. Molemo oo Modimo a o etsetsang dibopuwa tsa hae o itswela leratong le boithatelong ba hae, ha ho letho le mo tlamang. O di utlwela bohloko jwalo ka motswadi ha a utlwela ngwana wa hae bohloko. Jwalo ka mosadi ya sa lebaleng lesea leo a le anyesang, a hauhela ngwana wa popelo ya hae, Modimo le yena ha a lebale mosebetsi wa matsoho a hae. Ka nako eo a hlokang thuso, a le molato, mme a se na matla le bokgoni ba ho itokolla, Modimo o mmontsha mohau wa hae. Modimo ke Ntata mehauhelo le matshediso ohle. O molemo ho bohle, lerato la hae le aparela mesebetsi yohle ya hae. Ka baka la mohau o senyekgenyekge le lerato le leholo tsa hae o pholosa tsohle. Tsohle tse ntle tseo Modimo o di etsang o be a kgannwa ke kutlwelobohloko eo a nang le yona. Modimo ke mohlodi wa mehauhelo le mosa wohle.

Mbiti (1969:36) ha a bua ka maemo ao Modimo a yeng a tshollele mahlohonolo a mohau wa hae ho motho o re:

The mercy or kindness of God is felt in situations of dangers, difficulty, illness and anxiety, when deliverance or protection is attributed to Him, or He is called upon to help. Even when sorrows have struck, God may be called upon to comfort the people, as is done...

Ke maamong ana a sa jeseng ditheohelang a bophelo, moo bophelo ba motho bo leng kotsing, a kgathetse, a imetswe, motho a ka kopa phomolo ho ya pelo e ikokobeditseng. A ikopela hore Modimo o mo hauhele kotsing, bomadimabeng le ho kuleng ho isang lefung. Modimo o ye a sebedise batho ba bang ho hauhela batho ba mahlomoleng le mathateng a bophelo. Ke hona mona moo ha motho a se a hauhetswe a tlang ho tsota mohau wa Modimo oo e leng kweetsa. Ka ha Modimo o hauhela batho, o lebelletse hore batho ba be le kutlwelobohloko, mosa, boikokobetso, lerato, bonolo le boiphapanyo ka ha ba tla ba lehlohonolo. Ba hlokang mohau ba tla ahlolwa ho se mohau, empa ba bileng mohau ha ba tshabe ho ahlolwa.

3.5.5.7 Mora wa Modimo / Moshanyana wa Senkatana

Ditaba tsa tshomo ya Moshanyana wa Senkatana di fumaneha ho:

1. Jacottet, E. 1991. **Ditshomo tsa Basotho. Buka ya Pele.** (leq.35 – 40).
2. Mofokeng, S.M. 1991. **Senkatana.** (leq.1 – 11)

Selelekeleng sa hae Mofokeng o hlalosa ka ho totobala hore ditaba tsa buka ya hae o di nkile bukeng ya Jacottet. O re tshomo ya **Moshanyana wa Senkatana** e fumanwa ditjhabeng tse ngata tse akaretswang ka lebitso la Maaforika. Ke tshomo ya Maaforika wohle, letlotlo leo batswadi ba ba sietseng lona. Letlotlo leo ba lokelang ho le sebedisa, jwalo ka ha a lekile ho etsa bukeng ya hae. Ditaba tsa Moshanyana wa Senkatana o di akaretsa tjena:

Moboni:

O ile, o hlabane, o hlotse, o pholositse;
Ka hohle ke modumo, ke marata a nyakallo,
Ka hohle medumo e rorisa lebitso,
Lebitso la ya ba lopolotseng;
Ka hohle maleme a a rorisa,
Ka hohle ho utlwahala dithoko,
Ho rokwa Senkatana molopolli;
Ke thabo, ke kgotso, ke nyakallo.

Seboni:

Ho lehlohonolo ya itellang ba habo,
Ya behang bophelo ba hae kotsing
Hore ba tswe matshwenyehong a bona,
Ya sitwang ho dula a kgotsofetse
Ha ba habo ba le tsietsing;
Eo thabo ya hae e leng ho thusa ba habo,
Ya itokiseditseng ho ba sebeletsa ka mehla.
Ya jwalo ke yena ya tsebang seo a se phelelang,
Ke eo bophelo ba hae bo nang le thuso.

Ya phelelang ba bang ke yena ya tla phela,

Ya iphelelang ke yena ya tla shwa.

(Mofokeng; 1991:17)

Moshanyana wa Senkatana ke mohale ka ha a ile a pholosa ba habo ba neng ba kwentswe ke kgodumodumo. Setjhaba se a mo fapha le ho mo thoholetsa ka ha a ile a se tella bophelo ba hae. Ke mohale le molopolli wa nnete, wa sebele ya lokelang ho behwa setulong sa borena. O matla a dihole. Tiholo ya Moshanyana wa Senkatana Lesitsi (1990:129) o e amahanya le tiholo ya Mora wa Modimo ka tsela ena:

Moshanyana wa Senkatana: ya lopolotseng batho sebeng ka ho hlola sera, oa Mautla/ Ralidikotoana, Rabosebe li chele ke hlaha ea Molalahlolo.

Topollo le tiholo eo Moshanyana wa Senkatana a di fumanetseng setjhaba sa habo Lesitsi o di tshwantsha le tseo Mora wa Modimo, e leng Jeso Keresete a di fumanetseng Majakane ka ho ba shwela sefapanong. Noha e neng e dula tshimong ya Edene ke kgodumodumo eo hape e tshwantshang sebe. Mmoya Moshanyana wa Senkatana ya ileng a phonyoha ka soba la nale ditlhaselong tsa kgodumodumo ke morwetsana Maria. Moshanyana wa Senkatana ya bolaileng kgodumodumo, eo e leng sebe, ke Jeso Keresete.

Tshwantshisong ya Moshanyana wa Senkatana le Mora wa Modimo, Jeso Keresete, ho na le se hwayahwayang, e leng kgohlano e mahlakore a mabedi. Mmoya Moshanyana wa Senkatana ya ileng a phonyoha lefu la kgodumodumo, o ile a tswala Moshanyana wa Senkatana, ka mantswa a mang e ne e se morwetsana, o ne a tseba monna. Maria mmoya Jeso Keresete, ho thwe e ne e le morwetsana, ka mantswa a mang o ne a sa tsebe monna, Jeso Keresete ke Mora wa Modimo, o tswetswe ka mokgwa wa mohlolo. Ho hang Maria ha a ka a kopana le Josefa. Ntlheng ya bobedi ha ho moo Basotho ba bileng le kopano le Bokeresete, baruti ba Fora ba kopane le Basotho moraorao ka selemo sa 1833. Ke ka selemo sena ba qadileng ho ba le tsebo ya Bodumedi ba Bokeresete. Ditaba tsa Moshanyana wa Senkatana le Mora wa Modimo, Jeso Keresete, di hlile ha di tsamaelane le ho nyalana ha mmoho. Guma (1990:10) o pepesa kgohlano ena jwana:

First, the woman survivor who bore Senkatana was with child, whereas Mary was a virgin. Secondly, the Basotho are said to have had no knowledge of Christ before the advent of the missionaries. This statement, however, will have to be seriously reconsidered in the light of the evidence supplied by the **dikoma** elsewhere in this book.

Jwalo ka ha ho bonahala ho ipetsa lefotha la Bokeresete tjena, se hlakang ke ho re ho na le ditumelo tse pedi tse hlahellang ka mahetla mona, e leng Bodumedi ba Setso le Bodumedi ba Bokeresete. Modimo o mong to ka monwana, mme o sebeletswa ke dibopuwa tsa hae ka mekgwa le ditsela tse fapaneng. Noka e nngwe, mme e tlatswa ke dinokana. Jwalo ka ha ditjhaba di tswa ho Modimo mmopong, di tla boela ho yena meahong, ha ho na ba tlang ho ya diheleng ka baka la tumelo ya bona.

Ditumelo di a lekana, ha ho e betere, e kgolo ho feta e nngwe, ha ho e okametseng e nngwe. Mmopi o bopelletse setjhaba se seng le se seng le tumelo ya sona, mme o thabiswa le ho kgahlwa ke ha setjhaba seo se mo rapela le ho mo sebeletsa ka tsela eo. Badimo le bona ba thabela ketso ena ka ha le bona ha ba ne ba sa le lefatsheng lena ba ne ba sebeletsa le ho rapela Modimo ka tsela ena.

3.5.5.8 Mpshwemotlehadi / Rabotle

Moqoqong wa **Botle le bobé** Ntsane (1975:22) o beha mabitso ana a Modimo ka mantswe ana:

Ha esitana motho a etsa dintho tse ntlentle hakaale ka matsoho a hae, tse entsweng ke Modimo o matla ohle, tsona botle ba tsona bo hlolla hakaakang! Tafole eo ke ngollang ho yona jwale, ruri e ka ba ke sefofu ha eba ha ke bone makgethe ao ntlha e nngwe ya yona e entsweng ka ona, mme ntlha tsena kaofela ha di kopana ke botle bo babatsehang. Ana Modimo ona o bopang ka matla a fetisang a rona holehole, tsa mmopo wa oona di fetisa hakaakang ka botle? Motho yena eo re reng o mobe, mahlong a Mmopi wa hae ke sebopuwa se setle ruri. Ana ya buang nnete ke mang, ha e le rona e le Mmopi wa sona sebopuwa see?

Na re sebete sa ho hlola re re seo Modimo a se bopileng wa ba wa se bodulela moya, se sebe?

Bona he ke botle bo makatsang, bo hlolang ba semelo le mosebetsi wa Modimo, botle ba tshomong. Botle bona ha bo na dikgaello, bo phethahetse ka hohlehohle. Ke botle bo thabisang, bo etsang hore pelo ya motho e nyakalle, bo amohelaha ka matsoho a mabedi. Bo na le maitseo a kgotsofatsang, bo a tsebeha, bo a hlompheha, bo a hohela, bo kgahla mahlo a motho.

Modimo ke Mpshwemotlehadi ka ha a e na le mekgwa le metsamao e metle e tshwanelwang ke thoriso le tlhompheho yohle. O lokile ho batho bohle le dintho tsohle. Sena se tswalwa ke tseo a di fang batho le mokgwa oo ba mo atamelang ka wona. Batho ha ba hopola hore le ka mohla o le mong Modimo a ke ke a ba etsa hampe le ho ba fetohela, e be ba a nyakalla. Modimo o nesetsa batho ba lokileng le ba sa lokang pula, o ba tjabisetse letsatsi ka ho tshwana. Ha Basotho ba bona diketso tse tsa Modimo e be ba re ke Rabotle. Ha a kgathale ho etsa hantle, ke mohlodi wa tsohle tse ntlehadi. Le ka mohla ha a amohe Basotho tse ntle tseo a ba etseditseng tsona. Ho na le maemo a mangatangata a pakang botlehadi boo Modimo a bo etseditseng Basotho, a mang a wona ke ha Basotho ba le mahlomoleng, ba lwana e mahlomafubedu ntwana ya bophelo, e be o a ba lwanela, o a ba namolela, ha ba kula, a ba fodise.

Botlehadi ba Modimo bo bonahala le mesebetsing ya hae e mengata ya tlhohleho, tsohle o di entse kabohlale, lefatshe le tletse dibopuwa tsa hae. Tsohle di lebelletse hore Modimo a di fe dijo tsa letsatsi ka leng ka nako e tshwanelehang. Modimo ha a qeta ho bopa tsohle ha a ka a di tlohela feela tjena, empa o ile a di lekola yaba o bona hore tsohle di ntle haholo, di na le molemo. Tsohle tseo Modimo a di hlodileng di ntle, hara tsona ha ho letho le tshwanelang ho lahlwa, tsohle e ka kgona di amohelwe ka matsoho a mabedi. Ha ho mosebetsi le o mong wa Modimo o ilehang. Botle bo semelong le mesebetsing ya Modimo bo tla dula bo ntse bo le teng ka mehla yohle. Rabotle le yena o lebelletse hore motho le yena a etse mesebetsi e metle jwalo ka ha Modimo a mmopile ka lerato la hae. Sebopeho le mesebetsi ya

motho e hloke sekodi, e phethehe ka hohlehohle. Ha ho babatswa botlehadi ba mosebetsi wa Modimo ho Mphatlalatsane ya Sekgutlo ho thwe:

Ha se kgongwana, ke kgomo, selo;
E tswa mpeng ya Kgalodi;
E tswa ha Radinaledi, Rabotle;
E hlahile le mphatlalatsane ya meso;
Ha mafube a hosasa a hlaha,
Ya kokotoloha, kgomo ya setsoto.
(Machobane ; 1985:66)

Mona Machobane o boledisa le ho tsota botlehadi boo Modimo Mmopi wa Mphatlalatsane ya Sekgutlo a e bopelletseng le bona, botle bo so kang bo bonwa hara dikgomo tse kileng tsa eba teng.

3.5.5.9 Mpoko / Ralefalwe

Khaketla (1984:45) moelelo wa mabitso ana a Modimo o o hlahisa ka mantswe ana:

Moeketsi, ka ha e ne e le tlwaelo ya hae ho tloha kgale, a hla a tsoha e sa le neng, hore a ke a hahlwe ke moya o monate wa hosasa. A nyolohela Thabatshowana a dula hodima lefika, a nna a boha botle ba naha letsatsi le eso tjhabe. A utlwa melodi e monate ya dinonyana ha di ntse di bina, di rorisa Mmopi wa tsona.

Se totobalang mona ke hore tlhomphe, thorisole kganya di tshwanetse ho lebiswa ho Modimo. Tlotliso, poko, ho bolediswa le letlotlo di a mo tshwanela. Basotho ba sebedisa puo e mathemalodi ka makgethe ho hlahisa maikutlo a bona ka tsela e hodimo e kgethehileng. Ha ba roka Modimo ha ba sebedise puo ya ka mehla e tlwaelehileng. Modimo o bolediswa ka tsela eo batho bohle ba tlang ho utlwa. Se fumanwang thoholetsong ena ke tumelo ya Basotho e leng Bodumedi ba Setso. Taba ena ha e makatse ke tlwaelo e teng bophelong ba Basotho hore ba roke le ho boledisa bahale le bonatla ba bona ha ba ile ba ipabola ka tlholo dintweng tsa bophelo le dinthwaneng tse ngata. Dithorisole dithoholetso di reretswe bohlabani le bonatla ba sebele, moo Modimo a entseng tse kgolo tlholehong ya dintho tsohle.

Basotho ba rorisa Modimo a le sebakeng sa hae se halalelang, se matla, sa lehodimo, mmopong, meahong. Modimo ha a roriswe ke Basotho feela, empa tsohle tse phelang. Ba dipuo le mefuta yohle, bafo le marena. Dibopuwa tsohle di tshwanetse ho boledisa Mmopi wa tsona. Diphoofolo di thale, dinonyana di bine makodilo, thaha di lle di le mohlakeng, ditjhaba tsohle di babatse, di re tlotla e iswe ho Modimo. Tsohle di faphe Modimo ka dithoko, mafatshe le mahodimo a mo faphe. A rwale tshabo le tlhompho, a rorise Mpoko. Taba ya ho rorisa Modimo ke ketso ya bohlokwa, e kgolo bophelong ka kakaretso, mme dibopuwa tsohle ha di a tshwanela ho e lebala le ka mohla o le mong. Lebaka le tlamang tlholeho yohle ho thoholetsa Modimo le behwa tjena:

Masai ke batho ba tumelo e kgolo. Ba rapela Modimo (Okae), Mmopi wa lefatshe le batho bohle ba lona. Ba mo rorisetsa dintho tsohle tse ntle, mme ba kopa thuso ya ona ha dintho di fosahala. Hape ba kgolwa hore meya ya badimo ba bona e solla pela bona, ho thusa kapa ho ba buella ha ba le tsietsing, kapa ho ba otlala ha ba fositse. (Luck; 1991:4)

Seratswaneng sa 3.5.5.8 se hlalolang mabitso a Modimo e leng Mphshwemotlehadi le Rabotle, ho hlalositse hore Modimo o bitswa ka mabitso ana ka ha a e na le semelo se setle, mesebetsi yohle ya hae e molemo. Mohopolo wona ke ona o etsang hore tsohle tseo Modimo a di bopileng di mo rorise. Bonatla le bohale boo a bo bontshitseng, boo a ntseng a bo bontsha, boo a tlang ho bo bontsha tlholehong bo etsa hore tsohle di mo rolele kgaebana. Di mo faphe ka baka la diketso tsa bohale, bonatla le boholo ba hae, boholo ba hae bo fetisisang. Di leboha mahlohonolo wohle ao Modimo a di sitsang ka ona. Ka ha Ralefalwe a le melemolemo e mengatangata tsohle di mo rorisa ka modumo wa lenaka, moropa, mohobelo, mokgibo, seletsa se dikgwele, makodilo le mangenengene a ketemanang le a llang haholo.

3.5.5.10 Ramatla / Tlhahlamatjholo

Ka mabitso ana a mabedi Basotho ba bolela hore Modimo ke Makgonatsohle, Maikgona, ya ipotolohang ka hohlehohle. O phahametse tsohle ka matla. Ke

ya nang le matla ohle, mme ka ona o kgona ho sireletsa dibopuwa tsa hae. Basotho ha ba bitsa Modimo ka mabitso ana ba be ba hopotse ditshepiso tsa mahlohonolo ao Modimo a a tshepisiseng baholoholo ba bona ha mmoho le bona. Mahlohonolo a ho re ke setjhaba sa hae, mme ha ho letho le lebe le tlang ho ba hlahela ka ha yena Ramatla a na le bona. Tlhahlamatjholo o bile le baholoholo ba bona, o ntse a e na le bona, mme o tla nne a be le bona ka matlahadi a hae. Matla a hae a etsa hore ba be le tshepo bophelong. Modimo ka matla a hae a maholo o busa maphelo a bona. Ntsane (leq.22) o hlalosa hore ha ho matla a ka hodimo ho a Modimo ka mokgwa ona:

Ke phehella ke itshepisa ka hore matla a Modimo a ke ke a hlolwa ke a Satane, le ha ka bofokodi ba rona ba botho, re atisa ho nyahama pelo. Ha ke re ke tsielehile, ke ka bona botho bona ba rona, ba nama le madi.

Ka ha Modimo o bopile dintho tsohle, tsohletsohle o a di feta ka matla, o di okametse. Ha ho matla, ntho kapa motho ya ka o besang wa tuka ka pela Modimo. O na le matla a dihole. Modimo o na le matla a ho etsa dintho tsohle, ha ho letho le mo hlolang ho le etsa. Feela ho hlake hore Modimo o etsa tse molemo le tse lokileng feela, tse hlokahalang hore tlholeho e nne e tswelle pele ka moo a e hlophileng ka teng. Ke Modimo feela ya tjabisetsang dibopuwa tsa hae letsatsi le ho etsa hore le dikele. Ha ho na ntho eo e leng tshita ho Modimo. Bona he ke boholo le botshabeho ba matla a Modimo.

Ka baka la matla ana a maholohadi a Modimo o kgona ho suthisa bobbe bo teng maphelong a batho. O qhala mathata ohle a bophelo, a thuhe maqhubu, a batalatse makukuno le ho fana ka kgotso. Nakong eo marena a Basotho a neng a e na le lenyora la kgotso, ke yena ya ileng a le fedisa ka ho ba hlolela dira tsa bona. Ka matla a hae a maholo o baballa tlholeho ya hae, e tshwenngwe ke nta tsa kobo ya yona feela. Ntlha ya ho re ke Ramatla ya batalatsang makukuno bophelong ba batho e netefatswa ka mantswe ana:

Matheka: (Ke ho holelele, ho tsamayang eka ho a nonyetseha mona thekeng). Refohang! (Bohle ba a ema) Fatshe! (Ba a dula). Ke a le dumedisa mabewana. Pele re qala ka dithuto tsa rona ke batla le eme

kaofela re etseng tshepiso ya sepolesa. Ke tla e bala, mme lona le ntshale morao.(Ba refoha kaofela).

Ke ikana hore, ka thuso ya Modimo, le taolo ya balaodi ba ka, ke itella ho sebeletsa setjhaba sa heso, ho se sireletsa ka nako tsohle, nyene le bosiu, mariha le hlabula, bohloking le monateng. Ke ikana ho boloka molao wa naha ena ke sa qeaqee, hore ha nka tshoha ke o tlola, ke tla nka kotlo efe kapa efe, eo lekgotla le tla e beha hodima ka. Modimo o nthuse ke sebetse ka botshepehi le lerato setjhabeng. Dulang fatshe!
(Masiea; 1981:45)

Ena ke kano ya tshepiso ya sepolesa eo baithuti ha ba le thupellong ba e etsang. Jwale kanong ya tshepiso ba kopa Tihahlamatjholo a batalatse makukuno wohle e le hore ba tle ba kgone ho sebeletsa setjhaba ka botshepehi bo boholo. Ha e le bona ba a fokola, ha ba na matla a ho itlhekela ditsela, ke mosebetsi o moholo o etswang ke Modimo feela, thuso le matla a bona di tswa ho Modimo ka mmopong. Katleho ya bona mosebetsing wa sepolesa e ho ya ba bitseditseng mosebetsing ona, e leng Modimo wa baholoholo ba bona. Ke ka matla a Modimo feela tshebetso le ditsela tsa bona di ka kganyang. Taba ena e etsa hore motho a dule a le haufiufi le ho tshepa Modimo, ka ha ka mmopong le lefatsheng ha ho pohopedi poho ke Modimo feela.

3.5.6 Tihaho ya botho ba Modimo phedisanong le motho

3.5.6.1 Modimo wa bontatemoholo

Guma (1990:5) ha a hlalosa moholoholo wa Basotho ya ka sehloohong o re:

Tradition also mentions the first Mosotho on earth, presumably the first to emerge from “ Lehlakeng, Ntswanatsatsi,” i.e. from the reed-bed at Ntswanatsatsi. His name was Tlake, sometimes called Mopedi-Moholo, and his surname was Mosito. Further, there are two extant lines of his praise that have come down to us, and which are generally well-known among the Basotho. It is in the first line of these that the alternative name of Mopedi-Moholo appears. They are:

“Ke Mopedi-Moholo wa Raseaparalome, Ha ke a ikapesa, ke apesitswe.”

(I am Mopedi, the eldest son of the wearer of lome, I did not dress myself, I was dressed.)

Enwa he ke moholoholo wa Basotho ya ka sehloohong. O tswa mane Lehlakeng, Ntswanatsatsi, hona moo letsatsi le tswang teng Botjhabatsatsi. Lebitso la hae e ne e le Tlake, ka nako tse ding o ne a bitswa Mopedimoholo, sefane sa hae e ne e le Mosito. Baholoholo ba bang ba tlileng ka morao ho yena ke Mokopane, Sekgwane, Motiwang, Peete, Mokgashane, Tladi, Monaheng le ba bang. Ha Ditlohotloholwana tsa bona di re Modimo ke Modimo wa bontatemoholo, di rata ho bontsha ka moo baholoholo bana ba bona ba neng ba tseba Modimo ka teng. Ba ne ba e na le tsebo ya bomodimo e felletseng. Modimo o iponahaditse ho bona, a itshupa ho bona ka mabitso a hae a hlalositse ho tloha moo kgaolo ena ya boraro e qadileng teng ho ya fihla moo e tlang ho dihela dikgala teng. Hape o entse selekane le bona jwalo ka dihlooho tsa Basotho hore a ke ke a ba lahla le ka mohla o le mong. E tla ba setjhaba sa hae, mme yena e tla ba Modimo wa bona. Ke ka hoo ditlohotloholwana tsa bona di bitsang Modimo hore ke Modimo wa bontatemoholo.

Pele baruti ba Makgowa ba fihla Aforika ka selemo sa 1833 ke ha baholoholo ba Basotho ba se ba ntse ba rapela le ho sebeletsa Modimo enwa, ho ya ka moo a ba bopelletseng le tumelo ya bona ka teng. Ha ho makatse ha ba bitsa tumelo ya bona Bodumedi ba Seholoholo. Kgalekgale kwana nakong ya maswetso Tlake Mopedimoholo Mosito le ba tlileng ka morao ho yena ba tsebile Modimo, ba mo rapela ka nnete le ka moya. Ditlohotloholwana tsa bona ha di ntse di hola, di se di e na le kutlwisiso le mahlo, di ile tsa bona nakong ya phethahatso ya Bodumedi ba Setso baholoholo ba bona e le baetapele ba hlokometseng hore borapedi bo a phethahatswa ka malapeng le setjhabeng ka kakaretso. Jwalo ka dihlooho tsa malapa ke bona ba rutileng ditlohotloholwana hore Modimo o teng, o a phela, mme ba tshireletsong ya hae. Ditlohotloholwana ha di hopola tsena tsohle, ka nako eo di sebeletsang Modimo ka yona, eba di bitsa Modimo Modimo wa bontatemoholo. Ke Modimo ya itshupileng le ho tsamaisa baholoholo ba bona leetong la bophelo,

e bile ke Modimo ya ntseng a itshenola le ho tsamaisa ditlohotloholwana tsa baholoholo bana leetong la bophelo. Modimo ke Modimo wa badimo ba bona ba orohetseng mmopong ho Modimo. Ba bang ba badimo bana ba a ba tseba, ha ba bang ba sa ba tsebe ba ba utlwela feela.

3.5.6.2 Modimo wa borare

Lebitso la Modimo wa borare le lekanya hore Modimo ke Modimo wa bontata Basotho. Ka mantswa a mang ha se Modimo wa bontata bona moholo feela, e leng batswadi ba bontata bona, empa ke Modimo le wa bontata bona. Ha se ho baholoholo ba bona feela moo ho nang le dikamano tse mofuthu, tse ntle pakeng tsa bona le Modimo, empa le pakeng tsa bontata bona le Modimo makgabane a dikamano tse mofuthu, tse ntle di teng. Dikamano tsena ha se patuwe, le tsipasehole e a di bona. Mohopolo wa ho re Modimo ke Modimo wa borare bana ba Basotho ba ye ba o pepese ka nako eo ba phethang ditshebeletso tsa bodumedi dithapelong tsa bona. Ka nako tse boima tsa bophelo, bana ba Basotho ba bitsa Modimo jwalo ka Modimo wa borare. Matšela (1990:55) o qotsa Guma (1966:1 – 2) moo a pepesang ka moo bana ba Basotho ba bitsang Modimo Modimo wa borare jwana:

Molimo oa rona,
Molimo oa borare, oa utloa;
Tsakajoe tsa lata,
Tsa lata likgoecha,
Kgoecha, morokolo.

Modimo o hlokometse bontata bona jwalo ka ntate ha a hlokomela mora wa hae, mme le bona jwalo ka bara ba bontata bona o ntse a ba hlokomela. Modimo ke Modimo le wa bona. Sena se tla totobala ka botlalo ntlheng e latelang mona tlase.

3.5.6.3 Ntate / Ntata rona / Rabohle

Mabitso ana a Modimo Maphalla (1984:51) o a akaretsa ka tsela ena:

Ke ikopela tokoloho
Eo ke tswetsweng le yona;

Ke kopa kgotso ka kwano,
Fatsheng lena la Ntata rona.
Ha ke kope diphetho
Tsa madi le tsa tswalo;
Ke ikopela tokoloho,
Fatsheng lena la Rabohle.

Basotho ba dumela ka pelo tsohle tsa bona hore Modimo ke Ntatabona, mme bona ke bana ba hae. Setshwantsho sena se totobatsa dikamano tsa lelapa, e leng dikamano tse teng pakeng tsa Basotho le Modimo, Mmopi wa bona. Ka mabitso ana Basotho ba bolela phatlalatsa hore Modimo ha a ba bopa feela, empa ke yena ka seqo ya ntseng a ba sireletsa le ho ba baballa. Modimo ke Motswadi wa bona, mme bona ke bana ba hae. Ke Moholoholo wa bona e moholo, Ntatabona moholo, ha ho pelaelo ya hore Basotho ba tswa ho Modimo mmopong. Basotho ba phahamisitse le ho lebisa mahlo a bona ho Modimo jwalo ka bana ha ba bua le batswadi ba bona ka ditaba le ditlhoko tsa bona. Tsela eo Basotho ba rapelang le ho buisana le Modimo ka yona, ke e tshwanang hantle le eo ba buisanang le batswadi ba bona ka yona. Tlhomphe le tshabo tseo ba yeng ba di bontshe batswadi ba bona ba lefatshe lena, ba di bontsha le Modimo.

Modimo ha se Ntata Basotho feela, empa ke Ntata ditjhaba tsohle, e, Rabohle. Bohle ke dibopuwa tsa Modimo, bohle ba tswa ho Modimo mmopong, mme ba tla kgutlela ho yena meahong. Ditjhaba tsohle ke bana ba Modimo, mme di tlhokomelong ya hae. Ditjhaba tsohle ke bana ba lelapa la Modimo.

Modimo jwalo ka Ntata ditjhaba tsohle, o hlabile selekane se sa feleng le tsona, selekane sa mohau wa hae o jwalo ka kweetsa. Selekane sena se re ditjhaba tsohle ke bana le majalefa a mmuso wa Modimo. Modimo o ba fa tsohle tse molemo le ho ba phemisa maraba a E mobe. Ha ho matla, ntho kapa motho ya ka utlang ditjhaba tsohle matsohong a Modimo Ntata tsona. Ke Ntata tsona, mme tsona ke bana ba hae ka ho sa feleng.

3.5.6.4 Ntatadikgutsana

Dikgutsana ke bana ba hlokahalletsweng ke batswadi ka bobedi kapa ke ntatabona. Bana ha ba siilwe ke ntatabona ka mora nako e itseng a se a bolokilwe ba kgaolwa le ho tloswa kgutsana. Mosebetsi ona ke wa lelapa. Eba mokete o moholo o akgang dijo le jwala. Bana bohle ba mofu ba tla lapeng ho tla sebetswa ka nku eo ba e batletsweng. Mohatsa wa mofu o hlalosetswa ka botlalo hore kajeno bana ba tlo tloswa kgutsana ya ntatabona, mme yena a tle a hlokomele le ho hodisa bana bao mofu monna wa hae a ba siileng le yena. Tshebetso ya ho tlosa bana kgutsana e hlaloswa ka mokgwa ona:

Ka nako eo nku e qalang ho hlajoa, bana ba qala ho kutoa le ho beoloa ka bomong ba khumame lekokong. E mong le e mong o tlamolloa khole ea lesika eo joale re e bitsang khutsana, me e akheloa ka hara sethoto se bitsoang khutsana ka lefisoaneng. Sethoto se fehliloe se entse lefilo le lengata. Joale o felehetsoa ka mantsoe ana ha a tlosa khoele eo: “ Ke o tlosa khutsana ea ntatao.” (Lesitsi; 1990:149)

Ena he ke tsela eo bana ba kgaolwang kgutsana ka yona. Ha bana ba se ba qetile ho kutwa, ba itulela lekokong, ho fihlela moswang wa ntlwana ya lehlanya o fumaneha. Ha moswang o se o fumanehile, ba a hlobodiswa ba ntoo phothulwa ka moswang oo, ba phothulwa ho tloha hloohong ho ya fihla bohatong ba leoto. Ka mora tshebetso ena bana bana jwale ha e sa le dikgutsana ka ha ba tlositswe kgutsana ya ntata bona. Jwale ba besetswa kapa ba hadikelwa sebete sa nku eo ba neng ba tloswa kgutsana ka yona, ke bona ba tshwanetseng ho ja sebete pele ho batho bohle. Ba bang ba lelapa ba tla ja ha ho se ho jele bana bana. Jwale ha ba se ba jele sebete, ba ka fumantshwa nama le dijo tse ding, ka tsela ena morero wohle o tla be o phethilwe ka nepo. Le batho ba teng morerong ona ba fuwa dijo, nama le jwala.

Jwale Basotho ba re Mmopi wa bana bana ba siilweng ke batswadi ke Ntatadikgutsana. Ka lebitso lena Basotho ba lekanya hore Modimo le ha a le mmopong, ka mehla o ema dikgutsana nokeng, mahlo a hae a bohale, o a bona ka nako eo dikgutsana di qhekellwang le ho senyetswa. Modimo o a di

lebela, ka nako eo dintho di di potelang setjhabeng sa habo tsona, ke yena ya di pholosang. Modimo ke Motswadi ya molemo, mohlodi wa lerato, mosa le tshireletso tsa tsona. Modimo o haufiufi le tsona, mme o di fa lerato le mofuthu o fetang wa bafu batswadi ba tsona. Booyesen (1983:20) o netefatsa tlhokomelo le paballo ya Modimo ho dikgutsana tjena:

E a hloro e phela ka meokgo kgutsana,
Modimo a ko e hauhele e phele
Hobane ke ho wena e bonang mohau;
Lefatsheng e phela hara dilalome.

Jwalo ka ha Modimo a e na le mohau ho dikgutsana, di tshepetse ho yena, tshepo yohle ya tsona e ho Modimo, Ntatadikgutsana. Sebetsa se matla sa dikgutsana ke matla a tumelo a fenyang Rameleko. Ho dikgutsana bophelo ke Modimo Ntata tsona feela. Ho feta mona Modimo o hlokomela le ho baballa dikgutsana ka maloko, e leng leloko la habo ntata tsona le leloko la habo mma tsona. Mosala le dikgutsana ha a hloname, ha a ka hlonama, di tla bolawa ke lephako. E ka kgona a iphe matla, a etse ka senna, a sebetse ka thata ditabeng tse amanang le tsona. Dikgutsana di tshwanela ho tseba hore ha di na seo di ka otlanang ka sona, kgutsana ha di otlane. Sesotho se boele se re kgutsana ho phela e marapo a thata, e leng ho bolela hore moo kgutsana e sebetsang teng e tshwanela ho tshwara ka thata, e tlohele masawana a ho bapala ka mosebetsi. Bontate ba Modimo ho dikgutsana bo hatellwa ka mokgwa ona:

Tadima tshimolohong o bone motho,
Ka setshwantsho, a boptjwa a phela,
A fuwa mosadi le bana a thaba.
Kgopi ya rahwa ke monono, motho a phurusetsa
A furalla Modimo, Ntatadikgutsana.
(Mosese; 1994:43)

Dikgutsana di tshwanela ho tshwara ka thata, di se ke tsa fa Ntatadikgutsana sekotlo, tsa ineha thota. Di tsebe hore ho ba haufiufi le Modimo ke kano ya ka ho sa feleng. Ke ka dikamano tse ntle tsa bona le Modimo, Ntatadikgutsana a

tlang ho di hlokomela, ho di baballa ho feta batswadi ba tsona ba lefatshe lena, ba seng ba orohetse meahong.

Mabitso ana a mashome a robedi le metso e mmedi ke ao Modimo a itshupileng ka ona ho Basotho. Ka ona o ne a senola mesebetsi yohle ya hae tlhohlehong, tlhaho ya bomodimo le ya botho tsa hae. Ke mabitso ao Basotho ba tsebileng Modimo ka ona kgahlanong le Mohanyetsi e moholo wa hae e leng: E mobe, Mautla, Rabosebe, Radifereko, Radikokotwana, Radinakana, Radisekele, Ramano, Ramautla, Rameleko le Satane. Mabitso ana a Modimo ke bopaki bo boholo, bo felletseng ba ho re Basotho haesale e le badumedi ka mehla. Jwale ho tla manollwa dibuka tse kgethilweng sepheo e le ho totobatsa tsebo ya bomodimo ya Basotho le letshwao la bomodimo.

3.6 MANOLLO YA DIBUKA TSE KGETHILWENG

Dibuka tse kgethilweng le tse tlang ho manollwa di tla netefatsa hore Basotho haesale ba ntse ba e na le tsebo ya bomodimo ke:

- Moeti wa Botjhabela (1907) T.M. Mofolo
- Chaka (1962) T.M. Mofolo
- Nqalong ya Lerato (?) B. Malefane

3.6.1 Moeti wa Botjhabela ka T.M. Mofolo

Batswadi ba Thomas Mokopu Mofolo ke Abinare Ramofolo le Alitta Mmapeko Mofolo. O tswalletswe Kgojane, motseng wa Mafeteng, Lejeto, ka selemo sa 1876. O kgothaleditswe ho ngola dibuka ke baruti nakong eo a ntse a sebetsa kgatisong Morija. Mokopu o ile a amohela kgothalletso eo ka ho ngola buka e bitswang **Moeti wa Botjhabela**. Moleleki (1993:100) ho ngolwa le ho phatlalatswa ha buka ena o ho hialosa tjena:

Ho tloha ka 1905 ho isa 1906 ke ha Mofolo a phatlalatsa pale e tswelang pele pampitshaneng ya **Lesedinyana**. Selemong sa 1907 ke ha dikgaokgao tsena tsa **Lesedinyana** di kopanngwa mme di phatlalatswa

e le pale ya pele puong ya Sesotho. Lebitso la pale ena ya pele puong ya Sesotho ke **Moeti wa Botjhabela**.

Se totobalang mona ke hore **Moeti wa Botjhabela** Mofolo o ile a e phatlalatsa ka dikotwana koranteng ya Basotho, hamorao a e phatlalatsa e le buka e feletseng. Dibuka tse ileng tsa hlhlama ena ke **Pitseng** ka 1910 le **Chaka** ka 1925. Chaka e ile ya phatlalatswa ka mora nako e telele e qetilwe ho ngolwa, mohlomong a mang a mabaka a entseng hona ke hore e ne e sa kgeme le ditabatabelo tsa baruti bao e neng e le beng ba kgatiso ya dibuka **Morija**. Mokopu o ikgapetse setumo ka dingolwa. Ha se pulamadiboho ya Lesotho feela bongoding ba pale, empa ke pulamadiboho ya lefatshe lohle la Aforika dingolweng tsa pale. Mongodi enwa wa popota ke ntata Mofolo Thomas Mofolo eo le yena e leng mongodi wa dibuka tsa Sesotho. Ruri ngwana lekgala o tsamaya ka lekeke. Motaung enwa ya kgabane o hlokahalletse Teyateyaneng ka selemo sa 1948.

Buka ena e hatisitswe le ho phatlalatswa ke **Morija Sesuto Book Depot** mane **Morija**, Lesotho. Ha ho pelaelo hore sengolwa sena ke mofuta wa pale, e wela tlasa dingolwa tsa boiqapelo. Ke tholwana ya menahano. Boqaping bona ba Mofolo ho fumanaha dintlha tse fetang phetelo ya tshomo feela. O sebedisitse dintlo tse sebediswang **paleng**, ka mantswe a mang o na le tlhophiso e tswileng matsoho, e leng sebopelo kapa paterone ya pale. Sena se pakahatswa ke mantswe a mangata a mefutafuta ao ka ona a fang seo a se bolelang sebopelo se itseng, o etsa jwalo mongodi e le ha a habile ho fa sengolwa sa hae sebopelo sa pale.

Le ho ja pale ena **Moeti wa Botjhabela** e ipakahatsa ka bolele ba yona, bolele bona ha se bo se nang sebopelo, matshwao a pale a kang dikgaolo, baphetwa, diketsahalo le ditlhaloso ha a kopanngwa feela tjena. A hlophisitswe ka makgethe le ka kelotlhoko tse bopang bonngwe. Momahano eo ho yona ho ke keng ha ntshwa ntho e le nngwe ntle le ho senya pale ena. Dintlo tse kang diketsahalo, baphetwa, dikgaolo, ditlhaloso, jwalojwalo, mongodi o di sebedisitse ho momahanya pale ya hae. Ho tloha leqepheng la pele moo ho fumanwang ketsahalo ya **Lefifi la kgale** ho fihlela ketsahalong

ya ho qetela leqepheng la mashome a supileng le metso e meraro, **Fekisi o fihla ha Modimo**, ho fumaneha momahano.

Mophetwa wa sehlooho paleng ena ke Fekisi. E ne e le motho wa nnete, wa sebele, e seng motho ka lebitso feela. Ho ka thwe o ne a phethahetse ruri, a sa fetolwe ke maemo a bophelo. Mofolo o hlalosa sebopelo sa hae ka tsela ena:

Ka mehla sebopelo sa hae se seng, ha a na se seng. Seo o mmonang a le sona kajeno, ke seo a leng sona ka mehla; ngwana wa setsohalepelo ya maobane, ka moo Basotho ba bolelang ka teng.
(Leq.1)

Ha maobane a ne a thabile, a le hara mekgwa ya hae e metle, le diketsong tse ntle, le tsona dipuo tsa hae, le kajeno o tla fumaneha e sa le yena wa maobane. O rata batho, ka mehla o dula a thabile, o rata ho fana. O dula a le ka tsela eo batho ba mo tsebang a le ka yona. Ha se letjholotjholo ha a fetofetohe. Ke motho ka botlalo bohle ba lentswe motho. Tikoloho le nako tseo Fekisi a phetseng ka tsona Mofolo o re ke lefatshe lena la Aforika, Lesotho le ne le aparetswe ke lefifi le bolotsana bo boholo, le le botshong ruri. Fekisi o ne a sa rate ho phela ka bokopi, o ne a iketsetsa kgora ya hae ka matsoho a hae. O ne a sa tshepa ho kopa. O ne a phela jwalo ka Basotho bohle. Batswadi ba Fekisi e ne e le batho ba hlomphehang le ba ikokobeditseng mahlong a setjhaba. Bophelo ba lelapa la habo Fekisi ho ka thwe e ne e le la batho ba haufi le Mmopi wa bona ka baka la makgabane a bophelo ao ba neng ba ipabola ka ona.

Paleng ena **Moeti wa Botjhabela** Mofolo o bontsha kgohlano e teng ka baka la bophelo bo sa kgahliseng ba Phakoane. Phakoane enwa ke mophetwa wa mohanyetsi, o ne a ahile haufi le habo Fekisi. Kgohlano ena e pepeswa jwana:

Bophelo ba ha Phakoane bo ne bo hlorisa Fekisi hampe. O ne a sitwa ho utlwisisa hore na Phakoane o ne a nyallang, ha e le mona a hlorisa mosadi, a hlola a mo kgakgathile. O ne a ipotsa, a re: "Na ekaba ha Phakoane a otlile mosadi hakale maobane, mme a mo otlela lefeela,

ekaba kajeno ha bo hlaphohile o jwang? O tla bua jwang le mosadi? A bue dife? A re hona o ne a mo tsekisang? Na hona ekaba o sa tla pheta a ye jwaleng? Kapa ha a ka ya, na ekaba e ke ke yare ha a utlwa hore o jele, a kgaotse, a oroha. (Leq.5)

Bophelo ba Phakoane bo ne bo sa tshwane le ba Fekisi, o ne a sa phele bophelo bo botle, bo hlomphehang mahlong a setjhaba. E ne e le mohlohlo, a phela ka kgera. A hlapaolana ha bohloko. E ne e le nkwapo, ntwadumela. Ha a tahlwe hantle o ne a lahleha, a be a wele mangopeng. Ha a fihla hae o ne a nka molamu e be o kgakgatha mosadi ka ona, mosadi enwa wa batho o ne a se na molato. Phakoane o ne a le hole le Modimo Mmopi wa hae ka ketso tsena tse mpe tsa hae.

Le ha Fekisi a phetse le batho ba tshwanang le boPhakoane bao bophelo ba bona bo neng bo sa thabise, Mofolo o hlalosa hore tsebo ya bomodimo haesale Basotho ba e na le yona. Taba ena ke nnete ya mmakoma e bileng teng pele baruti ba Makgowa ba fihla Lesotho. Ntlha ena Mofolo o e pepesa ka tsela ena:

Pina tse jwalo di bontsha ruri hore hona botshong bo bokalo, tsebonyana ya Modimo yona e ne e ntse e le teng; tsebo ya hore ha motho a shwele ha se phetho, e ne e le teng, hobane esita le ha ba mo felehetsa, ba ne ba mmuisa ba hlile ba kgolwa hore o a ba utlwa. (Leq.3)

Baholoholo ba Basotho esitana le bona Basotho ba mehleng ya Fekisi ba ne ba dumela hore Modimo o teng o phelang, o entseng dintho tsohle. Mofolo o amanya tlhaho ya Basotho le Ntswanatsatsi. Ntswanatsatsi eo ho seng motho ya tsebang moo e leng teng, le hore ke naheng efe? Mosotho wa pele e leng Mosito kapa Mopedi Moholo o tswile tulong ena, lehlakeng.

Guma (1967:5) o dumellana le mohopolo ona tjena:

Tradition also mentions the first Mosotho on earth, presumably the first to emerge from "Lehlakeng, Ntswanatsatsi," i.e. from the reedbed at Ntswatsatsi. His name was Tlake, sometimes called Mopedi-Moholo, and his surname was Mosito.

Ntswanatsatsi ke Botjhabela moo letsatsi le tjabang teng. Ho na le thabana e pakeng tsa Frankfort le Vrede, porofensing ya Foreisetata, Basotho ba dumela hore Ntswanatsatsi e sebakeng sena sa lehlaka. Ke ka lebaka lena motswetseng ho hlongwang lehlaka seotlwaneng. Lehlaka lena ke pontsho ya hore lelapeng leo ho hlahile ngwana ya tswang lehlakeng metsing le ho thibela batho ba ka tshohang ba e tla ka mahloko ho kena lelapeng leo. Ha ngwana a hlahile lelapeng bonkgono ba ye ba re ba tswa ho mo lata lehlakeng. Ha ho hlahile ngwana wa moshanyana ho hlongwa mahlaka a mabedi. Le leng le hlongwa ka pele seotlwaneng le leng tlung ka morao. Ha e le wa ngwanana mahlaka ana ka bobedi a hlongwa ka pele seotlwaneng. Mahlaka ana a a tloswa bosiu ho thibela boloi.

Mofolo o ama le ditaba tsa Basotho ha ba shwetswe ke motho. Ditaba tsena di amana le Bodumedi ba Setso ka kotloloho. Mofu wa Mosotho o patwa bosiu kapa e sa le hoseng. Bana ha ba bolellwe ka tsa lefu, ho thwe mofu eo o etile. Lebitla la mofu le ba sakeng. Lesaka le a qhaqhwa, le tjhekwe, ho bolokwe mofu, e be le hahuwa hape. Dibakeng tse ding bafu ba patwa dibakeng tsa mabitla. Boholo ba bafu mabitleng a bona ba shebiswa Botjhabela ho na mane moo ba tswang teng ha ba tla tla mona lefatsheng la ba utlwang. Mofu o phuthellwa tlhaku tse pedi tsa mabele, tse pedi tsa poone, tse pedi tsa ntshwe, dithotse tse pedi le tsa mokopu. Dipeo tsena le mohlwa di kenngwa le mofu lebitleng. Ha a ne a tsuba o kenngwa le kwae le peipi. Jwale e be ba habo mofu ba re a ba roballe, a ba kopele pula, a ba fe mabele le tse ding. Ba bua le ya shweleng jwalo ka ha eka o a ba utlwa. Basotho ba dumela hore enwa ya shweleng jwalo ka ha a ne a etswa ho Mmopi mmopong, ka lefu lena la hae o boela ho Modimo meahong. Mane meahong o ilo ho fetoha badimo, modimo o motjha, modimo wa jwale kapa o monyenyane. Dithapelo tsa ba phelang di fetisetswa ho Modimo o moholo ke medimo ena e menyenyane. Mofolo ha a fana ka e nngwe ya dipina tse neng di binwa phupung o re:

Re siilwe kante,

Re siilwe le dillo,

Re siilwe le mahlomola.

O, holane le nna ka nkelwa lehodimong!

Ke hloka dipheo keng, nka be ke ikela teng.

Holane kgwele e teng e leketlang,

Ke ne ke tla itshwarella ka yona.

Ke nyolohela ho baheso boiketlong. (Leq.3)

Pina ena e totobatsa maemo a seng monate a bang teng phupung. Ho a iluwa, ho binwa dipina tse hlomolang pelo ruri. Ya hlokahalletsweng o ba le takatso e matla ya hore le yena a latele enwa mofu wa hae. A ikele lehodimong, lefatsheng lesele, la kgotso, boiketlo le kgora. Mofolo ke Mosotho wa nnete eo setho sa habo e leng mekgwa le meetlo ya Sesotho e hanang ho mo tlohela. Ke mona ho **Moeti wa Botjhabela** o hlalosa ka mokgwa o motle tsebo ya bomodimo ya Basotho.

Mabitso ao Mofolo a a rehileng baphetwa ba hae a bontsha boleng, diketso, dipuo le ho bapala ha bona paleng. A theha dikamano tse kgodisang mahareng a baphetwa. Mophetwa wa sehlooho Fekisi o fekisa le ho hlola bophelo ba batho ba mehleng ya hae bo neng bo le bobbe, bo fahla mmuso wa Modimo ka lehlabathe. E ne e le motho ka botlalo, motho ka moo Mmopi a neng a rere hore motho a be jwalo, setshwantsho sa sebele sa Mmopi wa hae. Fekisi ke mohlanka ya molemo wa Modimo. O haufi le Modimo ya mmopileng.

Phakoane moahisanemmoho le Fekisi o kgahlanong le seo Mmopi a se rerileng hore motho a be sona. Bophelo ba Phakoane bo ne bo phakisa ho hlorisa Fekisi. Ha a ne a nwele o ne a phakisa ho ba ntho esele, a hlapaolana ha bohloko, a lwana le ho otlala mosadi ka molamu.

Lebitso la pale ya Mofolo ke **Moeti wa Botjhabela**, Fekisi mophetwa wa sehlooho o ile a botsa hore Modimo o hahile kae? Batho ba mo araba ba re ha ba tsebe, feela eka o hahile ka nngane ho Ntswantsatsi. A ba botsa hore Ntswantsatsi ena e hokae? Ba re batho ba se ba lahlehetswe, feela ke nngane Botjhabatsatsi, lehlakeng le leholo le hara metsi a mangata, moo ho kollang sediba se seholo, moo letsatsi le tswang teng. Yaba Fekisi o tlama thoto ya hae, o kena leetong, o etela Botjhabela ho ya kopana le Modimo. Fekisi moeti wa Botjhabela tsa ho finyella ha hae Ntswantsatsi ho Modimo, Mofolo o di pheta tjena:

Yare moo phutheho e ikgurumullang difahleho, baruti ba atamela aletareng ka tshabo e kgolo. Ba fumana Fekisi a lelaletse hodimo, mohodi o se o le siyo, sefahleho sa hae se tletse thabo, nyakallo, kgotso, kgotso ya motho ya fumaneng Mora wa motho.

Ha ba mo tadimisisa, ba fihlela hoba ho se ho setse nama feela, moya o ile ho Mmopi wa oona kganyeng, nama ya hae e setse ka tlung ya thapelo. (Leq.75)

Fekisi moeti wa Botjhabela o ile a fela a finyella Ntswanatsatsi ho Mmopi wa hae, moo a neng a hopotse teng. Tsela eo a finyelletseng Botjhabela ka yona ke e tshwaetsweng baahi ba lefatshe lena. Moya wa hae o finyelletse ho Mmopi wa oona kganyeng, nama yona e setse lefatsheng lena la ba utlwang. Mocoancoeng (1982:37) le yena o hlahisa mohopolo ona tjena:

Ha a rialo, a tlolela hodimo, mahlo a setjhaba a mo setse morao ho se le panyang. Phutheho ya kgaotsa ho bina ka wona motsotso oo. Ha re tsebe hore ho ne ho hane kae empa setjhaba sa bona moruti a kgutlela fatshe jwalo ka tshepenyana e hohelwang ke setala. Ka re a kgutla, moruti, a boela fatshe; ba neng ba le holenyana le yena ba utlwa masapo ho robeha le pobodi ya ya utlwang bohloko. Banna ba mo phallela ba mo isa ka tlung. Ha ho a ka ha hlola ho hlokeha ho bitsa ngaka: moruti ha a ka a phela metsotso e mehlano.

Ho ya o ile moo a neng a hopotse teng, empa e seng ka tsela e sa tshwaelwang baahi ba lefatshe lena.

Moruti enwa o ile a tsebisa phutheho ya hae hore o senoletswe ka toro kapa ka tsela e nngwe eo baporofeta ba senolelwang ka yona hore feela ha a dumela, a kgolwa e le ka nnete, ho fofela lehodimong ho Modimo ke ntho e nyenyane feela. O ile a itokisetsa ho fofela lehodimong, a ema ka ditshetshekwane, a otlolotse mapheo sa nonyana e itokisetsa ho fofa. Jwalo ka Fekisi moruti o ile a fofela ho Mmopi lehodimong, feela ka tsela e lokiseditsweng bohle. Moya wa hae o ile wa finyella ho Mmopi, nama ya sala lefatsheng. Lena ke leeto leo dibopuwa tsa Modimo di tlang ho le nka ha di kgutlela meahong ho Mmopi wa tsona, feela ka tsela eo a e hlodileng.

Le ha Mofolo e le Mosotho wa nnete, a bile a totobatsa Bosotho ba hae ka ho bontsha tsebo ya bomodimo eo Basotho ba bileng le yona pele ba kopana le baruti, lefotha le tshwaetso ya Bokeresete e bonahala e hlahisa hlooho. **Baruti** ke baetapele ba Bodumedi ba Bokeresete. **Mora wa Motho** ke Jeso Keresete eo Majakane a dumelang ho yena jwalo ka ha ba bitswa Bakeresete. **Tlung ya thapelo** kapa **Kereke** ke moaho oo Bakeresete ba kopanelang ho ona nakong ya ditshebeletso tsa bona kapa kopano ya bona. Sebaka seo moruti a emang ho sona ha a rera ke **Aletare** kapa **Sefala**. Ana he ke matshwao a bopaki ba ho re Mofolo o ile a kopana le baruti, a ithuta dikolong tsa bona, a sebetsa le bona, ba mo kgothaletsa ho ngola dibuka. Tshwaetso ena ya Bokeresete ke tse ding tsa dintho tse thunthetsang Bodumedi ba Setso.

3.6.2 Chaka ka T.M. Mofolo

Jwalo ka **Moeti wa Botjhabela** le **Chaka** e ngotswe ke Mofolo, ya hatiswa le ho phatlalatswa ke Morija Sesuto Book Depot mane Morija, Lesotho.

Mophetwa wa sehlooho paleng ena ke Chaka. Chaka enwa ke mora wa Senzangakhona morena wa Mazulu le moqekwa wa hae Nandi. Lebitso lena la Chaka hantlentle ka Sezulu le ngolwa tjena: **Shaka**. Chaka ha a ne a otlwa o ne a sa bokolle, a sa rapele, a bile a sa bolele ka moo a bakileng ka teng, kapa a baleha. O ne a dumela hore motho ha a sitilwe, o tshwanetse ho mamella kotlo ya molato wa hae. Empa he le ha ho le jwalo e ne e le mothonyana wa kgotso, mmae a se na dipelaelo ka yena. Ha motho a tadimana le yena mahlong ba buisana, o phakisa ho ehlwa hore ke wa madi a borena, ha se wa madi a bafo. Semelo sa Chaka Mofolo o se akaretsa jwana:

Ke ledinyane la tau; ke mootlwana wa sebata; ke tawana e ntjha;
madume a batho a ne a lebile nngq e le nngwe ha ba mmolela. (Leq.7)

Paleng ya **Moeti wa Botjhabela** mophetwa wa sehlooho Fekisi e ne e le motho wa nnete, wa sebele, e, motho wa kgotso jwalo ka Chaka ha e sa le lese. Batho ba mehleng ya hae ba ne ba se na dipelaelo ka yena.

Kgohlano e paleng ena Mofolo o e hlahisa ka ho pepesa bahanyetsi ba Chaka. Mafumahadi a Senzangakhona a ba le mona ha Nandi a tswalletse Senzangakhona ngwana e motona eo e tla ba mohlhlami boreneng. Ba batla ngaka e tla reteletsa pelo ya Senzangakhona ho Nandi, ha a lokela ho mo tihakela a jewa ke letswalo. Mafumahadi a Senzangakhona a re Nandi a kgutlele habo ha Ncube. Chaka le ha a hlahile pele, bao e leng marena ke Mfokazana, Dingana le Mhlanga. Ba tshosa Senzangakhona ka ho re ba tla bolella morena e moholo Jobe ditaba tsa hae le Nandi. Chaka ha a alositse marole, bashanyana ba bang ba mo tuba haholo. Nkgonae a mo balehisa ka ho mo etsa motshosi wa mabele. Batshosi ba bang ba mo tlaka, ba mo tshwela ka mathe ha ba bua le yena, ba mo swenyetsa dinko, ba mo etsa sephoqo. Badisana ba manamane ba mo lata masimong kwana, ba mo tshwara, ba mo teteka, a ba a idabana, yaba ba mo lahlela lenkwaneng le hara mofero, ba hopola hore o shwele. Nkgona Chaka a mo hanela ho alosa, a fetoha sesomo le sesalahae. Chaka e ne e le mmutla wa dintjeng. Thakaneng o ile a tlangwa matsoho, a robatswa pela monyako hore phiri e tle e mo je. Mofolo o bontsha molemo wa bophelo bona bo bobbe ba Chaka tjena:

Ntwa eo ya ka mehla ya ruta Chaka ho kalla, ho qoba melamu e mengata e tlang e mo lebile, ho itwanela le ho iqobela molamu wa hlooho; hape ya mo ruta lebelo, ho matha ha a baleha. A hloka letswalo ha a kalla, ka ha a ne a se a bile a tlwaetse; a ba a hloka letshweya ha a matha; ho kalleng a ithuta ho kalla ka nako, ho boba, ho fola, ho tshwephoha, ho tlolela hodimo, le ho bata monateng ka nako ya teng.
(Leq.11)

Sebete le bohlabani ba Chaka di ile tsa bonahala ha ngaka e geta ho mo sebetsa ka ditlhare, a bolaya tau le phiri. Paleng ya **Moeti wa Botjhabela** teng Mofolo kgohlano o e totobatsa ka bophelo bo neng bo sa kgahlise le ho thabisa Fekisi ba Phakoane.

Bathusi ba Chaka ke mmae Nandi, Dingiswayo, Isanusi ngaka le mahlahana a hae Ndlebe le Malunga. Ka mehla ba mo ema nokeng hore dira tsa hae di se mo hlasele ha bobebe. Ke bathusi le metswalle ya hlooho ya kgomo ya hae.

Ho pale ya **Moeti wa Botjhabela** Mofolo o hlalosa letshwao la bomodimo dingolweng tsa Sesotho ka dipina tse binwang ha ho na le motho ya hlokahetseng, sebaka sa tlhaho ya Basotho Ntswanatsatsi le ditaba tse amanang le ho patwa ha mofu wa Mosotho. Paleng ya **Chaka** Mofolo o ama dintlha tse mmalwa tse totobatsang tsebo ya bomodimo ya Basotho. Tikoloho eo pale ena e etsahetseng ho yona ke Bokone. Baahi ba sebaka sena Mofolo o re ba tumme haholo ka ho re ba tseba ho kopana le ba shweleng kgale, e leng bafu, ho buisana le bona le ho amohela dikeletso tse tswang ho medimo eo e leng badimo ba bona. Badimo bana ba ho Modimo o moholo meahong. Taba ya badimo phuputso e hlalositse seratswaneng se ka hodimo ka ho teba tlasa manollo ya **Moeti wa Botjhabela**.

Mofolo o babatsa botle ba Noliwa kgaitsemi ya Dingiswayo, ya neng a tla nyalwa ke Chaka. Dingiswayo o ne a rata Noliwa ka ha sefahlehong sa hae o ne a bona sefahleho sa kgaitsedi ya hae e shweleng. Mahlo a hae, marama, ditsebe, lentswe, seemo, mekgwa, kaofela e ntse e le tsa ya shweleng, mme eo e le ya neng a itelle yena bothateng le lefung. Noliwa o ne a le motle ka mokgwa o hlollang, a qetella ka pelo ya hae e tshweu, e mosa, e mohau, bohle ba mo tsebang ba ne ba re Modimo o tshwantshisitse ditaba ka yena. Botle ba hae bo fetisang, mahlo a hae a bonolo a tletseng lerato, di ruta bana ba hae botle le lerato le tebileng la Mmopi wa bona, hore ka Noliwa ba bone phetheho ya mosadi ya hlokang kodi, ba tle ba utlwisise phetheho ya Modimo. Sebopelohle le semelo sa Noliwa di ne di e na le matshwao a tshwanang le a Modimo, Mmopi wa hae. Mofolo o re botle bona ba Noliwa ho na le tshomo eo Basotho ba e thehileng hodima bona:

Eka ke ka baka la botle ba hae Basotho ba nang le tshomo ya morwetsana eo ho thweng, ka baka la botle ba hae o ne a sa tswelente, hobane ha a etswa ho ne ho hlokeha ba yang masimong mosebetsing, le badisana ba hane ho alosa, bohle ba matheia moo a leng teng, hore ba fepise mahlo ka botle ba hae. (Leq.70)

Noliwa e ne e le sebopuwa sa Modimo se rutang le ho hopotsa dibopuwa tsa Modimo ka lerato le phetheho ya hae. Mofolo o re ha Chaka e se e le morena batho ba ile ba mmua tjena:

Kajeno ha e le morena, batho ba boela ba tsosolosa ba mmua hape, feela kajeno ba mmua hantle. Ka baka la botle ba sefahleho sa hae, le seemo sa hae se phahameng, pelo ya hae e sa tshabeng letho, le mokgwa oo a laolang ntwana ka oona, tsena kaofela tsa paka hore Chaka o romilwe ke badimo bathong; ha thwe pelo e ka ho Chaka, le moya o ka ho yena; ha se ya batho, ke pelo ya Nkulukulu, le moya wa hae. (Leq.102 – 103)

Lebitso la **Nkulukulu** ke lebitso la Sezulu le lekanyang Modimo. Jwalo ka Noliwa eo Chaka a ne a tla mo nyala, Chaka le yena sebopelohle le seemo sa hae Mofolo o re ke bopaki ba ho re ke lengosa la badimo ho batho. Pelo le moya o ho Chaka ke tsa Modimo ka sebele. O romilwe ke Modimo ho tla ruta bahlabani hore ba e hlanake jwang. Ba ratang ho mo lwantsha ba futuhele medimo pele, ba etse bonnete ba hore ba a e hlola, e be hona ba mo futuhelang. Matla a dihole ao Chaka a nang le ona ha se a lefatshe lena, ke a lefatshe la Modimo leo badimo ba leng ho lona. Mofolo o hlalosa lefatshe lena le bophelo ba teng ka tsela ena:

Motho ha ho thwe o shwele, o be a sa shwa, a mpa a fetohile feela, moya wa bophelo o tswile lekokwaneng lena la nama, o ile lefatsheng le leng le kganyang ho feta letsatsi, mme a yo phela teng e ntse e le yena hantlentle, ka moo le wena hanyenyane o leng paki, hobane o ne o ikutlwele lentswe la ntatao le buwa le wena, e le lona ka sebele. (Leq.121)

Noliwa le Chaka sebopelohle le semelo tseo ba nang le tsona ke mahlohonolo ao Mmopi a ba hlohonolofaditseng ka wona. Modimo o a rometse ho tswa ka lehodimong le kganyang ho feta letsatsi. A tliswa ke ba ithoballetseng, ka ha ba ntse ba e na le kopano le bona.

Paleng ya **Moeti wa Botjhabela** pheletso ya mophetwa wa sehlooho Fekisi e bile hore o finyelletse Botjhabela ho Modimo o moholo ka tsela eo bohle ba finyellang ka yona. Athe ho pale ya **Chaka** mophetwa wa sehlooho Chaka mora wa Senzangakhona o kgutletse meahong ho Mmopi ka ho hlajwa ka lerumo ke Dingana.

Paleng ya **Moeti wa Botjhabela** Mofolo o bontshitse hore le ha e le Mosotho wa nnete, a ba a hlakisa le tsebo ya bomodimo ya Basotho, lefotha la Bokeresete le teng ho yena. Sena se netefaditswe ke mantswa a kang baruti, sefala, jwalojwalo. Jwale mona ho **Chaka Moleleki** (1993:105) tshwaetso ya Bokeresete e ho Mofolo o e hlalosa ka mokgwa ona:

Sekereseteng sefate sa nnete, sa bophelo ke Jeso. Wa Chaka Jeso ke sefate sena, sona seo e leng Isanuse ho qeta. Ya mo imollang matshwenyehong a hae ke Isanuse. E re ka ha morena wa madiba a se a ile a kolobetsa Chaka ka kolobetso ya mofuta, kajeno Isanuse o tllilo tla mo kolobetsa hore e be setho se tletseng sa kereke ya habo(Isanuse). E bile ke yena Isanuse ya tla "mmea tekong" ka hore a imamelle ho bolaya moratuwa wa hae Noliwa.

Jeso eo Moleleki a bapisang ditaba tsa hae le tsa Isanuse ke eo Majakane a dumelang ho Yena hore ke Mora wa Modimo. Jwale ka ha ba dumela ho Yena ba bitswa **Bakeresete**. **Bokeresete** ke tumelo e tllileng le baruti ba Makgowa bao Mofolo a sebeditseng le bona.

3.6.3 Nqalong ya Lerato ka B. Malefane

Mongodi wa **Nqalong ya Lerato** ke Malefane, Lephuthi la ha Kgwase. Buka ena e hatisitswe le ho phatlalatswa ke Bona Press Limited, Johannesburg.

Mophetwa wa sehlooho paleng ena ke Mahlomola mora wa Mmamofoka le Mofoka, ba neng ba hahile motseng wa Kolo. Mofoka o ile a reha mora wa hae Mahlomola, e le ha a dumela hore ka tswalo ya hae mahlomola a ho hloka thari ka nako e telele, a tla fetoha thabo. A thaba jwalo ka ngwana e monyenyane ha a thabela ho fihla ha batswadi ba hae. Mahlomola a maholo a neng a dutse ho wona, jwale a fedile, Mmopi wa batho le badimo ba hae ba utlwile thapelo ya hae. Mmamofoka mosadi wa hae a ke ke a hlola a ba mahlomoleng a ho bolellwa hore ha se mosadi ka ha a sa tsebe bohloko ba pelehi. Boipelaetso ba leloko la habo ba ho re lebitsolebe ke seromo, bophelo ba moshanyana enwa bo ke ke ba ba monate, e tla ba ba mahlomola ha bo a ka ba mo thibela ho reha ngwana enwa lebitso lena. Malefane o totobatsa mohopolo ona jwana:

Le ha ho le jwalo Mofoka a phehella hore ngwana a rehwe lebitso la Mahlomola e le kgopotso ya tsietsi eo a neng a kene ho yona ka dilemo tse hlano tse fetileng, mme jwale ha e le mona mahlomola a hae a fihlile qetellong, ka kgopotso ya lesea lena le sa tswa ho fihla o tshwanetse ho neha lesea lebitso lena. (Leq.1)

Mahlomola jwalo ka moshanyana wa Mosotho o nnile a alosa, a shapuwa, a kalla lehlaka le ho tena tsheha. Ho **Chaka** mophetwa wa sehlooho Chaka le yena o ile a alosa, a tshosa mabele le ho dula thakaneng.

Kgohlano e paleng ya **Nqalong ya Lerato** Malefane o e bontsha e le pakeng tsa Mofoka le ngwanabo rangwana Mahlomola. Mofoka o kgotsofalletse ha Mahlomola a kena sekolo se tlileng le baruti ba Makgowa, rangwanae jwalo ka Mosotho wa nnete o rata ha Mahlomola a ka ya lebollong sekolong sa Basotho. Tsena tsohle di etsahala Mahlomola a tlohile habo Kolo, a le Rapoleboya ha rangwanae. Kgohlano ena e hlahella tjena:

A mmolella hore ha dikolo di boela di kena ha a sa tla boela sekolong, o tlaya lebollong moo a tshwanetseng ho ya qeta dikgwedi tse tshetseng teng. (Leq. 7)

Rangwana Mahlomola o ile a phaka a ehlwa hore Mahlomola o kgesa lebollo. Sena e ne e le nnete ka ha Mahlomola o ile a baiehela habo Kolo. Ha a fihla habo o fumana mmae e le mofu, ntatae a lokisetsa ho mo felehetsa. O dumela hore Modimo o mo pepileng leetong la ho tla habo, o tla pepa le mmae leetong leo a leng ho lona la ho boela meahong ho Mmoni. Ka mora hoba ba boloke Mmamofoka, ntata Mahlomola o ile a mo kgutlisetsa sekolong ho ya qetela sehlopha sa botshelela. Thaka ya Mahlomola ya qala ho mo kgesa ka ho re o iketsa tsebanyane. Mahlomola ha a fihla sekolong se seholo sa Makgwarane o ile a thulana le mahlomola a maholo, a ho hloriswa ka ha a ne a le motjha, ba mo shapa, ba mo reha mabitsobitso le ho bapala ka yena ka tsela tse ngata. Mahlomola o ile a feta hara mahlomola a mangata bophelong ba hae, hona e ne e le papadi feela e ke keng ya mo tsitsinya le hanyenyane maikemisetsong a hae a ho kena sekolo. A ikana hore a ke ke a nwa jwala jwalo ka ha thaka ya sekolo e etsa, etswe o ne a sa bone molemo

wa ho nwa jwala. Kwae le yona ha e ratehe ha ngwana wa thuto a e tsuba. Tsa mafereho e ne e le papadi e bohlaswa, e se nang molemo. Mahlomola o ne a bona ho ke ke ha loka ho lelekisa mmutla e mmedi ka nako e le nngwe, thuto le dintho tsa botjha tse se nang molemo. Mahlomola ha a fihla Morija sedibeng sa thuto ho ile ha nyolosetsa ka ha a ne a qala ho rutwa ke Makgowa ka puo ya Senyesemane, a utlwa puo ena e na le modumo o mong o makatsang haholo ha e buuwa ke beng ba yona.

Le ho ja Mahlomola a ne a kgothaleitse mosebetsi wa sekolo, a ikanne hore ha e le menate ya botjha o tla e bona mohlang a qetang sekolong, o ile a wela sefing sa mafereho. A ratana le Matshediso eo a neng a se a ntsheditswe tjhelete e lekanang dikgomo tse mashome a mabedi e le bohadi, e bile ba ha Thekiso ba rata ho mo nyala haufinyana. Mohlankana a tshwanela ho kgetha sekolo kapa lenyalo. Matshediso a nkeha ke lerato la hae le Mahlomola, lerato le ke keng la bapiswa le la Thekiso eo batswadi ba hae ba mo qobelletseng ho etsa setswalle le Thekiso. Thekiso ha a hlokomela hore Matshediso o se a mo kwenehetse, a leka ho mo shobedisa. Tjhobedisong eo Matshediso a phonyoha ka soba la nale, a ba a ya kena sekolo kwana Koloni. Mahlomola le yena o ile a ya sekolong se phahameng ho ya etsa materiki, tsa lenyalo a di behella ka thoko. Chaka mophetwa wa sehlooho paleng ya **Chaka** o bile mahlomoleng a maholo a ho lahlwa ke ntatae Senzangakhona ka baka la mafumahadi a hae. Thaka tsa hae ba mo hlorisa ha ba alositse, ba tshosa mabele le ha ba le thakaneng.

Paleng ya **Chaka** tsebo ya bomodimo Mofolo o e totobatsa ka ho re Bakone ba tumme ka ho tseba ho kopana le badimo, ho buisana le bona le ho amohela dikeletso tse tswang ho bona. Botle ba Noliwa kgaitsemi ya Dingiswayo ho ne ho dumelwa hore Modimo o tshwantshitse ditaba ka yena. Semelo le sebopeliso sa Noliwa di ne di e na le matshwao a tshwanang le a Modimo, Mmopi wa hae. Paleng ya **Nqalong ya Lerato** tsebo ya Basotho ya bomodimo Malefane o qolla ntlha e kang ena:

O ne a dutse a hlomohile, a tshohile, eka hona ho tla etsahala ke toro, eka ho ja medimo e tla mo amoha se lebeleletsweng. O ne a rata haholo hore a fumane moshemane, re ka re o ne a lohotha ngwana bosiu le

motshehare, feela maikutlo a hae a sekametse ngwaneng wa moshemane hore le yena a ke a be jwalo ka banna ba bang ba motse, a be le ya tla ja lefa la hae. (Leq.7)

Medimo ena eo Mofoka ntata Mahlomola a hopolang hore e tla mo amoha ngwana eo ba mo lebeletseng, ke badimo, medimo e menyenyane. Phuputso e e hlalositse ka ho teba tlasa manollo ya pale ya **Moeti wa Botjhabela**. Ba nka dithapelo tsa ba phelang ba di fetisetse ho Modimo o moholo le ho nka ditlhothonolofatso tse tswang ho Modimo o moholo ba di fetisetse ho ba phelang. Mophetwa wa sehlooho Mahlomola ha a etswa ha rangwanae a kgutlela habo, o ipeha ho Modimo hore o se ke wa mo lahla, o be le yena. Botle ba tlholeho boo a bo bonang leetong la hae o re ke ketso tsa ya hodimo, Moetsi wa dintho tsohle, ka mantswa a mang Modimo ke Mohlodi, Mmopi, Tlake, Radihlodilwe le Ratladi. Mabitso ana a Modimo a hlalositse ka bottlalo kgaolong ena ntlheng ya 3.5.1.9. Torong ya hae Mahlomola o ile a lora banna ba bane ba Basotho ba tllile Lesotho ho tla buisana le medimo ya kgale, eo e leng medimo e meholo, ho ikopela le ho ikopanya le badimo ba bona, ho rapella Lesotho le ho le kopela kgotso. Ka ntlha tsena Malefane o bontsha ka ho hlaka hore Basotho ba bile le tsebo ya bomodimo pele ba kopana le baruti ba Makgowa. Letshwao la bomodimo dingolweng tsa Sesotho ke ntlha e teng, e bonwang le ke tsipasehole.

Paleng ya **Moeti wa Botjhabela** le ho **Chaka** phuputso e totobaditse mehopollo ya Bokeresete jwalo ka ha Mofolo a ile a kopana le baruti ba Makgowa. Malefane le yena paleng ya **Nqalong ya Lerato** o bontsha lefotha la Bokeresete ka tsela ena:

Moruti qetellong ya thapelo ya hae e ne e re: "Modimo o mo pepe ho fihlella qetellong ya leeto la hae." Batho ba tswa ka tlung kaofela, Mahlomola a sala le ntatae, a bula lekese, mme Mahlomola a bona eo e neng e le mmae, a se a ithoballetse. (Leq.28)

Moruti eo Malefane a buang ka yena mona ke moetapele wa Bokeresete, ditshebeletso tsa bona di etellwa pele ke yena. Le mona o bonwa a etelletse pele tshebeletso ya lepato la mofu Mmamofoka. **Lekese** ke ka moo

Bakeresete ba kenyang mofu wa bona ha ba mo isa mabitleng. Basotho ba apesa mofu wa bona letlalo kapa mokgahla le ho mo ruesa katiba ya ntlo ya lehlanya ha ba mo isa mabitleng. O bolokwa le dipeo tsa mefutafuta le jwang ba mohlwa. Ho buuwa le ka **dikolo** tseo Mahlomola le kgarebe ya hae ba di keneng. Matlo ao Bakeresete ba kopanelang ho ona ke **dikereke**. **Sontaha** ke le leng la matsatsi a bohlokwa ao Bakeresete ba yang ditshebeletsong tsa bona ka ona. Mofolo le Malefane le ha e ne e le Basotho ho qeta, ka ho totobatsa tsebo ya Basotho ya bomodimo, tshwaetso ya Bojakane le yona e ne e ntse e ipetsa, ka ha e ne e le sepheo sa baruti ho sokollela Basotho Bokereseteng. Basotho ba furalle setso sa bona ka hohleho^hia.

3.7 QETELLO

Selelekeleng sa kgaolo ena ho hlalositse hore kgaolo ena ke sehlohlolo sa phuputso yohle. Tse fihlelletsweng ke kgaolo ena Lesitsi (1990:129) o di akaretsa ka mokgwa o motle tjena:

Basotho e bile sechaba sa balumeli pele baruti ba melata ba fihla Lesotho. Ba ne ba rapela Molimo oa nnete, eo ba neng ba mmitisa ka mabitso a mangata a tlotlisang boholo ba hae.

Jwalo ka ha Lesitsi a bolela ho ile ha hlaka hore Modimo ha a ka a ipatela Basotho, ka mantswa a mang ha a ka a rata hore ba dule ba sa mo tsebe. Empa ka baka la mohau le lerato la hae o ile a itshupa ho Basotho, a itshenola ho bona ka mokgwa o akaretsang le ka mokgwa o qollehileng. Basotho ba na le tsebo ya bomodimo e phethahetseng, mme tsebo ena ha se ya moraora^o tjena, empa ke ya kgalekgale kwana nakong ya maswetso. Baholoholo ba bona ba tsebile le ho sebeletsa Modimo o moholo ka badimo, e leng medimo e menyenyane. Ho hang ha se baruti ba Fora ba ba rutileng Modimo.

Ho na le tikoloho tse pedi tseo Modimo a itshenoletseng Basotho ho tsona, mme tsona ke tiholehong le lefatsheng. Mmopong ke sebaka sa Modimo se halalelang, se hanang dimpe tsohle. Ditjhaba di tswa ho Modimo mmopong, mme di tla boela ho yena meahong. Bophelo ba mona mmopong bo tshwana le ba lefatsheng, ke ka hoo ha motho a bolokwa, a epelwang le mefuta e

fapaneng ya dipeo, e le hore ha a fihla meahong a tle a se ke a hloka tseo a tlang ho iphedisa ka tsona. Phapang e teng ho ba kgutletseng meahong ke ho re bona ha ba sa na mefokolo e tshwanang le ya ba lefatsheng.

Tikoloho ya lefatshe ke lefatshe lena leo batho ba phelang ho lona nakong eo ba eso kang ba boela ho Modimo wa bona meahong. Lefatshe leo Mmopi a le bopileng le le letleletle, empa ka baka la Rabosebe le bofokodi ba batho la qetella le fetohile sebopelo sa sethatong. Thato ya Modimo ho lona e se e sa phethahale ka botlalo.

Ke hona mona tlhohong le lefatsheng moo e itseng Basotho ha ba dula fatshe le ho nahanisisa tsohle tseo Modimo o di bopileng, ka mantswa a mang tlhohleho yohle, ke ha ba bitsa Modimo ka mabitso a mangatangata, e le ha ba hlalosa seo a leng sona. Ba boledisa boholo, kganya le tlotla ya hae. Ba bontsha le ho hlalosa ka moo ba tsebang le ho utlwisisa Mmopi wa bona ka teng. Sena se totobaditswe ka mabitso a Modimo a mashome a robedi le metso e mmedi.

Ho bile le manollo ya dibuka tse tharo, e leng **Moeti wa Botjhabela, Chaka le Nqalong ya Lerato** tse ileng tsa manollwa. Se ileng sa hlaka manollong ya dibuka tsena ke hore Basotho ba bile le tsebo ya bomodimo ho tloha nakong ya maswetso. Ba reng tsebo ena ba e fumane ka 1833 ha baruti ba Makgowa ba fihla Lesotho, ba lora ditiro tsa Faro. Ha ba tsebe Basotho, ba iphe nako ya ho tla ho bona, mme ba tlo ithuta bona le ho ba botsa dipotso ka ditaba tse ba amang. Ba fofonele ditaba tse amanang le Basotho ka ho teba.

Jwalo ka ha Basotho ba rehile Modimo mabitso a thibang letsatsi, kgaolo ya bone e tla hle e shebane le letshwao la bomodimo tlhohong le dintlha tsa teng.

KGAOLO YA 4

LETSHWAO LA BOMODIMO TLHOLEHONG

4.1 SELELEKELA

Kgaolong ena ya bone phuputso e tla shebana le letshwao la bomodimo tlholehong ho shebilwe popeho (tikoloho le dinako) ha mmoho le makgetha a semelo sa bomodimo kamanong ya bona le tlholeho e leng tlhokomelo, tshireletso le mohau.

4.2 TLHOKOMELO YA BOMODIMO

Basotho jwalo ka ditjhaba tse ding tsa lefatshe ba na le tumelo le kamano e qollehileng le Modimo, e leng e supang tlhokomelo ya ona ho batho. Ditaba tsa tumelo ke ntho ya bohlokwahadi setjhabeng sa Basotho. Karolwaneng ena letshwao la bomodimo dingolweng le totobala hantle jwalo ka ha thapelo ya Basotho e bolela:

Modimo a ko re utlwe re a rapela:
Modimo o motjha, rapela wa kgale,
Rapela Tlhahlamatjholo, Rammoloki,
Rammoloki diatla di maroba,
Diatla di marothodi a pula,
Diatla di madi, di madi a dipula,
Atla tsa hao di kgathetse ke ho re bopa,
Di kgathetse ke ho bopa masea.
Lesedi! (Matšela; 1990:15)

Thapelo ena e totobatsa ka ho otloloha mawala ao Mosotho a dumelang hore Modimo o a a etsa hore a tie a mo hlokomele. Sena se nkuwa e le tlamahano e leng teng pakeng tsa Mosotho le bomodimo ho tloha tlholehong. Mofolo ha a bua ka tlhaho ya Basotho o re:

Tlhaho ya Basotho e ka ha e tsejoe hantlentle. Baholoholo ha ba ipolela ba re, sechaba sa Basotho se tsoa Ntsoanatsatsi. Empa Ntsoanatsatsi eo ha ho ea tsebang moo e leng teng le hore ke naheng efe. (1907:1)

Bona he ke bopaki ba hore jwalo ka ha Basotho ba dumela hore ba tswa ho Modimo, ba tsebile Modimo ho tloha nakong ya maswetso. Modimo o itsebisitse bona ho tloha kgalekgale ka tshenolo e akaretsang e leng ka tsohle tseo Modimo a di bopileng le ka tshenolo e ikgethang mona he ke ka nako eo ba buisanang le Modimo ka badimo, mme Modimo le yena a buisana le bona. Bophelo bohle ba Mosotho, ho tloha ka lehlakeng, mmae e sa le motswetse ho fihlela a kgutlela ho Modimo mmopong, ke bophelo ba bodumedi. Sekese (1953:13) o re hona mona ka lehlakeng ngwana o se a ntse a etsetswa le ho rutwa tsa bodumedi, e leng ditaba tse amanang le Mmopi wa hae. Ha motswetse a eta o a phatswa, a hlabelwe ka mahlabelo mmoho le lese a hae, le be le thalwe ka mahlabelo ka ho etsa sefapano hodima hlooho. Hona ho etswa jwalo e le ho thibela boima ba ditsela tse sentsweng hore di se bothetse bokwana ba lese, e be ha bo sa runya. Ngwana wa Mosotho o hola a tseba hore ho na le Ya okametseng tsohle ya meahong. Eka sena ke sona se etsang hore e be le kajeno Mosotho e ntse e le modumedi.

Basotho jwalo ka setjhaba seo Modimo a itsebahaditseng ho sona, ke badumedi ka mehla. Ba phela bophelo ba bodumedi boo ba bopelletsweng le bona. Thapelo ha ba e etse ka dinako le ditulong tse itseng feela, empa ke ya dinako le ditulo tsohle. Nako e tla fihla; le jwale e se e le yona ya hore ditjhaba tse ding di bone le ho utlwisisa ntlha ena ka ha le tsipasehole e e bona.

Matsatsing ana ho buuwa ka mekgwa le meetlo ya ho phela e mengatangata, mme bophelong ba Basotho Bodumedi ba Setso ke e nngwe ya mekgwa le meetlo ya ho phela ya bona. Tsosoloso ya Boaforika le yona ha e a salla morao, mme yona ke ntwana e ntjha ya ho hlaola le ho ntsha ka metso tsohle tsa Bophirimela tse thunthaditseng Boaforika. Ntsane (1982:77) o totobatsa Basotho ba kgahlilweng ke mekgwa le meetlo ya ho phela ya Makgowa jwana:

O teng lefatsheng la Aforika monamane,
Ka sefubeng o mosweu, lebala o motsho;
Botsho ba wona bo hana sesepa,
Sweu ba bona ha se ba tswalo,
Ke ba maiketsetso, thetsa mawatla.
Thetsa rona bompara, dikwata.

Mona Ntsane o lwantsha le ho tshwela ka mathe mekgwa ya Bokgwanatshwana hobane ka baka la ho lahleha le ho se itsebe ha bona, mahlong a Basotho le Makgowa ba tadimeha ba le banyenyane. Ke Basotho, empa ba leka ho phela Sekgowa. Ntsane o a ba phoqa hobane sesepa ha se fetole setso sa motho, empa se a se hlwekisa. Ka sefubeng ba basweu, lebala ba batsho, mona Ntsane o bontsha ka moo balahlehi ba lehang ho phela Sekgowa, empa jwale qaka ke hore lebala la letlalo la bona le a ba sitisa. Mona ho se ho ntse ho totobala hore ho na le kgohlano e kgolo ka maikutlong a bona. Mekgwa ena e kgesehang e tshwanelwa ho fotholwa ka metso. E lahlelwe matjoing kwana. Jwale ha ho se ho ntshitswe bokolone le boimperiale ka hohlehohle, Basotho bohle ba tla kena lelapeng la matjhaba e le Basotho ba tshwanang le Basotho ba pele ba mmakgonthe, e le ha ba bonahala ka phethahatso ya Bodumedi ba Setso maphelong a bona. Ba sa phele jwalo ka Makgowa feela e le Basotho. Taba ena e tla hlalosa hantle ha ho buuwa ka tlhaloso ya mosebetsi wa diqatjwa.

4.2.1 Mosebetsi wa diqatjwa

Ho totobetse di tloha fatshe feela hore diqatjwa ke ntho e nngwe le e nngwe feela e ngotsweng e phetwang kapa e tshwantshwang ya maiqapelo. Mongodi o bua le mmadi ka temoho ya hae mabapi le lefatsheng le mo potapotileng. Ke kemedi le seipone sa bophelo. Di pepesa bophelo ba setjhaba seo di tswang ho sona le seo di se ngolletsweng. Mefuta ya diqatjwa ke dimite, diligente, ditshomo, dilotho, maele, dikapolelo, dipale, dipalekgutshwe, meqoqo le ditshwantshiso. Sena se netefatswa ka tsela ena:

Literature is a very important part of human culture, and of humanity's dialogue with itself. It records, reflects and transforms culture. Literature helps us to understand ourselves, other people and our world. (**South**

Africa: Literature, Space and Identity in the Local and Global Context:1)

Ho na le mabaka a thibang letsatsi a yeng a susumetse bangodi ho ngola dibuka tsa bona , a mang a ona ke ana:

Dintho tse ka nnang tsa etsahala.

Tse bohloko tse kileng tsa ba hlahela.

Tseo ba kileng ba di bona.

Ditaba tseo re di balang dibukeng di nyalana le tse etsahalang maphelong a rona. Ka mantswe a mang ho ka thwe diqatjwa ke boiphihlelo ba mongodi. (Seema; 2003:1 – 2)

Tabeng ena Selepe (1993:244-245) ha a hlalosa mabaka le boiphihlelo bo susumeditseng Miriam Tladi ho ngola buka ya hae e bitswang **Amandla** o re:

Amandla does not seek to perpetuate existing power relations, instead it seeks to destroy them by exposing the truth. It is for this reasons that Watts (1989) has classified this novel as “ The Literature of Combat” alongside Sepamla’s **A Ride on the Whirlwind**, Mzamane’s **Children of Soweto** and Serote’s **To Every Birth Its Blood**.

Amandla ke lentšwe la Sezulu le bolelang **Matla**. Ke e nngwe ya dibuka tse teng Aforika Borwa tse ngotsweng ke Maaforika tse bontshang ka moo batho ba batsho ba neng ba le kgahlanong le mmuso wa pele ho 1994. Mmuso wa Maburu o neng o hatelletse beng ba lefatshe.

Phuputsong ena ho tla hle ho batlisiswe mabaka kapa boiphihlelo ba bangodi ka letshwao la bomodimo dingolweng. Mohopolo ona o tiiswa tjena:

Ha re bua ka diqatjwa re be re hopotse ka dingolwa. Dingolwa ke mosebetsi o mong le o mong feela wa maiqapelo o ngotsweng. Mosebetsing ona re bona le ho fumana boiqapelo ba Mosotho, boo Tihahlamatjholo a mo hlohonolofaditseng ka bona jwalo ka mpho le neo e kgolo, tseo ho seng motho ya ka mo amohang tsona. Botle ba diqatjwa tsena bo fumanwa botleng ba sebopeho le ho mo ameng ha maikutlo. Diqatjwa tse kang dithothokiso, dipalekgutshwe, ditshwantshiso le

dipale, ke mehlala e metle ya diqatjwa tsa maiqapelo. Re tla be re opile kgomo lenaka ha re re mofuteng ona wa dingolwa Mosotho o totobatsa neo eo a nang le yona ya bonono bo bopang, boo a bo hlahisang ka puo eo a e ngotseng (Motingoe; 2001:1)

Ho totobetse hore mosebetsi le molemo wa diqatjwa bophelong ba batho ke ho utolla dipatilweng tsa pale ya setjhaba se amehang.

4.2.2 Tshebediso ya puo diqatjweng

The **Pocket Oxford Dictionary** (1969:496) e hlalosa puo tjena :

- 1 use of words in an agreed way as a method of human communication
- 2 system of words of a particular community or country etc.
- 3 a faculty of speech.
- 4 style of expression; use of words, etc. (poetic language) .
- 5 system of symbols and rules for writing computer programs.
- 6 any method of communication.
- 7 professional or specialized vocabulary.

Se hlakang tlhalosong e ka hodimo mona ke hore puo ke sesebediswa sa bohlokwahadi seo batho ba se sebedisang ho buisana, mme ba e sebedisetsa puisano. Rammoloki ya diatla di maroba o bopelletse motho le puo, motho ha e sa le a le teng e le sebopuwa se buang. E nngwe ya dintho tseo motho a ithutang tsona ke puo. Ka yona o lemoha, o bopa moelelo le ho kolokisa ditaba le mehopolo ka tshwanelo.

Ho tshwanelwa ho hopola hore phuputso ena e itshetlehi.e ka puo ya Sesotho. Mmuso wa kopanelo le puso ka setjhaba ka selemo sa 1994 ha o ba pusong o ile wa re dipuo tsa Maforika, tse kenyelletsang le Sesotho le tsona ke dipuo tsa mmuso, ha pele ho selemo sa 1994 di ne di hatalletswe. Motingoe (2001:52) o re dipuo tsa matswakantle tse kang Seburu le Senyesemane ho ne ho thwe ke tsona dipuo tsa mmuso naheng eo e seng ya bona. E mong wa dikgalala puong ya Sesotho e leng Sekese (1983:53) o pepesa poulelo ya Sesotho ya hae ka tsela ena:

Ho ka tshepuwa hore pokello ena e tla tshehetsa puo ya Sesotho ho ya ho ile. Etswe a mang a maele a re: “ O se ke wa jaka ka leleme.” E se e

le nako ya ho ba sedi puong ya rona, hobane maleme a rona a se a dikilwe ke dipuo tsa baditjhaba, tsa bao re seng re okgelana mollo le bona. Puo ke yona e pakang seboko sa mang le mang hara bongata ba mofuta o le mong ka mmala. Sesotho ke seboko sa Basotho, Sekone ke seboko sa Bakone kapa Matebele. Mme ka hara kakaretso ya dipuo diboko di teng tse hlahlohanyang bomang le bomang ka metso ya bona.

Ka tshebediso ya puo e leng Sesotho ho latela phuputso ena, ho bolelwa phapang e teng pakeng tsa puo ya ka mehla le puo eo bangodi ba e sebedisang ho qapa diqatjwa. Ntlha ya bohlokwa e hlakang mona ke hore ho sebediswa puo ka mekgwa e fapaneng. Popong ya diqatjwa le tlhahisong ya diketsahalo ho sebediswa mekgwa o sa tlwaelehang. Mohopolo ona o behwa tjena:

Ka bokgutshwanyane re ka re dingolweng dintho tse tlwaelehileng, di hlahiswa ka mekgwa o sa tlwaelehang. (Seema; 2003:2).

Dihlomo tseo bangodi ba di sebedisang ho phethahatsa sepheo sa ho hlahisa tse tlwaelehileng ka mekgwa o sa tlwaelehang ke tsena tse latelang:

Maele

Dikapolediso (Maelana)

Tshebediso ya tshwantshi le dikapuo tse ding.

Mona ke moo re bonang bonono ba bokgeleke, tsebo, mekgabo le boqhetseke ba bangodi ba Basotho.

4.2.2.1 Maele

Maele ke sesiu sa puo ya Sesotho. Ho ona ho fumanwa tsebo le boiphihlelo ba baholoholo ba Basotho. Ditaba tsena di ne di neheletsanwa ka molomo ho tloha molokong o mong, ho isa ho o mong. Ke ha baruti ba Makgowa ba se ba fihlile Aforika, ha ba se ba ratile Basotho ho bala le ho ngola, ba ile ba etsa bonnete ba hore ba bokella, ho hlopha le ho phatlalatsa maele le dikapolediso (maelana). Lenake (1988:48) ha a hlalosa maele o re:

Maele ke dipolelo tse phuthetseng bohlale ba setjhaba ba dilemolemo bo se nnileng sa bo fumana ditabeng tsa bophelo tse kang mathata, dintwa, tlala, ho shota, bokaota, jwalojwalo. Ho feta mona, maele a thehilwe hodima melao ya setjhaba. A ne a sebediswa bakeng sa ho laya, eletsa, kgalemela, lokisa ditaba le ho boloka melao e amanang le tsa bophelo ba batho ka kakaretso.

Lenake (1989:40) o tswela pele ka ho ipelaetsa hore ka ho sesefa ditlhapa le ditaba tse ding tse hananang le Sekeresete, ho na le maele ao Sekese a hanneng ho a hlalosa ka bottlalo. O re a tla re swetsa hee! Maele ke dipolelo tse kgutshwanyane, empa tse tobang taba. Sebopeho sa maele ha se fetohi. Tsela eo a buuwang ka yona, e dula e le jwalo ka mehla. Mohlala o motle o bontshang hore diqatjweng dintho tse tlwaelehileng, di hlahiswa ka mokgwa o sa tlwaelehang ke ona:

- (a) Ramatla a fella kgotsong a fella phatesoba.
- (b) Phate eo motho wa mothoduwa a sebeletsang ho yona, e lesoba, mme matla a hae a tswela fatshe, a senyehe.

Polelo ya (a) ke mohlala o tswileng matsoho wa puo e sa tlwaelehang. Ke tshebediso ya puo ya boqapi bo akgang bonono ba bokgeleke, tsebo, mokgabo le boqhetseke ba bongodi.

Polelo ya (b) ke mohlala wa puo e tlwaelehileng eo e sebediswang ka letsatsi le leng le le leng.

4.2.2.2 Dikapolediso (maelana)

Maelana a kgema le maele, mme a sebetsa jwalo ka maele. Kgahlanong le maele, maelana ona a fetoha ka ho sa feleng ho latela tshebediso polelong. Diphetofo tsa maelaneng ke tse kang tsena:

O ja monakaladi wa kebolelwa; o tla ja monakaladi wa kebolelwa; bana bona ba itjella monakaladi wa kebolelwa; jwalojwalo. (Lenake; 1989:40 –41).

Sena he ke sebopeho sa maelana se fetohang. Mohlala o hlakileng wa moo dintho tse tlwaelehileng, di pepeswang ka mokgwa o sa tlwaelehang maelaneng ke ona he:

- (a) Ho jwetsa motho sefahlamahlo.
- (b) Ho bolella motho taba o sa e potolohe, o mmoella yona mahlong.
- (c) Sefahlamahlo se atisa ho sebediswa moo batho ba omanang teng.

Polelo ya (a) ke mohlala wa puo e sa tlwaelehang ha polelo ya (b) e le mohlala wa puo e tlwaelehileng. Mohlala o motle wa dikapolelo tse hlakisang tsebo ya bomodimo ke:

Ho bua le ba fatshe.

Ba fatshe ke badimo ba ho Modimo o moholo mmopong.

4.3 TSHEBEDISO YA TSHWANTSHI LE DIKAPUO TSE DING

Tshwantshi ke le leng la matshwao a maholo puong ya seqatjwa. Tshwantshing ho bolelwa tlhaloso ya ntho ka nngwe ka ho di tshwantsha. Hape e bolela tshebediso ya dika ho bopa ditshwantsho tse amang maikutlo a mobadi malebana le ho utlwa, ho bona, monkgo, tatso le kamo. Ka ho bopa ditshwantsho tse jwalo, dintho tse leng kelellong feela le maikutlo a kopakaneng, di ka hlahiswa ka mokgwa o hlakileng, o di amanyang le boitemohelo ba batho.

Ho ya ka Lenake (1994:66 – 70) le moifo wa hae dibopeho tse itseng tsa tshwantshi ke papisi, tshwantshiso le mothofatso. Tshwantshi e kgabisa le ho ntlafatsa seqatjwa ho tliseng moelelo wa sona.

4.3.1 Papisi

Mona he ho tshwantshwa dintho tse pedi tsa mefuta e fapaneng ka mokgwa o otlolohileng. Dintho tse pedi tsena ke **moelelo** le **sesebediswa**. Ho sebediswa makopanyi a hlalosang, a kang **jwalo ka, sa, e kare, tshwana le, jwalojwalo**. Sesebediswa se sebediswa ho hlalosa moelelo. Ha ho thwe:

Sepono o ja jwalo ka kolobe.

O ja ke moelelo, mme kolobe ke sesebediswa. Sesebediswa se hlalosa, ho hlakisa le ho hodisa moelelo. Mohlala ona o bolela hore Sepono o ja naholo, ke senyofu.

4.3.2 Tshwantshiso

Le mona tshwantshisong ho tshwantshwa moelelo le sesebediswa. Phapang eo re e fumanang tshwantshanyong ha e a totobala, e patehile, mme e a kwekwetla. Dintho tse pedi di a lekanngwa. Ho tsebisahatswa moelelo ka sesebediswa. Mohlala:

Botjha ke palesa.

Botjha bo tshwantshwa le semela seo e leng palesa se monkgo o monate. Se bolelwang mona ke hore motho e motjha o tshwanela ho kgaba ka mesebetsi e metle. Dipuo le diketso tsa hae e be tse tlang ho hohela le ho nkgela batho ha monate. Bahabo le setjhaba sa habo ba be motlotlo ka yena le makgabane a hae, e seng maswabisadihlolong ao re a bonang hara batjha ba matsatsing ana. Dipuo le diketso tsa bona di a swabisa, ha di na tlhomphe, ke seputa se nkgang phuu! Majakane a tshwantsha ditshiu tsa ho phela ha motho lefatsheng di le kgutshwanyane jwalo ka palesa.

4.3.3 Mothofatso

Mona se etsahalang ke hore ho lekanngwa ntho tse pedi ka mokgwa o patehileng. Ka mothofatso ho fuwa diphoofolo, dintho tse sa pheleng le disebediswa mekgwa, diketso le maikutlo a botho. Ho buuwa ka dintho tsena jwalo ka ha eka ke batho, di fuwa semelo sa botho. Ha ho lekolwa mohlala o latelang:

Lehodimo le befile.

Motho ke yena ya bang mabifi, mona lehodimo le nkuwa le ho tadingwa le ka etsa diketso tsa botho. Se bolelwang mona ke hore lehodimong maru a duma,

boemo ba lehodimo ha bo botle, Senesapula a ka nna a hlohonolofatsa batho ka dipula tsa ditlwebelele.

4.3.4 Tshwaofatso

Ho ka sebediswa ditshwantsho tse amanang ho hlahisa meelelo e tshwanang, kapa ha sebediswa setshwantsho hangata, empa ka mokgwa oo se ka hlahoswang ka mokgwa o le mong kapa sa amanngwa le meelelo e nang le kamano, le ho ja sona se hlaha mabakeng a fapaneng. Setshwantsho se tjena se bitswa letshwao. Ditshwantsho tse nang le kamano di ka etsa paterone e bontshang letshwao. Ha se ka mehla ho totobatswang hore ntho ke letshwao la ho hong, kapa ho bolelwe ntho e emetsweng. Ke mobadi ya lemohang ha ntho e emetse ho hong, mme a hloka tlhaloso ka baka la tshebediso ya yona. Ho sebediswa nonyana e bitswang leebana jwalo ka letshwao la kgotso. Lefatsheng ka kakaretso nakong eo ho seng kgotso, ho ye ho dulwe majwana , e re ha ho fihlelletswe tumellano le kgotso, ho lokollwe le ho fofisetswa maebana a mmaIwa hodimo. Ha e le mmutlanyana wona ke letshwao la masene. Ho ye ho balwe ditshomong ha mokola o ile wa tshwarwa ke e nngwe ya diphoofolo tse kgolo, tse kang botaumoholo, o phonyohe ka sobana la nale ka baka la masene.

Ho ka bolelwa hore ho na le dikapuo tse ding tse fapaneng le tseo di sa tswa ho bolelwa, tsona ke phoqo, sesomo, tshehiso le tomatso. Tsona di hlahisa maikutlo le moya o itseng seqatjweng. Tlhaloso ya tsona ke ena:

4.3.5 Phoqo

Phoqong mantswa a sebedisetswa ho bolela ntho e fapaneng le seo a se bolelang. Ho hlahiswa moelelo kapa kelello e kgahlanong le seo mantswa a sebedisitsweng a se lekanyang.

4.3.6 Sesomo

Sesomo ke mokgwa wa phoqo oo le tsipasehole a kgonang ho o elellwa. Mantswa a thoriso a sebedisetswa ho nyedisa motho e mong.

4.3.7 Tshehiso

Mongodi o pepesa maemo, diketso kapa diponahalo tse qabolang mmadi, hobane di tswile lekoteng la ka mehla bophelong. Mongodi o ye a etse hore ho tshewe bofokodi ba botho ka mokgwa oo hantlentle batho ba itshehang ka bobona, ke mona moo ho tlang thweng tshwene ha e ipone makopo. Hona ho phethahatswa ka kgetho ya mantswe le papadiso ya mophetwa.

4.3.8 Tomatso

Tomatso e hlahoswa e le tshekatsheko e bohale (e ka bang bonolo kapa bohale) ya motho, botho, diketsahalo, metsamao kapa mekgatlo ka tshebediso ya pheteletso, phoqo, tshhehiso le sesomo, ka sepheo sa ho etsa ntho setshehisa .

4.3.9 Tumonngwe

Mona meelelo ya mantswe e tswakantswe. Mantswe ana a tshwana ka modumo, empa meelelo ya ona e fapane. A sebediswa ka mokgwa oo moelelo ofe kapa ofe o ka nnang wa tshwaneleha polelong, empa a hlahisa dikgopolo le maikutlo a sa amaneng. Diqatjweng ho sebediswa tumonngwe haholo mabitsong a ba rokwang, ho thabisa babadi kapa bamamedi.

4.3.10 Boikgakanyetso

Mona ho fumanwa polelo e kang e a ikganyetsa kapa e hanana le kgopolo e tlwaelehileng, empa e pepesa nnete e se nang ho hanyetswa ka hohlehohle. Ha ho lekolwa nalane ya bophelo ba Mmantsopa rakgadia morena Moshoeshe, haholoholo boporofeta ba hae ba diketsahalo tsa matsatsing ana, bophelo bo bobo bo fahlang mmuso wa Rasehlaba ka lehlabathe, taba ena ha e kgolehe ka ha ho thwe Basotho ha se badumedi, ke taba tsa Majakane. Se teng ke boikgakanyetso feela.

4.3.11 Phetolalebitso le karolokemelo

Ke dikapuo tse bitswang mareophemo, hobane mongodi o a sebedisa ka boomo ho aroha tseleng ya tlwaelo ya tshebediso ya puo. Phetolalebitso ke ho bua ka ntho ka tlhahiso ya lebitso la e nngwe e amanang le yona. Mohlala:

Sekolo se a tsamaya.

Hantlentle mona ho bolelwa hore ho tsamaya baithuti ba kenang sekolo seo, ha ho thwe ke sa Maokeng. Athe ka lehlakoreng le leng karolokemelo yona ke ho bua ka ntho ka ho supa karolo ya yona feela. Ha ho shejweng polelo ena:

Pelo ha e bolle.

Ke motho ya sa kgotsotaleng kapa ya sa teleng.

Ho latela tlhaloso e ka hodimo mona ho a hlaka hore mongodi wa diqatjwa jwalo ka ya nang le neo ya bonono o hloka disebediswa tseo a ka kgabisang mosebetsi wa hae ka tsona, mme tsona ke tsebo e tebileng ya bophelo le puo. Ha ho buuwa ka puo ha ho bolelwe mofutswela o mona oo re yeng re o utlwe o buuwa, ho bolelwa Sesotho se mathemalodi, seo kapelepele feela ha motho a o utlwa ha o se bua, a etse qeto ya hore ya buang mona ke Mosotho wa mmakgonthe. Ke hopola ka letsatsi le leng ke ile ka letsetsa mosadimoholo e mong ya ahileng Klipspruit Soweto mohala, mosadimoholo enwa o ne a se a le ka phaposeng ya ho robala, a paqame. Yaba mohala o tshwarwa le ho arabelwa ke setloholo. Ha mosadimoholo a botsa setloholo hore ke mang ya letsitseng, setloholo se araba ka ho re: "Ke ntate wa Mosotho." Setloholo sa mosadimoholo se mpitsa ntate wa Mosotho ka baka la puo e mathemalodi eo ke e buileng le yena nakong ya puisano ya rona.

4.4 DIQATJWA TSA SESOTHO

Seratswaneng sena ntlheng ya karolwana ya 4.4.1 ho tla lekwa ho araba potso e mabapi le bangodi ba diqatjwa tsa Sesotho. Ntlheng ya karolwana ya 4.4.2 ho tadinngwe dinako tseo ntshetsopele ya diqatjwa tsa Sesotho di fetileng ho tsona. Qetellong karolwaneng ya 4.4.3 ho tla pepeswa ho kgeswa ha diqatjwa tsa Sesotho.

4.4.1 Bangodi ba diqatjwa tsa Sesotho

Ha ho buuwa ka bangodi ba diqatjwa tsa Sesotho, ho be ho hopotswe ka baahi ba Aforika, ba mmala o motsho. Matswallwa a kontinente ya Aforika. Maaforika a tletse Aforika yohle ekasitana le dinaheng tse mose tse kang Amerika le Yuropa. Tihaloso ya Maaforika e behwa tjena:

African has been used specifically to refer to the indigenous of Africa, not necessarily refer to all the people who have made Africa their home. In this sense **African** refers to the aborigines of South Africa who were once termed **kaffirs**, the **natives** or the **Bantu**.

Black has been used, firstly, to refer to the African people of South Africa and, Secondly, to all the oppressed peoples of this country, including the so-called Coloureds and Indians. The use of the term **black** instead of African will be explained later on this study. (Selepe; 1993:6-7)

Batho ba Yuropa le ba bokolone ha ba fihla Aforika mona, ba ile ba itadima le ho ipona e le selekanyetso le bao e leng bona feela bao Mmopi a ba bopileng, mme e le ba leloko la botho. Bakeng sa mekgwa le meetlo ya ho phela ya Yuropa ba ile ba sebedisa lentswe la **tswelopele**. Tsohle tse mmala o mosweu di ntle, di a rateha. Ha e le beng ba lefatshe ba ba tadima jwalo ka sehlopha se tlaselase dibopuweng tsa Mmopi. Mekgwa le meetlo ya ho phela ya bona ya hlalosa ka ho re ke ho se **tswele pele** kapa **tshallomorao**. Tsohle tse mmala o motsho di mpe, ha di ratehe. Sena ke seo ba neng ba se ruta bana ba bona dikolong pele ho selemo sa 1994. Ho tiisa taba ena ya hore Maaforika ke diphoofolo Kwetana o qotsa Mostert (1992:713) tjena:

Harry Smith on his way to King Hintsa's territory in the 1930's wrote to his wife saying that a kaffir is a " wild beast and (1) try to hunt him as such.

Bana he ke batho ba Bophirimela ka mekgwa e mebe ya bona, eo moetapele wa Pan Africanist Congress Motsoko Pheko a e bitsang **manyala a Bophirimela**. Basotho ba ba amohetse ka matsoho a mofuthu, a ba fa tjako,

ba ba leboha ka ho ba bitsa diphoofolo le ho ba tsoma jwalo ka ha ho tsonywa diphoofolo. Ba fetola Basotho mmutla wa dintjeng lefatsheng leo e leng la bona. Maake (1992:69) o fana ka lenane la mabitso a bangodi bao e leng bopulamadiboho diqatjweng tsa Sesotho ka mokgwa ona:

It was at Morija Press that the first creative works of the early Basotho writers were printed. In order to develop and disseminate literacy and reading culture among the Basotho, the missionaries encouraged some of their young converts who were educated by them to become teachers and professional teachers, to write. The first who came forth were Azariele Sekese (1849 – 1930), Everitt Lechesa Segoete (1859 – 1923), Justinus Sechefo (1870 – 1938), Edward Motsamai (1870 – 1959), Henry E. Jankie (1876 - ?), Thomas Mokopu Mofolo (1877 – 1948) and Zakea D. Mangoaela (1883 – 1963).

Bangodi bana ba ne ba se na bolokolohi ho hang. Ba ne ba tshwanetse ho ngola feela se neng se tla thabisa le ho ananelwa ke baruti ba Makgowa. Sena se akaretswa ka ho re Basotho ba lahle Sesotho, mme ba mamarele Seyuropa.

Maaforika a ile a tshwarwa, a laelwa dikepeng le ho ya sebetsa jwalo ka makgoba masimong a ditsomi tsa Maamerika. Boholo ba kontinente ya Aforika ba fetolwa dikolone tsa dinaha tsa Yuropa. Aforika Borwa mmuso wa Maburu wa kgateello wa fallisa diketekete tsa Basotho ka sheshe, ba iswa mahaeng, moo ho seng bophelo teng, e le ha ba habile naha e nang le bophelo jwalo ka metsi, dirafshwa, jwalojwalo. Ba q'ala le ho senya makgabane a ka hara Basotho a ho tswella pele le ho hlaboloha ha mmoho. Balotsana bana ba tsebile hore kopano ke matla kapa ntjanapedi ha di hlolwe ke phokojwe. Sena se pepeswa ka tsela ena:

Re ka re ba sebedisa mokgwa wa tihabollo oo ho wona ba arotseng Maaforika e le hore ba tle ba fihlelle sepheo se sebe sa bona, sa ho re amoha lefatshe la rona. Sehlohlolo sa kgethollo ya mmala se pepeswa ke dintlha tsa tsamaiso tsena tse latelang : mmuso wa naha, mmuso wa porofensi le mmuso wa batho ba batsho. (Motingoe; 2001 : 47 – 48)

Basotho ba neng ba sa phele le ho dula mahaeng a neng a nehilwe boipuso kapa a itsamaisa, empa ba dula metseng e neng e tsamaiswa ke bommasepala, ba ne ba phediswa ha bohloko. Dibaka tsena di ne di tadingwa le ho amohelwa e le tsa ba basweu feela, e leng matswakantle. Beng ba naha ba ne ba etseditswe **bukana ya boitsebiso** (reference book/dompas). Ha mapolesa a ne a ka fumana Mosotho a sa tshwara bukana ya boitsebiso, o ne a llelwa ke ditshepe. Meahong ya mmuso ho ne ho e na le menyako e mmedi, o mong e le wa ba basweu feela (*Whites Only*), o mong e le wa Basotho feela (*Nonwhites Only*), ana ke mapetjo a kgethollo ya mmala. Dikolong le diyunibesithing Makgowa le Basotho ba ne ba sa kopane le ho rutwa ha mmoho.

Mesebetsing Makgowa a ne a bitswa **bobaas le bomissis**, ha Basotho ba ne ba bitswa **boboy le bomeit**. Makgowa a tshwere Basotho hampe. Menyetla ya tijelete ya ho lahlehelwa ke mosebetsi, ya matsatsi a phomolo, ya ho beha meja fatshe le ya ho kula, ke dintho tse neng di le siyo, Maburu a iphapanya tsona. Leburu la polasi ha le hlokomela hore le qetile matla a motho e motsho, le ne le re a kene tseleng, ha a hana o ne a mo lomisa ka dintja kapa a mo memela Maburu a mang ba tlo mo otl'a. Batho ba babe bana ba ithuisa ka maruo a Aforika, mme beng ba ona ba ba fetola mekopakopa. Ho netefatsa maemo ana a sa jeseng ditheohelang ao Makgowa a neng a kentse Basotho ka hara ona Mdaka (2002:155) o qotsa (Gacaru; 1958:234) tjena:

The disparity that exists between the native town and settlers' town is dramatised in the story of a tourist who is shown all the beautiful sights of Kenya but nevertheless that he should not go away with the idea that he has seen Kenya. He is completely perplexed by this, and an African who accompanies him on this journey explains: "Bwana, there is no such thing as Kenya. There is hell for Africans and a paradise for white man. You have been visiting the paradise – the white man's Kenya – out there in the East of Nairobi is hell, the black man's Kenya."

Hohle moo Basotho ba dulang teng lefatsheng, leo e leng la hae ke tulo ya tlala ya bojadikata, ho akgwa lephako, ha ho setswamadi, dieta tsa ho rwalwa, dibeso tsa ho besa, kganya ya ho bonesetsa batho, ha ho bophelo ka

hohlehohle. Empa hohle moo Lekgowa le ahileng teng ho na le kganya tulong eo, ke tulo ya bophelo le tswelopele e kgolohadi. Ho se be le kgotsotsofalo ha Maaforika ka tshwaro e mpe ya Makgowa ho hlaloswa ka tsela ena:

Taba ena ya ho arohanngwa ha batho ba batsho ke Makgowa, ha e a ka ya thabisa diphofu. Ba qalella ho ipopa, ba kopana, ba iketsa ngatana e le nngwe. Ba theha mekgatlo e kang Pan Africanist Congress, African National Congress, United Democratic Movement, South African Communist Party le e meng. Modimo o moholo wa re fa bahale le dikgalala ho tswa ka hara mekgatlo ena ba sa kang ba tshaba ho bolella matswakantle hore leano la kgethollo ya mmala ke ketso eo ba e lahlang ka hohlehohle. Mmuso wa Maneshenale wa ba bitsa makomonisi le baferekanyi. Ba hloriswa ka sehloho le ho lahlelwa ntlwanatshwana. Mona re ka hopola poredente ya pele ya naha ya Aforika Borwa e hlokang kgethollo (1994) monghadi Mandela, ya dutseng dilemo tse 27 sehlekehlekeng sa Robben le monghadi Biko ya ileng a siya lefatshe lena ka sehloho a le ditlamong tsa sepolesa le ba bang. Beng ba naha ba etswa mekopakopa le baphaphathehi ke batho bao e seng beng ba naha. (Motingoe; 2001:51)

Ha ho shejwa le ho nahaniswa maemo a ditaba ao Maaforika a iphumaneng a le ka hara ona, motho o tlelwa ke potso ya hore e be Mmopi o ba behile Aforika ho tla hula ka falese le ho phela ka hara bomadimabe bo tshabehang hakana. Na ke sepheo sa Modimo hore ba hloke lehlohonolo kontinenteng ya Aforika? Ba rohakilwe le ho nehelwa Ramautle? Molefi Kete Asante (2004:16) ha a etetse Aforika Borwa jwalo ka sebui se ka sehloohong Mokgatlong wa Steve Biko o araba potso ena tjena:

We are not people cursed by God. Nor we are people who must always turn our backs on the very ancestors who gave us life and made us resilient in the face of political, economic and cultural assaults. We must embrace our history and culture. We must embrace ethnic groups on this continent as our brothers and sisters.

Puo eo Maaforika a e sebedisitseng ho ngola diqatjwa tsa bona ke dipuo tsohle tse fapafapaneng tse fumanwang Aforika. Dipuo tsena ke tseo Mmopi a ba bopelletseng le tsona. Dipuo tsena ke le leng la matshwao a pakang boitsebiso, ka mantswe a mang seo ba leng sona jwalo ka Maaforika. Maaforika a motlotlo le ho ikgantsha ka dipuo tsena tsa bona. Ho feta mona Maaforika a ngotse ka dipuo tsa melata, haholoholo Senyesemane. Mona Aforika Borwa lefapha la thuto la mmuso wa kgethollo le ne le hatella Maaforika ho ngola ka dipuo tsa bokolone ka ha e ne e le bona ba neng ba le ka sehloohong lefapheng lena, hahoholo diphuputsong ka ha mekola e ne e sa tsebe dipuo tsa Aforika. Le kajeno ya bokajeno ho ntse ho le jwalo thutong e phahameng. Taba ena e etsa hore Makgowa a be le monyetla wa hore ba sebetse hantle, ba fumane matshwao a hodimo dithutong le diphuputsong tsa bona. Ho ilwe ha hlalosa hore ho na le Maaforika a iphumaneng a dula dinaheng tsa mose ho mawatle. Jwale dinaheng tsena ha ba buuwe le ho sebedisa dipuo tsa Aforika, empa ba bua dipuo tsa baditjhaba, haholoholo Senyesemane. Ke ka hoo le ha ba ngola ba sebedisang dipuo tsena. Lebaka le leng la hore Maaforika a ngole diqatjwa tsa bona ka Senyesemane, e ne e le hore molaetsa o finyelle ditsebeng tsa batlatlapi ba bona. Mohopolo ona Selepe (2003:12) o totobatsa jwana:

Ntle le mona ho ile ha hola tlwaelo ya ho ngola diqatjwa tsa Maaforika ka kakaretso ka puo ya Senyesemane. Sepheo e ne e le ho fetisetsa molaetsa ho batlatlapi ba Maaforika, ba ahileng ka lefatshe lohle ekasitana le ho kopanya merabe e neng e hatelletswe ke mmuso wa kgethollo. Phetoho ena e ne e tsamaelana le boitseko ba Maaforika ba boipuso, e lebisitseng dikgethong tsa pele tsa demokerasi, Aforika Borwa, tsa la 24 Mmesa 1994.

Ho tla tshetlehwa phuputso ena haholoholo diqatjweng tse ngotsweng ka Sesotho, hona ha ho bolele hore dipuo tse ding tsa Aforika le Senyesemane di ke ke tsa sebediswa. E mong wa bangodi ba diqatjwa tsa Sesotho ya hlahellang ka mahetla, ha a hlalosa puo eo diqatjwa tsa Maaforika di ngotsweng ka yona o re:

African Literature means, in the first place, literature written in indigenous languages by Africans, in the second place, literature written in European languages by Africans. Perceptions relating to these definitions will also be explained in detail in the relevant sections of this study.

Black Literature refers to literature in the medium of English written by African people of South Africa, or by any of the oppressed people of South Africa, but especially the literature that has been inspired by the Black Consciousness ideology, and or any other literature that seeks to promote and to re – assert the image and the culture of blacks as people. However, for reasons explained later in this study, texts by African writers have mostly been used (Selepe; 1993:7).

Andre de Villiers (1953:458) ha a bua ka diqatjwa tsa Maaforika tse ngotsweng ka Senyesemane yena o re:

Laye's **L'Enfant noir** was the first major French novel to be written by an African; similarly **Things Fall Apart** was the first major African novel in English.

Diqatjweng tsena tsa Sesotho bangodi ba pepesa makgabane ao Basotho ba tummeng le ho tsebahala ka ona. Ho ka thwe nalane ya Basotho ka kakaretso, e leng tsebo le bonono ba bona jwalo ka bahale le dintwa tsa marumo le tsa bophelo, tumelo jwalo ka ha ho tshwarahanwe le yona phuputsong ena, jwalojwalo. Ho tshwanetswe ho rutwe letlobo le letjha nalane ena, e le hore ba tle ba se ke ba e lebala le ho lahlehelwa ke seo ba leng sona. Ho tlohelwe ho nna ba kgothaletswa le ho ba ruta ka nalane ya ditjhaba disele. Sena se hatellwa tjena:

Then the solution must lie in the content of African literature should be of particularistic , African nature. It should resist the temptation to deal with universal problems. (De Villiers; 1953:453)

4.4.2 Dinako tsa ntshetsopele ya diqatjwa tsa Sesotho

Tabakgolo mona ke ho phenyekolla dinako tse tsamailweng ke diqatjwa tsa Sesotho nakong ya ntshetsopele ya tsona. Phuputsong ena ho tla hle ho itshetlehwe ka tihadimo ya Selepe (1997:80 – 84) ho seo a se ngotseng ho *Some Implications of Media Policy and Ethics in Literary Production: A Preliminary Survey of Sesotho Literature*. Selepe ha a bua ka leeto la diqatjwa o re:

Swanepoel (1994:10) le moifo wa hae, ba arola leeto lena ka mekgahlelo e mene e leng : **Tshimolohong** ho tla fihla 1900, **Mafube** 1900 – 1930, **Le tjhabile** 1930 – 1960 le **Hloohong tsa mengala** 1960 – ho tla fihla jwale. Empa re lokela ho elellwa kapele mona hore tshimolohong e qala bosatsejweng ha kajeno e fella bosatsejweng. Le ha ho le jwalo taba e hlahiswang ke moifo ona wa ditsebi e hlahisa taba ena ka ho hlahisa dimelo tsa mekgahlelo ka mong wa methati ya leeto lena. **Tshimolohong** e bile mekgahlelo wa ditshomo, dithoko, dilotho, maele, dipale, jwalojwalo. Mme tsena di ile tsa bokellwa ha morao ka tsela ya dibuka ke Baromuwa ba Baruti ba Fora le Basotho ba kang Sekese. Ha boela ha hlaha **Lesedinyana la Lesotho**, **Leeto la Mokreste** le **buka ya Paliso**. Mekgahlelong wa **Mafube** ho ile ha hlahela dipale le dipale tse kgutshwanyane. Dibuka tsa Thomas Mofolo tse kang **Moeti wa Botjhabela** (1907), **Pitseng** (1910) , **Chaka** (1925) , Pale ya Everitt Segoe, **Monono ke mohodi ke mouwane** (1910) , **Hara dibata le dinyamatsane** (1912) ya Z.D. Mangoaela le pokello ya dipale tse kgutshwanyane ya E. Motsamai, **Mehla ya madimo** (1910) , le tse ding tse ngatangata di phatlaladitswe nakong ena. Mekgahlelo wa **Le tjhabile** ona o ile wa tsebahala ka keketseho ya mefuta e mengata ya diqatjwa e kang **dithoko**, **dithothokiso**, **ditshwantshiso**, **dipale** le **meqoqo**. Athe ha re fihla mekgahlelong wa **Hloohong tsa mengala**, ke ha e le hore mefuta yohle ya diqatjwa e phatlalatswa ka bongata, e seng ka Lesotho feela empa le ka Rephaboliking ya Aforika Borwa.

Tsena he ke dinako tse tsamailweng ke diqatjwa tsa Basotho, ho ya ka Swanepoel le moifo wa hae. Selepe (1997:81) yena o arola dinako tsena tjena:

Three distinct periods can be identified in the historical development of Sesotho literature. These are:

- (1) 1900 – 1930 which was dominated by Lesotho authors and characterized the dominance of the religious and educational ISAs;
- (2) 1930 – 1960, which saw emerging Basotho authors in South Africa joining their counterparts in Lesotho, while religion and education remained recurrent themes. This period introduced what came to be known as the **makgoweng motif**, an aspect of the economic ISA;
- (3) The period 1960 – 1990, which saw a significant shift from matters of national interest to a variety of social problems or matters of personal experiences rather than national issues.

4.4.2.1 1900 – 1930

Dilemong tsena tsa leeto la diqatjwa tsa Sesotho kgopolo e neng e le ka sehloohong e ne e le Bokeresete le thuto ya sekolo. Nakong ena kgatiso le phatlalatso ya dibuka ka hohlehohle e ne e le tlasa taolo le bodisa ba baruti ba Fora ha mmoho le ba neng ba sebetsa le bona. Ba ne ba sa okamela kgatiso le phatlalatso ya dibuka feela, empa le tsona dikolo le thuto ka kakaretso. Molao wa kgatiso le phatlalatso ya dibuka seo se ne se o reretswe e ne e le ho fetolela le ho sokollela Basotho bojakaneng. Tsohle tse neng di amana le Mosotho, ke ho re mekgwa le meetlo ya hae ya ho phela e ne e nyediswa le ho lahlwa. Ho thwe ke bohetene. Ha e le mekgwa le meetlo ya bona ya ho phela e ne e le yona ya nnete le e pakang bodumedi ba nnete. Asante ha a ne a tlo fana ka puo Mokgatlong wa Steve Biko o shanofatsa Makgowa sehloohong sa puo ya hae tjena:

European ideas no better than those of Africans. (Friday, March 12, 2004. **Sowetan**;1)

Tsohle tse ntle tseo batho ba Yuropa ba kgonang ho di etsa, batho ba Aforika le bona ba kgona ho di etsa, etswe le pele ba mose ba di etsa, Aforika di ne di se di etswa. Mohlala o motle wa hore dibuka tse ngotsweng nakong ena di ne di phehelletse ho sokollela Basotho Bokereseteng, di akga kgahlamelo ya lefotha la bojakane ke buka ya **Monono ke Mohodi ke Mouwane** ya Everitt Segoete:

Malebaleba: Lefu la mmele ke ne ke sa le hopole haholo, ke ne ke tshaba lefu la ho lahlwa ke Modimo. Ka sokoloha ka bakela mekgwa ya ka, ke ha ke tla nyala mosadi enwa eo re kgothatsanang le yena ka thabo e kgolo. Ke thabile hobane ke tshwaretse melato ya ka kajeno, ke ka baka leo ke lakatsang hore, le ha ke se letho, nka mpa ka leka ho etsisa mohlanka wa Modimo, Pauluse, ka paka Evangedi eo ke neng ke sa e tsebe, ke sa e dumele.

Ke beilwe motlatsinyana wa baruti hona mona ho paka Evangedi. Le wena motswalle wa ka Khitšane, hopola hore ke nna ya neng a o etella pele bobeng, mme o ne o ntatela mehleng eo, kajeno ha ke o etella pele botleng, dumela o ntatele. (1970:67)

Maemo ana a ditaba a ile a etsa hore benghadi ba hahe meaho ya dikolo le dibaka tsa thupello. Sepheo ka ho haha dikolo e ne e se feela ho kenya leano la ba hafang ka nkatana, empa e ne e le ho etsa bonnete ba hore dikamano tsa bokapitale di tswella pele le ho hlokomela hore di se shwe. Jefferson le Robey (1982:168) ba re Marx o re mokgwa wa bokapitale o kgothaletsa ho se lekane ha batho kahisanong ya bona. O etsa hore ho be le dihlopha tse pedi e leng ba ruileng haholo, ba bile ba laola moruo. Sehlopha sa bobedi ke sa batho ba kollang ntsi hanong, ha ba na lentsewe ditabeng tse amanang le moruo. Ba phela ka ho kgaketswa ke ba ipokelletse ka maruo. Maemo ana a ditaba a jala moya ho basebetsi hore ba tsohele beng ba mosebetsi matla le ho leka ho fetola maemo a moruo kahisanong. Tharollo maamong ana Marx o re ke tsela ya bososhiale. Basotho ba pele ba ileng ba fumana

thupello le ho ba bangodi dikolong tsa baromuwa ke Mofolo le Segoete. Dibuka tsa bona ke tse latelang:

- **Moeti wa Botjhabela** – Mofolo - (1907)
- **Pitseng Mofolo** - (1910)
- **Monono ke Mohodi ke Mouoane** Segoete - (1910)

Ka ha baromuwa sepheo sa bona e ne e le hore ba fedise le ho bolaya ka hohlehohle mekgwa le meetlo ya Seaforika, mme ho rene mekgwa le meetlo ya Seyuropa, kgatiso le phatlalatso ya dibuka e ne e le tlasa taolo ya bona. Ba ne ba beha le ho laola melao ya phatlalatso. Ke ka baka lena ba ileng ba kgona ho thibela buka ya pale ya **Chaka** ho phatlalatswa ho fihlela ka 1925 ka ha ba ne ba dumela hore e kgahlanong le sepheo sa bona. Se totobalang mona ke hore Bokeresete e ne e le sesebediswa kapa sebetsa se seholo le se matla se neng se sebedisetswa ho lokisetsa le ho thapisa Basotho hore ba phetholwe le ho hapuwa ke batho ba Bophirimela, Basotho ba felle ruri, ho bonahale Makgowa. Lena he ke lesedi leo baromuwa ba Makgowa ba neng ba le tliseditse Aforika, e leng ho e amoha seo Mmopi a e bopelletse le sona le tseo a e hlohonolofaditseng ka tsona tsa bophelo ba letsatsi ka leng kontinenteng ena.

Le hoja ho boletswe hore baruti ba ne ba hlile ba behile melao ya bokolone e thatathata e laolang kgatiso le phatlalatso ya dibuka, Basotho ba nnile ba atleha ho hatisa le ho phatlalatsa dibuka tsa bona tseo melao ya boimperiale e neng e di tadima e le tse sa lokelang ho hatiswa le ho phatlalatswa. Bangodi le dibuka tse latelang ke mohlala o motle:

- **Pitso ya linonyana** – Sekese - (1924)
- **Lithoko tsa Marena a Basotho**- Mangoaela - (1921)
- **Liphoofolo, Linonyana, Litaola le Lithoko tsa tsona** – Mapetla - (1924)
- **Litšomo tsa Basotho 1& 2** – Jacottet - (1909 & 1911)

- **Raphepheng** – Segoeete - (1915)

4.4.2.2 1930 – 1960

Dilemong tsena ntshetsopele ya diqatjwa tsa Sesotho e fetile tlasa kgateello ya melao ya phatlalatso, ho hlaha ka hare le ka ntle ka ha mmuso o ne o e na le lentswe le matla morerong ona. Aforika Borwa e ne e le tlasa puso ya kgateello ya Maneshenale. Ho ile ha hlahella bangodi ba dulang Rephaboliki ya Aforika Borwa. Maneshenale a ile a etsa le ho kenya tshebetsong melao e thibang letsatsi, mme melao ena e bile le kgahlamelo e mpe melaong ya kgatiso le phatlalatso ya diqatjwa. Maburu le Manyesemane e leng Matswakantle ba behela Basotho beng ba naha melao e ba busang. Melao ya Seaforika e metle le e kgemang le mekgwa le meetlo ya bona ya ho phela, ba e lahlela matjoing. Mona he ke moo boipuso le bolokolohi ba bona bo qadileng ho hatakelwa ke Makgowa. Ba kenya tshebetsong melao e kang ena:

1. Molao wa kabo ya lefatshe wa 1913.
2. Molao wa thuto ya batho ba batsho wa 1953.
3. Molao wa thibelo ya bokomonisi wa 1950.
4. Molao wa tshireletso ya setjhaba wa 1953.

Melao ena e ne e sa laole maphelo a batho feela, empa e ne e e na le lentswe le toma hodima se neng se tshwanetse ho hatiswa le ho phatlalatswa kapa tjhe.

Le ha diqatjwa di ne di ntse di totobatsa lefotha la Bokeresete le thuto, ho bonwa ho hlahella mohopolo wa moruo wa setjhaba ka kakaretso. Letsoku la tiwaelo ya ho ya Makgoweng. Lebakabaka la ho hlaha ho bitswang Makgoweng ke ka hobane balotsana bana ba ile ba hapa le ho ikaba ka naha, ba sibolla merafo le ho haha ditoropo. Basotho ba hloka lefatshe le mobu oo ba tlang ho ikgwantlella ho wona. Moruo wa bona wa thefuleha ha bohloko. Ba tlameha ho siya malapa a bona ho ya batla bophelo Makgoweng. Mmuso wa Aforika Borwa o ntse o leka ho kgutlisetsa lefatshe ho beng ba lona. Utlwa ha ho buuwa ka Makgoweng ho thweng:

Bonang hle banabeso ba fumaneng mosebetsi
 Tonnoro li busoa ke Libuseng li baloa ke Mantu oa Majara
 Li mo qhobela Maleshoane;
 Masaeteng ke Morena Phakiso
 Nka be ke itse molele wa motho
 Jwale o mong moleko ke ona;
 Jwale ke hanetse Makhooeng koana
 La mme la be le se le fihla ho nna setsamaea-naha
 U khoeli li kae Makhooeng koana
 Ha ke na likhoeli ke bala selemo. (Moletsane; 1983:15 – 16)

Mohopolo wa Makgoweng ditholwana tse babang tsa wona ke tsena:

Tsena tsohle ke boemo bo bobehadi bo bakilweng ke batho ba Bophirimela ho Maaforika, boemo ba ho senya sebopeho se setle seo Mmopi a re bopelletseng le sona. Maikutlo le mohopolo o motle wa Mosotho o reng mphemphe e a lapisa, molekane motho o kgonwa ke sa ntlo ya hae, Makgowa a o ntsha ka motso dikelellong tsa Basotho. Ba kenya le ho jala moya wa ho etsetswa, bokopakopa le ho sebeletsa, e leng bofutsana bo hlomolang pelo. (Motingoe, 2001:29)

Sena se pepesa kgopolo ya hore Mosotho ha se moahi wa nako tsohle tulong e tshwaetsweng Makgowa Aforika Borwa. Hape ho se ho ntse ho runyarunya mohopolo wa bokapitale o kgemang le leano la kgethollo ya mmala tse kgothalletsang hore Mosotho a sebeletse telea le ho mo amoha ho ba le seabo moruong le nalaneng ya Aforika Borwa. Le kajeno ya bokajeno moruo wa naha o matsohong le bolaolong ba sehlotshwana se senyenyane sa batho le diemahale tsa Maaforika di a fokola. Ho tletse tsa boKruger, boMalan, jwalojwalo. Ho lebohuwa mmuso ho tlala seatla o le kang ka matla hore diemahale tsa bahale ba Basotho di be teng le ho rehella dibaka tsa bohlokwa ka mabitso a bona, ho na le Lekgotla la Motse la Mmantsopa, Mmila wa Mandela, jwalojwalo. E mong wa bahale o kgothaletsa poulelo ya mabitso a bahale ba Basotho le nalane ya bona jwana:

Never allow your children to forget the names of our heroes and heroines. Teach them the truth and rewrite the collective history of South

Africa according to our own oral narratives, traditions and sense of values. This is the job of the intellectuals (Asante; 2004:16)

Diqatjwa tse hatisisweng le ho phatlalatswa nakong ena, di phetela batho ka banna ba Basotho ba banyenyane dilemong. Ba sitwang ke ho ikamahanya le maemo a metseng le ditoropong, mme jwale ba tlameha ho menahana le mehlala ba kgutlele mahaeng moo ba ileng ba sokollelwa Bokereseteng teng. Ba se ikgathatse le ho itshwenya ka ho ipokellela maruo a lefatshe lena, moputso le letlotlo la bona ba tla le fumana ka mora lefu lehodimong. Sena se a makatsa ha o bona ka moo bona ba ipokelletseng ka maruo a lefatshe la Aforika ekasitana le hona kwana mose moo ba tswang teng. Ho na le kgohlano pakeng tsa Aforika le Bophirimela kapa pakeng tsa ditaba tsa sekwalejwale le sehloholo. Diqatjweng tsena ho fanwa ka mohopolo o fosahetseng wa hore mekgwa le meetlo ya Aforika ha e a tswella pele, ke matswanakong, e bontsha tshallomorao, Bodumedi ba Basotho ke tumelakgwela le baetapele ba bona ba busa ka mahahapa le sehloho. Ba lebetse le ho iphaphanya mahahapa le sehloho seo ba ileng ba amoha Basotho lefatshe le maruo a bona. Ruri tshwene ha e ipone makopo. Mehopolo ena e entse le hore ha ho ithutwa diqatjwa tsa Aforika, di ithutwe ka leihlo la Bophirimela, e seng la Boaforika, mme hona ke bothata ka ha ba ke ke ba utlwisisa. Diqatjwa tse ileng tsa ngolwa dilemong tsena ke tsena:

- **Arola Naheng ya Maburu** – Nqeku - (1942)
- **Molahlehi** - Matlosa - (1946)
- **Kgauta e Ntjhapile** – Lekeba - (1961)
- **Lieeppeepe** – Mashapela - (1963)
- **Sebabetsane** – Segoele - (1957)
- **Mosadi a Nkhola** - Khaketla -(1960)
- **Ho tla ha Lebenya Paballong** – Sutu – Mthimkhulu - (1962)

4.4.2.3 1960 – 1990

Dilemong tsena leeto la diqatjwa e bile le tlasa melao ya kgatiso le phatlalatso e neng e hlaha ka hare le ka ntle. Diqatjwa tse ngotsweng nakong ena di ne di sa lokela ho pepesa tshekamelo mabapi le morabe kapa tumelo e itseng, ho hang di ne di sa tshwanela ho bontsha le ho jala moya wa ho tsohela ba ka sehloohng matla. Ka baka lena ho bile le phetoho diqatjweng, ha bonahala mofutswela wa ditaba tse sa reng letho, tse sa amaneng le ditaba tsa setjhaba, tse kang bodumedi le mekgwa le meetlo ya ho phela. Empa di ne di bontsha diphapang ka malapeng, ho hloka botshepehi, dintwa pakeng tsa batho, tshotleho ya Mosotho ho tloha ka lehlakeng ho isa a ikela badimong. Ho bonwa bangodi ba sa buelle setjhaba, empa ba hlahisa maikutlo a bona mabapi le sehlooho kapa dihlooho tse itseng. Ha e le bangodi ba neng ba ntse ba rata ho ngola ka ditaba tse amanang le ditaba tsa setjhaba, ba ne ba tshwanetse ho ngola le ho phatlalatsa diqatjwa ka Senyesemane. Ena e ne e le nako ya puso ya Maburu ya leano la kgethollo ya mmala ka melao e thatathata. Mahanke (1993:4) ha a bontsha tshotleho ya ngwana wa Mosotho nakong ya mmuso wa Maneshenale o re:

Beso, ha ho potang, ntwana e imetse beng ba yona. Ho hlakile hore bahlabani ba rona ba tseleng ba a kgutla mme ha ba na ho fihla hang, ha ba na ho fihla ba felletse. Ka ha ba le dilemo tse balwang ka mashome ba le siyo kwano hara rona, re lokela ho etsa mawala wohle ho ka ba lokisetsa hobane moo ba leng teng ke bathoduwa, ke mekopakopa, ba jakile. Moeti ha a rue kgoho. Ka hona he ho le bolokela nako nna le motswalle wa ka Lekgwegwe, re tla hlophisa hore ho boptjwe komiti e tla amohela banna bao ha jwale e ntseng e le baphaphathehi ba qhalaneng dinaheng tse ka ntle le ba ntseng ba hwehla lefifing. Ha re qhalana mona Lekgwegwe a hle a nkatamele, mosebetsi ona o moholo.

Diqatjwa tse ileng tsa bonahala nakong ena ke tse latelang:

- **Leshala le Tswala Molora** - Lesoro -(1963)
- **Le ha le ka Ntaha** – Monare - (1974)

- **Peo ena e Jetswe ke Wena – Moephuli - (1982)**
- **Mosikong wa Lerato – Mafata - (1988)**

4.4.3 Ho kgeswa ha diqatjwa tsa Sesotho

Ha se ntho e patwang hore diqatjwa tsa Sesotho di fetile, e bile di ntse di feta tlasa maemo a ho kgeswa a maholohadi. Ka lebaka lena boemo ba tsona ke bo tlase ha bo bapiswa le ba diqatjwa tse ding. Diqatjwa tsa Basotho tsa nnete di hloka bahale ba nnete ba tlang ho pepesa boaforika bo ka hodimo ho dihlotshwana tsa kgethollo ya merabe. Ee, diqatjwa tsa Aforika di lekile ho suthela hole le Yuropa, empa ha di eso atlehe ka ho phethahala, lefothanyana la Bophirimela le ntse le le teng. Diratswana tse latelang mona tlase ke bopaki bo matla ba ho kgeswa ha diqatjwa tsena.

Baruti ba Makgowa ba Fora ba fihlile Lesotho ho morena Moshoeshoe Thaba Bosiu ka selemo sa 1833. Ka selemo se hlahlamang sena e leng sa 1834 Morija ba hloma seteishene sa pele sa boromuwa. Ka selemo sa 1861 ba qala le ho theha kgatiso ya dibuka Morija. Ena e bile Kgatiso ya Dibuka tsa Sesotho ya Morija e ileng ya ikgapela setumo, eo le matsatsing ana e ntse e sebediswa le ho tswela Basotho molemo. Moruti Alfred Casalis e ne e le mookamedi wa kgatiso ena, a bile a okametse le sekolo sa boruti. Ntle le Morija Sesotho Book Depot, ho bile le dikgatiso tse ding tse hlahoswang ke Maake (1996:158 – 159; 164) jwana:

The Paris Evangelical Mission Society established a printing press at Morija in Lesotho in 1861, following a printing press of 1841 at Beersheba, which was gutted by fire in 1848. The Glasgow Mission Society of the Church of Scotland had established a printing press with similar motives in the Tyumie Valley at Lovedale in the Cape Province in 1823. This press, like Morija, started with the production of religious material. The Anglican Church later started on a small scale with a printing press at Modderfontein in the Orange Free State in 1903, with the publication of **Buka ea Merapelo** (A Book of Prayers), which followed an earlier edition by Morija... There were already some long – established publishing houses in the Union of South Africa: De Jager

Haum, van Schaik, Nasionale Pers, Afrikaanse Pers – Boekhandel, and Via Afrika, but initially they did not publish works written in African Languages and Literature, for they were born of second Language Movement, which was part of the trust to liberate Afrikaans from its colonial mother tongue in the Netherlands, Dutch, and to establish it as a recognised national language in South Africa.

Moleleki (1993:97) o hlalosa sepheo le bomadimabe bo tlisitsweng ke dikgatiso tsa dibuka tse na tjena:

Beng ba kgatiso (baruti) ba ne ba batla hore ho phatlalatswe feela seo bona ba neng ba se ananela. Ba le kgahlanong le seo ba hopolang hore se thunthetsa Bokeresete. Kgoholeho ya meetlo le setho sa Sesotho e qadile hona mona. Ka mohlomong e ne e se maikemisetso a baruti hoba bona (baruti) ba ne ba mpa ba kgannwa ke poulello ya tumelo ya bona. Bomadimabe e bile hore poulello ena ya bona ya tumelo eo ba tlang le yona, e ne e tshwarahane le poulello ya setho sa bona. Ka hona haesonoba setho se seng sesele se tswile tseleng. Sena e bile qaleho ya ho mamoha ha setjhaba ka lehare.

Anthe ha e le Selepe (1996:81) yena mohopolo ona o lahlwang jwalo ka moko wa pere o o hlahisa ka tsela ena:

While the media, including literature, can claim to be autonomous, such autonomy does not imply absolute independence of the state machinery. Thus literature or any form of media will finally reflect the ideology of the dominant class or ideological conflict between the dominant class and the subordinate class. In this manner the material that promotes the ideology of the dominant class will be freely propagated while the one that tends to be critical of the status quo will be restricted.

Ena he ke ntshetsopele le lesedi tse neng di tlisitswe ke baruti ba Fora. Ho lahla tsohle tseo Modimo a bopelletseng Basotho le tsona le ho ba siya ba se na letho. Kajeno Basotho ba koto tse pedi. Ha ba itsebe hore ke Basotho kapa ke Makgowa. Ke Bokgwanatshwana. Hela batho bana ba bakile nyeciso le tshenyo e kgolo bophelong ba setjhaba se setsho.

Se hlakang ke hore kgatisong ena baruti ba ile ba hlokomela hore Bibehe e fetolelwa Sesothong. Ntle le Bibehe ho ilwe ha phatlalatswa le dibuka tse ding tsa bodumedi. Ka lehlohonolo la moteaphala baromuwa ba ile ba elellwa hore tlhoko e kgolo e teng ya hore ngwana wa Mosotho a rutwe ho bala le ho ngola. Ka baka lena e ka kgona ho hatlswa mefuta e fapafapaneng ya dipadiso. **Buka ya Padiso** ya pele ya Sesotho e neng e tsejwa haholo ke **Sepelete sa Adama**, e ileng ya hatlswa le ho phatlalatswa ka selemo sa 1892. Ka mora Sepelete sa Adama, ho ile ha latela Dipadiso tsa Sesotho tse ngotsweng ke Mangoaela: tsona ke **Padiso ya bana**, **Padiso ya pele**, **Padiso ya bobedi**, **Padiso ya boraro** le **Padiso ya bone**.

Dikahare tsa dibuka tsena di ne di fapane, e ne e le tsa bodumedi le tseo e seng tsa bodumedi. Diphatlatso tsena tsohle di hatlswa ka Lesotho. Ho tloha ka selemo sa 1939 ke ha bangodi le dikgatiso tsa Aforika Borwa tse thibang letsatsi di hlahella le ho fana ka diphehiso tsa tsona. G.H. Franz a phatlalatsa **Buka ya bana ya ho qala** ya mophato wa pele, le **Mmulakgoro** ya mophato wa bobedi. Dibuka tse pedi tsena di ile tsa nka sebaka sa **Sepelete sa Adama** ka ha se ne se se se se na molemo le thuso dikolong tsa bana ba Basotho. Ha fumanwa le **Matima Lenyora** ka bana ba boEngelbrecht le Maile le **Ntataise** ka Thejane. Dilemong tsa mashome a mane bana babo Khabele ba ile ba phatlalatsa **Beisang Mabeoane** dibuka tsa mophato wa pele ho ya fihla ho wa bohloko. Dibuka tse ding tse ileng tsa hlahella nakong ena ke **Re tswela pele** ya mophato wa botshelala ho ya fihla ho wa borobedi ka M.L. Maile (Moeketsi le moifo; 1994:91–94)

Kgatiso le phatlalatsa ya dibuka tse boletsweng diratswaneng tse ka hodimo, ha di a ka tsa kgeswa ka tshitiso e kaalo ka ha dikateng tsa tsona di ne di kgema le maikutlo le sepheo sa beng ba kgatiso, e leng baruti ba Makgowa: maikutlo le sepheo sa hore tsohle tse leng kgahlanong le seo ba hopolang hore se thunthetsa Bokeresete le ditabatabelo tsa bona tse mpe ka Basotho. Ditabatabelo tsa ho amoha Basotho lefatshe la bona le maruo wohle a bona. Ha ho akaretswa tse ding tsa ditaba tseo baruti ba neng ba sa rate ho utlwa lefotha la tsona dibukeng tse neng di ka dumellwa ho hatlswa le ho phatlalatswa ho thwe:

He described more than 300 Afrocentric schools that have been started in the United States and which receive public funds. At these schools, children are taught to be proud of their African history and to engage with reality from different perspectives (Friday, March 12, 2004, **Sowetan** 15).

Ha ho nnete e fetang ena, hore dibuka tsohle tse neng di bua ka ditaba tsa nalane ya Basotho di ne di sa amohelwe. Empa meetlo ya bona (Makgowa) e ne e le boshwabotshwerwe. Ba ne ba leka ka matla ohle hore meloko e metsho e tlang e se ke ya tseba moo e tswang teng ho tla fihla moo e leng teng. Ba thibela hore meloko e tlang letlotlohadi lena la bokgeleke le boqapi ba bonkgono le bontatemoholo e se bo fumane. Lenake (1989:19) o hlakisa ntlha ena jwana:

Selelekeleng sa hae, Kunene (1971) o re bolella ka moo ba bang ba baruti ba pele ba bileng Lesotho, ba tswang mose ho mawatle, ba kileng ba nyefola le ho nyedisa dithoko tsa Basotho ka teng. O re supisa ka moo ho sa tsebe le ho se utlwisise puo le meetlo ya morabe ho ka bang tello le bothoto bo makatsang. Taba ena e thatafala le ho mpefala le ho feta ha baditjhaba bao ba bapisa dithoko le dithothokiso tsa bona. Moo Mosotho a nyakaletseng ka ho fetisisa ka baka la molodi oo a o utlwang dithokong, moditjhaba o bona bohlanga bo phethahetseng ba batho bana ba tloatlolang jwalo ka ha eka ke dintho tse sa tlang. Ha ba tlo tjeka le ho thenthetsa teng, ba hle ba fetohe ana a jang jwang le dikgomo. Ba ye fatshe ke ditsheho he mekola ya rona.

Diqatjwa tsa Sesotho di hatisitswe le ho phatlalatswa tlasa Mokgwa wa Tlhahiso o Akaretsang (General Mode of Production) wa **bokapitale**. Bokapitale ke kgopolo e kgothaletsang moruo wa motho ka mong le mmaraka o bulehileng, e leng ho bolela hore ho ka ba le kgwebo eo mmuso o sa itshunyatsunyeng ho yona. Monga yona o itsamaisetsa yona ka moo a ratang, feela melao e teng e tsamaisang dikgwebo, mme mmuso o lebelletse bohle ho e ahela lesaka. Buka e ngolwa ke monga yona, a e fetisetse ho bahatise le baphatlalatsi, mme bona ba e fetisetse ho barekisi ba tlang ho e fumantsha babadi, e leng setjhaba. Jwale ke hona mona moo ho tlang ho

suptjwa dinthwana tse ngata tse kang dikahare, bokgeleke, boqhetseke le tse ding tse lebelletsweng bangoding ba dibuka. Qetello ya mokgwa ona e tla ba hore diqatjwa di arolwa dikoto tse pedi, e leng tse boemong bo hodimo le tse tlase. Dibuka tse ding di tla ananelwa le ho kgothaletswa ho balwa ke setjhaba, ha tse ding tsona di sa tlo ananelwa mme di kgellwa fatshe. Ka ha dikgatiso le diphatlatso tsa diqatjwa di ne di okametswe ke batho ba Bophirimela, mme ba hatelletse Basotho ekasitana le moruong, le hona lefapheng la kgatiso le phatlatso Makgowa a ne a ntse a hatelletse Basotho. Ho kgeswa le kgetello ya diqatjwa tsa Sesotho Moleleki (1993:97) o di pepesa tjena:

E mong wa matitjhere a pele a Basotho a ho fana ka diphehiso tsa pele ho **Lesedinyana**, e bile Chere Manyolosa. Diphehisong tsa hae o ne a hlile a lokodisa boqhwele ba ho laola. Ka mora hoba diphehiso tsena tsa hae di hatiswe ka makgetlo a ka bang mahlano, ke ha baruti ba thibela phatlatso ena ya meetlo ya **bohetene**. E mong wa matitjhere a Basotho, Azariele Sekese, ke ha a tletleba ka ho re Chere o ne a sa re o dumela meetlong eo ya bohetene, empa Sekese ha a ka a sekehelwa tsebe.

Mona e ne e le ha ho kgeswa le ho kgella fatshe diphehiso tsa Chere, ha e le tsa Mofolo tsona di sehakwa tjena:

Ka selemo sa 1909 ke ha Mofolo a haola le naha ya Natala a fuputsa tsa **Chaka**. O qetile buka ena ka 1910. E phatlaladitsawe ka 1926 ka mora hoba Casalis a lebohe mosebetsi ka la 13/11/1925. Lebaka kapa mabaka a entseng hore **Chaka** e phatlalatswe ka mora nako e telele e qetilwe ho ngolwa ha a hlaka. Re kgonana hore mohlomong baruti ba ne ba sa e thabele hakaalo. Empa nnete ke hore ha re na dintlha tse tsitsitseng mabapi le sena (Moleleki, 1993:104).

Ena he ke mekgwa e ditshila le e nyonyehang eo batho ba Bophirimela ba tllileng le yona mona Aforika, ya ho ipona ba halalela le tsohle tseo Mmopi a ba bopelletsweng le tsona, ha Basotho le tsohle tse reng ka bona e le bohetene le bobefeela.

Ho kgeswa ha diqatjwa tsa Sesotho ho ile ha totobala le thekising ya tsona. Diqatjwa tsa Sekgowa theko ya tsona o tla fumana e ntse e le hodimo, mme bona ke bopaki ba hore mongodi mofufutso wa hae ha o tswele boyeng jwalo ka wa ntja kapa hona ho sebeletsa Ntataselala. Empa ha o e tla diqatjweng tsa Sesotho ke mehau feela, ho sebeletswa lelea, hoo ha e ba mongodi a sa ikemela a ka nyahama le ho furalla neo ya boqapi eo Rasefabatho a mo fileng yona. Ha ho hlaloswa theko ya thekiso e tlaselase le e nyahamisang ya buka e bitswang **Amandla**, e leng e nngwe ya diqatjwa tsa Basotho ho thwe:

Further more, from its cost price, which was at the time R3.95, it is clear that the novel was under – priced in order to make it more accesible to the majority of disadvantaged people. In this way the capitalist power relations of labour and production were not completly reproduced (Selepe; 1993:242).

Ditheko tsa thekiso tsa dibuka tse kang R0.40, R0.60, R0.95 jwalojwalo di ne di fumaneha ka bongata bo bohola. Ke matsatsing ana moo e kang maemo a fetoha, ditheko tsa thekiso di hodingwana. Mohlomong lebaka kapa mabaka ke hobane Basotho le bona ba na le lentswe kgatisong le phatlalatsong ya dibuka, le hoja ba basweu ba ntse ba le bangata ka palo ka ha moruo o ntse o le matsohong a bona. Ho boima ho bona ho amohela diphetoho tse teng naheng.

Ha o fihla mabenkeleng, dikolong, mahaeng le dipokellong tsa dibuka, o tla fumana bohola e ntse e le dibuka tse ngotsweng ke batho ba Yuropa, tse ngotsweng ka Sekgowa, tse pepesang mekgwa ya ho phelela ya bona. Ha e le tse senolang Seaforika ke leqeme. Dirakeng tseo ho pakilweng dibuka ho tsona, 90% ke tsa matswakantle, ha 10% e le dibuka tse ngotsweng ke beng ba naha. Taba ena e se e ntse e bontsha bothata bo bohola le pherekano e tlisitweng ke Makgowa. Ho na le dipuo tse reng ha ho molemo oo motho a ka o unang dibukeng tse buang ka ditaba tse amanang le Basotho, ha ho moo di ka isang motho teng, ha di jese. Ho kgeswa hoo Makgowa a ho bontshitseng diqatjweng tsa Basotho Kwetana (2000:6) o ho beha ka tsela ena:

Secondly, Xhosa literature, and, in fact, literature in vernacular, has been generally undermined, underestimated, and dubbed as literature for schools, and as literature without adult appeal.

Dipuo tsa Aforika di arolwa ka dihlopha tse latelang:

The Southern – Eastern zone includes a great number of dialects and they are again subdivided into five smaller groups, known as **language groups**. These groups are the Nguni, Sotho, Tsonga, Venda and Inhambane groups. Each consists of a number of sub – groups, each of which is subdivided into dialect clusters which do not consist of one dialect only but a number of related dialects (Swanepoel le moifo; 1984:6).

Ha ho nkuwa sehlopha sa Sesotho jwalo ka mohlala wa sehlopheng sena ho na le dihlotshwana tse tharo, e leng Sesotho, Setswana le Sepedi. Jwale o tla fumana bahatisi le baphatlalatsi ba hirile motho a le mong to ka monwana ya hlahlobang hore buka e loketse ho hatiswa le ho phatlalatswa. Motho enwa o tla fumana hore puo ya hae ya letswele ke Sepedi, empa o hlahloba le dibuka tsa Sesotho le Setswana. Le ho bahatisi (batlanyi) ho ntse ho le jwalo feela. Mohlala ke mantswa a mangata a fumanwang bukeng ya Sesotho a Sepedi kapa a Setswana. Tlwaelo ena eo e leng mokgwa o mobe wa balotsana bana o e fumana le dikolong moo mongodi e leng Lekgowa, ditokomane tse ngotsweng ka dipuo tsa Aforika o tla fumana a dubile o sa kgone ho bona le ho utlwisisa hore o ne a batla ho ngolang. Ho ye ho ipotswe hore ke ka baka lang ho sa hirwe monga puo, ya tlang ho etsa mosebetsi o tswileng matsoho. Lebaka ke meharo ya ho rata ho ipokelletsa ka tjhelete le hore Basotho ba dule e le mafutsana a kollang ntsi hanong.

4.5 QETELLO

Ho latela tlhaloso e fumanweng mona hodimo kgaolong ya bone, ho hlakile hore ha ho potang Basotho haesale e le badumedi ho tloha nakong ya maswetso. Ba tswa ho Modimo Mmopi wa bona. Latshwao la bomodimo ke mohopolo o welang ka kotloloho tlasa Bodumedi ba Setso. Ke bodumeding bona ba bona moo ho fumanwang dintlha tse batsi le tse otlolohileng ka seo

ba se dumelang ka Modimo. Ho bona Modimo ke mohlodi wa bophelo le boteng bohle. Ka bomadimabe ho na le Basotho ba ileng ba dumela ho kgeloswa, mme kajeno ba furalletse Bodumedi ba Setso, ba kikitletse ditumelo tsa baditjhaba. Ke Basotho ka lebitso feela, ka diketso le dipuo ke baditjhaba.

Bangodi ba diqatjwa tsa Seaforika ke Basotho, ba mmala o motsho. Matswallwa a Aforika, ba fumaneha Aforika yohle le mafatsheng a mose ho mawatle. Batho ba ileng ba phediswa ka thata ke Makgowa jwalo ka ha e ka ha se dibopuwa tsa Modimo. Diqatjwa tsena ba di ngotse ka maleme a Aforika le a baditjhaba.

Mekgahlelo e tsamailweng ke diqatjwa tsa Basotho ke Tshimolohong ho tla fihla 1900, Mafube 1900 ho tla fihla 1930, Le tjhabile 1930 ho tla fihla 1960 le Hloohong tsa mengala ho tla fihla jwale. Nakong ya leeto la Mafube diqatjwa di ne di bua ka bophelo ba Bokeresete le thuto ya dikolo. Ho Le tjhabile teng ho ne ho pepeswa mohopolo wa Makgoweng. Ha e le dintho tse kang diphapang ka malapeng, dintwa pakeng tsa batho, tshotleho kgolong ya ngwana wa Mosotho jwalo ka kगतello eo a bileng tlasa yona bokoloneng le tse ding di totobaditswe ho Hloohong tsa mengala. Leeto lena ha le a ka la ba monate ka ha beng ba dikgatiso le diphatlalatso ba ne ba kgella diqatjwa tsa Sesotho fatshe. Ekasitana le tshebedisong ya tsona feela bophelong ka kakaretso di ile tsa kgeswa haholo feela, e b'ile le matsatsing ana tlwaelo ena e ntse e tswella pele.

Dintho tse kang tsena Basotho ba tla di hlola, ka ha matsatsing ana ba eme ka maoto ba a ipopa, ba ikentse kgokanaphiri. Maoba mona ka la 18 Tlhakubele 2004 ba tswa ho bula Palamente ya Aforika Addis – Ababa mane Ethiopiya, moetapele wa yona ke mosadi wa Moaforika. Kopano ke matla, letshwele le beta poho, ntjanapedi ha di hlolwe ke phokojwe. Kgothaletso ya mmuso ya hore bana ba rutwe ka maleme a bona ke e nngwe ya dintho tse tla phahamisa maemo a diqatjwa tsena. Feela mmuso o lokela ho ba sedi haholo lehlakoreng lena, o etsise mmuso wa Maneshenale o neng o behile basebeletsi ba tshepahalang ho hlokomela hore ho phethahala ho ya ka moo mmuso o qetileng ka teng. Selemong sa 2004 ho ile ha hlahiswa lenaneo

thelebisheneng le bontshang ka moo ho seng ho qaleletswe ka teng ho kenya mananeo a dithuto tsa mahlale le thekenoloji ka dipuo tsa Aforika thelebisheneng. Metjhine ya dibankeng eo ho ntshwang tjehele ho yona e se e sebedisa maleme a Aforika. Eskom le yona e se e kgona ho thusa bareki ka tse ding tsa dipuo tsa Basotho. Maake (1992:177) ha a hlalosa tse ding tsa diteko tsa ho phahamisa boemo ba diqatjwa tsa Sesotho o re:

This renaissance was coupled with the birth of a new Southern Sotho Authors Association called Lesiba (Writing quill), and the new literary prize for African language literatures, the De Jager – HAUM prize, awarded for the first time in 1982, brought onto the scene a promising writer I.M. Moephuli who won the first prize for his Sotho novel, **Peo ena e Jetswe ke Wena!** (This Seed was Sworn by You!). Moephuli's work has been ranked by some commentators with Khaketla's **Mosadi a Nkholwa** (This Woman has Put me into Trouble) and Ntsane's **Nna Sajene Kokobela CID**.

Tharollo qakeng ena ke ha ho ka engwa ka maoto ha tshohetswa mekgatlo ya dikgatiso le diphatlalatso e kang Ravan le Skotaville, mme ha ba ha thehwa e meng. Mantswe a latelang a kgothatsa haholo ho ka bontsha hore ho na le moo ho uwang teng:

Chairs in African literature have been created or, at least, courses in the subject are been offered, not only at African universities, but also at universities in Europe and particularly in North America. The African writer has attained international esteem and attracts general attention not only because of the literary work, but also, and particularly, because of the writer's role in the public affairs of African countries (De Villiers; 1953:452).

Kgaolo ya bohloko e tla hle e shebane le lebitso le theho ya lona, sepheo ke hore taba ena e boele e senole bomodimo le tlholeho bophelong ba kgodiso ba Basotho.

KGAOLO YA 5

LEBITSO, HO LE REHA LE HO REHANA

5.1 SELELEKELA

Kgaolo ya bohloko e tla tsepamisetsa maikutlo ho lebitso, ho le reha le ho rehana. E qolle karolwaneng ya 5.2 Tlhaloso ya lebitso, 5.3 Ya rehang ngwana lebitso, 5.4 Mekgwa ya theho ya mabitso le 5.5 Qetello.

5.2 TLHALOSO YA LEBITSO

Moetlo o na le seabo sa bohlokwa ka ha dintlha tsena di pepesa moetlo o kenyelletsang le lona letshwao la bomodimo. Moetlo o ama ngwana wa Moaforika ho tloha ha a le ka lehlakeng ho fihlela a ikela badimong. Maaforika a tswa ho Modimo mmopong, hona Ntswanatsatsi lehlakeng, ke Modimo ka sebele a ba bopelletseng le moetlo. Tlholeho ya hae yohle e kenyelletsa le popo ya motho, Modimo o na le tsela eo a bopileng dintho tsohle ka yona le ka moo a ntseng a sebetsana le tlholeho ka teng. Tsela ena e kgetholla motho ho tlholeho. Tsena tsohle ke moetlo wa Mmopi. Jwale tsela ena o e fetiseditse le ho motho eo e leng sebopuwa sa hae, se okametseng tlholeho yohle. Maaforika a na le meetlo e mengatanyana eo ka yona ba tsamaisang le ho laola maphelo a bona. E meng ba ntse ba phela ho ya ka yona le kajeno, ha e meng ho bonahala ba se ba sa phele ho ya ka yona. Moetlo ke tsela eo Maaforika a nahanang ho ya ka yona, a ikutlwang le ka moo a dumelang ka teng, mme sena se a kgetholla hara ditjhaba tse ding. Mbiti (1975:7) o tlatsana le mohopolo ona tjena:

Every people has a culture, and culture is changing all the time whether slowly or rapidly. The word culture covers many things, such as the way people live, behave and act, and physical as well as their intellectual achievements.

Jwalo ka ha Mbiti a hlalosa tse ding tsa dintho tse kgethollang Maaforika ditjhabeng tse ding, tseo e leng moetlo wa bona ke tsena:

- Bonono le bokgabi.
- Motjeko.
- Mmino.
- Kaho ya matlo.
- Diaparo le moaparo.
- Tsamaiso ya setjhaba.
- Bodumedi.
- Phedisano.
- Moruo.
- Botsebi le bokgabi.
- Lenyalo.
- Kgodiso ya ngwana.
- Lefu.
- Lebollo.

Makgabane ana a moetlo a boletsweng mona le a mang a sa bclelwang, a thusa ho bopa bophelo ba motho ka mong, a ntsha masawana, a mo etsa motho wa sebele le eo setjhaba sa habo se tlang hoba motlotlo ka yena. Motho enwa le yena o ba le seabo se seholo setjhabeng sa habo ka ho phela ho ya ka moetlo ona le ka boqhetseke boo Mmopi a mo bopelletseng le bona.

Setjhaba se seng le se seng sa Maaforika se na le makgabane a moetlo ao ba a sietsweng le ho a fumana ho baholoholo ba bona. Boholo ba makgabane a meetlo ya Maaforika a batla a tshwana jwalo ka ha Mmopi wa bona a le mong to ka monwana. Le ha ho le jwalo ho na le moo meetlo ena e fapanang teng. Mona moo e fapanang teng ho ye ho thwe ke **maseko**. Maaforika ha a hlokahalletswe ke e mong wa leloko ha ba fihla mabitleng ba ye ba tshele mobu ha ba qeta ho theosetsa mofu wa bona ka lebitleng. Jwale he mona o tla fumana tshebetso e sa tshwane, ba bang ba ye ba re ho tshele ba batona feela, ba batshehadi ba se tshele mobu. Ha ba bang bona ba tla re batjhana ba tshele mobu, ba bang bona ba re tjhe batjhana ba batla ba le hole le ba leloko. Mphahle (1995:76) ha a bua ka bonngwe bo teng meetlong ya Maaforika o re:

“African culture appears as a unity,” says Mr Janheinz Jahn in his book, **Muntu: An outline of Neo-African Culture**. He rams a number of things and social phenomena from different sources into the four categories Abbé Kagame worked it out in an exposition of a Bantu Philosophy in Ruanda-muntu, kintu, hantu and kuntu.

Boholo ba Maaforika ba aha matlo a dirontabile, ba phela ka diphoofolo le ho lema. Ba rata ho nyala sethepu. Ena he ke mehlala e mmalwa e etsang hore Maaforika a bue ka moetlo o le mong, e seng meetlo e mengata jwalo ka ha eka ha se bana ba monna. Dikarohano le ho ipona ha ba bang ba le betere ho feta ba bang ka hara Maaforika, ke moya o jetsweng ke bokolone. Maaforika a se a qalelletse ho ntsha moya ona ka metso ka ha ba ipopile hore ba be ntho e le nngwe, kopano ke matla, ntjanapedi ha di hlolwe ke phokojwe. Ka hara boholo ba Maaforika ho fumaneha meqoqo, maele, dikapolelo, dilotho, dimite le diligente. Di ne di fetisetswa ho moloko o motjha ka ho di phetelwa. Taba ya ho ngola e fihlile morao ka Makgowa. Diqatjwa tsena tsa sehloholo di pheta dinnete tsa bophelo, ha tse ding tsona e le tsa maiqapelo a Maaforika. Ka tsona Maaforika a na le dipheo tse fapafapaneng tse kang tsena:

- (a) Ho itlosa bodutu.
- (b) Ho hlokomedisa ka ho hong bophelong.
- (c) Ho ruta ka phedisano e ntle.
- (d) Ho leotsa kelello ya momamedi.
- (e) Ho hlaola phoso e teng ka hara setjhaba.

Tshomo ya **Moleso wa Dikgomo** Jacottet (1991:27) ke mite, mme e hlalosa ka phumano ya mefuta e fapafapaneng ya dijo. Tse ding di hlalosa ka moo lefu le keneng ka teng bophelong ba batho, diphetoho tse teng dikarolong tsa kgwedi le ka moo dipuo le batho ba fapafapaneng ba bileng teng Aforika. Malapeng a mangata ho itloswa bodutu ka ho pheta meqoqo, haholoholo ka phirimana, bana le batjha ba thabela taba ena haholo.

Ka hara maele ho fumaneha bohlahe le tsebo tse kgolo tsa meloko e mengata. Setjhaba se seng le se seng sa Maaforika se na le maele ao e leng a sona, mme ho na le batho ba bohlahe ba tsebang ho a sebedisa ka nepo le ho a utlwisisa. Maele a na le melemo e latelang:

- (a) A ruta batho ka dintho tse ntjha.
- (b) A hlokomedisa batho ka bophelo bo botjha bo sa amoheleheng.
- (c) A kgothaletsa batho ho etsa dintho tse itseng.
- (d) A pepesa ketsahalo e tlang ho etsahala maemong a itseng.

Maele a latelang ke mohlala o motle:

Sehwete se tšhekwa ke pelo.

Maele ana a amana le bophelo ba lenyalo. A hlokomedisa Maaforika hore ha ho amohelehe ho nyadisa morwetsana eo a sa mo rateng kapa morwetsana ho newa mohlankana eo a sa mo rateng. Maele a ikamahanya le maemo a itseng a bophelo, bohlo ba ona a bopilwe le ho thehwa hodima boiphihlelo bo matla ba Maaforika ka dilemolemo tse ngata. Ke mohlodi wa mantlha le o moholo wa letlotlo la Maaforika. Ha ho tsejwe hantlentle hore mothei wa maele ke mang, ke ka hoo ha ho buuwa ka maele a Sesotho ho yeng ho thwe:

Baholoholo ba re kapa Sesotho se re....

Maaforika ke ditjhaba tseo Mmopi wa bona a ba bopelletseng le mmimo. Hara ditjhaba tsohle tse teng lefatsheng, Maaforika a hlahelletse ka sehloohong ka mminong. Ba na le mefuta e fapaneng ya diletsa e kang: lesiba, thomo, moropa, lenaka, harepa, dikgwele, mangenengene le tse ding. Maaforika ha a sebetsa, a nyadisa, a etsa motjeko, ha a lwana le ho rapela Modimo o moholo a bina. Mmino le motjeko wa Maaforika o se o nametse le dikontinenteng tse ding. Ke letlotlo le leholo la moetlo wa Maaforika.

Bonono le bokgabi di fumaneha ditjhabeng tsohle tsa Maaforika. Mesebetsi ya bonono e kenyelletsa ho kgabisa dintho ka sepheo sa ho di etsa hore di be

ntle le ho hohela mahlo a batho. Mekgabiso ena e ye e bonahale meropeng, dinkgong, melamung, dirothong, mesemeng, diphoofolong tsa hae le mmeleng ya batho jwalo ka ditubatube. Mahaheng ho na le mafika le mabota a kgabisitsweng ka makgethe. Sepheo se seholo ka bonono ba Maaforika ke ho romela maikutlo le moelelo wa bodumedi. Ka hoo ho ka thwe bonono ke mekgabiso e amanang le mekete le ditshebeletso tsa bodumedi, e meng e sebedisetswa ho rupella batho mesebetsing e fapafapaneng.

Bodumedi ke karolo ya moetlo oo Maaforika a o sietsweng ke baholoholo ba bona. Baholoholo ba bona ba bopelletswe le moetlo ona, ha ho moruti wa Lekgowa ya ba rutileng ona. Kgaolong ya botshelela phuputso e tla hle e tebe ka ho hlalosa Bodumedi ba Setso. Bodumedi ke letlotlohadi le ka hodimodimo ho dikarolo tse ding tsa moetlo wa Maaforika. Bodumedi bo fumaneha mafapheng wohle a bophelo. Bo bile le seabo se seholo tseleng eo Maaforika a nahanang ka yona, hoo bo bileng ba fa moetlo, bophelo ba setjhaba, mekgatlo ya dipolitike le ditaba tse amanang le moruo wa Maaforika sebopelo se ikgethang. Ho ka thwe bodumedi bo hokahantswe le tsela ya ho phela ya Maaforika, mme hape le yona tsela ena ya ho phela e file bodumedi sebopelo se ikgethang. Ena he ke mehlala e mmalwa e bontshang letlotlohadi le phuthetsweng ke meetlo ya Maaforika. Ke meetlong ena ya Maaforika moo letshwao la bomodimo le totobalang ka ho hlaka.

Mehlala e mmedi ya meetlo ya Sesotho e tlang ho qollwa ke mokgwa wa theho ya mabitso. Ntliheng ya mekgwa ya theho ya mabitso e mashome a mabedi le motso o le mong e tla hlaloswa ka ho teba. Jwalo ka ha Basotho ba tswa Ntswanatsatsi, lehlakeng, mmopong, ho Modimo o moholo, tshimolohong ya popo yohle, Modimo o ile a reha tlholeho yohle mabitso. Tlholehong ho hlahella mabitso a kang: lesedi, lefifi, lehodimo, lefatshe, lewatle, jwang, ditlama, difate, dinaledi, dinonyana, dihlapi, dikgomo, dihababi, diphoofolo tse hlaha, motho, jwalojwalo. Moetlo ona wa theho ya mabitso o tswa ho Modimo, Modimo ka sebele sa hae o ile a bopella motho le ona. Sena se totobatswa ke Masiea (1983:6) ka tsela ena:

Ke bona eka o hlile o kopane hlooho. Ha o tsebe hore ke diphateng tse tjhesang, ka taelo ya ngaka? O kile wa bona kae mohlankana a bitswa Nnuku? Nnuku ha se lebitso la basetsana?

Qotso ena ke puisano pakeng tsa Kunyane eo e leng morena wa Mahaoleng le Nnuku qhoku ya morena Kunyane. Morena o ipelaetsa ka lebitso la qhoku ya hae e leng **Nnuku**. Lebitso lena le ye le rehwe basetsana, e seng bahlankana. Nnuku o araba Kunyane ka ho re le yena o ile a hla a ipelaetsa haholo ka lebitso lena la hae ka ha le yena a tseba e le lebitso le rehwang basetsana. Ka lebitso lena ba habo ba ne ba ikgakanya, ba lahla mohlala. Mmae o ne a pepela fatshe, bana bao a neng a ba tswala, ba ne ba sa phele, ba ikela badimong. Ngaka e neng e behetse mma Nnuku dipitsa ha Nnuku a hlaha, e ile ya mo eletsa ka ho re ha ba batla hore ngwana a ba phelele, ba tle ba se ke ba mo reha lebitso la moshanyana, empa a rehwe la mosetsana. Sepheo ka lebitso lena e ne e le ho phelekanyetsa baloi kapa dingaka tsa dira tsa batswadi ba hae ka ha ba ne ba sa lakaletse bana ba bashanyana ba lelapa la habo hore ba phele. Ha ba utlwa hore ngwana ya hlahileng ke Nnuku, ba hopola hore ke mosetsana, mme ba se ke ba romela thokolosi ho tla mo fenetha. Kunyane o hlokomedisa Nnuku hore mabitso a mang ao thokolosi e bitswang ka wona ke **Rammentjhana** kapa **Sekgutshwanyane**.

Mohlala wa bobedi o fumanwang moetlong wa Sesotho ke wa lenyalo. Jwalo ka ha Basotho ba dumela hore Mosotho wa pele eo Modimo a mmopileng ke Mosito, Mopedimoholo wa Raseaparalome, Tlake, ho tsohle tseo Modimo o di bopileng ha ho sebopuwa se tshwanang le motho. Ka hoo Modimo o ile wa bopella motho le moetlo wa lenyalo. Ka lenyalo lena motho a iphumanela molekane ya tshwanang le yena le ya tla mo thusa. Ditabeng tse amanang le moetlo marena a itlhomme ka pele. Phethahatso ya moetlo wa lenyalo la morena Moshoeshe e hlalose tjena:

Joale ka selemo sa 1810 kapa sa 1811, Moshoeshe, a sa ntsane a ahile Menkgoaneng, a nyala Mofokeng e mong wa leloko le leholo, eo a ileng a mo khetheloa ke ntatae. E ne e le moradi oa Seephephe, khaitseti ya Matete. Ngoana oa pele ea hlahileng ka lenyalo leo ke Mohato, eo re mo tsebang haholo ka la Letsie, e leng lebitso leo a le

nkileng mophatong. Moshoeshoe o ne a tsoa ho nyala ha morena Mohlomi, monna ea tumileng haholo, a fihla Botha-Bothe ka ketelo. Mora Mokhachane a phakisa ho ea bua le eena, a nyoretsoe litaba le likeletso ka moo re seng re utloile ka teng ha re bua tsa morena Mohlomi. (Ellenberge; 1988:110).

Morena Mohlomi mora Monyane o ne a nyetse Maliepollo. Morena jwalo ka ngwana e mong le e mong wa Mosotho o ne a ntse a kgethelwa mosadi ke batswadi ba hae. O ne a nyala ka dikgomo tse fetang mashome a mabedi ho isa ho a mahlano e le ha a phethela bohadi. O ne a sa tlamellwa mashomeng a mahlano a dikgomo jwalo ka mofo. Morena o ne a ratwa, a bitswa notshi e kgolo. Morena ha a nyala o ne a fuwa mafielo a mararo, a neng a phetha ditaelo tseo a di laelwang, ha mafumahadi a phathahane a ne a hlatswetsa morena tsheya le ho tswalla morena banna ba tla sebetsa makunutu a morena. Morena o ne a eba le mafumahadi a mararo a ka sehloohong. Ha ka ntlokgolo ho se na ngwana e motona, morena a ka tswa ho ana a mang a mabedi. Ngwana ya nkwang ho tswa malapeng ana a mang a mabedi, o holela ntlokgolo, e le wa ntlokgolo. Ha malapa ana a mararo a se na ngwana e motona, mofumahadi o ipatlela ya tlang ho mo tswalla ngwana. Jwale ngwana enwa ha a se a hlahile o sebeletswa ka mokgwa o lokelang morena. Morena o nyala le basadi ba bang bao e tla ba direthe. Basadi bana ba amohela baeti le dipapatlele. Morena Mohlomi o ile a eletsa ka ho re morena a nyale basadi ba bangata, hore baphaphathehi ba tle ba sireletswe.

Thekiso eo e neng e le ngwana wa leloko la borena ha a elellwa hore Matshediso eo ba neng ba tshepisanane ho nyalana le yena, o ikemiseditse ho kwenehela ditshepiso, Thekiso le thaka tsa hae ba ile ba palama dipere ho ya habo Matshediso ho ya mo shobedisa. Mohlankana ha a qeta ho shobedisa morwetsana, o mo isa habo. Ya shobedisitsweng o tshwanetse ho fihla hae ka phirimana. Mohlankana o ya hae ho ya tsebisa ka tsa tjhobediso, basadi ba batjha ba tla ya lata ngwanana, mme e be o tla dula ka mora lemati hodima moseme. Ha ngwanana a sa rate ho shobediswa, o a itwanela. Ba mo shobedisang e be jwale ba tla mo shapa le ho mo tlama ho ya fihla ha habo mohlankana. Ha habo ngwanana ha ho na le bahlankana, ba hana ka

ngwanana wa ha habo bona le ho mo sireletsa. Ramohlankana o hlabela ramorwetsana mokgosi ka ho mo tsebisa hore moradi wa hae o lapeng la hae le letsatsi leo moradi a tlang ho kgutla ka lona. Ngwanana ya shobedisitsweng o nka matsatsi a ka bang mane kapa mahlano, a be a kgutlisetswa ha habo a tentshitswe mese e melelele. Mese ena ke pontsho ya ho re jwale ke mosadi haesale ngwanana. Jwale ho se ho ka phethwa tsa lenyalo, tsa ditefo, jwalojwalo. Ngwetsi e kgahlametswa ke basadi, bahlankana ba leba hae. Ngwanana ya shobedisitsweng o kena hae a le metwa hore e tle e se ke ya ka o itlisitse. Malefane (Leq.68) o hlalosa tsa tjhobediso ya Matshediso ka Thekiso wa leloko la borena jwana:

Ntho e nngwe feela eo a e tsebang jwale ke hore Matshediso o ile, mme ho ya ka molao wa tjhobediso e se e tla ba mosadi wa Thekiso. Mona ke ha Thekiso le thaka tsa hae ba geta ho shapa le ho ntsha Matshediso le Mahlomola maqeba ba be ba shobedisa Matshediso. Ka Sesotho ha morwetsana a ka kwenehela mohlankana, dikgomo tse neng di se di ntshitswe di kgutlisetswa habo mohlankana, hobane jwale lenyalo le ke ke la hlola le eba teng.

Ena ke mehlala e mmedi ya dintho tse ding tse fumanehang meetlong ya Maaforika. Jwale phuputso e tla hle e tebe ka mekgwa ya theho ya mabitso, kgaolong ya boraro e ile ya e okola hodimo feela.

Mohlomong phuputso e tla be e opile kgomo lenaka ha e re lebitso le qohollotswe kutung ya leetsi "bitsa." Sena se ka nna sa bolela hore lebitso le amana le diketso. Ntle le lebitso motho e ne e tla ba ntho feela e sa tsebisahaleng. Setjhabeng sa habo e ne e tla ba Mosatsejweng. Lebitso la motho ke bopaki ba hore o teng ka seqo lefatsheng la ba utlwang, ha a romeletsa. Ha motho a rehwa lebitso e be e le ha a rweswa matla a itseng a boitshupo. Matla ana a etsa hore batho ba bang ba mo tsebe le ho mo ananela ka moo a leng ka teng. Ntle le lebitso la motho, motho ha a na kamano le seo boitshupo ba nnete ba hae bo leng sona. Lebitso le senola seo motho a leng sona. Le re tsebisa hore ha se matla kapa ntho e itseng, empa ke sebopuwa se ka sehloohong ho dibopuwa tsohle, mme ka lebaka lena o na le lebitso. Lebitso la motho le tshwanetse ho sebediswa ka tlhomphele

lerato. Ka mehla le a sireletswa le ho tlotliswa. Ke ka hoo ho seng molemo ho tatela ho fana ka bopaki bo tlang ho senya lebitso la motho.

Ho Basotho lebitso le a rateha, le molodi o monatenate ditsebeng tsa motho ya le utlwang ha le bitswa. Le na le moelelo o ikgethang le nalane ya setjhaba sa Basotho. Ke ka hoo ho Mosotho tswalo ya ngwana e leng ketsahalo ya bohlokwahlokwa. Ha ngwana a rehwa lebitso e be ho pepeswa tshepo ya baholoholo ba hae, maemo a lelapa, diketsahalo tsa nako ya tlhaho ya ngwana le diketsahalo tsa mmopong ho Modimo o moholo. Basotho ba dumela hore ka lebitso leo ba le rehang ngwana, ka lona ngwana enwa o tla fetoha motho wa bohlokwa le wa nnete setjhabeng. Le motho e moholo a ka ikgethela ho ya ka lebitso leo le ho itheha lebitso kapa a rehwa le tlang ho senola botho ba hae. Thehong ya lebitso ya Basotho ho fumaneha letshwao la bomodimo dingolweng tsa Sesotho ka ha e le badumedi. Ke ka hoo Makobane (1995:147) le moifo wa hae ba hlalolang lebitso tjena:

Names express a being's place in the universe. Names are the means of acknowledging the fact that beings differ from one another in many ways and they must be identified by means of names. Beings in this universe need one another: they interact and transact with one another and affect each other. In the story of creation we are told individuation and differentiation were necessary.

Ha ho potang hore tlholeho e pepesa semelo sa Modimo, sebaka le maemo. Hore Modimo ke mang, o sebetsa jwang le tlholeho ya hae. Athe Maphalla yena (1991:6) o tlatsana le mohopolo wa moifo ona jwana:

Lebitso la ka ho nna ke letshwao,
Le nkgetholla le setsing sa matjhaba;
Le ha le ka kokotletswa ke lepepele,
Ho nna le hlaka sa thomo ya kgeleke.

Lebitso la motho le tsebisa ba le utlwang hore monga lona ke mang. Monga lona o a le boulella, ha a rate ha le ka sebediswa hampe. Taba ena ya bohlokwa ba ho reha lebitso e tla ntshetswa pele karolwaneng e latelang.

5.3 YA REHANG NGWANA LEBITSO

Jwalo ka ha ho boletswe motho, haholoholo ngwana, hangata o rehwa lebitso, le ha ka dinako tse ding a ka boela a rehwa kapa a itheha ha a se a hodile. Motho ya rehang ngwana lebitso o hlaloswa ka tsela ena:

Morena Thabo Lerotholi Mojela o tsoaletsoe Seterekeng sa Mafeteng motseng oa ntatae morena Mojela Letsie. Motse ona o haufi le letša le leholo la Tšakholo. O tsoetsoe ka selemo sa 1891. Mohla a hlahileng, ntatae a romela manqosa ho morena e moholo Lerotholi Letsie ho ea beha tsoalo ea hae le ho ea kopa lebitso la ngoana ho ea ka mekgoa le meetlo ea Basotho. Ka Sesotho ngoana oa letsibolo e motona kapa e motsehali o rehoa lebitso ke ntataemoholo ka therisano e phethahetseng le nkhoneae. Ha ntataemoholo a se a shoele, o le rehoa ke ya koetseng sesene sa ntataemoholo. Hoba Letsie Moshoeshe a shoe, sekheo sa hae, sa thijoa ka mojalefa oa hae, Lerotholi Letsie. Ke ka hoo morena Mojela a ileng a romela manqosa ho eena, ho ea tsebisa tsoalo le ho kopa lebitso la mora oa hae oa letsibolo. (Ratau; 1970:1) (Toboketso ya rona.)

Mafumahadi a morena Mojela a ile a reha ngwana enwa Thabo, ka ha mosadi ha a bitse lebitso la ntata monna wa hae kapa la moholwane wa monna wa hae. Ntlha ena phuputso e tla e hlalosa ka ho teba ho 5.4.8 Ho reha ngwetsi lebitso bohadi.

Ho hlakile hore ke boikarabelo le tokelo ya baholo ba lelapa e leng ntatamoholo le nkgonwa lesea ba le rehang lebitso. Ha eba ba se ba iketse meahong ho Modimo o moholo, boikarabelo bo wela ho rangwane le mmangwane kapa baholwane ba teng ba lelapa leo. Dihlopha tsena tsa batho di tseba meetlo le mekgwa ya ho phela ya lelapa leo ka hoo mosebetsi wa theho ya lebitso la lesea ba tla o phetha ka bokgabane. Mbiti (1975:92 – 93) o re ho na le meetlo le mekgwa e mengata ya ho reha ngwana lebitso hara Maaforika. O re lebitso la lesea le ka kgethwa a eso ka a tswalwa, la kgethwa a se a tswetswe, mme sena sa phethwa ntle le hore ho etswe mokete. Boholo ba nako ha ho rehwa lesea lebitso ho etswa mokete, ba bang teng moketeng

ona ke ba lelapa, leloko, baahisanemmoho le metswalle. Basotho ba dumela hore lebitso le senola botho ba motho. Ke ka hoo ha lesea le rehwa lebitso, lebitso la lona le kgethwanang ka kelohloko e kgolo. Ho a buisanwa, mme dipuisano di etellwa pele ke ya rehang lesea lebitso. Ho sekasekwa mabaka a theho ya lebitso la lesea le tlang ho hlaha kapa le seng le hlahile. Hona ho se ho ntse ho le fa semelo, sebaka le maemo a ikgethang; ke ka hoo ho latelwang mekgwa e itseng ya ho reha lebitso.

5.4 MEKGWA YA THEHO YA MABITSO

Basotho ba amohela tswalo ya lesea ka thabo ka ha e tadingwa e le lehlohonolo le leholo le tswang ho Mmopi. Ke letshwao bophelong ba lelapa le ketsahalo e molemo setjhabeng ka kakaretso ka ha ngwana e le setjhaba sa ka moso. Lebitso leo lesea le le rehwang nakong ya tswalo ya lona ke la nnete, le leholo, ke leo le tlang ho tsejwa le ho bitswa ka lona ke batswadi ba lona le moloko wa batswadi ba hae ekasitana le batho ka kakaretso. Basotho ba na le mabitso a baholoholo ba bona ao ba ikgantshang ka ona, mme mabitso ana ke a kang: Mokopane, Sekgwane, Motlwang, Peete, Mokgatjhane, Mopedi, Mosito, Tladi, Monaheng, jwalojwalo. Ka mabitso ana ba habo batho bana ba motlotlo, ba bile ba hlokomelwa le ho etellwa kapelepele hore ke Basotho ba sebele. Badimo ba bona ba ba tseba ka mabitso ana, ke ka hoo e leng taba e hlokolotsi ha ho phethahatswa Bodumedi ba Setso ho tshwanetseng ho sebediswe mabitso ana. Ka ketso ena Basotho ba senola tsebo ya bona ya bomodimo, e leng semelo, sebaka le maemo a Modimo. Mekgwa eo Basotho ba rehang bana ba bona mabitso ka yona Moeketsi (1990:6 – 7) o e akaretsa tjena:

[...] anecdote it becomes clear that one of the principles that guide the Basotho in giving names to their children is the event , the occasion, the experience and / or the emotions prevailing at the moment of birth....Another basic principle that guides the Basotho in name – giving act is summarised in the proverb, “ Bitsolebe ke seromo,” which means, “ a bad name is ominous” (according to the translation offered by Mahome 1972). This proverb, in wider sense, means that a person usually behaves in accordance with the meaning of his name. For

example, if the girl's name is "Mmantwa," that is " a woman who likes fighting," it would be said that she behaves in that fashion because of the dictates of her name and it is not unusual to find the so named child behaving in that manner.

E meng ya mekgwa ya ho reha lebitso e ye e senole hore monga lebitso o hole le Modimo. Diketso tsa hae di latola Modimo Mmopi wa hae. Sena se hlaka hantle bophelong ba Mr Katse. Mr Katse o ne a ruta sekolong le kerekeng ya Pitseng. Katse ke phoofolo ya hae, e ithatang le ho thusa beng ba yona ka ho bolaya le ho ja ditweba tse ka tshohang di ja diphahlo, mme beng ba tsona ba sarelwa. Katse e etsa mesebetsi ya bohlokwa. Mesebetsi ya Mr Katse e ne e sa supe hore efela e le mohlanka wa Modimo ya ipabolang ka makgabane a mesebetsi e metlehadi. Jwalo ka ha a ne a le Lesotho ho ne ho etsahala dintho tse mpe, tse dihlong, ngwana wa moshemane a tsamaya le banana ka mehla, ba entse lefereho papadi le sesomo. Ba sa ferehele ho nyala, ba ferehela ho kgodisa takatso tse mpe tsa ho re o motle, o a ratwa. Morwetsana wa Mosotho ha tla nyalwa bophelo ba batswadi ba hae bo tshwanetse bo kgahlise batho hantle, bo hloke kodi. Ho shobela ho ne ho atile, bana ba inyadisa, ba sa nyadiswe ke baholo ba bona, ba ithera ba sa rerwe ke baholo ba bona. Moya ona o ne o qetile bana ba Basotho, ba Pitseng bona ba ne ba hlwele mekwalaba. Tse mpe di tswa Makgoweng, di kene Lesotho ka Majakane. Diketso tsa Mr Katse ha di kgeme le semelo sa Modimo eo a mo rometseng motseng wa Pitseng, Lesotho. Sena Mofolo (1980:166) o se tiisa tjena:

Ditaba tsa lenyalo di teng, ke tsa Alfred Phakoe, le Aria Sebaka. Mantswe ana a wela ditsebeng tsa phutheho ho kgutsitse tu. Mme ba bang ba atisa ho nna ba re: "Mehlolo ha eso fele." Ka ho rialo, ba bolela mohloio ona oo ba neng ba sa o lebella, ba sa kgole hore o ka ba teng. Ba bang ba re: "Ho ne ho se e nngwe tsela, ha e se hore ho be jwalo ka ha ho le tjee; hobane ke ne ke lemohe kgale hore Mr Katse o boulela hampe ha Aria a buiswa ke bahlankana ba bang feela, ka lemoha le hore lebitso leo a le ratang ha ho bua le yena ka lona ke la Alfred

Phakoe; mme le a mo tseba monna eo ha a phehelletse ntho, ha e se getellong e be e tle jwalo ka ha a rata.”

Ke eo moruti wa Majakane o se a iphetotse batswadi ba Alfred le Aria ka ho rera tsa lenyalo la bona. Taba ena e a makatsa hobane ha a tsebe melao e amanang le lenyalo la Sesotho. Melao ya bokolone ha e tshwane le ya Sesotho, e a thulana. Karolwaneng tse latelang ho tla bolelwa le ho hlahoswa mekgwa ya ho reha lebitso ka bobatsi.

5.4.1 Thehello ka diketsahalo tsa bohlokwa tsa nako ya tlhaho ya lesea

Masoabi Ngwana Mosotho wa Kajeno: K.E. Ntsane

Masoabi ke lebitso la mophetwa wa sehlooho. O hlahile mohla bofifi bo boholo le maswabi a le teng lapeng habo, mohla ntaemoholo a nkilweng ke noka ya Hlotse.

Diketsahalo tsa mohla letsatsi la tswalo ya lesea di bohlokwa haholo thehong ya lebitso la hae. Ka nako tse ding boemo ba lehodimo kapa ba ditaba bo ye bo bonahale lebitsong la ngwana wa Mosotho. Ba ye ba rehelle ka ho tsoma, lehola, kotulo, tlala, komello, pula, diaduma esitana le dihla tsa selemo tse ding. Ke hona mona moo ho fumanehang mabitso a kang ana: Pule, Rapule, Pulane, Mmapuleng, Sefako, Mohodi, Mmalehlwa, Serame, Selemo, Kganyapa. Mabitsong ho ye ho ipetse diketsahalo tsa katleho le phahamiso tshebetsong, sewa sa ditsie, kaho ya meaho e metjha jwalo ka dikolo kapa mabenkele, leeto la motho e mong ya hlahellang ka sehloohong jwalo ka morena, ntwana, jwalojwalo. Mabitso a masea a rehellwang ka diketsahalo tsa bohlokwa tsa mohla tlhaho ya ona ke ana:

Mohlala: Pule / Puleng / Pula / Pulane e ka ba ea hlahileng lipula li e na, ea ka nang a bitsoa hape Molupe kapa Sefako kapa Sekhohola joalojoalo. Le teng lesea le ka na la rehwa Lefu kapa Moselantja kapa Sello kapa Mahlomola kapa Mokete joalojoalo. (Matšela; 1990:43)

Mohlala o mong o haufinyana ke ho re motseng wa Pimville Soweto moo re hahileng teng mofumahadi o bitswa Mmabashanyana, nna ba mpitsa

Ntatabashanyana, mme theho ya mabitso ana re a rehilwe ka ha ba lemohile hore Mmopi o re hlohonolofaditse ka bana ba bashanyana feela. Mohlomong lebaka le leng ke hoba ba eleletswe hore mona Tloung ho atile bashanyana. Se etsahalang Tloung ke hore boholo ba nako kapa ka mehla Mmopi o re hlohonolofatsa ka bana ba batona. Chomane Chomane eo e leng sebohodi sa Lekgotla la Kgaso la Aforika Borwa o re lebitso la hae le leng ke Radinotshi, lebitso lena o le rehilwe ke mofu ntatae, mohla letsatsi la tswalo ya hae mane seterekeng sa Viljoenskroon moo a hlahetseng teng ho ne ho e na le dinotshi tse ngata. Sena o se boletse selemong sa 2006 lenaneong la **Morning Drive Show** hoseng.

5.4.2 Ho reha lebitso ho ipapisitswe le ka moo lesea le emotsweng ka teng

Nqalong ya Lerato: B. Malefane

Lelapa la Mmamofoka le Mofoka le ne le nkile dilemo tse ka tshelang letsoho le hloka thari. Ha Mmopi a ba hlohonolofatsa ka ngwana wa moshanyana, ba mo reha lebitso la Mahlomola. Lebitso lena e tla ba kgopotso ya mahlomola a tsietsi ya ho hloka thari. Mbiti (1975:93) o totobatsa mokgwa ona tjena:

More often, however, the names chosen indicate the feelings of the parents and mark the occasion of the child's birth.

Ho qaqile hore mokgweng ona Mosotho o hlahisa maikutlo a motswadi mabapi le ka moo lesea le emotsweng ka teng. Ha ho letho le patwang, tsohle di behwa pepeneneng. Ke hore tse etsahetseng tswalong ya lesea di behwa powaneng. Ha e ba lesea le hlahile ka mora nako e telele batswadi ba lona ba nyalane, lebitso la lona le tla hle le bontshe hore Ramohau o hauhetse le ho utlwa dithapelo tsa batswadi ba lona kapa batswadi ba ile ba le lebella ka nako e telele, jwalojwalo. Ke mona moo ho tlang ho rehwa masea mabitso a kang: Rehauhetswe, Mohau, Mosa, Tebello, Mamello, jwalojwalo.

Ka nako tse ding ha e ba ka nako eo lesea le ntseng le lebelletswe batswadi ba ne ba lwana, lebitso la lesea le tla senola ketsahalo ena. Lebitso la lona e

tla ba Motlalentwa, Moferefere, Tello, Retelletswe, Matlakala, Mmadithole, Dithole, jwalojwalo.

Lebitso la leseae le ye le pepese hore leseae kapa masea a hlahileng pele a ile a hlokahala a sa le manyenyane, pele ho tswalo ya enwa ya teng le ya phelang. Ngwana ya hlahlamang ya hlokahetseng o bitswa Ntja. Ho feta mona lebitso la enwa ya phelang le tla hle le bontshe thabo ya batswadi ha e le mona ba totobatsa hore Mmaballi wa bophelo o ba baballetse leseae la bona. Leseae jwale le tla rehwa Rethabile, Relebohile, Teboho, Rekgotsofetse, jwalojwalo. Ka nako tse ding leseae lena le rehwa Bobe, Kwena, Rapodi, Mmapodi, Potsana, Mmakgongwana, Motlalekgomo, Raphakwe, jwalojwalo. Ka mofuta ona wa mabitso e be e le ha batswadi ba hlakisa ka moo ba se nang tshepo ya hore leseae la bona le tla hle le ba holele, ka ha ba tswetsweng pele ho lona ba ile ba ikela badimong, jwale ba sebedisa mabitso a diphoofolo, boikgakanyo le a mabe e le tsela ya ho reba moleko, enwa ya hlahileng a tle a ba phelele, a ba holele. Ba se ke ba nna ba pepela fatshe.

Mabitso a kang Otswakae, Dimakatso, Maetsetswathoko, Dihlahleng, Mohlolo, Dibe, Makgokolotso, Moramang, Remaketse, Sedibeng, Lekunutu, Sephiri, Matlakala, jwalojwalo, hangata ke mabitso a rehwang masea a banana ba seng ba loketse ho nyalwa ka ha ba tswa mophatong, mme jwale ba fumana masea ba ntse ba le hae ba sa nyalwa. Ka mabitso a kang ana ho a kobiswa le ho pepeswa maswabisadihlong ao ba itliseditseng ona, ba malapa a bona le setjhaba ka kakaretso. Ba nkuwa ba hlompholotse batswadi, setjhaba le bophelo ba lenyalo. Ka dinako tse ding mabitso ana a rehwa masea a basadi kapa banna ba nang le metse ya bona, ka ha masea ana ba a fumane le dinyatsi tsa bona, ba nyedisitse malapa a bona. Ba entse maswabisadihlong. Ka mabitso ana ho lekwa ho ba tshabisa hore ba se hlole ba phetha diketso tse kang tsena.

5.4.3 Ho reha lebitso le anelang thabo ya ho ba le leseae

Tshepo: A.C.J. Ramathe

Tshepo ke lebitso la ngwana wa mofu Motaung. O hlahile ntatae a se a iketse badimong, yaba mmae Botlenyane o mo reha Tshepo ho ananela ho tswalwa

ha hae le ho bontsha tshepo eo a nang le yona, ya hore o tla phetha merero eo mofu ntatae a sitilweng ho e phetha. Lethathameng la mabitso a welang tlasa mokgwa ona wa theho ya lebitso Matšela (1990:43) o fana ka lenane lena:

Thabo, Thabiso, Nthabiseng, Lineo, Letlotlo, Palesa, Khotso, Morena, Mosa, Lerato, Tlokola, le a mang a joalo.

Mona e be e le ha batswadi ba lesea ba bontsha thabo e kgolo eo ba nang le yona ka tlhaho ya lesea la bona. Ba dumela hore Mmopi o ba etseditse tse kgolo ka tlhaho ya lesea lena lelapeng la bona. Ka lesea lena ba bona thabo eo Modimo a ba tliseditseng yona ka hara lelapa la bona. Ka dinako tse seng monate, ho se thabo lelapeng la bona, lesea lena le nkuwa le tlisa thabo e hlokahalang. Lelapa lena jwale le bonahala le thabile ka ha le felletse le ho phethahala. Dipuo tsa ho kgellwa fatshe di ke ke tsa hlola di ntse di ipetsa. Mme dipuo tsa ho re lelapa lena ha se lelapa le felletseng ka ha le se na ngwana ho bonahala di ya ka theko. Mehleng ena dingwetsi di se di reha bana mabitso, mme hangata di a bua ka mabitso ao. " **Phomolo**" ditsebe tsa hae di tla phomola ho utlwa ditlhapa tseo a neng a rohakwa ka tsona, ho thwe ke nyopa. Lenaneng la mabitso ana a ka hodimo ho ka kenyelletswa le mabitso a kang Tshepo le Botle. Lebitso lena la lesea le nkuwa e le pontsho ya teboho le kananelo tsa mpho ena ya bohlokwa. Mona ho pepeswa semelo, sebaka le maemo a Modimo ya hauhetseng lelapa lena.

5.4.4 Theho ya mabitso a mafahla

Re a Fahlollana: E.M. Afrika

Serame le mohatsae Kgothatso Mmopi o ne a ba hlohonolofaditse ka baradi ba mafahla, ke mawelane ka ha ba inngwe ka nako e le nngwe. Mafahla ana e ne e le kgohedi e kgolo ho baahisane ba lelapa la bobona. A ne a etsa hore bana ba bang ba natefelwe ke lelapa la bobona. Ba ipapalla le bana ba bang ka nako tsohle, ba ba ananela ka pelo tsa bona tsohle. Sena Afrika o se pepesa ho palekgutshwe eo a e bitsang: "Monyetla o tla hang."

Basotho ka kakaretso ke setjhaba se tsotellang mafahla, masea a hlahleng a le mabedi, mararo kapa ho feta moo. Masea ana a fumantshwa tlhokomelo le lerato tse qollehileng. Melokong e meng mafahla a amohelwa jwalo ka pontsho ya letshwao la bomadimabe, ho furallwa ke Modimo le badimo. Ke ka hoo lefahla le le leng kapa ka bobedi a bolawang kapa ho bolawe mmabona. Meloko e meng yona ha e bolaye mafahla, a tlohellwa hore a phele, ho thwe a na le matla a qollehileng, a tswa ho Ramatla. Ho ye ho etswe moetlo wa ho kopa hore bomadimabe bo kang bona bo se hlote bo etsahala hape, kapa ho ananelwe matla ao mafahla a nang le ona le ho ithapella hore a tle a tswela le ho tlisetsa setjhaba mahlohonolo a mangatangata. Lesitsi (1990:49) o re mafahla ha a shapuwa le llang haholo ke le sa kang la shatjwa. Ha e mong a ka kula haholo, ho thoba enwa ya neng a sa kule. Ha lefahla le leng le thoba, le hlobodiswa diaparo tsa lona, mme di apeswe lena le phelang, tsa ya phelang di apeswe ya thobileng.

Lebaka le leng le etsang hore mafahla a se ratisiswe, ke hore boholo ba ona ha a ke a phela, a thoba a sa le manyenyane, anthe ha e le masea a tswetsweng a le mararo ona monyetla wa ho phela o monyenyanane haholo. Mafahla kapa masea a tswetsweng a le mararo a thoba ka bongata ho feta lesea le tswetsweng le le leng to ka monwana. Ha lefahla le leng le thobile, lena le phelang le ye le kenngwe ka hara lekese pele ho theosetswa lena le thobileng. O patwa ke batho ba banyenyane ka palo, ha ho tebelo, ho kutwa le phelehetso. Tsena tsohle di tla phethwa mohla ho thobileng lefahla le leng. Ha mafahla e le ngwanana le moshemane ha e mong a thoba, a fapanyetswa diaparo, ya thobileng o patwa ka diaparo tsa ya phelang, ya phelang a sale ka tsa ya thobileng. Ha ho tswetswe mafahla setjhaba se ye se tshohe ka ha se tseba hore haufinyana a tla thoba. Mafu ana a mangata a mafahla a etsa hore setjhaba se dumele hore ho tswalwa ha mafahla kapa masea a mararo ke bomadimabe bo tshabehang. Setjhaba se leka ka hohlehohle ho fedisa bomadimabe bona, e le hore bophelo ba batho bo se ke ba silafala.

Ha mafahla kapa masea a tswetsweng a le mararo a ke ke a hlokahala, a phela, a ba a hola jwalo ka lesea le tswetsweng le le leng, setjhaba se dumela hore ho bile le matla a mahlohadi a tswang ho Mmopi bophelong ba ona a

entseng hore a phele hantle. Ketsahalo ena e amohelwa jwalo ka lehlohonolo le leholo lelapeng la mafahla ana le setjhabeng ka kakaretso. Jwale mafahla ana a tla thothomellwa, a hlomphele le ho tshajwa. Bophelong ba mafahla ana ba bona semelo, sebaka le maemo a Mmopi.

Mekete le theho ya mabitso a mafahla e fapane le ya lesea le tswetsweng le leng. Ka baka la boiphihlelo bo hodimo le tsebo ya meriana le bophelo bo botle, mafahla a mangata a phela, a hole, e be basadi le banna ba malapa a bona. Mafahla a tshwana le bana ba bang bohle, ha a tshwanela ho tshajwa le ho tadingwa a e na le matla a ikgethang a fetang a bana ba bang. Mmatefo le Monaheng Modimo o ne a ba hloholofaditse ka mafahla. Ba ile ba a reha mabitso a mafahla, mme ona ke ana:

Mafahla ana a Mmatefo a nnile a hola hantle ka potlako. E ne eka a a nosetswa. Ba ne ba tlwaelane mme ba ipapalla ba le babedi. Ha Mmatefo kapa Monaheng a tsamaile, ba ne ba sa ba tsotelle ha feela ba le babedi, ba robala ba le babedi. E re ka ha ba ne ba apeswa ka ho tshwana, motho o ne a lemoha ka sebopeho, le hona ha a le haufi, hore ha se bana ba motho hantle. Mmabona o ne a ba rehile mabitso a tshwanang, a bofahla. Ba ne ba bitswa Buti le Butinyana. E, Takatso Buti, Mothoduwa Butinyana. (Mophethe; 1968:44).

Se totobalang qotsong ena ke hore bana bana hantlentle e ne e se mafahla. Ngwana eo e neng e le wa Mmatefo le Monaheng e ne e le Buti eo lebitso la hae e neng e le Takatso. Ke Takatso ka ha Modimo o utiwile le ho phethahatsa takatso ya bona ya hore eka ba ka hlohonolofatswa ka ngwana e motona kabelwamanong. Enwa Butinyana ha se ngwana wa letheke la Monaheng, Monaheng o ile a mo thola ka nako eo batswadi ba hae ba neng ba mo lahlile, mme ba mo reha Mothoduwa. Mona ho fumaneha mekgwa e mmedi ya theho ya mabitso e leng:

Ho reha lebitso ho ipapisitswe le ka moo lesea le emotsweng ka teng.
(Takatso le Mothoduwa)

Theho ya mabitso a mafahla. (Buti le Butinyana)

Mafahla a Mmatefo le Monaheng e ne e le bashemane ka bobedi. Ba ne ba hola hantle, ho se se ba kgathatsang le ho thibela kgolo e ntle ya bona. Boholo ba nako ba ne ba etsa dintho ka bobedi ba di kopanetse, ba ja le ho robala ba le babedi. Ba ne ba apara diaparo tse tshwanang. Ruri ba ne ba e na le matshwao a bofahia, le ha e ne e se mafahla ka tswalo. Mafahla a sebeletswa ka ho tshwana, mabitso le diaparo di ye di tshwane.

Jwalo ka ha ho bonahala mona hodimo mafahla a ye a tswalwe e le bashemane ka bobedi, mme e be ba rehwa mabitso a kang ana a bana ba Mmatefo le Monaheng Buti le Butinyana, Thabo le Thabiso kapa Masilo le Masilonyane. Butinyana ke ya hlahileng pele, ha Buti e le ya hlahileng ka morao. Lefahla le hlahileng pele ke le lenyenyane, le hlahileng morao ke le leholo. Ka nako e nngwe mafahla e ye e be banana ba babedi, jwale mabitso ba rehwe Tiisetso le Mamello kapa Thakane le Thakanyane. Mafahla a ye a tswalwe e le ngwanana le moshemane, mona he batswadi ba ye ba ba rehe Mamokgele le Mokgele kapa Pulane le Pule. Lesea le letshehadi le hlahlamang mafahla le bitswa Mafusi, le letona lona ke Fusi.

5.4.5 Theho ya lebitso la leseae habo mmae

Mofufutso wa Phatla: C.L.J Mophethe

Bukeng ena mongodi o hlalosa ka ho hlaka hore leseae le ye le rehwe lebitso habo mmalona. Mophethe (1968:17) o hlalosa theho ya lebitso la leseae habomoholo tjena:

Monaheng, lebitso lena la hae ke leo a neng a le rewe ke malomae. Ha se la ha habo. Yena ke Motaung ka seboko, athe lona ke la Kweneng. O ne a le rata haholo. Ho yena e ne e le ieruo, le ne le feta dikgomo tse ngata ka molemo. Ha o ne o mmitisa ka lona, ho yena e ne eka o a mo reta, eka o a mo reneketsa. Ha o mmitisa ka lona, o ne a hopola eo a mo reileng lona, a boele a hopole se neng se etsa hore a le rewe, a thabe.

Karolwaneng ya 5.2 e hlalosa ya rehang leseae lebitso, ho ile ha totobala hore ke boikarabelo le tokelo ya baholo ba lelapa e leng ntatamoholo le nkgonwa leseae. Ha e ba ha ba sa phela ke boikarabelo ba rangwane le

mmangwane kapa baholwane ba teng ba lelapa leo. Empa jwale mona Mophethe o bontsha hore ha se ka mehla lesea le rehwang lebitso ke bahabo lona, ka dinako tse ding le rehwa ke malome. Lesea la letsibolo le rehwa lebitso habo lona moholo. Motjhana le malome ba na le dikamano tse ikgethang. Ha motjhana a kula o ye a ye ha malomae a tle a mo tshware ka matsoho hore a pholohe. Lenyalong la motjhana e motshehadi malome o hapiswa dikgomo tse bitswang ditshwa, o tswa kgomo. Ha motjhana a hlokahetse malome o ba teng ka malebaleba a hae. Mabollong a batjhana malome o ba teng ka dikgalapa. Basetsana bao malome a jeleng tsa mahadi a bona, o a ba hlabisa le ho ba apesa ha ba mo tjhaketse.

Morena Monaheng e ne e le Motaung ka seboko, empa lebitso ha a ka a le rehwa ke bahabo Bataung. O ile a le rehwa ke kgaitsemi ya mmae, malomae eo e leng Mokwena ka seboko. Lebitso la Monaheng ke la Kweneng, mme le kene Taung ka lebaka la malome. Ka nako tse ding mabitso a kang ana a ye a rehwe masea ka ha a hlahetse habo mmabona, e re le mohla bommabona ba yang bohadi, a fihle a sebedise mabitso ana, a sa kgemeng le diboko tsa moo a tswalwang. Ka nako tse ding lesea le rehellwa ka nkgonwalona eo lebitso la hae e seng la Tloung, e leng la Taung moo a tswalwang teng. Ka seboko ke Motloung, empa lebitso ke Mokhele, lebitso lena ke la Bataung, moo e mong wa bonkgono a tswalwang teng. Poresidente ya Aforika Borwa ke Thabo Mbeki, poresidente ke Moqhotsa, Thabo ke lebitso la Mosotho. Lebitso la ngwanabo ke Moeletsi. Mma poresidente ke Mosotho ka tswalo, ka hoo ha ho pelaelo hore mabitso ana a tswa habo, Basothong, Phokeng.

5.4.6 Theho ya lebitso ho latela mosebetsi

Nna Sajene Kokobela, C.I.D.: K.E. Ntsane

Mophetwa wa sehlooho paleng ena ke Kokobela mora wa Bokaako. O bitswa Sajene Kokobela ka ha mosebetsi wa hae e le lepolesa, le hona le ka sehloohong sajene. O kenetse mosebetsi ona hore e tle e be matwetwe, nkokonono le bikishoto. O ne a batla le ho fedisa bokaako boo mapolesa a nang le bona ba ho buisa batho hampe, ba ba kgarametsa jwalo ka diphoofolo le ho riphitla bolotsana lefatsheng, bolotsana bo senyang kgotso

moo kgotso e leng teng. Kokobela e ne e le lepolesa, e, e seng ngwanabo lona. Ka ha mosebetsi wa hae o ne o sa belatse mang kapa mang, selemo sa bobedi se thwasitse e le kopolo, a akga malapi a mabedi sephakeng. O ne a sa rate ho tshwana le dimpara tsa mapolesa di ntse di tla di tshwere batho, ka hoo a hla a kenela lekala la boteketifi, e leng bofokisi mona bopoleseng. O ne a batla ho iphumanela, e seng a fumanelwe.

Mosebetsi o tswileng matsoho wa Sajene Kokobela wa ho fedisa bokaako ba bolotsana boo bo neng bo iphile matla ka hara naha ya Lesotho, ke ha a ne a batlisa ka setopo dilomong tsa Berea, mahaheng a matsho, dithakong tsa ledimo. Ho fofonela baetsi ba ketso ena e mpehadi Kokobela o ikgethela Lentswe le Tabola. Setopo se neng se le lehaheng ke sa Topisi, o ne a sehilwe tsebe, leleme, monwana wa bosupa letsohong le letona le botona bo tlositse kaofela. Sajene Kokobela o ile a itheha lebitso la boikgakanyo e leng Sombata, ha e le Lentswe le Tabola a ba reha Thakadi le Radiotla. Ketso ena ya mora Bokaako e tiisa e le ka nnete hore Basotho ba ne ba ntse ba itheha le ho reha ba bang mabitso a boikgakanyo. Ntlheng ya 5.4.18 phuputso e tla hle e tebe ka mohopolo ona. Babolai ba Topisi Kokobela o ile a fela a ba fumana, mme e ne e le mohatsa wa Topisi, Mafethe, Boleka le Sankwela. Batho bao pelo tsa bona di tletseng lonya, bobbe, boloi, bokgopo, batho ba thabelang ho bona madi a tsholoha, motho a eshwa butlebutle. Ka baka la mosebetsi o motlehadi wa Sajene Kokobela le moifo wa hae, babolai bana ba ile ba tshwarwa, ba iswa kgotla ho ya ahlolwa. Mohatsa wa mofu Topisi ke yena ya ileng a fana ka bopaki bo felletseng ka polao e sehloho ya diretlo tsa monna wa hae. Baqosuwa ba ile ba dumela hore tsohle 'se bicatsweng ke mosadi wa Topisi ke nnete feela. Mafethe o ile a oma ka hlooho hore o molato. Sajene Kokobela, wa mora Bokaako, lebitso lena le ne le mo tshwanela ka ha a kene bopoleseng ho tla fedisa bobbe bo teng lefatsheng, mme o ile a fela a bo fedisa ka ho tshwara Mafethe le metswalle ya hae. Ha a ne a lemoha hore ho na le bobbe bo teng, o ne a sa kokobele, empa o ne a phahamisa hlooho, a fofonela le ho tsomana le baetsi ba ketso ena.

Basotho ba na le tlwaelo ya ho reha motho lebitso le dumellanang le ho tsamaisana le mosebetsi wa hae. Se etsahalang mona ke ho re lesea ha le

hlaha le rehwa lebitso. Le hole le be le sebetse, mme jwale e be ho shejwa mosebetsi oo a o etsang. E be jwale o tla rehwa lebitso ke setjhaba seo a phelang le ho sebetsa hara sona le hlahosang mosebetsi wa hae. Basotho ha se batho ba ratang ho phela ka bokopi, ba iketsetsa. Ba iketsetsa kgora ya bona ka matsoho a bona. Ba iketsetsa tsa ntlo ya bona hore ba se hloke letho. Mphemphe e a lapisa, molekane motho o kgonwa ke sa ntlo ya hae, ha ho kgomo ya boroko. Jwale ho ye ho shejwe hore motho o leka tsa bophelo le ho iphedisa ka mofuta ofe wa mosebetsi, e be jwale o tla rehwa lebitso ho latela mosebetsi wa hae. Theho ya lebitso ho latela mosebetsi e netefatswa ka tsela ena:

Molahlehi o ile a tihakelwa ke motswalae Rankakata ya neng a tswa Mokgotlong, Lesotho. Lebitso lena la hae ke la bongaka, ha se la nnete...Empa barwetsana bona ha ba mmona moo re leng teng, bona ba ne ba sa ipea. Ba ne ba wa madito a maholo pela hae, ba ipatla ho bitswa "mme Mmatitjhere," ba ipatla ho ba ngwetsi tsa Monaheng. (Mophethe; 1968:5 le 73)

Basotho bophelong ba bona ba na le tlwaelo ya hore dingaka tsa setso ba di rehe mabitso a tlang ho hlakisa mosebetsi wa bona jwalo ka dingaka. Sena se bonahala le ho Rankakata ngaka ya setso motswala wa Molahlehi. Ha se lefapheng la bophelo bo botle feela, empa le mafapheng a mang ka kakaretso. A ke re mona ho boela ho hlahella lefapha la thuto ka ha barwetsana ba ne ba shwa, ba ikepela, ba lakatsa ha ba ka nyalwa ke mora wa Monaheng wa titjhere, hore ba tle ba bitswe bomme Mmatitjhere. Ho ye ho thwe mme Lepolesa kapa ntate Lepolesa, mme Mooki kapa ntate Mooki, jwalojwalo.

5.4.7 Theneketso

Re a Fahlollana: E.M. Afrika

Palekgutshweng e bitswang: "Sefofu se bonang" Puseletso kgarebe ya Thabo o reneketswa ka ho re ke Mpuse. Motsatse (1984:14) o totobatsa mokgwa wa theneketso ya lebitso ka tsela ena:

A re: “Ke se ke fihlile. Ke se ke loketse ntho e le nngwe. Na ha ke a phakisa Donny?”

Mpuse ke theneketso ya lebitso la Puseletso. Hantlentle lebitso lena Donny ke la Sekgowa, mme ha le felletse ke Donald. Karolwaneng ya 5.4.20 phuputso e tla hle e tebe ka tlhaloso ya theho ya mabitso a Sekeresete Basothong. Theneketso ke kgutsufatso ya lebitso. Theneketso ya lebitso e etswa ka moya o motle, o nang le tlhompheho yohle lebitsong leo le reneketswang. Mona e be e le ha motho a thoholletswa, a faphuwa le ho rweswa sekola ka ha a ipabotse ka makgabane a itseng. Ke kananelo ya makgabane ao motho a ipabotseng ka ona a kang phedisano ka kgotso, bodumedi, tlhompheho, bokgeleke, dipapadi, tsebo ya meriana le dipheko, thuteho, bonatla ba dintwa tsa marumo le tsa bophelo, lenyalo, jwalojwalo. Theneketsong ho totobatswa semelo, sebaka le maemo a Modimo ya hlohonolofaditseng sebopuwa sa hae ka makgabane ana. Mehlala e meng ya theneketso ya mabitso ke ena:

- (1) Motebejane ----- Tebi.
- (2) Dimakatso ----- Maki.
- (3) Moleboheng ----- Lebo.
- (4) Teboho ----- Tebo.
- (5) Dikeledi ----- Kele.
- (6) Seipati ----- Pati

5.4.8 Ho reha ngwetsi lebitso bohadi

Motsotswana: M. Mahanke

Mahanke bukeng ena ya hae palekgutshweng e bitswang “Dinkeng ha a yo” o hlalosa ka moo lerato la Matjama le Dinkeng le ne le le hodimo, ba potlakile. Ba tatetse ho tjhentjha difane le ho bitswa le ka bana ba bona.

Morwetsana wa Mosotho ha a ile a ya mophatong, mme a qeta nako eo a e balletsweng, a se ke a ngala, ha a kgutla lebollong o se a ka nyalwa, e se e le

mosadi a ka emela tsa lenyalo, a ba le motse wa hae. Morwetsana le mohlankana ha ba itherele ditaba tsa lenyalo la bona. Ke mosebetsi o rerwang ke batswadi le leloko. Ha tsohle di se di lokisitswe, morwetsana a tshwanela ho iswa bohadi, ho na le melao eo bahabo ba mo nehang yona. Melao ena ke thapelo eo bahabo ba mo kopelang mahlohonolo ka yona, hore a itshware hantle, a hlonephe ba bohadi le ho haha motse o tiileng. Ka mehla a hopole hore motse ho hahwa wa morapedi, ngwetsi e ngalla motsheho. Melao eo ngwetsi e nehwang ha e ya bohadi Sekese (1983:11 – 12) o e beha tjena:

1. Taba ya pele, a utlwe matsalae e motona le e motshehadi, mme a ba utlwe dinthong tsohle, jwalo ka ba mo tswetseng; a fele a nna hlone-phe bohle ba mofuta wa habo monna ya mo nyetseng, le hona a thabele ho ba fepa ka tshwanelo, mme a ba rate.
2. Ho se ke ha utluwa taba e hlabisang dihlong e bolelwang ka yena ka matsalae, kapa ka monna wa hae; a ntse a hopola ho ba o nyetswe ka dikgomo tseo mohlomong e ka bang di se di senyehile, mme a kenya baholo ba hae tsietsing.
3. A leke ka hohle ka moo a ka tsebang ho kgahlisa monna wa hae, le bao a tswetsweng le bona, mme a ba rate jwalo ka ha eka o tswaletswe tlung eo.
4. A be mafolofolo mesebetsing.
5. A mamele ditaello tsa matsalae.
6. A fepe monna wa hae ka nako ya teng, mme a se ke a ba meharo dijong; a fepe bana babo monna wa hae jwalo ka ha eka ke bao a tswetsweng le bona.
7. A boloke ntlo ya hae hantle, mme a thabise monna wa hae ka mehla.
8. “Eya, ngwanaka! Ngwana wa mosetsana o shwela ditjhabeng, a lahlwe ka lelahlo la moo a nyetsweng teng.”

9. "Oho! Ngwana ka, o se ke wa ntshenya hara metse ya batho. Ba tle ba se ke ba re: " Ntatae yena ke ofe? Mmae yena ke ofe?"

Ena he ke melao eo ngwetsi e e newang ke bahabo ha e ya bohadi. Jwale ngwetsi ha e fihla bohadi, ba bohadi ha ba mmitse ka lebitso la habo moo a tswalwang. E rehwa lebitso la bohadi ke baholo ba monna wa hae. Lebitso leo e le rehwang ke la e mong wa baholo ba lelapa lena leo a nyetsweng ho lona. Ha e ba e mong wa baholo lebitso la hae ke kapa e ne e le Mmamatee, ngwetsi ho tla thwe ke Mmamatee. Ka nako tse ding e rehwa lebitso leo ngwana e motona wa matsibolo wa hae a tlang ho bitswa ka lona, mona e ka rehwa lebitso la Mmamolapo, e be ngwana o tla rehwa Molapo. Ha ngwana e ka ba ngwanana, o tla rehwa Mamolapo.

Ngwetsi ha e a tshwanela ho bitsa mabitso a batswadi ba monna wa hae, e leng ntate matsale le mme matsale. Ha lebitso la ntate matsale e le "Mohlalani", ngwetsi e mmitse ntate "Lesole," "Mosepedi" ke ntate "Motsamai," "Tlala," ke ntate " Sekoboto," "Letseka" ke ntate "Lepolesa," jwalojwalo. Ngwetsi ha e bitse monna ka lebitso. Ha lebitso la monna wa hae e le Rantlhatsi, ha a lokela ho mmitse Rantlhatsi. O mmitse aubuti kapa ntate Rantlhatsi. Ngwetsi ha e ka hlalana le monna wa hae wa matswathaka, lebitso o dula a ntse a bitswa ka la bohading ba hae ba pele. Ke lebitso leo a tsebilweng ka lona, mme le ha ba se ba arohane kapa ba hlalane le monna wa hae o ntse a bitswa ka lona. Ha e ba a ne a nyetswe ha Tsunke, o tla dula a ntse a bitswa Mmatsunke.

Batswadi ba ngwetsi, e leng ba boheng ba mokgwenyana ha ba bitse mokgwenyana ka lebitso la habo moo a tswalwang. Ba mo reha lebitso boheng. O bitswa mokgwenyana kapa ntata Tshepo ha e ba letsibolo la hae e le Tshepo. Seema (2003:7 - 8) ha a bua ka ho reha ngwetsi lebitso bohadi o re:

Ngwetsi ha e fihla bohadi, e rehwa lebitso la bohadi. Ha e dumellwe ho bitsa monna ka lebitso. Ebang lebitso la monna wa hae ke Thabo, ha a dumellwe ho mmitse Thabo. A ka mmitse "ntate" kapa "aubuti" Thabo. Batswadi ba monna, ntate matsale le mme matsale, ngwetsi ha e a

lokela ho bitsa mabitso a bona. Ebang lebitso la matsale ke “Ntja” ngwetsi e ka mpa ya mmita ntate “Mokoto” e seng ntate “Ntja.”

Basotho ke setjhaba se hlomphang, ha se bitsakolle mabitso a batho feela tjena. Ba tshabana le ona. Borapeding ba bona ba sebetsa ka tsela ena, ha ba buisane le Modimo ka kotloloho, empa ba sebedisa badimo ba bona jwalo ka mahokanyi. Ka ketso ena ba bontsha semelo, sebaka le maemo a Modimo.

5.4.9 Ho reha lebitso mophatong

Makolwane a Kajeno: P.J. Mojaki

Bukeng ena Mojaki o hlahisa lethathama la mabitso a makolwane le dithoko tsa wona. Mabitso a kang Lenesa, Fophisi, Ledia, Lenyatsa, Phalodi, Leotla, Lefera, Lefopha, Lenepa, Lentsha, Lerasa, Leutla, Leteba, Lebetsa, Leeta, Leduka, Lekgema, Leketa, Lefoka le Lematha. Mabitso ana a mashome a mabedi kaofela, a leshome le metso e robedi a qala ka sehlongwapele **Le-**, ha a mabedi feela a qala ka sehlongwapele **Fo-** le sehlongwapele **Pha-**.

Ngwana wa Mosotho ha a tswalwa o ye a rehwe lebitso, empa ha a ntse a hola o fumana lebitso le leng hape, e leng leo a le rehwang mophatong. Bashemane ba itheha mabitso mophatong. Ka nako e nngwe ke mosuwe ya ba rehang mabitso. Boholo ba mabitso ana a ikamahantse le diketso tsa bona. “Lenepa” o nepa dithoko, dipina, ditaba le tsona diphoofolo ha ba tsoma. Ka mora lebollo, le ntse le e na le moelelo ka baka la hore setjhaba se tshepile Lenepa, hore yena o tla nepa moo bona ba fosang teng. Ntlha ena e hlaloswa jwana:

Joale, ka selemo sa 1810 kapa sa 1811, Moshoeshe, a sa ntse a ahile Menkhoaneng, a nyala Mofokeng e mong oa leloko le leholo, eo a ileng a mo khetheloa ke ntatae. E ne e le moradi oa Seepheephe, khaitsemi ea Matete. Ngoana oa pele ea hlahileng ka lenyalo leo ke Mohato, eo re mo tsebang haholo ka lebitso la Letsie, e leng lebitso leo a le nkileng mophatong.(Ellenberger; 1988:110)

Lebollo ke mohato o matla wa thuto, ke sekolo sa Basotho. Jwale ke hona mona mophatong moo ngwana wa Mosotho a rehwang lebitso le leng. Bana ba marena le bona ba a bolla jwalo ka ha batswadi ba bona e le baetapele ho tsa Bodumedi ba Setso. Jwale mona mophatong jwalo ka ngwana e mong le e mong wa Mosotho, le bona ba fumana mabitso a mang. Mora wa morena Moshoeshe lebitso la hae leo a le rehilweng ke baholo ba hae ke Mohato, la mophatong ke Letsie, e leng leo a le rehilweng mophatong. Morena Moshoeshe yena lebitso la hae la tswalo ke Lepoqo, la Letlama ke la mophatong. Ntlheng ya 6.1 Tlhaloso ya Bodumedi ba Setso ho tla tejwa ka ditaba tsa lebollo.

Bashemane ba bolotseng le bana ba marena ba ye ba ipitse ka mabitso a bana ba marena. Bashemane bana ba ye ba ikutlwe ba le baholo, ba le motlotlo le ho ba lehlohonolo jwalo ka tshitshidi. Le ka nako eo ba ithokang o tla fumana ba ntse ba kenyelletsa mabitso a bana ba marena ao ba ithehileng ona mophatong. Mohopolo ona Seema (2003:5) o tlatsana le ona tjena:

Mohlala: Morena Moshweshwe lebitso la hae la tswalo ke Lepoqo, la mophatong lona ke Letlama, mme ba mophato wa hae ba ipitsa Matlama. Ka mantswe a mang lebotho le neng le bolla le morena Moshweshwe le ipitsa Matlama.

Bashemane ha ba tswa mophatong e le batho ba sebele, bao masawana a ntshitsweng ka motso, ba kgutlela malapeng a bona a fapafapaneng ba e na le mabitso a matjha ao ba a fumaneng mophatong. Mabitso a bananyana wona ke a kang Rantswaki, Ralehlaha le a mang. Moeke[†] le moifo wa hae (2000:79) ba hlalosa hore theho ya mabitso a **Ra-** ho bananyana mohlomong ke hobane ho ne ho bolotswa bashanyana feela, moetlo ona ho bananyana o tliile ha mmela o ntse o puta.

5.4.10 Theho ya lebitso la Bodumedi ba Setso

Moeti wa Botjhabela: T. Mofolo

Bukeng ena Mofolo o bua ka Fekisi, eo e neng e le motho ka botlalo bohle, ka moo Mmopi a neng a rere hore a be jwalo. Setshwantsho sa sebele sa Ya

entseng tsohle. Baholoholo ha ba ipolela ba re setjhaba sa Basotho se tswa Ntswanatsatsi ho Modimo o moholo, o hanang tse mpe kaofela. Basotho ha ba boloka mofu ba ne ba mo phuthella dipeo tsa mefutafuta, ba re a ba roballe, a ba kopele pula, a ba fe mabele, mokopu le tse ding. Ba bua le ya shweleng jwalo ka ha eka o ntse a ba utlwa. Phupung ho ne ho binwa dipina tse hlomolang pelo ruri. Di ne di re dipina tsena:

O, holane le nna ka nkelwa lehodimong!

Fekisi mohlanka ya molemo o etela Ntswanatsatsi ho ya ikopanya le Modimo wa kgale. Ntlheng ena ke moo Mosotho ka kotloloho le ho hlaka a totobatsang letshwao la bomodimo, semelo, sebaka le maemo. E tshwana hantle le kgaolo ya boraro eo e leng sehlohlolo sa phuputso yohle, ho yona ho hlalositse mabitso a Modimo a thibang letsatsi. Thehong ya lebitso la lesea Mosotho ha a le bale ho pepesa tsebo ya bomodimo eo Mmopi a mmopelletseng le yona. Sena ke bopaki bo felletseng ba ka moo Basotho ba hokahanyang Modimo le tswalo le ho tswella pele ha bophelo ba bana ba bona.

Theho ya lebitso la Bodumedi ba Setso ha se moetlo le mokgwa oo Basotho ba qadileng ho o sebedisa morao tjena hoba baruti ba Majakane ba fihle Aforika. Kgalekgale kwana nakong ya maswetso ba ne ba reha masea a bona Retshedisitswe, Tshediso kapa Matshediso, mabitso ana a rehwa masea a tswetsweng ka mora hore ho be le wa leloko ya hlokahetseng, e be jwale ba re ka lesea lena le tswetsweng ba bona Ramatshediso a ba tsheditse, e, o ba file matshediso a maholo a tswang ka lehodimong. Ha ba batla ho bontsha hore lesea le tswetsweng e tla ba modumedi wa nnete, ba ye ba le rehe Morapedi, Ramorapedi, Tumelo kapa Thapelo. Ho hopolwe hore ho na le dinako bophelong ba Basotho tseo ka tsona ba totobatsang maikutlo a matla bophelong, mme nako tsena ke tsa tswalo, lenyalo le lefu. Mbiti (1975:94) o hlalosa taba ena ka mokgwa ona:

Many of the names that are given show people's religious feelings. This practice is found all over Africa. We need to remember here that the feelings of people are very strong at certain stages of life, especially

birth, marriage and death. Therefore it is no wonder that many African names reflect the religious feelings of the parents concerned.

Mokgwa wa theho ya mabitso a bodumedi ke koboanela mefuteng e fapafapaneng ya ditjhaba, mme le Basotho le bona ba sebedisa mokgwa ona ka nako eo Mmopi a ba hlohonolofaditseng ka masea ao e leng setjhaba sa ka moso. Ba be ba kgutle ba re:

Motse ho haha wa morapedi.

Sekese (1978:172) o hlalosa hore mona Basotho ba sebedisa mabitso a supang bodumedi ba bona ho bopa maele ao ka ona ba senolang le leng la matshwao a bodumedi ba nnete. Motho ya ikokobetsang ho batho ba bang o tla nne a phele le bona ka mehla. Boikokobetso ba hae bo paka hore o rata kgotso feela. Lena ke le leng la matshwao a Modimo Mmopi wa Basotho. Oduyoye (1997:1) yena ha a hlalosa mabitso a Maaforika a supang tsebo ya bomodimo ya bona o re:

The immediacy of God in African affairs is also demonstrated through the God-related names we bear. Theophorous names like Nyamekye (Gift of god) and Dardom (Depend on God) are examples from Akans names. Yoruba names beginning with Olu or Oluwa speak of human experience of God. In names we encounter the African ontology that is centered on God who is the source of life and cohesion, whose sovereignty over all cannot be questioned. We experience blessings when the ideals like unity, community, caring, faithfulness, excellence, steadfastness, etc., abound among human beings, for in this we experience God.

Mabitso a Maaforika a pakahatsa bohaufi ba Modimo maphelong a bona a letsatsi ka leng. Modimo o ba hlohonolofatsa ka tsohle tseo ba di hlokang. O na le bona mererong ya bona ha ba sa le bophelong bona. Sena se ile sa hlaka kgaolong ya boraro ka mabitso ao ba a rehileng Modimo. Batswana ba na le lebitso le reng: **Goitsemodimo**. Lebitso lena le se le ntse le hlakisa ka moo Modimo a leng teng mererong ya dibopuwa tsa hae.

5.4.11 Nyenyefatso ya lebitso kapa sefane

Tjootjo e tla Hloma Sesela: N.P. Maake

Kgaolong ya bobedi ponong ya boraro Maake o hlalosa ka moo Selepe ntata Disebo ha a bua ka mapolesa a ileng a fihla ho tla ba namola a bitsang mapolesanyana ana.

Procter (1995:1468) o hlalosa sefane tjena:

Family name. And also last name. The name that you share with members of your family. Her first name is Sheila and her surname is Kane.

Boholo ba batho lefatsheng ba na le mabitso a mabedi, e leng leo motho a le rehwang ha a tswalwa le lebitso la lelapa. Lebitso la lelapa ke leo motho a le fumanang lelapeng leo a hlahetseng ho lona, mme ke la bohle bao e leng ditho tsa lelapa leo. Lebitso lena ke sefane kapa lebitso la ho qetela, le bitswa jwalo ka ha dinaheng tse ngata le latela lebitso leo motho a le rehilweng ha a hlaha. Lebitso leo motho a le rehwang ha a hlaha ke le mo kgethollang ka hara ditho tse ding tsa lelapa. Lebitso la tswalo le sefane tsa motho ke mabitso a semmuso ao motho a tsejwang le ho ananelwa ka ona. A hlahella hape le ditokomaneng tsa hae tsa boitsebiso. Batho ba ne ba bitswa ka mabitso a bontatabona, difane di le siyo. Matjhaena ke bona batho ba pele ba ho sebedisa difane:

The Chinese were the first known people to acquire more than one name. The Emperor Fuxi is said to have decreed the use of family names, or surnames, about B.C. The Chinese custom have three names. The family name, placed first, comes from one of the 438 words in the Chinese sacred poem Baijia Xing (also spelled Po – Chia Hsing). It is followed by a generation name, taken from a poem of 20 to 30 characters adopted by each family; and a milk name, corresponding to a Christian name (Fetzer; 1992:10).

Qalehong Maroma a ne a e na le lebitso le le leng to ka monwana, empa ha mmela o ntse o puta, ba ile ba sebedisa mabitso a mararo. Lebitso la pele e ne e le la tswalo, la bobedi e le le hlalosang hore monga lona ke wa leloko lefe, la ho qetela le ne le totobatsa hore ke wa lelapa lefe. Ka dinako tse ding motho o ne a itheha lebitso la bone, leo ka lona a neng a hopola le ho keteka ketsahalo ya bohlokwa bopheiong ba hae. Ka lebaka la ho putlama ha mmuso wa Roma, tshebediso ya difane e ile ya se ke ya hlola e tsamaya hantle, yaba batho ba kgutlela tshebedisong ya theho ya lebitso le le leng feela.

Dilemong tse mahareng mane Yuropa, naheng ya Ithali Leboya, theho ya difane e ile ya boela ya sebediswa. E ne e le ka dilemo tsa bo 900 ka mora lefu la Keresete, mme ya nama ka metso ka dilemo tsa bo 1200. Dikgorane le ba neng ba hlahella ka mahetla setjhabeng ba ne ba sebedisa difane ho ikgetholla ho batho ba neng ba kolla ntsi hanong le ba maemong a tlase. Tshebediso ya difane e ile ya etswa lefa, ngwana o ne a sebedisa sefane sa ntatae. Ka tsela ena batho ba bile le tlamahano e matla le baholoholo ba bona. Ke ha nako e ntse e tsamaya moo batho ba maemong a tlase ba ileng ba itheha difane le bona. Fetzer (1992:11) o tlatsana le ntlha ena ka mokgwa ona:

Throughout Europe, wealthy and noble families first adopted family names. At first, these were not hereditary, but merely described one person. For example, the son of Robert Johnson might be known as Henry Robertson, or Henry, son of Robert.

Ho batla ho le boima ho hlophisa difane ka mokgwa o motle, ka baka la ho kopakopana le diphetoho tse ileng tsa etswa mopeletong le ho balweng ha difane. Mantswe a mangata a kgale ha a sa sebediswa kapa a na le meeelo e seng e sa sebediswe. Ka dilemolemo mopeleto wa mabitso o ne o laolwa ke mongodi. Sefane se le seng se ne se ngolwa ka mepelato e fapafapaneng tokomaneng e le nngwe. Difane tse ding di bonahala eka di tswa puong ya Senyesemane, empa hantlentle di tswa puong esele. Difane di kene tshebedisong ka ditsela tse ngatangata, tse kang dintho tse potapotileng motho, mosebetsi kapa lebitso la baholoholo ba motho.

Ho a bonahala hore theho ya difane ke mekgwa le ditlwaelo tsa ho phela tsa Makgowa, di tswa Bophirimela kwana. Difane tsena tse latelang: Motingoe, Tsunke le Khaarekoe, hantlente ha se difane ke mabitso. Ke mabitso a bara ba bararo ba ntatemoholo Ntšolikae, Motloung e motona. Ha Makgowa a fihla Aforika, mme a kenya theho ya difane tshebetsong, ba ile ba fetola mabitso ana ba a etsa difane. Ke bana ba motho, e moholo ke Motingoe, ho tle Tsunke, kgorula ke Khaarekoe. Le ha ho e na le mesebetsi ya leloko re a kopana re etse mosebetsi oo ka ha re le bana ba lelapa le le leng.

Ka nyenyefatso ya lebitso kapa sefane ho na le dintlha tse tharo tsa bohlokwa tse hlakang:

1. Ho etswa phapang pakeng tsa ntate le ngwana. Ha mohlomong lebitso kapa sefane sa bona e le Tsunke, ntate o bitswa Tsunke kapa Tsunke e moholo, ha ngwana yena a bitswa Tsunkenyana kapa Tsunke e monyenyanane. Mona he ho be ho thabilwe, kgotso e le teng, Motloung a thoholletswa le ho rweswa sekola.
2. Ho totobatswa tello le ho kgesa monga lebitso kapa sefane. Ha ho a thajwa, ha ho kgotso. Ha e ba ya kgeswang lebitso kapa sefane sa hae ke Khaarekoe ho tla thwe Khaarekoenyana eo. Mantswe ana a buuwa ka sefahleho se swentseng le kgalefo. Ka nako tse ding ha ho sebediswe lebitso kapa sefane sa motho, ho ye ho thwe feela mosadinyana, ngwananyana, monnanyana, moshemanenyana kapa mothwana enwa.
3. Ho bontshwa kutlwelobohloko, o tla utlwa ho thwe mosadinyana wa batho.

Ntlha ena e hlakiswa jwana:

Makeneuoe: O lekako la lehlanyanyana la ngoananyana: Ha o na motsoalle o entse joang? Hakola meokho eno kapele hona joale (Mofokeng; 1970:9)

Mona ke lapeng ha Lefaisa, mme Makeneuoe mosadi wa hae o qoqa le moradi wa bona Keneuoe. Lekomo ba ne ba tshwarahane le la lerato la Keneuoe le Phephei mora wa Lefaru. Puisanong Makeneuoe o totobatsa moradi wa hae Keneuoe ka ho re ke lehlanyanyana la ngwananyana e le ha a mo nyenyefatsa.

5.4.12 Ho rehellwa ka e mong kapa eo e seng wa leloko

Mekgoa ea Basotho: A. Sekese

Sekese sehloohong sa: "Mabitso a Baholoholo" o bolela hore ditloholwana di rehellwa ka mabitso a baholoholo ba tsona. Ho rehellwa lesea ka e mong wa leloko ha se mosebetsi o bobebe, baholo ba lesea ba lokela ho ba sedi haholo. Thehellong ho lokela ho bonahala semelo, sebaka le maemo a Modimo ya ba hlohonolofaditseng ka ngwana. Ha ho rehellwa ha ho kolokiswe mabitso hore e moholo kapa e monyenyane ke mang. Ha mohlomong tatelano e eme tjhena: Mahlomola, Neile, Ramorapedi, Mphore, ho qetella ka Sankwela, ha ho latelwe ka moo bana bao ho rehellwang ka bona ba neng ba latelana ka teng. Enwa ya rehellwang ke lerehellwa feela, ke ka hoo ho sa latellweng tatelano ya bao ho rehellwang ka bona.

Boholo ba nako ha lesea le rehellwa ho shejwa ka hara leloko e mong ya ntseng a phela kapa ya seng a iketse badimong, ya neng a e na le mekgwa e metle. Motho ya ipabolang kapa ya neng a ipabola ka makgabane a bohlokwa setjhabeng a kang: ho phedisana ka kgotso le batho ba bang, bokgeleke, bohale le a mang. Tumelo ya Basotho ka ho rehellwa lesea ke hore ha le nise le hola diketso tsa lona di tla tshwana le tsa moholo enwa wa lona eo a rehellletsweng ka yena. Kunene (1997:13) o hlalosa thehello le sepheo sa yona ka mokgwa ona:

If a child has been named after a relative, then playfully, but sometimes with a measure of seriousness, people were expected to behave towards it as if it were in fact the person after whom it has been named, for example, its grandfather (mother's or father's father), etc. Thus the identity of the original bearer of the name, mystically transferred to the child through this intentional naming after. I recall a child who, has been

named after his grandfather on his mother's side, was then always referred to by his mother's *ntat'a mmae*, "his mother's father," until the description itself assumed the nature of a proper name, and everybody in the small community, children in particular, knew him as *Ntatammae*. Nicknames such as *auma*, *aupa*, and *ompi*, "grandma, grandpa, and uncle" (from Afrikaans *ouma*, *oupa*, and *oompie*), have often come about in this manner, even assuming proper name status.

Se hlakang phehisong ena ya *Kunene* ke hore sepheo le molemo wa thehello ke:

1. Leloko le se fele. Ba neng ba ratwa ka baka la makgabane a bona ba a tsoswa.
2. Mabitso a bohlokwa a leloko a se timelle ruri.
3. Morehellwa a se lahlehe ha a tihakile. Ka baka la ho ipolela seboko la lebitso a fumane bahabo, mme ba mo amohele ka matsoho a mabedi.

Selepe (1996:3) yena o dumellana le *Kunene* ka tsela ena:

Thotholokwane ena ha e ntse e bobotheha moo moalong, e edimoloha, e bile e ntse e metha puo, e se e ntse e e na le lebitso, leo hangata le tswang hona moo lelokong. E se e bitswa ka rannyeo kapa mmannyeo. Ke ka hoo o tla utlwa kgafetsa ho hlaha lebitso la ntatemoholo, ntate, nkgono, mme, malome kapa rakgadi. Thehello ena hantlentle le yona e ntse e supa ntshetsopele ya leloko leo ngwana a hlahetseng ka hara lona. Bona ke bona bohlokwa ba mothwana enwa. Ho tsosolloswa leloko la nnyeo.

Masea a rehellletsweng a hlomphele ke bohle ba leloko, le ona a qetella a itlhomphile le ho latela mehlala e metle ya bophelo ba baholo bao ba rehellletsweng ka bona. Sena se thabisa badimo, ba be ba hlohonolofatse le ho hauhela lelapa leo. Modimo o re hlohonolafaditse ka bara ba babedi, wa letsibolo re mo rehellletse ka moholwane wa ntate e leng Motebejane, mme re mmitisa ntatemoholo kapa ntatemoholo Motebejane. Kgorula re mo rehellletse

ka letsibolo la lelapa la heso, re mmita aubuti kapa aubuti Mahlomola. Ka la 9 Tlhakola 2004 re bile le dipuisano le Seema, o ile a totobatsa ha a na le tshabo ka masea a rehellwang. A re ka baka la tlhomphe e senyekgenyekge eo lesea le rehellletsweng le e fumantshwang le ka tshoha le senyeha le ho tswa tseleng e nepahetseng ya bophelo. Mokgwa wa ho rehellla lesea o boela o hatellwa jwana:

Morena e moholo Lerotholi Letsie a leboha a ba a lebohela moena oa hae Mojela ha Molimo o mo file mora, mojalefa oa lelapa la hae. A ntano fana ka lebitso la ngoana; a re: " Eeang le re ho moena oa ka Mojela; ke re: ke a mo lebohela ha Molimo o mo hopotse, o mo file mora, mojalefa oa lelapa la hae. Joale le re ke re: Ngoana eo ke Lerotholi. Morena a re refo, a iteta sefuba a ikana ka kgaitsemi ea hae Mamotšoenne "Senate" a re ho manqosa ka ho tiea ho hoholo, le re: Lerotholi o re, ngoana eo ke eena, ke Lerotholi (Ratau; 1970:2).

Jwalo ka ha ho ile ha hlaka hore ho ya ka moetlo wa Basotho, mosadi ha a bitse lebitso la ntata monna wa hae kapa la moholwane wa monna wa hae, mafumahadi a morena Mojela a ile a reha ngwana enwa Thabo. O ile a bitswa Thabo Lerotholi Mojela ho fihlela a ikela meahong ho Modimo o moholo. Ka lebitso lena ba hlomphe enwa eo ngwana a rehellletsweng ka yena.

Basotho ha ba rehelle masea ka ba leloko feela, empa ka dinako tse ding ba a rehellla ka bao e seng ba leloko. Mona he ho ye ho shejwe batho ba hlahellang ka mahetla setjhabeng, bao e leng mehlala e metle, ba mekgwa e kgahlang le e thabisang le ba diketso di ntle. Mohlala o motle mona ke wa masea a yeng a rehellwe ka marena a Basotho, dingaka, maqwetha, matitjhere, baetapele ba tsa bodumedi, baoki kapa baahisanemmoho. Thakhisi (1982:3) o shahella taba ena monwana ka tsela ena:

Lebitso la Moshweshwe le se le rehilwe ba bangata, empa ha ho eso be ya atametseng ho monga lebitso leo. Ho ka thwe ba bangata le hlile le a ba imela.

Mabitso a kang boMoshweshwe, Monaheng le Seeiso a hlile a atile hara batho feela tjena, mme a hlahella e le sefane kapa lebitso. Thehellong ka eo e

seng wa leloko le teng ho ntse ho dumelwa hore lesea le tla futsa makgabane ao monga lebitso a ipabolang ka ona. Mokgwa ona wa thehello o boela o behwa tjena:

Abernathy named his youngest child Kwame Luthuli (probably after Ghana's first president Kwame Nkrumah and South Africa's Nobel Peace laureate Albert Luthuli). This was apparently informed by Abernathy's very Afrikan philosophy about names. "There is much meaning in a name," he said. "If you are given the right name, you start off with certain indefinable but very advantages" (The Afrocentric Experience; www.swagga.com/name.: Leq.2 la 3)

Ya rehelletsweng ka motho ya ipabolang ka makgabane a matlematle ho dumelwa hore le yena o tla ipabola ka makgabane a tshwanang le a monga lebitso, ka mantswa a mang o tla mo futsa.

5.4.13 Theho ya mabitso a tshwanang (mosadi le monna)

Dr. Ntswaki: S.P. Thakhisi

Thakhisi o bolela hore Sello lapeng habo e bile yena feela moshemane ka hara banana ba bane. Batho ba ile ba tlwaela ho mmita ka lebitso la Ntswaki le fumanwang hara banana. Lebitso la Ntswaki le bolelang "Motswako" la mo totela.

Basotho ba na le tlwaelo ya ho reha masea a banana le bashanyana mabitso a tshwanang. Ka mantswa a mang ha mabitso ana a bitswa beng ba ona ba le siyo ha ho bonolo hore o ka bolela hore ho buuwa ka motho e motshehadi kapa e motona. Mabitso ana ha a kgetholle bong. Mabitso a rehwang banana le bashanyana ke a kang: boLerato, Teboho, Mpho, Thato, Lesedi, Karabo, Kwena, Neo, Tshepiso, Lebohang, Katleho, Lehlohonolo le a mang. A mang ona ha se hangata a fumanehang ho bashanyana, ke a banana feela. Ho na le mabitso a qalang ka sehlongwapele **Mma** e leng ho bolela **mme wa** ao ka tshwanelo a neng a lokela ho fumanwa bathong ba batshehadi feela, empa ditaba ha di jwalo, le ho batho ba batona a ntse a fumaneha. Le ho batho ba batshehadi ho ntse ho fumaneha mabitso a qalang ka sehlongwapele **Ra** e

leng ho bolela **ntate wa**. Mabitso a qalang ka **Ra** ke ao batho ba ithehang ona mophatong. Mohopolo ona o hlalositse ka ho teba ntlheng ya 5.4.9 Ho reha lebitso mophatong. Mabitso ana a ye a tumi hoo beng ba ona ba tsejwang le ho tlwaelwa ka ona ka ho sa feleng. Theho ya mabitso a tshwanang e hlaloswa ka mokgwa ona:

Hara bontate re ntse re fumana boMmakgwetjhe, Mmahlephole, Mmabototo, Mmadikgetla, jwalojwalo. Ka mokgwa o tshwanang, le ka ho bomme mabitsong a Basotho ho ntse ho fumanwa boRannyeo jwalo ka boRalehlaha, Ramatekane, jwalojwalo. (Thakhisi; 1982:4)

Makgaphola ke lebitso la ngwana e motshehadi, ha Mmakgaphola e le lebitso la mme wa Kgaphola.

5.4.14 Theho ya lebitso le sefane tse tshwanang

Lekgotla la Kgaso la Aforika Borwa: www.lesedifm.co.za

Mona ho pepeswa ditshwantsho, mabitso le difane tsa dibohodi. Hara dibohodi tsena ho na le bao mabitso le difane tsa bona di tshwanang.

Se etsahalang mona ke hore ha lesea le hlaha le ye le rehwe lebitso le tshwanang le sefane sa leloko leo le hlahetseng ho lona. Ha mohlomong sefane sa leloko la lesea e le Mokhele e be lebitso la lona e tla ba Mokhele. Jwale ke mona moo e tla re ha le bitswa ho thwe Mokhele Mokhele. Theho ya lebitso le sefane tse tshwanang e etsahala haholo ho bashanyana, ke ka sewelo e fumanehang bananeng. Mohlala o tswileng matsoho wa lebitso le sefane tse tshwanang ke ona:

1. Mokotjo Mokotjo eo e neng e le sebohodi sa Lekgotla la Kgaso la Aforika Borwa, ya seng a behile meja fatshe. Ke Motaung wa nnete.
2. Chomane Chomane eo e leng sebohodi sa Lekgotla la Kgaso la Aforika Borwa. Ha a ipolela o ye a re ke Lekgolokwe lehlakgoho ka lemao.
3. Letšoara Letšoara.
4. Matli Matli.

5. Mofolo Mofolo ke mora wa Mokopu Mofolo e mong wa bangodi ba Basotho ba hlahellang ka mahetla. Mofolo le yena e ne e le mongodi jwalo ka ntatae.

Mokgwa ona wa theho ya lebitso le sefane tse tshwanang o batla o afile haholo matsatsing ana. Ho na le batho ba mmalwa ba nang le mabitso le difane tse tshwanang. Ntlha e nngwe e tshwanelang ho hlaka ke hore ho na le mabitso a mangata a tshwanang le difane. Sefane sena Motingoe ho na le e mong eo e leng lebitso ho yena mane Rammolotsi Foreisetata. Batho bao ho buisanweng le bona ba re ha ba reha ngwana lebitso le tshwanang le sefane e be e le ha ba bolela hore ngwana enwa efela e le wa leloko leo. Ha e ba sefane sa bona ke Khaarekoe, ngwana enwa ke Khaarekoe wa sebele. Batho ba nang le mabitso a tshwanang ha re re mohlomong ke boMolapo, Mokhele, Maseru, Molefi, jwalojwalo, mme e le banna, basadi bona e le boSebolelo, Mamilo, Maleshwane, Maletshwenye, jwalojwalo, batho bana kaofela ha ba bonana kapa ba kopana ba bitsana **boBitso**.

5.4.15 Theho ya lebitso ho latela sepha se mmeleng

Boo Borena: R.J.R. Masiea

Pontshong ya pele ketsahalong ya bone Masiea o hlalosa hore motho e molele o bitswa Thamotelle, ya dintshi tse morumo yena ke Dintshi. Theho ya lebitso ho latela sepha se mmeleng wa motho ke tlwaelo e tšileng morao tjena, mme e ntse e eja setsi. Basotho ba rehwang mabitso ka tsela ena ba mekga e mmedi, mokga wa pele ke o amohelang lebitso lena, ha wa bobedi e leng o sa amohelang theho ena, ba bona e le tello le ho kgeswa. Segoete (1983:2) o hlakisa theho ya lebitso ho latela sepha se mmeleng tjena:

Sefenyane sa motse oa Makhabane,
Sefenyane sa thuha matlo menyako,
A boKakase le Ramosala.
Mamahukubi, Mamakhoaba!
Ha ea se hlotha setono sa tsoana,
Khom'a boNtisane le Sekhoane!
Khamanalana, mohom'a Maanya,

O khathile Popa lehlohlojaneng,
 Mahlahare a batho a tla lala.
 Monongoaha li a hlothola lihoai,
 Le boRakhoalite ba hlohotse feela.
 Na e sa le sa Khoele le sa Morokole?
 Mela ba e tlohela qhalaqhala,
 Maineloa a setse ba a inetse.
 Motlou ke khakalira Maanya,
 Khaka e ka hakanya Raleotoana,
 E hakanye Raleotoana, Mokhothu;
 A re hokanya a tlohela pelesa,
 A siea e selibo mahetleng
 Tse tolotsana li khethiloe, Motlou,
 Li tolotsana li mala o mong,
 Li sa tsoa ha Matjeka, Makaoteng.
 E tlola letsoku poli 'a Kobequ,
 Poli a Kobo le Mamototjane.
 Tsamaya butle, phookoana e marete;
 Thotsela tse ling li hana bana.
 Bo'Mapeete le Mamokhaehane
 Ha ba re a khathale, a khathala!

Se etsahalang thehong ena ya lebitso, lesea ha le tswalwa baholo ba lona ba le reha lebitso jwalo ka masea a mang ba sa sheba sepha se mmeleng wa lona. Ha lesea lena le ntse le hola, mme batho ba elellwa dipha tse mmeleng wa lona e be ba le reha lebitso. Ha leihlo la hae le sa lekane le le leng le le lenyenyane o bitswa Raleihlwana kapa Maleihlwana, ha e le letsoho ho thwe ke Raletsohwana kapa Maletsohwana, ke Rahloohwana kapa Mahloohwana ha hiooho e le nyenyane. Ha a hlile a le molelele, a tshabile lefatshe o bitswa Nonyana e telele kapa Thamotelle. Ha a le motenya ho thwe ke Senatla kapa Boteng. O bitswa Mamonoto kapa Moketa ha a le mosesenyane. Ha nko e le kgolo ke Ranko kapa Manko. Dipha tse neng di le mmeleng wa Ntilli ya neng a ratwa le ho tshajwa haholo thapellong ya dinyopa di hlaloswa tjwana:

Ntili e be e le sehole. Leoto le le leng la hae, tlase bohatong, le ne le hloka bohato bo bolelele le bophara ba leoto, ho se le menoana. Le be le fupere le le polokoana, joalo ka setebele seo motho a se etsang ka boomo ka seatla. (Sekese; 1953:42)

Motho wa mofuta ona o bitswa Sehole kapa Raleotwana. Ho shejwa kgaello kapa sepha se mmeleng wa hae. Dipuisanong tsa la 09 Tlhakola 2004 Seema o hlalositse hore Basotho ke setjhaba se nang le tlhompho, kutlwelobohloko le lerato dibopuweng tsa Modimo Mmopi wa bona. Theho ya lebitso ho latela sepha se mmeleng wa motho ke tlwaelo e tlileng morao. Ke phoqo! Ana ha se mabitso a ananelwang ke bohle hobane Basotho ba re:

Motshehasofe o a ipiletsa.

Motho ya tshehang lesufe o a itsheha. Sena se bolela hore Modimo o ka etsa hore le yena a le tswale kapa a tswale sehole ka tsela e itseng. Modimo o hloile baiphahamisi le baikgohomosi.

5.4.16 Theho ya lebitso le sefane ho latela mabitso a diphoofolo

Hara Dibatana le Dinyamatsane: Z.D. Mangoaela

Mangoaela o hlalosa hore ditaba tsa dibatana le dinyamatsane e se eka ditshomo ha di bolelwa, hobane motho a ka nka leoto le lelelele a sa tshohe tlou, phiri, nkwe, tau kapa sebata sefe kapa sefe. O bontsha dinatla tsa Basotho tse lwanneng le dibatana tsena, le ba bolailweng ke tsona. O pepesa le mekgwa e mengatanyana e neng e sebediswa ha ho tsongwa jwalo ka mamena, dipere, marumo, dithunya, jwalojwalo.

Basotho ke batho ba ratang diphoofolo haholo. Sena se totobatswa ke ka moo ba tshwantshang bophelo ba bona le ba diphoofolo ka teng. Dimelo tsa bona tse kang bonatla, bohale, mohau, sebetse, bohiale, kelohloko le tse ding ba di tshwantsha le dimelo tsa diphoofolo. Thakhisi (1982:4) o re ha a hlalosa mohopolo ona:

A mang hara mabitso a Basotho a hle a etse dipolelo tse phethahetseng, jwalo ka Refilwehape, Ontsalemong, Retsebajwang, Tjhabasemaketse, Kwenaejang.

Hara Basotho ho na le mabitso a mangatangata ao ba ithehelletseng ka diphoofolo jwalo ka lena leo Thakhisi a le totobatsang e leng Kwenaejang. A mang ke Mmapodi, Mmakgongwana, Motlalekgomo, Kganyapa le a mang.

Ha se mabitso feela ao Basotho ba ithehelletseng ka diphoofolo, empa le tsona difane. Sebokong sa Batloug Basotho ba ana tlou. Le difaneng tsa bona ho na le ba ithehelletseng ka tlou, mme sefane sa bona ke Motloug. Ntle le sefane sena ho fumanaha tse ding tse kang: Rapodi, Potsana, Mokwena, Mofokeng, Motaung, Tau, Monare, Mophuthing, Motshweneng, Seotsanyana, Kwekwe, jwalojwalo.

Ho ye ho ipetse dipuo tse reng Basotho ke setjhaba se hlokang lerato le se sa kgathalleng tlhaho ha mmoho le diphoofolo, ba phela hole le tsona. Taba ena e a makatsa ha e le mona ba ithehella ka diphoofolo. Diphoofolo ke dithatohatsi ho Basotho. Ka tsona ba phetha merero e mengata ya bohlokwa, mme le tsohle tse tswang ho tsona tse kang nama, letlalo le lebese di bohlokwa e le ka nnete ruri. Ha se feela ha ba tshwantsha kgomo le Modimo:

Kgomo ke modimo o nko e metsi.

Mesebetsi ya bohlokwa e phethwang ke phoofolo ena e kgomo, ba e tshwantsha le mesebetsi e meholo e etswang ke Modimo o moholo, Mmopi wa bona. Sena se hlakisa tsebo ya bomodimo ya Basotho, semelo, sebaka le maemo a Modimo.

5.4.17 Theho ya lebitso la boswasi

Dipale le Metlae: J.J. Moiloa

Bukeng ena Moiloa o fana ka metlae e mashome a mararo le metso e supileng. Metlae ena e fumanaha ho tloha leqepheng la mashome a mabedi ho ya fihla leqepheng la mashome a robedi le metso e tsheletseng. Mofuta wa tshwantshiso o bitswang motlae (khomedi), hangata e qala ka qaka e itseng e

bakang kgohlano ho ya sehlohlolong. Tharolong le phethellong ho ba le thabo le nyakallo. Qetello e a tshehisa, e a nyakallisa. Tshwantshiso ya **Sekhona sa Jwala** ya T.M. Mofokeng (1970:47) ke mohlaia o motle, mohlala oo ke ona:

Lirontšo: Jwale ngaka e se e le nna. (O hlotsa ka ho etsisa Phephei nakong ya boitimeletso).

Ha se bangodi ba bangata ba ngotseng dingolwa tsa metlae. Metlae ena Moiloa o e hlophisitse ka tsela e latelang:

1. Tshebediso ya mantswe a tshwanang ka modumo le a phelekanyetsang batho ha a qapodiswa le meelelo ya mabitso a batho e kubutilweng.
2. Palo e tlase ya metlae e pepesa ho hloka tsebo ka ha meetlo e itseng ya Basotho.
3. Tshebediso ya mantswe a dipuo disele.

The Pocket Oxford Dictionary e hlalosa motlae ka mokgwa ona:

- n. **1** thing said or done to cause laughter; witticism. **2** ridiculous person or thing.

- v. (king) make jokes; tease (only joking). (F.G. and H.W. Fowler; 1969:478)

Metlae e a qabola le ho kekete-hisa ba e mametseng. E a tshehisa le ho nyakallisa bamamedi. E tsikinyetsa ba e phetelwang le ba e mametseng. Ke puo e tlosang batho bodutu le ho ba lebatsa tse seng monate bophelong. Metlae e na le thuto ya nnete eo e leng thuso e kgolo bophelong ba batho. Ho yona motho a ka fumana mantswe a sebedisitsweng ho etsa hore puo e be mathemalodi. Puo e sebediswang metiaeng ke e hohelang mmadi kutlwisisong ya se bolelwang. Metlae e meng e hlokomedisa batho ka melemo e teng meetlong ya bona. Sena se hlaka ha ho bapiswa bophelo ba sehloholo le ba sejwalejwale. Metlae e etsa hore batho ba be sedi ha ba sebedisa puo, ba se e sebedise bohlaswa ka ho sebedisa mantswe a dipuo tsa baditjhaba. Hona ho thusa hore Sesotho se se thunthetswe le ho ba le

lefotha la maleme a baditjhaba. Ho totobetse hore metlae ha se ya boswasi feela jwalo ka ha batho ba bangata ba hopola.

Ha se nepo ho sebedisa metlae e kgothaletsang dintho tse tswileng tseleng. E senyang dikgopolo tsa bamamedi kapa babadi. Haholoholo batjha bao e leng setjhaba sa ka moso. Metlae e sesang le ho fifatsa dikgopolo tsa batho e kwekwetlwe. Ho kgothallwe e tlang ho tjhorisa dikgopolo tsa batho hore di nahane ka kelello e hlakileng. Ho na le motlae o motle o sa kgothaletseng bobo, empa o supa ho hloka tsebo ka ha meetlo e meng e itseng ya Basotho:

Motsamai: "Kgomo tseo le manamane a tsona!"

Monna lekgotla: "O di bona kae dikgomo tse nang le manamane moo?"

Motsamai: "Tjhee, ke ne ke boka dikgomo baheso."

Monna lekgotla: "O boka dikgomo dife, ha di etsang?"

Motsamai: "Wee! Bontate ntshwareleng, ke ne ke dumedisa lekgotla."

Monna lekgotla: "O reng? O re o ne o dumedisa Lekgotla? Lekgotla ke mang?"

Ke wa hokae eo? O teng ka hara rona moo? Monna o ithute ho dumedisa banna ba lekgotla, le ha eba Lekgotla eo o mmolelang a le teng ka hara rona, o se ke wa ba wa leka ho kgetholla. Ka ho dumedisa motho a le mong" (Moiloa; 1992:81)

Motlaeng ona Moiloa o pepesa ka moo monna lekgotla a hlokanang tsebo ka ha meetlo e meng e itseng ya Sesotho ka teng, kapa hona ho se utlwisise polelo ya Sesotho sa mmakgonthe. Monna lekgotla ha a tsebe kapa hona ho utlwisisa polelo ya Motsamai e reng: "Kgomo tseo le manamane a tsona!" Ha a utlwisise hore polelo ena ke tumediso ya Sesotho. Motsamai o boka dikgomo, o a dumedisa. Le hona o dumedisa morena le banna bohle ba lekgotla.

Theho ya lebitso la boswasi e ye e etsahale ka tsela ena, ngwana ha a hlaha o rehwa lebitso ke ba leloko. Ha a se a hodile, mme ho hlokomelwa hore ke motho ya ratang metlae kapa meswaso, ka mantswe a mang ke seswasi, o ye a ithehe kapa batho ba bang ba mo rehe lebitso la boswasi. Lekgotleng la Kgaso la Aforika Borwa thelebsheneng ya kanale ya bobedi ka Mantaha mantsiboya ho na le lenaneo la metlae, sebohodi se hlahellang moo se etsa

metlae ke Desmond Dube, mme mabitso a hae a boswasi ke Sekgwane Mafike.

5.4.18 Theho ya lebitso le sefane tsa boikgakanyo

Mopheme: S. Matlosa

Matlosa o bontsha ka moo lefu la ntata Tshitso le leng la mo fetola mohlophahi le moleleri lefatsheng ka teng. A iphetola Mopheme le Metsi, a bolaya lebitso la Tshitso. Mokopu le banababo e leng pana ba mmangwanae Baratang ke bona ba bolaileng ntatae. Tshitso o ile a itheha mabitso a boikgakanyo hore a tle a tsebe ho iphetetsa lefung le sehloho la ntatae.

Mokgwa wa theho ya lebitso le sefane tsa boikgakanyo ke ntho e teng hara Basotho. Ho na le mabaka a mangata a yeng a etse hore batswadi ba rehe bana kapa Basotho ba qetelle ba ithehile lebitso kapa sefane sa ho itimeletsa. E be e le ha motho a sa rate ho tsejwa, a ipata le ho lahla mohlala. Lebitso la Ntswaki le tlwaelehile e le la bananyana. Basotho ba nnile ba le reha bashanyana e le ho ikgakanyetsa ho itseng. Ha bana ba lelapa le itseng ba sa le phelele, ba ye ba rehwe mabitso a boikgakanyo ka tshepo ya hore ba tla phelela lelapa leo. Ho na le lebitso la mongodi leo mongodi wa buka a ithehang lona. Mongodi o ye a ithehe lebitso le tsebahalang haholo le hlomphuwang ke setjhaba ka kakaretso. Bangodi ba bangata ba rata ho itheha mabitso a boikgakanyo e le hore dibuka tsa bona di tle di amohelehe le ho rekwa ka bongata. Lebitso le sefane tseo Mosotho a yeng a ithehe tsona ke tsa Sesotho. Boitimeletsong bona ba Mosotho Basotho ba hae bo ye bo senolehe, e, bo bonwe le ke tsipasehole. Dipuisanong le Mdakane, Ramphela le Masoko ka la 20 Pherekong 2004 motseng wa Pimville Soweto ho ile ha totobala mabaka a mang ana a latelang:

5.4.18.1 Phumantsho ya mosebetsi toropong

Dinako tsa pele ho selemo sa 1994 puso e ne e le ya Maburu a neng a kgetholla Basotho. Ha Mosotho a ne a etswa ditulong tsa mahaeng kapa mapolasing ho ne ho se bobebe hore a fumane mosebetsi ditropong e leng ditulo tse neng di tshwaetswe Makgowa. Tharollo e ne e le hore Mosotho a

ithehe lebitso le sefane tsa boikgakanyo hore a tle a tsebe ho nka bukana ya boitsebiso (dompas) e ntjha e ke keng ya bontsha hore ke moahi wa mahaeng kapa mapolasing. Se neng se etsahala ke hore Mosotho o ne a sebedisa lebitso le sefane tsa ba bang ba leloko kapa tsa batho bao a sa amaneng le bona ho hang. E be jwale Mosotho o tla fumantshwa mosebetsi ke letswakantle, ha ho se jwalo o ne a tshwanela ho sebetsa sebakeng se le seng dilemo tse leshome pele e ka ba moahi wa toropong, a sebetsa mosebetsinyana o sa tsebisahaleng. Ho feta mona o ne a tshwanela ho ntsha tjootjo ho Maburu a neng a okametse ditoropo le ditulo tsa Basotho.

5.4.18.2 Phumantsho ya bodulo toropong

Mosotho o ne a llelwa ke ditshepe, mapolesa a mmasepala a mo lahlela ka pikapeng ha a fumana a se na tumello ya ho dula toropong, a tswa mapolasing kapa mahaeng. Ha Mosotho a se na tumello ya ho tihakela toropong o ne a tshwanetse ho ya kantorong ya mmasepala ho ya kopa tumello ya ho tihaka. Hangata ba ne ba nehwa matsatsi a mararo, mme ha a fedile, ba ne ba tshwanetse ho menahana le mehlala ba kgutlele moo ba tswang teng. Esitana le Mosotho ya neng a tswa toropong e nngwe, mme a tihaketse ho e nngwe, o ne a tshwanetse ho ya kopa tumello kantorong ya mmasepala.

Hore Mosotho a fumane phumantsho ya bodulo toropong o ne a tshwanela ho itheha lebitso le sefane tsa boikgakanyo kapa a ntshe tjootjo. Ka ha Maburu ana a neng a okametse ditulo tsa Basotho ba ne ba bolawa ke mokankanyane, dipuisanong ho ile ha hlaka hore ka nako ' e ding tjootjo e ne e se ya tijelete feela, empa botlolo ya jwala ba Sekgowa, e be jwale moeka o sa tla nwa, a be a timellwe ke lebitso la hae. Ho ne ho e na le tokomane (lodgers) e neng e tlamella monga lefatshe tulong e le nngwe, feela letswakantle le dula le ho tsamaya moo le ratang ho se na tokomane e mo tlamellang tulong e itseng.

5.4.18.3 Phumantsho ya menyetla e meng

Ho na le menyetla e meng eo Basotho ba neng ba e habile ka ho itheha mabitso le difane tsa boikgakanyo. Menyetla e kang ya lenyalo, ho bopa

kgotso pakeng tsa batho, ho itwanela, ho thusa ba kotsing, jwalojwalo. Monyetleng wa ho itwanela ho ka hopolwa Basotho ba ileng ba phediswa ka thata ke mmuso wa Maneshinale, ba bitswa makomonisi, ba tshwarwa, ba phaphathehiswa, ba ba ba iphumana ba le mafatsheng a sele, moo ba ileng ba itheha mabitso le difane disele e le ha ba leka ho pata mohlala.

Ho feta mona Basotho ba ile ba itheha mabitso le difane tsa Makgowa, ka ha Maburu a ne a nketse Bammala hodimo, ba ba fumantsha menyetla e fetang ya Basotho. Hara Basotho ho na le difane tsa Sekgowa tse kang May, Booyesen, Grootboom, Van Wyk, Pretorius, Pienaar le a mang. Mofokeng (1970:30 – 31) o hlalosa lebitso la boikgakanyo ka tsela ena:

Phephei: Bophelo bona ba ho ipata ke ne ke bo nkile e le ho ikhakanya feela, empa joale bo a natefela, ha ho sa le letho e ka ntlohedisang bona ka ntle ho lerato leo ke ratang Keneuoe ka Iona. Ke ntho e makatsang ha ba sa ntsebe le hanyenyane feela. Keneuoe: Ana o itse ke mang na? O ipoleletse lebitso lesele feela joana leo ke sa le tsebeng Lekinatoeba.

Mona Mofokeng o totobatsa ka moo Phephei a neng a ithehile lebitso la boikgakanyo ka teng. Lebitso la hae la nnete e ne e le Phephei, empa a itheha lesele feela tjena, e leng Lekinatoeba. Lelapeng la Seobi, ntata Phephei le Lirontšo, le lapeng la Lefaisa, ntata Keneuoe ho ne ho se na kgotso ka baka la kgohlano e tlisitsweng ke sekhona sa jwala. Yaba Phephei o iphetola ngaka le ho itheha lebitso la boikgakanyo, Lekinatoeba, e le ha a leka ho kgutlisetsa le ho bopa kgotso e senyehileng pakeng tsa malapa ana a mabedi. Ka baka la boikgakanyo bona Phephei o ile a hlola, a fenywa le ho thusa hore kgohlano e fele, mme malapa ana a mabedi a boele ho ba metswalle ya hlooho ya kgomo hape. Dinako tsa maemo a neng a se monate a ho itheha lebitso kapa sefane sa boikgakanyo pusong ya Maburu Ntsane (1982:73) o a hlalosa tjena:

Dumedisa Base, o tlo pheme ditsietsi, pheme tsetse la teronkong, tshitshidi. Hoba e a shapa tshweu ya Kapa, E shapa ka katse ya

Sekgowa. Iphapanye o kobe mangole, Esere wa fahla mmuso ka lehlabathe.

Ana he ke a mang a maemo a neng a se monate a lieng a qobella Basotho ho reha le ho itheha lebitso le sefane tsa boikgakanyo, e le ha ba leka ho balehela tshotlo le masisapelo a teronkong. Maemo a bohloko a ho shapuwa ho se qenehelo, Lekgowa le kgannwa ke moya wa hore motho e motsho phoofolo e betere ho mo feta. Maemo a ho lomiswa dintja le ho tabohelwa ke diphahlo ka sehloho.

5.4.19 Theho ya lebitso la Sesotho Makgoweng

Tadimisano: J.M. Lenake

Moqoqong wa "O molato? Tjhe!" mongodi o qoqa ka monna wa Lekgowa ya neng a rehilwe lebitso la Sesotho Ramolelle ka ha a ne a tshabile lefatshe, a le molelele. Lebitso lena le wela le tlasa mokgwa wa theho ho latela dipha tse mmeleng ho 5.4.15.

Mokgwa wa theho ya lebitso la Sesotho Makgoweng o tshwana le mokgwa wa 5.4.20 Theho ya lebitso la Sekeresete le 5.4.21 Tshebediso ya difane tse pedi, ke mekenella Sesothong. Ke mekgwa le ditlwaelo tse neng di le siyo nakong ya maswetso, baholoholo ba Basotho ba iketseng ho Modimo o moholo meahong ha ba tsebe mekgwa ena ya theho ya mabitso. Ke mekgwa e tlileng le batho ba Bophirimela, le hona dilemong tsa moraorao tjena. Motingoe (2001:13) ha a hlalosa mokgwa le lebaka la theho ya lebitso la Sesotho Makgoweng o re:

Le matsatsing ana mokgwa ona o ntse o le matla, ha Lekgowa le botsa motho e motsho hore lebitso la hae ke mang, ha motho enwa a re lebitso la hae ke Motebejane, o tla utlwa enwa e mosweu a mmotsa hore lebitso le leng la hae ke mang? Ho na le baikaketsi ba Bophirimela ba ipitsang boMatjeka, Mamohau, jwalojwalo.

Se hlakang qotsong ena ke hore Makgowa a ye a ithehe mabitso a Sesotho. Setsomi se tummeng haholo ka lebitso la Sesotho ke Matjeka ya dulang

mane Ficksburg, Foreisetata. O ye a hlahelle seyalemoyeng sa Sesotho a be a ipolele ha lebitso la hae e le Matjeka. Ba bang ba ye ba re ke bana ba Moshweshwe. Baeka ba ye ba iteke le ho bua Sesotho. Ka nako tse ding Makgowa a rehwa mabitso a Sesotho ke Basotho. Boholo ba nako ka mabitso ana ho senolwa semelo sa Makgowa. Mane Standerton Mpumalanga ho ne ho e na le monna wa Lekgowa ya neng a bitswa Lesole, o ne a bitswa jwalo ka ha a ne a rata ho apara diaparo tsa sesole le ho shapa Basotho.

Basading ba Makgowa ho ye ho ipetse mabitso a kang boMabohale le Malerata ka ha ba rata ho ja basadi ba Basotho ka bohale le ho ba etsetsa lerata, matlung a bona moo ba ba sebeletsang. Matsatsing ana ho na le tlwaelo ya ho sebetsa ha mmoho. Dinaha tsa mose ho mawatlle di sebetsa le dinaha tsa Aforika. Batho ba dihlopha tsena tse pedi ba fapanyetsana ka batho, sepheo ke ho tla tla ithuta ka tsa bodumedi, thuto le mesebetsi mafapheng a fapafapaneng. Jwale ba basweu ha ba tllile Aforika ba ye ba dule malapeng a Basotho, ba ye ba re ba batla ho ithuta le bophelo ba Basotho. Ke nakong ya ho dula ha bona malapeng a Basotho moo ba yeng ba kope Basotho ho ba reha mabitso a Sesotho. Banana ba rehwa boPulane, Mantwa, Sebina, Mapuleng, Motlalepula; ha e le bashemane bona ba rehwa boMahlomola, Neile, Ramorapedi, Mphore, Sankwela, jwalojwalo. Makgowa ha a itheha mabitso a Sesotho e be e le ha a leka ho ikgapela dipelo tsa Basotho le ho iphumanela setumo ho bona.

5.4.20 Theho ya lebitso la Sekeresete(Sejuta)

Leeto la Mokreste: J. Bunyan

Mona ho hlaloswa ka Bakeresete, ba bitswa Majakane kapa Bakeresete ka ha ba dumela ho Mora wa Modimo eo ba mmitsang Jeso Keresete. Tumelo ya bona ba e bitsa Sekeresete kapa Bokeresete. Se etsahalang mona ke hore Mosotho ya seng a ntse a e na le lebitso la hae la Sesotho, o rehwa kapa o itheha lebitso le leng la Sekeresete kapa Bokeresete. Ya rehang Mosotho lebitso lena ke Lekgowa. Boholo ba mabitso ana ke a Seheberu, Sekgerike kapa Selatine. Mabitso a Seheberu ke mohlodi wa mantlha le wa bohlokwa wa mabitso a Sekeresete. Mabitso ana a tswa Bibeleng e leng Buka ya

Bakeresete eo ba e sebedisang ditshebeletsong tsa bona. Fetzer (1992:8 – 9) o netefatsa mohopolo ona jwana:

Hebrew names taken from the Bible have provided the most important source of Christian names. The most common boy's name is **John**, which means **gracious gift of God**. The most common girl's name is **Mary**, which means **bitter**. Other common Hebrew names include **David** (beloved), **Elizabeth** (oath of God), **James** (may God protect, or one who takes the place of another), and **Joseph** (the Lord shall add), **Hannah** (God has favoured me), and **Sammuel** (God has heard). These Biblical names occur in various forms among all Christian nations.

Jwale thehong ena ya mabitso a Sekgowa ho fumaneha mekgwa le meetlo ya ditumelo tse pedi tse fapaneng, e leng Bodumedi ba Setso le Bodumedi ba Bokeresete. Ho hle ho hlake hore ha ho na tumelo e kgolo ho e nngwe, di a lekana, Mohlodi wa ditumelo o mong to ka monwana, mme ke Modimo o moholo. Baruti ba Makgowa ha ba fihla Aforika ba ile ba nyatsa tumelo le mekgwa ya ho phela ya Basotho. Ba sebeta ka matla hore mabitso a Basotho a se sebediswe, ho sebediswe a Sekeresete le Sekgowa. Basotho ba itheha le ho reha bana ba bona mabitso a matswakantle, ka ha ho ne ho thwe ke a tswelopele le a bodumedi ba nnete bo tlang ho kenya Mosotho meahong ho Modimo o moholo. Mosotho o ne a rehwa mabitso a Sekeresete maamong a latelang:

5.4.20.1 Maamong a nako ya kolobetso

Sekese (1953:17) ha a hlalosa kolobetso ya Sesotho o re ke kuruetsa ka pula. Ngwana wa Mosotho ha a ile a tswalwa ho hang ha ho dumelwe hore pula e mo rothele, le ha e le lerothodi feela la pula. O re ha e ka mo rothela a eso ho bewe ho yona ka molao wa baholoholo, mohlang a holang o tla fetoha leshodu. Ka kgwedi ya bobedi kapa ya boraro, le ha e le ya bone, ya ho hlaha ha lese, letsatsing leo pula e nang ka lona, e be ngwana o qethoswa fatshe hara seotswana, tlasa pula. Mme le ha a ka se kgitla seboko, ho a keketehwa, ha ho molato, ke kuruetsa, kolobetso ya Sesotho. E be jwale o tla tloswa kapele a ntse a bokolla.

Theho ya lebitso la Sekeresete ha e phethwe kolobetsong ena ya Sesotho, empa e etswa kolobetsong ya Sekeresete, mme e etellwa pele ke baruti ba tumelo ena. Kolobetso ena e etsetswa ka hara kereke kapa nokeng kwana naheng. Ha Mosotho a e tla kolobetsong a ne a se na lebitso la Sekgowa, o ne a rehwa lebitso lena, e be ho thwe ke la Sekgowa kapa kolobetso ya Sekeresete. Ho ngolwa le ho fanwa ka lengolo la kolobetso leo ho lona ho ngotsweng lebitso la Sesotho, Sekeresete, sefane, nako ya tswalo, mabitso a batswadi, mabitso a baemedi kapa dipaki, nako ya kolobetso, mabitso a moruti, tshaeno ya moruti, lebitso la kereke ya mokolobetsuwa le mofuta wa mosebetsi wa batswadi ba mokolobetsuwa. Mangolo a mang a kolobetso lebitso la Sesotho ho thwe ke la **Sehetene**, nyediso e mpehadi ruri.

5.4.20.2 Maamong a nako ya ho nka bukana ya boitsebiso (dompas)

Makgowa ha a fihla mona Aforika a ile a etsetsa Basotho dibukana tsa boitsebiso tseo e neng e le tsa bona feela. Monga lefatshe o ne a tlameha maoto le matsoho hore a tsamaye a jere bukana ena, ha a sa e nka o ne a lletlwa ke ditshepe, ntho e sehloho. Basotho ba tsamaya ha bohloko lefatsheng leo e leng la bona. E ne e re ha Mosotho a fihla Lefapheng la tsa Lehae a tllilo ho nka bukana ya boitsebiso, ha e ba ha a na lebitso la Sekeresete, ka mantswa a mang a sa kolobetswa, o ne a hlaloseswa hore a ke ke a fumantshwa bukana ya boitsebiso, e be **jwale** Makgowa a moo a tla mo reha lebitso la **Jan** ha e le monna, ha e le mosadi ho thwe ke **Letitia**. Mabitso a tswang ka dikelellong tsa bona feela ha e le la Sekeresete, mabitso a sa senoleng Basotho ba beng ba lefatshe le tumelo ya bona.

5.4.20.3 Maamong a mosebetsi

Makgowa ha a fihla Aforika a fumane Basotho ba dumela hore ha ba tla phela hantle kontinenteng ya bona, ba tshwanetse ho iphatela. Ke ka hoo ba itseng kgomo ya boroko ha e yo, ba boele ba re mphemphe e a lapisa, molekane motho o kgonwa ke sa ntlo ya hae. Hore ba nne ba tswelle pele ka bophelo, ba ne ba ruile diphoofolo tsa mefuta, ba lema masimo, e le dihwai le dikgothadi tsa nnete. Ho fihleng ha Makgowa Aforika bophelo ba Basotho bo ile ba fetoha haholo. Moya wa ho itshebeletsa ba o ntsha ka motso, ba jala

moya wa ho sebeletsa le bokopakopa. Ba ruta Basotho ho ba sebeletsa. Ba jala mohopolo wa ho ya Makgoweng. Ka ha ba ile ba amoha Basotho lefatshe le maruo a bona a kang diphoofolo le tse ding. Basotho ba ile ba siya malapa a bona ba ya metseng ya ditoropong le merafong ho ya batlela ba malapa a bona bophelo. Jwale ke hona mona **Makgoweng** moo Basotho ba neng ba bitswa **boDomjan, Boy, Meit, Kaffir, Skepsel, Swartjie, Blacky**, jwalojwalo. Lekgowa le ha o ne o ka le bolella lebitso la hao la Sesotho, le ne le re ke eng ntho eo, e be jwale Mosotho o tla rehwa lebitso la Sekgowa le kang **Piet, Sara** le a mang. Bona ba bitswa **boBaas, Missus, klein Baas le klein Missus**. Ngwana wa Lekgowa e monyenyanane haholo dilemong, ya nkgang letswela o ne a bitswa **klein Baas** kapa **klein Missus** ke Mosotho e moholo, eo e seng le thaka ya batswadi ba hae.

5.4.21 Tshebediso ya difane tse pedi

Baetapele ba Basadi Aforika Borwa: www.guide2womenleaders.com/SouthAfrica .

Lenaneng la mabitso le difane tsa matona a basadi a palamente ya Aforika Borwa a hlahellang mona, ho na le matona a sebedisang difane tse pedi, e leng sa moo a tswalwang le sa moo a keneng ka kgomo teng.

Mokgwa wa tshebediso ya difane tse pedi ke mokgwa wa moraorao hara Basotho. Lenyalong la Sesotho ho ntshuwa dikgomo tsa bohadi. Dikgomo tsena ke teboho le thuso ho batswadi ba morwetsana eo jwale a tlang ho ya lelapeng labo mohlankana ya batlang ho phedisana le vena. Lelapeng le letjha leo a yang ho lona o fetohela sefaneng sa lona, ha e ba o tswalwa ha Koekoe, mme a nyalwa ha Motloun, ho thwe ke Mmamotloun. Bana bao a tlang ho ba etsetsa lelapa leo ba bitswa ka sefane sa ha Motloun. Bana ke ba kgomo. Mesebetsi, setumo le tsohle tseo mosetsana enwa mmoho le bana bao a tlang ho ba tswala ba di etsetsa lelapa la ha Motloun. Le ha a ka arohana kapa a hlalana le monna wa hae, o dula a ntse a bitswa Mmamotloun.

Matsatsing ana ha ho sa le jwalo, morwetsana o a nyalwa, a fetohela sefaneng sa mohlankana ya mo nyetseng. E be jwale o se a sebedisa difane

tse pedi, sa habo le sa moo a nyetsweng teng. Ha ba hlalana kapa ba arohana morwetsana o kgutlela sefaneng sa habo. Ka nako tse ding ha di tloha fatshe feela, o tla utlwa morwetsana a se a bitswa ka difane tse pedi, e leng sefane sa habo le sa moo a keneng teng ka kgomo. Mokgwa wa tshebediso ya difane tse pedi o bonahala haholo basading le barwetsaneng ba hlahellang ka mahetla setjhabeng le ba maemong a hodimo a bophelo. Tshebedisong ya difane tsena, ho ye ho qalwe ka sa moo mosadi enwa a tswalwang teng, ho qetellwe ka sa moo a nyetsweng teng. Mohlala o motle wa ntlha ena ke ona:

1. Dr I F Matsepe - Casaburri
2. Dr N C Dlamini - Zuma
3. Dr M E Tshabalala - Msimang
4. Ms S D Mthembu - Mahanyele
5. Ms P Mlambo - Nqcuka
6. Ms G J Frazer - Moleketi (**Umsebezi**; 2002:8 – 9)

Matsatsing ana ho bonahala barwetsana kapa basadi ba bang ho hang ba sa sebedise difane tsa moo ba nyetsweng teng. Ha di tloha feela ba sebedisa difane tsa bona, mohlala o motle mona ke wa mosadi wa poresidente wa pele wa Aforika Borwa e hlokanng kgethollo ya mmala Nelson Mandela. Mofumahadi wa hae o ipitsa Graca Machel e seng Graca Mandela.

5.5 QETELLO

Se hlokanng kgaolong ena ke hore Basotho ke setjhaba seo Mmopi a se bopelletseng le mekgwa le meetlo ya sona ya ho phela. Jwalo ka bana le beng ba Aforika tsela ya bona ya ho phela e fapane le ya Makgowa ao e leng matswakantle. Sena se totobaditswe ke mekgwa e thibang letsatsi eo ba e sebedisang ho reha bana ba bona le ho itheha mabitso. Ha se patuwe hore mekgweng ena ya theho ya mabitso ho totobala Basotho ba bona, bobona, semelo, seo ba leng sona. Ho feta mona ho ile ha hlaka le tsebo e tebileng ya

bomodimo eo ba nang le yona. Sena se netefaditswe ke ha ba reha bana ba bona mabitso a kang Ramorapedi, Morapedi, Thapelo le a mang. Mohopolo ona Schipper (1994:4) o o totobatsa tjena:

Identity is related to the question of the difference between us and others: a difference in culture, social class, sex, religion, age, nationality, living area, etc. From all these different combined identities, views are developed of Self and Other. As soon as people feel threatened as a group, they attached great importance to their identity.

Ho fihleng ha matswakantle dintho di ile tsa senyeha, tsa fetoha. Makgowa a ile a etsa ka matla hore makgabane ana a teng thehong ya mabitso a Basotho a a nyamela. Sena ba se etsa ka ho tokafatsa bokgoba le bokolone. Mosotho ba mo tadima le ho mo amohela e se sebopuwa sa nnete sa Modimo, e le e mong wa diphoofolo. Ke ka hoo ba neng ba mmita sebata se hlaha, mohetene le ya rohakilweng. Mmala o motsho wa hae ke kotlo e tswang ho Mmopi. E tla ba mohlanka wa bahlanka wa bona, a ba sebeletse ka thata. Ho kgeswa ha mabitso a Basotho ao e leng boitshupo le tsebo ya bomodimo ya bona ho pepeswa ka tsela ena:

At the time of the above event many priests thought it obligatory to have at least one name of a Saint in baptism. The baptismal registers of that time provided two spaces for the first names. The first space was for the "Christian Names" second for the "Heathen Names." Note the insult albeit not intended. We Africans never had "Heathen Names." We had African names for we are not "Godless or without religion;" we have and had always our traditional religion. By "Christian Name" I think it was generally meant the name of a Saint chosen in baptism. Please understand me. I am not opposed to taking a Saint's name in baptism. But I argue that this should be done freely. People should enjoy the right of using their "good" African names which are not "foreign to Christian sentiments." These names should become the "Christian Names." It may be the sole name chosen. (Makobane le moifo wa hae; 1995:145 – 146)

Ena he ke tshenyo eo e leng sesedi e bakilweng ke Makgowa bophelong ba Basotho. Basotho ha ba ka ba dula fatshe, ba boha ha ngwale e kgiba, ba ile ba ipopa, ba iketsa kgokanaphiri. Ba leka ka matla a maholo ho kgutlisetsa dintho tseo Mmopi a ba bopelletseng le tsona. Ba totobatsa ba sa tshabe letho hore Makgowa a ke ke a fetoha Basotho, hobane botle bo fumaneha Basothong: Basotho ke bohlahe le mamello, mme Basotho ke matla. Ka kgutlo tse nne tsa lefatshe Basotho ba ile ba theha mekgatlo e kang ya Negritude, Pan Africanist Congress, United Democratic Movement, South African Communist Party le e meng. Mekgatlo ena e ile ya bontsha ka mokgwa o motle hore Basotho le batho bohle bao motso wa bona o leng Aforika ba mmoho, ha ho motho kapa matla a ka ba kgaohanyang, esitana le bona bokolone. Taba ena ya ho utlwelana bohloko jwalo ka morabe o le mong to ka monwana le boitemoho ba seo Basotho ba leng sona, ba dulang Aforika, ba palehong le ba ileng Amerika ho ya etswa makgoba, ke ntho e le nngwe, bana ba monna, thari e ntsho.

Ketsahalo ena e ne e se feela hore beng ba lefatshe la Aforika ba kgutlele ho lona le ho le busa, le se ke la buswa ke melata. Mohopolo o neng o le ka sehloohong e ne e le taba ya hore motso wa Maaforika o mong le ho kopana ha batho jwalo ka Maaforika a lefatshe le le leng e leng Aforika. Tse ding tsa dintho tse neng di le bohlokwa letsholong lena e ne e le Aforika ke ya Maaforika, phehello ya meetlo le mekgwa ya ho phela le matla a dipolitike a kopanetsweng ke a Basotho. Kopano ya Basotho e ikonka ka ditaba tsa sehloholo, mme e motlotlo ka makgabane a bonkgono le bontatamoholo ba bona. Schipper (1999:101) o akaretsa tlhoko ya Maaforika ho ipopeng ha bona Aforika Borwa tjena:

The results of 1994 elections marked a new phase in South Africa. What have been achievements of Black consciousness and what will become of it? Its great achievement, thanks to Steve Biko's inspiring ideas, was to make the majority of South Africans conscious of their own value and dignity. No African man or woman today calls a white person Baas or Missus; nor does a black person quake and shiver at the beckoning call of the white boss. Not only has the black person psychologically

empowered himself, that has humanised himself, he has also extended the hand of liberation to the white person, for the latter has been freed from the suffocating burden of being demigod (Sono, 1993:86).

Mabitso a kgethollo ya mmala a **boBaas** le **Missus**, le **boBoy** le **Meit** a neng a sebediswa pele ho 1994 a fediswa. Maaforika a mang a hlakola le ho fedisa mabitso a Sekgowa a neng a ngotswe ditokomaneng tsa bohlokwa tsa bona. Ba thabela ho bitswa ka mabitso a bona a Seaforika. Maaforika a mose ho mawatle le bona ba qalella ho itheha mabitso a Seaforika a tlang ho senola Boaforika ba bona. Dilemo tse mmalwa tse fetileng ho na le sehlopha se seng se ileng sa etela Aforika Borwa, Pretoria Yunibesithing ya Aforika Borwa, ho tla tla batlisisa ka metso ya bona le ho itheha mabitso a baholoholo ba bona e leng Maaforika. Difane tsona ba ile ba di tlohela e ntse e le tsa Sekgowa. Ntlha ena e kgothalletswa ka mantswa a latelang:

You can change your name in the blink of an eye. It is legal for an adult to change his/her name in most countries including USA. The main requirement is simply consistent use of the new name without fraudulent intent. But for it to be official you would have to obtain a court order or whatever legal requirement for your community. So throw off that European label that was put on us during the MAAFA (African Holocaust of Slavery, Imperialism, Colonialism and Racism). Reach out and grasp that force that truly identifies you. Reach out and reclaim your African Name, so when someone addresses you, you know and they know that they have just identified a proud person of the African descent. (The Afrocentric Experience; www.swagga.com/name : leq.1 la 3).

Maaforika a tshwanela ho ema ka maoto ba lwanele ho kgutlisetsa boaforika ba bona, mme e meng ya mekgwa ena ke ho netefatsa hore mabitso a bona ke a senolang boaforika ba bona, ba be ba bitswe ka ona. Ba be motlotlo ha ba bitswa ka mabitso ana.

Jwalo ka ha kgaolo ya bohloko e fanne ka tlhaloso e tebileng ya lebitso, ho le reha le ho rehana e le ha e totobatsa letshwao la bomodimo dingolweng tsa Sesotho, kgaolo ya botshelela e tla kolokotjhana le Bodumedi ba Setso,

boitshupo, sebaka le tulo ya Modimo e le ha e hlakisa tsebo e tebileng ya bomodimo ya Basotho.

KGAOLO YA 6

BODUMEDI BA SETSO, BOITSHUPO, SEBAKA LE TULO YA MODIMO

6.1 SELELEKELA

Kgaolong ena ho tla fanwa ka tlhaloso e tebileng ya seo Bodumedi ba Setso bo leng sona. Sena se tla hlakiswa ka ho kolokotjhana le dintlha tse latelang: 6.2 Tlhaloso ya Bodumedi ba Setso, 6.3 Qaleho ya Bodumedi ba Setso, 6.4 Baetapele ba Bodumedi ba Setso, mme ho tla qoliwa 6.4.1 Marena, 6.4.2 Baemedi, 6.4.3 Boramohlongwana, 6.4.4 Dingaka tsa Setso, 6.4.5 Banna (dihlooho), 6.5 Dintho tse thunthetsang Bodumedi ba Setso le 6.6 Qetello.

6.2 TLHALOSO YA BODUMEDI BA SETSO

Raphepheng: E. Segoete

Ditaba tsa ntlha ya 6.2 le 6.3 e leng tlhaloso le qaleho ya Bodumedi ba Setso Segoete (1983:42) o di totobatsa bukeng ena ya hae. O bitsa bodumedi bona **Borapedi ba Basotho ba pele**, ka mantswa a mang pele Basotho ba kopana le Makgowa ba ne ba se ba rapela Modimo wa kgale, ba mo rapela ka badimo ba bona.

Bodumedi ba Setso bo na le mabitso a mmalwa ao bo bitswang ka ona jwalo ka: Bodumedi ba Seholoholo, Bodumedi ba Seaforika, Bodumedi ba Setho, Bodumedi ba Moetlo, Bodumedi ba Bosetjhaba, Bodumedi ba Tlholeho kapa Bodumedi ba Aforika. Ho hlalosa ka mokgwa o hlakileng hore hobaneng ha bo bitswa jwalo:

The religion is referred to as Afrikan and Traditional by virtue of the fact that it has its matrix (roots) in the continent of Africa (Afuraka), and it is practiced, mainly by the indigenous people as a **way of life** and tradition. (Koka; 2001:6)

Tsebo ya bomodimo ya Basotho e totobatswa kutlwisisong ya bona ya tlholeho, dimite, diligente ekasitana le dingolweng tsa bona tsohle jwalo ka ha ho tla eellweha phuputsong ena yohle. Kgaolong ya boraro ho bile le dibuka tsa dipale tse tharo tse ileng tsa manollwa e le ha ho pepeswa tsebo ya bomodimo ya Basotho. Ena he ke tsela eo ho fumanehang tsebo ya bomodimo ya Basotho, ka ha e sa ngolwa dibukeng jwalo ka ditumelo tsa ditjhaba tse ding. Taba ya mongolo le ya ho bala ke ntho e tlileng le baruti ba Mafora ka 1833 ha ba fihla Lesotho. Tsebo ya bomodimo e fumaheha dintlheng tsohle tsa bophelo ba Basotho. Mengwaheng yohle tumelo e bopile le ho ntlafatsa semelo le meetlo ya Basotho. E ngotswe bophelong bohle ba bona, e, dipelong, ba a e phela. Mosotho wa nnete le wa mmakgonthe ke eo e leng modumedi wa sebelebele. Basotho ba tsejwa le ho ipabola ka tumelo, le hona e senyekgenyekge. Setjhabeng se seng le se seng sa Aforika ho fumaneha tumelo puong ya bona, mme hore motho a tle a tsebe ho utlwisisa bophelo ba tumelo ba sona, o tshwanela ho tseba puo ya sona. Setjhabeng se seng le se seng ho na le basadi le banna ba nang le tsebo e tebileng ya borapedi ba sona, mme ke bona ba itlhommeng ka pele ho phethahatsa mekete le meetlo ya bodumedi. Batho bana ba ruta ba bang hore le bona ba be le tsebo ya bomodimo. Seratswana sena se tla ke se tahlele mahlo dintlheng tse tharo e leng tlholeho, dimite le diligente ho pepesa tsebo ya bomodimo ya Maaforika.

6.2.1 Tlholeho

Mbiti (1975:45) ha a bua ka tsebo ya bomodimo ya Maaforika o re:

The belief in God may have arisen from people's reflections concerning the universe. We said [...] that African peoples believe the universe to have been created. This presupposes that there was a Creator of the universe. The Creator is acknowledged to be God. People realized at very early date that this was and complex universe must have been someone that they came to consider as God.

In the same way, people reflected on the enormity and continuity of the earth and the heavens. It seemed to them that the universe must have

someone who looks after it, keeps it, sustains it. They concluded that the Creator of the universe must also be the one who keeps and sustains it. Without him there could have been no universe, just as without him the universe would have fallen apart.

Se hlakang mona ke hore le Basotho jwalo ka Maaforika ba bile le tsebo ya bomodimo e phethahetseng, mme tsebo ena ha ho motho ya tlleng ho bona a ba ruta yona. Ha ba tadima tlholeho eo e leng mahodimo le lefatshe le tsohle tse ho lona, e be ba tlelwa ke tumelo ya hore popo yohle ha e a itlhahela feela tjena kapa ya iketsa. Ho na le E mong kapa matla a maholo a bopileng dintho tsohle. Mmopi le Mohlodi wa tsona o teng, e leng Modimo ka sebele sa hae. Dintho tsohle di tswa ho Yena, di bile ka Yena. Motho ke sebopuwa se ka sehloohong sa popo yohle. Taba ena e ile ya hlaka hantle ha ho ne ho hlalose mabitso a fapafapaneng a Modimo kgaolong ya boraro.

Ho feta mona Modimo jwalo ka Mmopi le Mohlodi, ha a geta ka tlholeho, ha a ka a emella thoko, a tlohella mosebetsi wa matsoho a hae hore o ipone o tla tswa jwang. Ka mora popo yohle o ntse a le teng a e na le yona. O a e baballa, o a e hlokomela le ho e sireletsa. O hlokomela hore e nne e tswelle pele ka mesebetsi yohle eo a e bopelletseng le yona. Ka mantswa a mang Modimo ke Mmaballi wa popo yohle ya hae. Dimaka tsa tlholeho di tlasa taolo le ditaello tsa hae.

Ka ha Modimo o tadingwa e le Mmopi le Mmaballi wa popo yohle, Mosotho o ipona e se letho mahlong a hae, a hloka matla, a e na le meedi le dikgaello bophelong. Matla le tsebo tsa hae di a haella. Sena se totobatswa ke meeka le mehlolo ya tlholeho e kang ya ho reketla ha lefatshe, dipula tsa merwallo le tse ding tseo a sitwang ke ho di laola. Taba ena e etsa hore Mosotho a dumele hore ho na le E mong e moholoholo ho yena, e, esitana le ho lona lefatshe, ya bileng a nang le taolo yohle hodima lona. Ka lebaka lena Mosotho o behile tshepo yohle ya hae ho Enwa ya mo phahametseng hakana. Ha ho pelaelo hore motho dikgaellong le bofokoding ba hae o hloka thuso ya hae. Motho eo ke Modimo ka sebele sa hae. Ntlheng ena ho dumellanwa le Mbiti ha ho thwe:

Central to the [...] religious ideas is the belief in the multiplicity of the spirits in the universe. The Akan cosmos, like other African peoples, is divided into “two interpenetrating and inseparable, yet distinguishable, parts” namely, the world of the spirits and the world of the human. The Akan understanding of the spirit world conveniently falls within Parrinder’s fourfold classification of categories within Western African Religions, namely the Supreme God divinities or gods, ancestors, and charms or amulets. The Supreme Being is variously referred to as Onyankopon, Onyame (also spell Nyame), or Odomankoma. Onyame implies the basic idea of Deity as understood in Christian Theology. Onyankopon denotes the Supremacy of God, the one Creator Nyame. Odomankoma, denotes the infiniteness of Nyame. Next to Onyame is Asase Yaa, the earth goddess, who is responsible for fertility. Asase Yaa, in some sense, is also the “custodian of morality and social decorum, the traditional ethical code.” In addition to Asase Yaa, there is a host of divinities or gods (abosom), capricious spirit entities, believed to be the children of God. These nature spirits are of three categories state of gods, family or clan gods, and gods of the medicine man. Some of the most famous gods are associated with lakes, rivers, rocks, mountains and forests. The continued featuring of a particular god (abosom) in the religious pantheon of the Akan largely depends upon the ability of that abosom to function to the satisfaction supplicants. The Akan esteem the Supreme Being and the ancestors far above the abosom (gods) and amulets. Attitudes to the latter depends upon their success and vary from healthy respect sneering contempt and rejection. (Larbi; leq.5)

Dimite, dilegente le dipale ke tse ding tsa mehlodi ya bohlc kwa eo ho fumanwang tsebo ya bomodimo ya Basotho ho tsona. Jwalo ka ha ho bonahetse diratswaneng tse ka hodimo, Basotho ba ne ba sa ngole ditaba tsa bona fatshe. Bohlale, boiphihlelo le nalane ya bophelo ba ne ba di fetisetsa melokong e latelang ka ho ba phetela tsona ka molomo. Moleleki (1993:2) o hialosa le ho akaretsa mehlodi wa tsebo ya bomodimo ka tsela ena:

Ditshomo ke seo ka Senyese mane ho thweng ke " prose narrative" (Bascom,1965:4). Puong ya Senyese mane, esitana le tse ding tse itseng tsa Bophirima; " prose narrative" e boela e aroleha tjena: "myths," " legends" le "folktales." Puong ya Sesotho teng ho sebediswa lereo le le leng ho akaretsa dikarolo tsena tsohle, e leng la DITSHOMO. Le ha e le hore ha ho na mareo a Sesotho a qollang dikarolwana tsa " prose narrative," nnete ke hore " ditshomo" tsa Sesotho tsona di teng tse ipakahatsang hore di ntse di ka nna tsa kgohlela tlhophisong tsa Senyese mane ya " prose narrative."

Dimite, diligente le dipale tsa Sesotho di akaretswa ka ho re ke ditshomo. Ke tsa sehloholo, mme di na le boleng ba ho qoqwa. Ke moqoqo o mokgutshwanyane o phetwang ka hlooho ke motho e mong le e mong ka sepheo sa hore ba mametseng ba tle ba utlwisise. Batho ba phetang ditshomo ke bonkgono le bontatemoholo. Ba di phetela ditloholo le ditloholwana tsa bona. Le batho ba baholo ba a di phetelwa esitana le ha ba etile. Nako ya ho pheta ditshomo le kotsi ya ho se boloke nako ena di hlalosa ka mokgwa ona:

Tšomo li ne li phetoa ka phirimana kapa bosiu **feela**. Ha motho a ne a etsa tšomo motšehare o ne a mela manaka, ka Sesotho seo sa masoetso, empa ha a lokela ho pheta tšomo e ntse e le motšehare joalo le teng, a sa rate ho mela manaka, e ne e ka khona a h'ome lehlokoa kapa mahlokoa hloohong. Bonnete ba taba e ne e le hore, ka ha litšomo li monate, li ne li tla ba thetsa ebe mesebetsi e mengata e a senyeha. (Lesitsi; 1990:67)

Ho se ho ntse ho itlhalosa hore ka ditshomo ho ne ho rutwa boikarabelo bophelong, mesebetsi e tla pele, e bohlokwahlokwa. Ditshomo di pheta mehlolo e nang le bomodimo ka hare. Di na le tihadimo le kutlwisiso ya bophelo ba beng ba tsona e leng mekgwa, melao le meetlo. Di a lemosa , di a fadimehisa le ho kgalemela mabapi le bophelo ka kakaretso. Diphoofolo feela di hlahella e le baphetwa, di mothofaditswe, ka mantswe mang di filwe diketso tsa batho. Mohlala o motle mona ke tshomo ya Phokojwe (Jacottet; 1991:16) phokojwe, mmutlanyana, notshi, kgudu le tse ding ke baphetwa. Ka nako tse

ding baphetwa ke batho feela, tshomong ya Reli le Retsane (Jacottet; 1990:29) e totobatsa baphetwa e le batho mabitso a bona ke Reli le Retsane. Batho le diphoofolo ba ye ba etswe baphetwa. Lenake (1989:15-16) tshomong ya Senannapo baphetwa ke batho le diphoofolo.

Ditshomo tsa Sesotho di na le tsela eo di qalwang ka yona e leng pulo. Pulo ena ke mokgwa oo ya phetang tshomo a itshireletsang ka wona. Moetlo ona o mo sireletsa ho batho ba ka mo qosang ka ho re tshomo eo a e phetang ha e ka moo a e phetang ka teng. Mekgwa ya pulo ya ditshomo ke ena:

Hangata di qalwa tjena:

E ne e re...

E ne re...

Ba re e ne e re...

E ne e le ...

Ba re e ne e le...

Ho thwe... (Moleleki; 1993:12)

Mantswe ao mopheti wa tshomo a bulang ka ona ke sesebediswa sa bohlokwa seo ka sona a isang bamamedi ba hae lefatsheng la ditshomo. O ba isa nakong ya kgalekgale mehleng ya maswetso, moo diphoofolo di neng di buwa jwalo ka batho le lefatsheng la meeka le mehlolo. Nakong ya ho phetwa ha tshomo bamamedi ba re: " Qoil!" Ena ke karabo ya bona hodima mantswe a mopheti: "Ho thwe." Karabo ena ke bopaki ba hore bamamedi ba tsamaisana leeto la ho pheta tshomo le mopheti. Ba mmoho le yena, ba tlamahantswe.

Tshomo e nngwe le e nngwe ya Sesotho e na le molaetsa wa sehlooho. Molaetsa ona ke tshiya eo tshomo yohle e thehilweng hodima ona. Ho Jacottet (1990:56) ho na le tshomo ya **Ngoana oa Mafura**. Tshomong ena ho phetwa ditaba tsa mosadi wa ngwana wa monna e mong ya neng a laetswe hore le ka mohla o le mong a se ke a ba a besa mollo. Ka letsatsi le leng mosadi enwa a besa mollo ka ha e ne e le mariha ho bata. A utlwa motho a re ho yena a se ke a besa ka ha a tla qhibidiha. Yaba o tswela pele ka ho besa e le ha a habile hore motho enwa a tle a hlahele. Jwale motho enwa a hla a

qhibidiha, mosadi a tshoha haholo, a tlosa mollo, empa ha se ke ha thusa. A ipolaela monna. Se totobalang tshomong ena, ke ho re mohopolo oo e leng lejwe la motheo la wona ke:

Ditholwana tse babang tse tliwang ke ho hloka kutlo.

Ngwana wa mahanaajwetswa o bonwa ka dikgapha, moiketsi ha a llelwe, ho llelwa moetsuwa. Tshomong ho ka ba le melaetsa e menyenyane e nyalanang le molaetsa wa sehlooho. Jacottet (1991:66) ha a fana ka pinanyana e bang teng tshomong o re:

Masilo wa mme, ho ya na ya lela!

Masilo wa mme, ho ya na ya lela!

O ye o jwele mme hae, ho ya na ya lela!

O re nokana di tletse le nokana ya Motikwe, ho ya na ya lela!

Ke hanne ngwana wa Morokapula, ho ya na ya lela!

Pinanyana ena ke lehlaso le binwang ke motho ya phetang tshomo a le mong kapa a le bina le batho bao a ba phetelang tshomo. Pinanyana ena ke mantswa a baphetwa ba tshomong. Lehlaso le ka hlaha ka makgetlo a mmalwa, le binwa kapa le buuwa. Lehlasing mopheti le baphetelwa kapa baphetwa ba ka buisana. Lehlaso le amana le molaetsa wa sehlooho wa tshomo, le a o kgutsufatsa le ho etsa hore o se lebalehe ha bonolo. Tshomo ya Sesotho e na le mokgwa oo e qetelwang ka wona, mokgwa ona o a tshwana ditshomong tsohle, di a thethwa. Mokwallo wa ditshomo o hlakiswa tjena :

Tshomo ya Sesotho e kwallwa ka mantswa ana: “ Ke tshomo ka Mathetho.” Ho thetha ke ho phethela se itseng. Ka hona mathetho ke se qetelang, mantswa a ho qetela tshomo. Re re mantswa ana ke mokwallo hobane a kwalla lefatshe la ditshomong leo mopheti le baphetelwa e neng e ntse e le bahahlaudi ho lona. Jwale ho kgutlelwa lefatsheng leo re felang re phela ho lona. (Moleleki; 1993:14 – 15)

Qalehong ya diratswana tsena ho boletswe hore ditshomo tsa Sesotho di arotswe mefuta e meraro, e leng dimite, dilegente le dipale. Phuputso e tla sibc'a tsebo ya bomodimo ya Basotho, e, letshwao la bomodimo,

ditshomong tsena. Jwale ho tla latela mofuta wa pele wa ditshomo, e leng dimite.

6.2.2 Dimite

Mofuteng ona wa ditshomo boholo ba nako ho sebediswa tumelo ho amohela tse phetwang mona. Ke ditshomo tsa bosatsejweng, tse amohelwang e le dinnete tsa diketsahalo tse etsahetseng hara setjhaba kgalekgale. Ka tsona ho netefatswa meetlo le ditlwaelo le ho hlalosa meeka ya tlholeho. Guma (1990:4) o akaretsa meeka ya tlholeho e hlaloswang ke dimite jwana:

Southern Sotho mythology deals with a variety of subjects, all revolving around man, on whom the created universe is centred. In view of the fact that the most of outstanding events in human life are birth, marriage and death, it is not surprising to find that there are myths that deal with the origin of death, the human institution of marriage, as well as those that seek to explain how certain food stuffs came to be generally known and accepted.

Ha ho ditshomo tse hlalosang popo ya motho kapa yona ya lefatshe leo motho a phelang le ho tsamaya ho lona. Mohlomong sena se bakwa ke hobane Basotho ba dumela hore ba tswa Ntswanatsatsi. Ntswanatsatsi ena ho thwe e potapotilwe ke mahlaka a malelele. Ke ka hoo lelapeng leo ho hlahileng ngwana ho lona, ho hlongwang lehlaka jwalo ka pontsho ya ho re ke motswetseng. Tshomo ya Masilo le Masilonyane ya Jacottet (1991:28) e pheta tsa lefufa le mohono wa Masilo ho moenae Masilonyane, ha a ile a mmolaela dikgomo tsa hae tse neng di akga ka hare kgomo e ntle, Kgakammalane. Ketso ena ya Masilo ha e amohelehe ho Modimo ya hlodileng tsohle ka ha e le Mohalaledi, ha ho moo a kopanang le bobete teng. Moo ho etswang bobete teng ke pontsho ya hore batho ba kgahlanong le Mmopi ya ba bopelletse le toka. Ka mantswe a mang Mohalaledi enwa o fuwa sebaka se ikgethang maemong a bophelo. Mofuta o tlang ho latela wa ditshomo ke diligente, mme le ona o tla hlakisa maikutlo ana.

6.2.3 Diligente

Diligente le tsona di amohelwa di pheta diketsahalo kapa taba e itseng eo e leng nnete e kileng ya etsahala ka hara setjhaba nakong ya maswetso. Ke ditshomo tsa diemahale. Tsona di nkuwa di etsahetse ka moraonyana ho dimite. Diligente tse ding di tlisa kgwao ya hore efela di ile tsa etsahala, mohlomong ke kakanyo feela. Ho na le diketsahalo tse hlolang tsa bonatla le boitelo tsa mophetwa, tse tadingwang jwalo ka seemahale setjhabeng. Guma (1990:9) o hlalosa tsebo ya bomodimo ya Basotho diligenteng ka tsela ena:

There are two popular legendary figures in Southern Sotho folklore. They are the boy – hero Senkatana, and the man – eater, Dimo. There is an interesting analogy that some informants draw between the story of Senkatana and that of Christ. A few old men in the Roma valley of Lesotho insist on it. According to them, the snake in the garden of Eden is the Kgodumodumo, which they also equate with the sin; the sole woman survivor who bore Senkatana, is the Virgin Mary, and Senkatana himself, the slayer of the Kgodumodumo, i.e. sin, is Jesus Christ. In the words of one of them:

“Noha kapa Kgodumodumo ke sebe; mosadi ya belehileng moshanyana wa Senkatana ke Maria; moshanyana ya bolaileng phoofolo eo, ke Jesu.”

(The snake or Kgodumodumo is sin; the woman who bore the boy Senkatana is Mary; the boy that killed the animal is Jesus.)

Tshomo ya Moshanyana wa Senkatana e fumaneha ho Jacottet (1991:35 – 40). Mona ho se ho ntse ho ipetsa ho kopana ha mekgwa le meetlo e fapafapaneng, e leng Borapedi ba Basotho le Borapedi ba Bajuta kapa Bakeresete. Matsatsing ana ho buuwa ka lelapa la matjhaba moo ho fumanehang mekgwa le meetlo ya ho phela e mengatangata. Ntlha ya bohlokwa ke hore ha ho mekgwa le meetlo ya ho phela ya setjhaba se itseng e meholo kapa e ka hodimo ho ya setjhaba se seng, e a lekana, e bohlokwa ka ho tshwana. Moshanyana wa Senkatana ke seemahale sa bohlokwa hara Basotho. Mosadi, mmaya Senkatana, o tshwantshwa le morwetsana Maria

mmaya Jeso. Moraparapahadi wa phoofolo eo ho thweng ke kgodumodumo eo a e bolaileng ke sebe seo Jeso a ileng a se fedisa ka ho se bolaya. Senkatana o ne a e na le boitshepo ba bonatla, boitelo le toka ya sebele, mme tsena tsohle ke seemahale se sa lebaheng, tseo Jeso le yena a neng a e na le tsona.

Le ha ho le jwalo, ho na le ntlhanyana e hwahwayang ha ho tshwantshwa ditaba tsa Moshanyana wa Senkatana le tsa Jeso. Mmoya Senkatana o ne a e na le ngwana, ka mantswa a mang e ne e se morwetsana, o ne a tseba monna. Mmoya Jeso Maria e ne e le morwetsana, o ne a e so ka a kopana le monna. Dilegenteng ho boletswe ha e le ditshomo tsa mehleng ya kgalekgale kwana, pele ho selemo sa 1833 seo Basotho ba ileng ba kopana le baruti ba Makgowa ka sona. Tsebo ya ditaba tsa Sekeresete ba ne ba se na yona ho hang. Ditaba tsena di se di ntse di bontsha kgohlano eo ho tshwanelwang ho dula majwana e rarollwe. Mohlomong ho tshwana hona ho bakilwe ke ho kopakopana ha Maaforika le ditjhaba tse ding kgalekgale kwana nakong tsa maswetso. Ho sala taba ya tsebo ya bomodimo ya Basotho morao ho tla boelwa ho shejwa mofuta wa ho qeta, e leng dipale.

6.2.4 Dipale

Dipale tsena di boetse di bitswa ditshomotshomo, mme di atile haholo hara setjhaba sa Maaforika. Ke dipale tsa boiqapelo tse sa amahanngweng le tulo kapa nako e itseng. Ho tsona ha ho fumanwe bosatsejweng le diketsahalo tse sa lebaheng bophelong. Ditshomong tsena ho fumaneha thuto e itseng le tjhadimo ya bophelo. Ka mantswa a mang di senola dinthwana tse ngatanyana tse etsahalang bophelong ba batho. Jacottet (1991:52 – 55) o re phetela ka tshomo ya **Nonyana Senyamafi**.

Tshomong ena baphetwa ba ka sehloohong ke Mmamasilo, moradi wa hae le nonyana e bitswang Senyamafi. Ka makgetlonyana a mangata Mmamasilo o ne a kgalemela moradi hore ha a ile masimong, moradi a setse hae a le mong, a se no ntsha nonyana ka tlung le ho ya bapala ka yona le metswalle ya hae. Ngwanana enwa o ne a tlwaetse ho tshosa nonyana ka ho re o tla e hlaba ka lemao, e be ka baka la ho tshoha nonyana e mo nyelanyella mafi.

Ka letsatsi le leng a e ntsha nonyana ngwanana, jwale ba e isa hole le sebaka sa motse. Yaba e a rura, e kena morung hara dinonyana tse ding. Ngwanana enwa le metswalle ya hae ba leka ho thonaka majwe le ho betsa nonyana, empa ha tla sefelo se tshabehang. Ba ba tsietsing e kgolo mme ha hlaha nonyana esele ya tonana, Tlatlasolle. Jwale he ya ba phutha kaofela ka lepheo, jwale ya hokabala e ba apesitse. Jwale mahae ho ntse ho batlwa, ho titimelwa metseng yohle, mme ha ho nko ho tswa lemina. Thuto e senolwang tshomong ena ke:

Ho se mamele le ho hloka botshepehi ho kotsi.

Sena se ka nkuwa hape e le seo Modimo o moholo, Mmopi wa batho a sa se amoheleng, ha motho a sa kgone ho mamela le ho tshepahala ho motho wa lefatshe ya mmonang ka mahlo a nama, a bile a phela le yena, o tla mamela le ho tshepahala jwang ho Modimo ya hole le yena, ya mmopong kapa meahong. Le mona hape ho sa boelwa ho bonwa bopaki ba maemo le sebaka se kgethehileng se newang Modimo, mme sena se iphetotse tumelo.

Tumelo ke kamano, puisano e ikgethang le e qollehileng le Modimo. Motho jwalo ka sebopuwa o be a buisana le Modimo Mmopi wa hae. Ke boitshwaro ba motho bo amohelang jwalo ka tumelo le ditshebeletso ho ba okametseng tsohle, matla le meya. Matšela (1990:11) ha a fana ka tlhaloso ya tumelo o qotsa Matšela (1987:13) bukeng ya Ntataise tjena:

Ke ketsahalo ya ho beha tshepo nthong e nngwe ka tsela ya diketso tsa motho di angwang ke dikamano le eo hangata e nang le kapa e fuwang matla kapa botle bo bohlohadi. Tumelo hangata e na le melaoe e laolang le dikgolo tse itseng tseo e di susumetsang. Boinahano ba badumedi ba tsejwang ba ka hodimodimo tumelong e itseng, bohlahisa lewa le qetellang le hlalosang boleng le dibopeho tse hlokehang le tse hanyetsehang tumelong e itseng, tse laolang bophelo ba badumedi ba yona.

Basotho ba dumela ho Modimo wa nnete o moholo kapa Modimo wa kgale o tshepehang. Ba rapetse Modimo enwa kgalekgale nakong ya maswetso ba eso kopane le baruti ba melata. Modimo enwa ke bophelo bo ka hodimodimo.

O hlotse bophelo bo nang le diphetoho jwalo ka matla, kgalalelo, botle, nepo, jwalojwalo. Kgaolong ya boraro tsebo ya setjhaba sa Maaforika ya Modimo e ile ya hlaka hantle haholo ha ho ne ho hlaloswa mabitso ao ba mo tsebang ka ona. Se ka bolelwang ke ho re Basotho ba dumela hore pele ho popo ya dintho tsohle, ka mantswe a mang qalehong ya dinako kapa tshimolohong ho bile teng eo e leng **Ya bileng teng pele ho tsohle, Kelello e halaleng, Ya nang le maitsehohadi, kapa Ya nang le bonngwe bo ka sehloohong. Modimo enwa ba mmita Ya se nang letho, Lefifi la bonkantjana, Kgutso e kgolo le Modimo wa medimo.** Moetapele wa Bodumedi ba Setso, e leng Khalushi Koka, diphehisong tsa hae tse amanang le tumelo ya Basotho ho Modimo o le mong to ka monwana o re:

It however, became the central point in the foundation of **Faith and Worship** of the **Supreme Power** which was embraced by the whole of the humankind. It became the common **founding thought** (or belief) shared by the Afrikan Traditional Religion with the rest of the world religions. This makes the Afrikan Traditional Religion to be the predecessor of all worlds religions in matters of faith and belief in **Monotheism – the existence of One God.** (Koka; 1993:3)

Basotho ba bile le tsebo ya Modimo ona o moholo le o mong pele ba kopana le Bodumedi ba Bokeresete. Matšela o dumellana le Koka hore Basotho ba rapela Modimo o moholoholo feela e seng medimo e meng. Sena o se totobatsa ka e nngwe ya dithapelo tsa kgalekgale tsa bona e reng:

Modimo a ko utlwe, re a rapela.
 Se rapele nna, rapela Modimo.
 Ke modingwana wa eng
 Wa tumelamasawana?
 Ha o rapele o a saowa.
 Rapela Rammoloki, Tlhahlamatjholo,
 Rammoloki atla di maroba,
 Atla di marothodi a pula,
 Atla di kgathetse ke ho re bopa. (Matšela;1990:12 – 13)

Ho rapela Modimo o moholoholo feela e seng medimo e meng, ke ntho eo ho ka nkwang hore Modimo o bopelletse setjhaba sa Maaforika le yona. E ka ho bona, ke bobona. Ha ho letho leo ba ka le etsang ka ntle le yona. Ka nako eo ba sa pheleng le ho sebetsa ho ya ka tumelo ena, e be e le ha ba le botswa, ba kgahlilwe ke ditumelo tse ding. Ke kamano pakeng tsa Modimo le bona. Tumelo ya bona ha e na mothei. E theilwe hodima ho utlwisisa bophelo ka kakaretso. Mohopolo ona o tswa dipuisanong le Khalushi Koka tsa la 11 Phupu 2001.

Bodumedi ba Setso ha bo a ngolwa dibukeng, bo ngotswe dipelong. Ha bo ikgathatse ka ho qolla dintlha tse itseng, mohlomong ho hialosa seo lefu le leng sona. Jwalo ka ha bo bopelletse le beng ba bona, mme ba bo phela, bo bonahala ka diketso. Diketso tsena ho tla qollwa tse latelang feela, e leng dithapello le phabadimo. Ka morao ho mona di tla hlaoswa ka bonngwe.

6.2.5 Dithapello

Ho ya ka dintlha tse boletsweng ka hodimo ho totobetse hore Basotho ba tseba thapelo, mme ba phela ka yona. Ha ho motho kapa moruti wa molata ya ba rutileng yona. Thapelo ke mokgwa oo Basotho ba atamelang le ho sebeletsa Modimo o moholo ka wona. Ke puisano pakeng tsa Mmopi le sebopuwa sa hae. Motho o buisana le ho arabela Modimo ka mantswe a utlwahalang le diketso. Selelekeleng sa thapelo ya Basotho ba ye ba re:

Oho Modimo a ko o utloe, re a rapela. (Matšela; 1990:15)

Mona e be e le ha Basotho ba mema Modimo hore a tle le ho sekehela dithapelo tsa bona tsebe. A be haufiufi le bona. Dikahare tsa tsona di akaretsa tlotsiso le teboho tse lebisitsweng ho Modimo wa kgale. Maemo a ditaba ao thapelo e etswang tlasa ona le dikopo morapedi ha ho letho leo a le patang, tsohle o di lebisa ho Modimo ka moo di leng ka teng. O bua puo e tobileng. Ho bonahala thapelo e matlafatsa maqhama pakeng tsa Modimo le motho, le pakeng tsa motho le motho. Thapelo e tebela dipelaelo, tshabo, ho dubakana le ho bua ka pelo tse ho motho kapa setjhaba ka kakaretso. E thusa motho ho kgodiseha hore thuso yohle ya hae e tswa ho Modimo, le ho matlafatsa bophelo ba hae ba moya. Basotho ha ba rapela ha ba hloke ho tla

boilellwa hore ke nako ya ho rapela le ho ya tulong e itseng ya morero ona. Ba rapela hohle ka nako tsohle. Mbiti (1975:61) o hlalosa mohopolo ona tjena:

People may pray privately, as individuals, or as heads of their families. Other prayers are made communally, at public meetings and for public needs. But there are also people who generally pray on behalf of others.

Dithapelo tsena di etswa ho engwe ka maoto, banna ba tadimile hodimo, basadi bona ba tadimile fatshe. Qetellong ya thapelo ya Sesotho ho thwe:

Lesedi! (Matšela; 1990:16)

Ka lentswe lena **lesedi** ho bolelwa hore ba kgodisehile le ho tiisa hore dikopo, mefehelo le ditlhoko tsa bona ke tsa nnete le hore di tla phethahala ka ha Modimo o tla ba utlwa. Ditsela tsa bona di a kganya. Modimo o tla fela a ba hauhele jwalo ka ha e le Ramohau, Rakutlwelobohloko kapa Ramosa.

6.2.5.1 Thapello ya thari

Ha mosadi wa Mosotho ya dilemo tse tlase a nyetswe, mme a hloka thari, ka mantswe a mang ho na le leqeme la masea, Basotho ha ba phuthe matsoho, ba bohe ha ngwale e kgiba. Ba shebelle se etsahalang. Ba ithapella ho Rasefabatho. Sekese (1953:42 – 43) o hlalosa thapello ya dinyopa ka mokgwa o motle haholo. O re nakong ya kgale ho ba Monaheng ho ne ho e na le monna ya bitswang Ntili, mora wa Ramolise. E ne e le thaka ya Mothibeli, mora wa Khojane. Ntili e ne e le sehle. Leoto le leng la hae tlase bohatong. le ne le hloka bohato bo bolelele le bophara ba leoto, ho se le menwana. Le ne le fupere le le polokwana, jwalo ka setebele sa motho. Ha habo Ntili e ne e le Lebabalasi, moo batho ba Monaheng ba neng ba ahile teng. E ne e le motho wa Makhetheng, Makhetha a le Leokeng pele ho nako ya difaqane. Mokgwa wa hae o ne a sa nyala. E ne e le thatohatsi, a tshepilwe ke ba Monaheng thapellong ya dinyopa hara setjhaba, bao a neng a ba rapella ho Modimo hore ba fuwe popelo e hlahisang bana. Ntili o ne a tshepelwa ho hlohonolofatsa le ho rapella basadi ba dinyopa bomadimabeng ba bonyopa. O ne a tadingwa jwalo ka mohlolo wa Modimo, Ramehlolo, Radimaka kapa Radimakatso. Ntili o ne a mengwa hohle hara setjhaba, a

solliswa hohle hara sona. O ne a pepuwa ke tsona dinyopa, a iswa naheng moo ba lalang ba bina, ba rapela bosiu bohle. Moo hape, ha ba ne ba rapela jwalo hara lehaha, ba neng ba fihlelwa ke mohlolo wa metsi a ba fafatsang, kapa majwana a manyenyane a ba hasang ba sa tsebe moo a tswang teng. Ka mehlolo e mmedi ena e leng wa metsi le majwe, dinyopa di ne di tshepa e le ka nnete hore dithapelo tsa bona di amohetswe, karabo e fihlile. E be jwale ba tla pepa Ntili ba kgutlele hae, ba ntse ba bina, letsatsing leo ba kgutlang thabeng ka lona. Modimo o ne a arabela basadi ba dinyopa bana ka dithapedi tsa bona, ka Ntili. Matšela o beha sefela sa kodiyaamalla nakong ya thapello ya thari seo a se qotsitseng ho Matšela (1990:19) ka mokgwa ona :

Re mekgolotjhane,
Ha re etse welewelele!
Sila koae re e yo tsuba thabeng,
Re e yo tsoala mosoeu wa lehaha ...
Ntili o a bitsoa Lebabalasi.
Ho thoe a yo thusa dikharejana;
Ntsoaketsane a ntola Ntili.
Nka ikgohla ka Ntili, ka kuka (emara).

Ngwana wa seho kapa kgowanatshingwana, ya tshwantshang le ya qelwang, o pepuwa ka mehla ke mmae, o robatswa pela hae, jwalo ka wa nnete. Ha ho hlahile wa nnete, o nehwa lebitso la wa modula, ha e ba modula e ne e le ngwanana, mme wa nnete e le moshanyana, o rehwa lebitso lesele feela.

Lefu la Ntili le tlile ka baka la tlala e kgolo ya bojadikata, mehleng ya difaqane tse etsahetseng ka ho nyoloha ha Pakalitha, ka selemo sa 1822. Ka mora lefu la Ntili jwale ho se ho kgethwa monna ya sa nyalang hara banna ba motse, e be o ya naheng le basadi bakeng sa Ntili, empa o ne a se a sa pepuwe. Sekese (1953:43) ha a bua ka phetoho e bileng teng pineng e neng e binwa o re:

Pina ha e sa hlola e re: "Ntili o a bitswa Lebabalasi;" ho thwe: " Ntili o a bitswa ka lehodimong," hobane ha a sa le Lebabalasi.

Sena se bontsha sebaka seo Basotho ba dumelang hore Modimo o ho sona, e leng lehodimong. Ke ka hoo ba mmitsang Modimo kapa Ralehodimo.

Le ha ho le jwalo Sekese o hlalosa hore mokgwa ona o se o nyameletse ruri. Dinyopa di se di behelwa leshala, di phekolwa popelo ka ditlhare. Di lauwa ka thata ho ila bohloa nakong eo ba nwang pitsa ya ngaka. Ena he ke yona thapelo e seng e etswa matsatsing ana.

Se neng se etsahala pele ke hore mohla mokete wa modula ho ne ho ritelwa majwala, basadi ba motse le dinyopa ba ya thabeng, mme dinyopa di pepa Ntili. Ba ne ba kena lehaheng le hole le motse, bosiu bohle ho a binwa. Pina ho ne ho binwa yane eo Matsela a e qotsitseng ho Sekese. Thabeng mona ha ho letho le jewang. Ka meso banna ba ne ba ya naheng ho ya batla basadi ba kganna kgomo. Ha banna ba sa fumane basadi, ba ne ba boela ba bina la bobedi thabeng. Mohla basadi ba fumanweng, dikgomo di rongwelwa hae. Ha di se di fihlile hae, di hamelwa ha mmoho nqa e le nngwe. Basadi ba ne ba kena hae ba ikgabisitse ka mahlaku. Ba ne ba ema kgorong ya motse hore ba latwe ka kgomo. Etswe ba ne ba bile ba kgahlanyetswa ka jwala ke barwetsana ba neng ba sala hae. Banna ba basadi ba dinyopa ba ne ba hlaba dikgomo tsa dithapello tsa basadi ba bona. Ba rapellwang ba tlotsitswe ka letsoku, sebilo le phepa, mme ba tenne mahepa a botswetse. Ba neng ba ya moketeng e ne eba bamemuwa le batho ba metsana e ka mathoko.

Ba rapellwang ba ne ba hlahiswa ka pele ho bohle le bana ba bona bao e seng ba nnete. Ho ne ho tjha pina, ho llulwa ke banna le basadi. Ho ne ho hlomohuwa le pina ho binwa kodyamalla, pakamahlomola. Hara dillo tsena ba ne ba kadimana ka Ntili ka mekokotlo ya bona. Ba mo hlatsetsa ka mekokotlong, mme ka hanong ho didietswa. Ka mora pina, ba ne ba nka setho sa kgomo e hlabilweng ho ya behela maloma nyopa. Ha morao ba ne ba orohela lehaheng, moo maloma nyopa a tlang ho ba lata teng. Ho etswa tsohle tse ileng tsa etswa ha basadi ba dinyopa ba ne ba etswa thabeng. Ruri thari, ho pepa, pelehi kapa ho ba le ngwana haesale e le ntho e kgolo ka ha ho dumelwa hore ngwana ke setjhaba sa ka moso.

6.2.5.2 Thapello ya lebollo

Ho Mosotho ngwana ha a hlaha o tlisa thabo e kgolo lelapeng, mme o hodiswa ka hloko. Ngwana enwa o tadingwa a eso ho phethahale bothong ho fihlela nako eo a tlang ho bolotswa ka yona. Nakong ena ya kgolo, mesebetsi ya hae ha e amohelwe hantle. Dipuo tsa hae ha di tshepjwe. Ha ho lwanwa e mahlomafubedu ha a tadingwe, ka ha o nkuwa e le lekwala, a hloka pelo e tiileng. Ho thwe ke leqai kapa lethisa, ke ho re motho ya sa bollang. Basotho ba rapella bana ba bona ho Modimo nakong ena ya kgolo.

Bashanyana le banana ba ya lebollong ha ba se ba hodiile, ba tiile hantle. Ba atisa ho bolla ka Tshitwe, Pherekgong kapa Phupjane ha ho bata e be ba ntshuwa mophatong.

Ho na le bangodi ba babedi ba hlalosang tekanyo le bonokwa ba lebollo e leng maemo a matjha tjena:

Ha ho le jwalo, lebollo le tiisa pelo, le bopa motho e motjha, le tlosa bosawana le fetola motho hore e be motho wa nnete. (Segoete; 1915:46)

Mbiti (1975:98 – 102) o fana ka dintlha tse supileng, mme o di hlahisa tjena:

1. Ka tshollo ya madi ho hlongwa selekane.

Ka madi a tshollwang nakong ya mokete ho kopanngwa ya bollotseng le sebaka sa boitshupo ba Modimo le badimo bao e neng e le ditho tsa setjhaba sa habo. Ketso ena e lekanya hore enwa ya bolotseng o a phela, mme jwale o lakatsa ho kopanngwa le batho le setjhaba seo a tswalletsweng hara sona. Ha feela motho a eso bolle o tadingwa jwalo ka moditjhaba. Ke feela ha a tshollotse madi ka morao ho ba a bolle, a amohelwang ke setjhaba le ho fetoha e mong wa bona. O fumantshwa sebaka se mo tshwanelang setjhabeng le boitsebo ba nnete.

2. Ya bollotseng o amohelwa e le motho e moholo.

Ka lebollo ho phatlalatswa hore motho e motjha o tswa maemong a bongwana le ho fetoha motho e moholo. Ho ponngwa ha ntlha e ka pele ya botona ba hae ke pontsho ya hore o tswa bongwaneng, mme jwale o kena boholong. Ha feela motho a so bolle, o ntse a tadingwa jwalo ka ngwana. Ka hoo ha ho boikarabelo boo a bo nehwang lelapeng le setjhabeng ka kakaretso. Kapelepele feela ha a bolotse, o na le tokelo tsohle tsa ho sebedisa menyetla e teng le ho ba le boikarabelo, lelokong le setjhabeng sa hae ka kakaretso. O nehwa maemo a matjha setjhabeng sa habo.

3. Lebollo ke pontsho ya tumello ya ho nyalwa kapa ho nyala.

Ke lebollong moo motjha a betlelwang le ho bopelwa dikano tsa lenyalo. Lebollo ke sebaka seo ho sona motho a rutwang dinthwana tse ngata tse amanang le bophelo ba batho ba habo, tse kang nalane, neeletsano le tumelo ya bona ekasitana le hore a ka hodisa leloko jwang. Ke nakong ya lebollo moo diphiri tsa bophelo ba lenyalo di utollelwang batjha e le ha ba lokisetswa bophelo ba lenyalo boo haufinyana ba tlang ho kena ho bona. Ha ho ngwana wa Mosotho ya dumelletsweng ho kena ditlamong tsa lenyalo a eso ho bolle. Ha ho le jwalo lebollo ke tumello ya hore motjha o se a ka nyalwa kapa a nyala, ba bangata kapelepele feela ha ba tswa lebollong ba a nyalwa kapa ho nyala.

4. Lebollo ke mohato wa ho tswa botjheng le ho kena boholong.

Lebollo ke mohato wa bohlokwa bophelong. Le kopanya botjha le boholo, nako ya ho se itemohe le ya tsebo. Ha le arohanya motho le boemo bo itseng le mo kopanya le bo bong. Boemo ba bophelo bo neng bo thotse tu jwalo ka lefatshe ho se letho leo le bo etsang, bo a fediswa. Motho jwale o amohelwa ka botlalo boemong bo nang le tswelopele bo latelang, mme ho lebelletswe hore a be le seabo jwalo ka setho sa setjhaba. Botjha ba hae bo a fela kapa bo a hola. Lebollo le kopanya monna le mosadi, bontate le bomme, hobane ke pontsho ya tumello ya hore ho ka nyalanwa le ho fumanwa bana. Hape le kopanya ba phelang le ba shweleng, ba bonwang le ba sa bonweng, hobane ka mora lebollo motho o se a ka phetha meetlo ya bodumedi.

5. Lebollo ke letshwao la kopano le batho.

Lebollo ke letshwao la bohlokwa la kopano le boitsebiso. Ka lona motho o tlamellwa ho bahabo le bahabo ho yena. Ke mohato o tebileng wa bodumedi. Ka baka lena, ke ka hoo nakong ya lebollo le ka morao ho yona, basuwe ba etsetsang Modimo mahlabelo le dithapelo le ho kopela batjha bana mahlohonolo. Dibakeng tse ding ho dumelwa hore meya ya ba ithoballetseng e ba teng kapa e mengwe ho tla hlohonolofatsa le ho ananela morero ona. Ho tloha lebolong moo, barwetsana le bahlankana ba bolotseng ba tla ba le matshwao a se ponngweng dithong tsa bona, mme sena e tla ba matshwao a boitsebiso. Ka matshwao ana ba bolotseng ba tla tsejwa jwalo ka ditho tsa batho bana kapa bale. Ka ntle ho boitsebiso ba letshwao, ba ke ke ba kopanngwa le bahabo bona ka mokgwa o phethahetseng.

6. Lebollo ke tulo ya thuto ya ditaba tsa leloko.

Nakong eo ho phethwang meetlo ya lebollo, ke nako eo batjha ba leng sekolong, ba a rutwa hore ke bomang. Jwalo ka ha ho boietswe, sena se amana le bophelo le ditaba tsohle tse amanang le leloko tse ba betlelang le ho ba thusa ho phela jwalo ka ditho tse hodileng tsa setjhaba. Ba bile tlasa thupello e boima ya mmele hore ba tle ba tsebe ho mamella le ho hlola mathata a bophelo le ho etsa hore ba be le tiisetso le kutlo. Boiphihlelo ba thuto boo ba bo fumaneng bo ba hodisa kelellong, mmeleng, maikutlong le boitshwarong, hore e be batho ba hodileng. Ba kgutlela setjhabeng e le batho ba baholo le ba ikemetseng. Ba fumantshitswe boitsebo ba nnete.

7. Ho kgutlela hae ho tshwana le ho tswalwa botjha.

Ha ba qetile nako ya thupello batjha ba kgutlela malapeng a bobona. Taba ena ke ketso ya thabo le ho keteka setjhabeng sa bobona. Ha ba kgutlela hae ho jwalo ka ha eka ba tswetswe botjha bophelong. Ba kgutlela hae e le batho ba batjha, ba phethahetseng le ba nang le boikarabelo. Hantlente ba rehwa mabitso a matjha ho ya ka mophato wa bona, e le ha ho totobatswa diphetoho tseo ba feileng tlasa tsona. Taba ya theho ya mabitso mophatong ho buuwe ka yona ka bobatsi kgaolong ya bohloano ntlheng ya 5.4.9. Ka nako tse ding ba apara dipahlo tse ntjha le ho amohela dimpho tse tswang ho ba

maloko le baahisanemmoho. Ba hlompfuwa ke bohle. Ba qala bophelo bo botjha, mme ba qala ho ba le seabo se setjha setjhabeng.

8. Lebollo le kopanya batho ha mmoho.

Lebollo ke mohato wa bohlokwahadi, oo boholo ba Maaforika bo tshwanelang ho feta ho ona. O kwala lehlafo la botjha, mme o bule le leng la boholo. O etsa hore batjha e be ditho tse matla, tse mafolofolo tsa setjhaba sa bobona. Moya wa hore le bona ke ditho tsa setjhaba o ntjhafaditswe ka mekete e ketekilweng nakong ena yohle ya polotso ya bona le ho tswa mophatong. Setjhaba sohle se kopantswe ha mmoho: ba seng ba iketse badimong, ba ntseng ba eja mabele le ba tlang ho tswalwa, hobane jwale bana ba bolotseng ba se ba ka ba nyalwa kapa ba nyala, le bona ba na le tokelo ya ho ithehela malapa a bona. (Phetolelo ya rona.)

Lesitsi (1990:85 – 115) o hlalosa ka mokgwa o motle ka se etsahalang ha ngwana wa Mosotho a ikutiwa hore o rata ho bolla. Phuputso e tla hle e ikamahanye le yena ka hohlehohle. O re bashemane le maphurakgwahla ba tsamaya dinakeding ka letsatsi le leng le le leng ka phirimana. Dinakeding ke moo maqai a rutwang dikoma, hore na e phokolwa jwang, e dumelwa jwang, sebaka sena se thoko ho motse. Ba rutwa mangae le dithoko, hore di kene dikelellong, ba suehe. Mosebetsi ona ke wa nako e teletsana. Ha maqai a se a suehile, a kopanngwa ha mmoho hore a pepese tsebo ya bona.

Ka hara maqai ana ho na le ya bitswang monga morero. Enwa he o tla ema a bolele ha a rata ho bolotswa ke ntatae le hore lekgotla le leholo le be habo. Ba bang ba thaka tsa hae ba tla ema ba bolele ha le bona ba batla ho bolla le yena. Ba tiisa takatso ya bona tjena:

Ntatao re batla a re bolotse hoba re hlokometse hore ke monna, o a hlompheha, o seriti, o phatsehile, ho a bonahala hore ngaka ya hae ke makgerenkwa, mme o mo tiisitse ka mokgwa o thata. (Lesitsi; 1990: 85)

Sekese (1983:16 – 17) yena ha a hlalosa kgetho ya mosohi o re:

Ho kgethwa hara banna monna ya matla ntweng; hape le ya tsejwang le mesebetsing yohle. Athe nna le thaka tsa ka re na be re lekiswa ke Ramotjamane(shodu la ditjhaake), ya neng a utswa mabele a Moshoeshoe Botha-Bothe, e be e le ngwanabo Lethole, mme e ne e le mohale ntweng, lehlakoreng le letona la hae o ne a rarile morara.

Motho enwa ya kgethwang ho dumelwa hore o tla ruta bashanyana moetlo le ho ba tshwella mathe ka hanong , e be bahale ba bahale jwalo ka yena.

Jwale maqai le maphurakgwahla ha a ile dinakeding ha a sa kgutlela hae, a a thobela. A itulela naheng, a a qatjha. Mekola e itjella dirobalanaheng le ditlamma tsa naha. Batho ba baholo ba a botsana hore ho ilwe kae ke mekola. Kapelepele feela ha ba hlokomela hore ba leng siyo ke maqai le maphurakgwahla ba dinakeding, ba se ba ntse ba tseba hore ba qela lebollo. Maphurakgwahla a mang a ye a tle hae ho tla utswetsa maqai dijo. Banna ba ye ba botse maphurakgwahla ka bohlale moo maqai a leng teng. Ha banna ba se ba tsebile moo maqai a leng teng, ba ye ba tsebise morena le moifo wa lekgotla. E be ba ba lebella ka thata moo ba tla hlaha teng.

Banna ba kgahlanyetsa maqai le maphurakgwahla ka mokorotlo ha ba e tla ka sekgotho. Maphurakgwahla a kgobokanya maqai ha mmoho, a a dike, a kgurumetswe ke sehlopha se seholo sa banna. Leqai leo e hlileng e leng monga morero le tla ema ka sebete le hlalose tse mokgopi wa banna ka morero wa lona wa ho bolla le hore ke lona le etelletseng maqai ana pele. Le hore le lakatsa ha le ka phatswa ke ntata lona. Maqai a tla dumellana le lona hore tsohle tseo a di buileng a di tjhaella monwana.

Hanghang feela ka mora tlhalosetso ena, banna ba phokola mokorotlo, mme ba sisinyeha e le ha ba jere maqai ho a isa lekgotleng le leholo. Ba leba lesakeng labo monga morero, ba eme teng ba kgurumeditse maqai, ho tjha mokorotlo. Monna monga lelapa o tla tswa ka hara mokgopi wa banna a ilo behela mofumahadi wa hae ditaba tsa mora wa bona, hore o rata ho bolla. Mosadi o tla ananela kopo ya mora ka ho re morero ona ke wa lelapa la bona. Monna wa lelapa o tla kgutsisa mokorotlo le ho tsebisa mokgopi ka kananelo

ya mosadi wa hae. Jwale maqai a tla tswela pele ka dinakedi le kaloso ya dikgomo ha ba ntse ba emetse nako ya polotso.

Lengope le kokuwa ho morena le moifo wa hae ke monga mophato. Sena he ke sebaka seo ho tla rwallwa ho sona le ho pheta makunutu ohle a lebollo, mme ha se moo ho tanakelwang teng. Monga mophato o batla makgerenkwa ya tlang ho sebetsa bashemane le ho tiisa mophato. Ketso ena ke thapelo e lebiswang ho Tihahlamatjholo hore a sirelletse tshebetso ena.

Bana bohle ba hlahetseng habo bonamoholo ba sehelwa mehaswa (kobo) ke bomaloma bona ba sehlooho. Malome o ye a tsebiswe ka nako eo motjhana a tla fihla hore a tle a phethe moetlo ona wa mekgahla. Motjhana o felehetswa ke monna kapa sehlopha sa banna ba ntseng ba ithoka, ba fihle ba eme sakeng la dikgomo tsa malomae. Malomae o mo kgahlanyetsa le banna ba habo ka nkgo ya jwala le mafura a lefehlo a lebese la qaqapa. Jwale malome o tla hlobodisa motjhana le ho mo tlotsa mmele wohle. Ha a qetile, o tla kopa banna ba leng teng ho tlotsa motjhana ka mafura mmele wohle. Ha ba qetile ho mo tlotsa, motjhana o apeswa mohaswa ke malomae kapa leqosa la hae. Jwale e be ho nowa kgera sakeng. Ka letsatsi le hlahlamang ho phutswa letsatsi ka mohlaba, e be ho nowa mohlaba o neng o siuwe lapeng. Ba neng ba feheleditse motjhana ba menahana le mehlala ha mmoho le yena ba ntse ba ithoka. Bana ba hlahetseng habo bona ba sehelwa mokgahla ke bontata bona. Tsohle tse etseditsweng bana ba hlahetseng ha habo bonamoholo, ba di etsetswa lapeng labo bona ke bontata bona.

Ke boikarabelo ba monga mophato ho haha lekgotla le leholo haufi le lesaka la hae. Morerong wa ho phatsa bana, monga mophato o rerisana le morena le batswadi ba bana, e le hore bana ba dule e le malalaalaotswe. Ho phatswa hoo ke thapelo ka ha bana ba kopelwa ho sireletswa ho tsohle tse sa batlahaleng, thapelo ena e fetisetwa ka meahong ho Modimo o moholo ka badimo.

Motshehare wa hoseng banna ba kgahlanyetsa maqai, ba tle le ona ba a kgurumeditse, mokorotlo o sa salla morao. Banna ba bang ba ye ba fihle

sebakeng sa ho qatjha. Maqai le maphurakgwahla a fihliswa kgotla ke banna, mokorotlo e le o fatshe. Mona kgotla ba fumana ngaka e tlang ho ba phatsa ka naka la meleko. Maqai a ya ho rwalla le ho tlisa mangata lekgotleng le leholo. Ha ba qetile mosebetsi ona jwale ba kgutlela dikgomong tsa bona. Mantsiboya ba tla ba jere patsi ka dikei tseo ba di remmeng, mme ba fetela makgotleng a manyenyane a bona. Kapelepele feela ha leqai le ka sebetswa ka lenaka la meleko, ha le sa tshwanela ho buisana le ho amohela ntho e tswang ho motho e motshehadi. Ba feptjwa ke maphurakgwahla. Le kamoo ba robalang motho e motshehadi ha a behe leoto, ke ha feela ha ba le siyo a ka kenang. Baeka ba se ba kopanela tulong ya bona, mme ba tswella pele ka ho rwalla makgotleng a mabedi. Mosebetsi ona ba o etsa ho latela ditaello tsa ngaka le monga mophato, nako e ka bang kgwedi kapa ho feta.

Morena le batswadi ba tsebiswa ke monga mophato ka letsatsi la ho kena ha maqai. Banna ba a hlomella jwalo ka ha eka ba ilo lwana, ba etelelswe pele ke mohlabani wa marumo ya tshetjwang. E be jwale ba tla potoloha motse, ba fihle le moreneng ba ithoka le ho ipolela, basadi le bona modidietsane ba sa o lebale.

Mantsiboya e le Laboraro, bashemane ba thobela medinyaneng, ho kgutleng ha bona ba ya nqalong ya bona ho tlamolla thoto eo ba e tshwereng. Ba leba kgotla ba kgurumeditse ke sehlophahadi sa banna se akgang mokorotlo. Jwalo ka mehla nako ya bona ya ho fihla kgotla ke motshehare wa hoseng. Ba a fepuwa, mme ba kgutlele naheng ba se ba sa kgurumetswa le mokorotlo o se o sa utlwahale. Naheng mona mekola e etsa sehlopha se le seng le ho sebetsa ha mmoho.

Bosiung ba Labone bashemane ba thobela hape moding o moholo. Ho kgethwa mosuwe e moholo le bahlankana ba tla ba le bashemane bongallatshwene ka nako e ka bang selemo. Ho kgutleng ha bashemane moding o moholo, ba ya sebakeng sa bona ba fihle ba lohe dithapo ka modi oo ba o kgileng. Ba ye ba thuswe ke banna le bahlankana ba bolotseng ba ka bang teng. Moetlo ke hore ho se tshwarwe letho le yang ka maleng, ha ho jewe tsatsing leo. Masasa a se a lokisitse, ngaka ya tidima, makgeola e sebetsa thepa yohle e teng moo ka ditlhare. Mona ho phethahatswa moetlo

ke moetapele wa Bodumedi ba Setso e leng yena ngaka. Ke ka ketso ena moo letshwao la bomodimo le bonwang.

Pele bashemane ba ya seribeng, kgohlontsho, bongallatshwene, kwana dikgweng, nkwediarora, masasa a tlišwa ka kgotla ho tla lebelwa bosiu bohle. Ka letsatsi lena la Labohlano ho tshwarwa mokete o moholo wa ledingwana la ho leta masasa. Letsatsi lena ke la ho thiba poho. Ka hoo banna ba hlometse ka thata jwalo ka ha ba ile ho kgahlanyetsa maqai. Poho eo bashemane ba lekiswang ka yona, e tshwanela hore e be qaqapa kapa mmayona e be e le kgomo e hapilweng ka marumo. Poho ena e lokela hore e be e kile ya hlaba fatshe. Mane tseleng bashemane ba tla fumana dikgomo tse nang le eo ba tlang ho lekiswa ka yona, di ba emetse ha ba e tla lapeng. Hore poho ena e be hlaha haholo, ngaka e e foka ka ditlhare, le ho e komisa tse ding. Matjha a ho kena ha bashemane a lebelwa ke banna. Dikgomo tseo ba di qhobang ho ya kgotla, di na le poho ena ka hara tsona. Banna ba metse e ka mathoko ba tla fihla ba hlometse ka thata, ba thibe dikgomo le poho hore di kgutlele naheng, ha beng ba tsona bona ba leka ho di kgannela sebesong, moo poho e tlang ho phetha morero o moholo wa ho kenya maqai moetlong. Ho tla hle ho senyehe, ho lwanwe e mahlomafubedu, ha ba tswang ka mathoko ba ka hlola beng ba sebaka, ba ka sehloohong e se e le hore ba ithapelle. Sekgakgatha sa banna ha se fihla kgotla se a ema. Bahlankana ba babedi kapa ba bararo ba kenya poho le dipelesa tse pedi ka sakeng. Ha di se di kene lehlahana la ngaka le hlaba poho eo ka lerumo mohlabetaneng. Poho jwale e tla batlana le mmolai wa yona, banna ba tla leka ho e thibela hore e se shwele ka ntle ho lesaka. Ba etsa mawala wohle hore e be tlasa taolo ya bona. Ha e se e polane fatshe, bashemane ba a tsebiswa. Ba tla ba tatile ho kena ka kgotla. Ha e le dithakgisa tsa ngaka di se di le leifong la ho besa. Sephaka sa poho eo se iswa kgotla, moo se tla beswa teng.

Mohale o loetsa leqa leo ka mathe, a hlabe nama lerumong la kwebe, e be o fa bana bao lefutso. Mohale e tshwanetse e be motho ya boitshwaro le ya ratwang. Mohale o a kgumama, a jere lerumo, kwebe e shebile morao. Qetellong ya lona ho hlabilwe leqa. Jwale moshemane o tla kgumama ka mora mohale, matsoho a a isitse ka morao, a leke ho tshwara nama e

lerumong ka meno. Ha moshemane a ntse a fosa nama ena, o ntse a fumantshwa thupa e le hore mmele wa hae o tle o hahle jwalo ka wa nama ya poho eo a tlo e ja. Ha moshemane a qhautsa leqa leo, mohale o tlohela ho tsokotsa lerumo, leqa le ntshuwa lerumong a le je hantle, a be a phatswe ka lenaka la dira. Bashemane bohle ba fumantshwa tshebeletso ena ho latela tlhahlamano ya diboko tsa bona.

Bashemane ha ba lekiswa, tsohle di etsahala mosuwe e moholo le bahlankana ba tla ba le bona nakong ya polotso ba le teng. Maphurakgwahla a tlileng mophatong batswadi ba sa tsebe, a etsetswa tsohle tse etseditsweng bashemane. Ha bashemane ba se ba shwamisitswe, ba a apara, mme mokete wa ledingwana o tswella pele. Lesitsi (1990:92) o latedisa diboko tjena:

1. Barwa.
2. Bafokeng ka methati yohle ya bona.
3. Baphuthing.
4. Bakwena.
5. Bataung.
6. Bakubung.
7. Batlounge.
8. Makgolokwe.
9. Batshweneng.
10. Basiya.
11. Matebele.

Ka nako eo bashemane ba sebetswang ho latelwa tatellano ya diboko, ho seng jwalo ba ka holofala. Ngaka e neng e phatsa bashemane e fuwa nama ya poho e neng e lekisa bashemane. Basadi ba thusitseng moketeng ona ba fuwa dikahare. Bashemane bona ba fuwa hlooho, molala le kgitshana jwalo ka dijo tsa bona. Mohatsa monga mophato o nehwa sefuba.

Nku kapa podi e tla hlajwa kgotla e tswa lelapeng ka leng leo ngwana wa lona a tlang ho bolla. Nama ena e ekelletsa ya poho e tla bang dijo tsa banna. Karolo e nngwe ya nku kapa podi e lebiswa ka thabeng hore e tle e jewe teng. Lelapa ka leng le fuwa dikahare tsa dikgutshwane.

Seribeng moo bashemane ba kenngwang moetlong, ba ya teng bosiu. Qetellong ya ho bolotswa ha bashemane, ba latswiswa sehwele se nang le mafura a tau, nkwe, phiri, lengau, tshwene le mafura a lebese la kgomo ya dira. Ka ketso ena ho thwe ba fuwa lefutso la dibata. Lebakabaka la sena ke hore bashemane ba be sebete sa ho beha tau setswetse, ba be matla a dihole, ba be mafolofolo ha ho lwanwa e mahlomafubedu. Ha letsatsi le tjhaba banna ba qetella mophato, mangata a ho phethela a tla le bomma bashemane. Tshehetso le tshebeletso ya ngwana mophatong ke ya batswadi ba hae.

Tsa kaho ya mophato e leng nako le sebaka sa wona ha se tseo bashemane ba nang le tsebo ya tsona. Ke sephiri, ba se ba tla o bona ha ba fihla ho wona ka shwalane. Bashemane ba kenngwa le ho ntshwa mophatong ka mabele a matjha. Ha ba sebeletswe ka thoko. Bashemane ba ya mophatong ba se ba hodile, ba tiile hantle. Ba se ba kena bonnanyaneng, ba le dilemo tse ka hodimo ho tse leshome le metso e robedi kapa mashome a mabedi. Nako yohle ya bona mophatong ke selemo sohle, ba kena ka Phupu, ba tswa selemo se latelang ka Phupu, Tshitwe kapa Pherekong. Ka Phupjane ha ho bata e be ba ntshuwa mophatong, mona he ho ka thwe ba nkile dikgwedi tse tshelentseng. Nako ya mariha e ratelwa hore maqeba a ke ke a hlehla ka ha ho sa phodile. Mona lebollong ba lebelwa ka thata. Ke ka mora dibeke tse pedi ba isetswang metsi, hore ba nyahe qoqotho. Letsatsing lena la ho nwa metsi banna ba tla ka bongata bo boholo. Lesitsi (1990:94) ha a fana ka tse ding tsa dipuo kapa difela tse totobatsang nalane tse buuwang kapa ho binwa ka moetlo o re:

Mopeli – moholo oa Raseapara-lome,
Ha ke a ikapesa ke apesitsoe
Ke batho ka boomo,
Bo – Mohokong joa Pilo
Pilo joa Sekhele.

Thuto eo bashemane ba e fumantshwang mophatong Matšela (1990:53) o e akaretsa le ho fana ka molemo wa yona jwana:

Thuto e reretsoe ho holisa le ho ntlafatsa botho ba motho ea e fumantšoang, hape e reretsoe ho ntlafatsa maikutlo le likamano tsa hae le ba bang, molemong oa bona kaofela. Thuto ea Basotho mehleng ea pele (ha likolo li ne li eso tsejoe) e ne e le e akaretsang tšusumetso e buuoang le ea mehlala ea ba baholo, e fuoang batho ka bomong lihlotšoana, maemong a mesebetsi, phomolo le boithabiso.

Mophatong bashemane ba binelwa ka matla, e le ha ba rutwa hore bonna kapa senna ha se ntho eo motho a e fumanang e tonositse, e fumanwa ka thata. Ba rutwa ho ba le tlhomphe. Ba hlomphe motho e mong le e mong eo Mmopi a mmopileng ka lerato la hae, ho sa kgathaletsehe hore ke wa setjhaba sefe kapa wa mofuta ofe. Ba hlomphe marena, moriri o moputswa, baholo, dithaka le baena, ba iphe seriti ka ho itlhompha. Tlhompho ke le leng la matshwao a letshwao la bomodimo, ka hoo ho ka thwe bashemane ba rutwa bomodimo.

Bohlweki ke e nngwe ya dithuto tsa mantlha. Maqai a pongwa mehatla, e le ha ho etswa hore ba hlweke, ba se nkge. Ka ho ponngwa hona ho ne ho se letho le ka nkang tshila, ho baka monkgo o mobe le ho hohola mafu ha bobebe. Bashemane ba rutwa ho hatlela matsoho pele ba fumana dijo. Ka hoo lebollo ke sebaka sa bohlokwahadi sa ho fedisa tsohle tse nyonyehang jwalo ka boshodu le tse ding. Sena se thabisa Modimo ka ha a rata tlhweko, tlhweko ke sesupo sa hore motho o haufi le Modimo.

Matla a boinahano le kgopolo tsa bashemane di ntshetswa pele le ho matlafatswa ka matla. Sena se phethahatswa ka ho ba ruta dikoma hore ba di tsebe ka hlooho le ho di nepa. Ketso ena e thusa bashemane ho hopola tsohle tseo ba ithutileng tsona ka ha mehleng ya maswetso tshebediso ya dibuka, ho bala le ho ngola, e ne e le dintho tse siyo. Nalane ya setjhaba le temoho e batsi ya tse bohlokwa le tse kotsi di rutwa bashemane. Ba tlwaetswa ka matla ho inahanela ka potlako, ho seng jwalo ba fumantshwa sepolo.

Babolotsuwa ba rutwa dinthwana tse ngatangata tseo ba ka ipabolang ka tsona le ho etsa hore setjhaba sa habo bona se be motlotlo le ho ikgantsha ka

bona. Makgabane ana ke a kang a ho sebetsa, tlhompho, boikokobetso, mamello ya mathata kapa bohloko, bohlabani ba marumo, nnete, lerato le ho sebeletsa setjhaba. Monna wa sebele wa Mosotho ke ya sa tshabeng ho beha bophelo ba hae tsietsing e le ha a habile ho fumanela setjhaba sa habo tse molemo le ho se sireletsa. Enwa he ke thatohatsi le motshepuwa ho morena le ho setjhaba, ka ha a e na le lerato la setjhaba le naha, ho e sireletsa le ho e shwela nakong tse mahlonoko.

Bashemane ba kenngwa moya wa poulelo e matla ya maruo a malapa le a setjhaba. Ba rupellwa mekgwa e fapafapaneng ya ho a atisa, ho a baballa le ho a sireletsa, ekasitana le ka bophelo ba bona ha ho hlokahala. Batjha le setjhaba ke letlotlo le leholo la setjhaba, kgomo e tla ka morao.

Ho boloka makunutu ke e nngwe ya dithuto tseo bashemane ba di fumantshwang. Makunutu a setjhaba ka seng a tlameha ho bolokwa e le pinyane. Le malapeng ho ntse ho le jwalo. Ho phahla makunutu ha ho amohelehe ho Basotho. Bashemane ba rutwa ka thata ho ba le difuba ka ha ha ho se jwalo ba ka tshoha ba phetlela mashodu mohatla wa nku. Dikgomo di ka mpa tsa fula hodima bona ho e na le ho nya matsete. Tsohle tse etswang lebolong ke lekunutu, mme sena ke letshwao la bohlabani.

Babolotsuwa ba rutwa ho itwanela ka ho kalla le ho kenngwa moya wa mamello nakong ya tihokofatso mmeleng le kelellong. Ho hang ha ba tshwanela ho bontsha ha ba utlwa bohloko le hanyenyane feela. Lebollo ke sebaka sa bohlokwa sa bahlabani, moo ho iphumanelwang tsebo le boiphihlelo ba maqiti a ntwana, bohlweki, bohanka, mamello ya tlala le boinahanelo bo potlakileng.

Bashemane ba boetse ba rupellwa boqapi le bokgeleke. Tsebo le boiphihlelo ba ho qapa, e leng tshebediso ya tse tsejwang le ho hlahisa tse ntjha, ke ntho ya bohlokwa le e labalabelwang ke Basotho. Bokgeleke ke ha motho a sebedisa ka nepo neo ya boqapi puong, dithokong le dipineng. Dikgeleke tsa dithoko le dipina di ratwa haholo ka ha di budulela maikutlo a bohale le ho tlosa matswalo nakong tsa dintwa.

Ha e le mabapi le mesebetsi eo bashemane ba e rutwang mophatong ho thwe ba rutwa mesebetsi ya Basotho ka moo e tsejwang e le ka teng:

1. Ho loha kholokoane le senqaloka.
2. Ho loha lithapo le ho ohla.
3. Ho loha likhaebana tsa mefuta ba sebedisa bolitse, lefuroana, leloele, loli, molala – hlola, letsiri le khahla.
4. Ba rutoa ho buha le ho tšela khomo.
5. Ho thakhisa, ho fala le ho suha makoko.
6. Ba rutoa ho etsa meja, liphali, kao le rempi.
7. Ba rutoa ho iketsetsa lihlobo tsa nto.
8. Ba rutoa ho roka lifatla, ho seha lithebe, ho roka liroto le lisiu.

Mosebetsi o moholo ke oa ho tula tšepe ho etsa marumo, likoakoa, lithipa le mehomana ya ho lema. (Lesitsi; 1990:95)

Moshemane ya fetohelang dikano tsa hae mophatong, ka mantswe a mang ya ngalohang, o bitswa **mongala**. O tadingwa a sa etsa ketso e ntle le e sa amoheleheng, o itlontlollotse le ho tlontlolla bahabo le setjhaba sa habo. Kahlolo ya hae ke hore a iswe ha mosimahaotlale ka sheshe. Ba lokelang ho mmolaya ke morena, ntatae, malomae kapa mosuwe wa hae. Sena se etswa jwalo ho shebilwe boitlamo ba hae.

Mohau o ye o be teng wa hore moshemane wa mongala a kgutlisetswe lebollong le ho fuwa kotlo e boima, e tla mo tshabisa hore a se ke a hlola a nahana ka ho ngaloha. Ka baka la ho ngaloha motho enwa o nkuwa e se letho setjhabeng le ha ho rerwa ditaba tsa naha ha ho a lebellwa hore a etse le ho fana ka diphehiso, boemo bona ba ho kgeswa o tla ba ho bona ho fihlela a ile ha maotwanafinyela.

Ha moshemane a shwelletse thabeng, o patwa hona moo, lefu la hae ke pinyane, e tsejwang ke monga mophato, ngaka le lehlahana, mosuwe e moholo le batlatsi ba hae, hore mmae a se ke a tseba. Ntata moshemane le yena ha a bolelle motho ka lefu la mora wa hae. Taba ena eba sephiri ho fihlela mophato o tjha, ke ho re mohla bashemane ba tswang mophatong. Mofu o lokisetwa tsohle jwalo ka ha eka o sa phela, sena se etswa hore

mmae a se hlokomele hore mora e se e le mofu. Moshanyana o okwa ke ntatae, a be a kgaohle matsohong a hae, feela a sa tsebise mma ngwana. O tsebiswa mohla makolwane a kenang hae. Tsohle tse etsahalang mophatong ha di bolelwe hae, ke tsa lefu feela tse bolelwang. Ha ho hlaloswa lefu le sephiri sa lona mophatong ho thwe:

Ngoana eo o thutsoe ke thaba, me ha ho ya ka qosoang. Lekunutu leo le bohlokoa. Ke lona lekunutu lena le hlolang le emisitseng lefaatše lihlooho hobane motho ha a bolotse, a ke ke a phuma lekunutu le ha a tahiloa kapa a kopane hlooho, a fula le likhomo, a ke ke a nea matsete ka koma ea mophatong. Maele a Sesotho a re:

“Motse ke marutla ke koma ea mophatong.” (Seemahale; 1990:97)

Ho na le dinthwana tse ngata tse bakang lefu la moshemane mophatong. Di fosahetse haholo ho moshemane ya kenang moetlong wa mophato. Ke hantle ha di ka tsejwa le ho kwekwetlwa, ho tle ho qojwe mathata a ka di hlahisang. Ngaka ha e hlokomela dinthwana tsena, e ye e kgutlise ngwana enwa hore a yo ho phethisetswa ditshwanelo. Lesitsi (1990:99) ha a hlalosa dinthwana tsena o re:

1. Ha moshemane a kena mophatong a roetse thapo.
2. Ha moshemane a eso ho tlosoe seqoma.
3. Ha moshemane a kena lebollong e mong wa litho tsa lelapa a ne a hlokahale eaba ha a felehetsoe.
4. Ha moshemane a ka apesoa mokhahla oa khomo e neng e felehetsa mofu.
5. Ha moshemane a eso ho tlosoe khutsana, eba ke khutsana.

Mophatong ho na le dibaka tse pedi tseo e leng tsa bashemane. Sebaka sa pele ke sa moo bashemane ba rwallang patsi teng. Mona he ba ya letsatsi le leng le le leng. Tulo ya bobedi ke ya dinokaneng, mona teng ba ya ka Labohlano ka sepheo sa ho ya hlwekiswa. Mona nokaneng ba ya hang ka beke, e seng letsatsi le leng le le leng jwalo ka ha ba ilo ho rwalla. Bashemane ha ba tswa ho rwalla, ba hlokomela ka matla hore ngata e nngwe

le e nngwe e be le mokwallo. Mona mophatong thuto eo ba e fumantshitsweng dinakeding e ntshetswa pele.

Ha kgwedi tse tsheletseng kapa selemo e leng nako ya polotso, e se e fedile, mme mosuwe e moholo a se a kgodisehile hore babolli ba ithuetse tsebo e hlokehang ya koma, mangae le dithoko le maqeba wohle a fodile, o bolella monga mophato. Morena le maqoqolo a hae ba a mengwa, e be ba lekola ho fumana dikgeleke tseo morena a tla di sebedisa ho mo jarela dithomo. Le ho fumana mapepele a tlang ho sebedisetswa ho ratha patsi, ho besa mollo le ho kgella morena metsi. Monga mophato o lokisetsa mokete le ho tsebisa bohle ba amehang. Bashemane ha ba ntse ba le thupellong, ba rwallela morena le monga mophato patsi. Sena se bohlokwa ka ha moreneng ke moo ho fumanwang poloko, phepo le paballo ya bahlabani le bahloki.

Bashemane ha ba le mophatong ba etsetswa thapelo hore ba dule ba bolokehile. Sena se totobatsa letshwao la bomodimo le fumanwang hara Basotho. Nako ya bona lebollong e hloka boitelo bo boholo. Ba a ilelwa jwalo ka ha ba shwele. Seila sena se hlaloswa tjena:

1. Ma ha a tsoare mobu, mekgoeng e litšila ha a kene le sehlotho ha a se kute.
2. Ntata moshemane ka mong, ha a tlose sehlotho le tsona litelu. Ka ho tsoana, le eena o ikgula mekgoeng e litšila.
3. Ngaka le eona e lokela ho iphutha masaoaneng hore lithare le manaka a tie a se ke a thefuleha matleng.
4. Mosuo e moholo, o lokela ho ikalosa hobane a fuce hoikarabelo bo boholo ba ho ikarola le lipapali tse ka etsang hore a kenyetse bana metsi ka moeli. Bana bana ba tekong ya meea e litšila, baloi, matolo le ho ngaloha kapa ho kenelloa ke mafu a sa tsebisahaleng.
5. Basali ba isang morifi ba lokela ho ya teng ba hloekisitsoe ka lithoto hore bashemane ba se iphumane ba etsa lintho tse tsoileng tseleng tse hlabisang setjhaba lihlong le hona ho bua lipuo tse hlohlontšang litsebe. (Lesitsi; 1990:98 – 99)

Ha nako ya ho tswa ha bashemane mophatong e se e le haufi, morena le batswadi ba a tsebiswa hore ba tie ba itokisetse ho amohela bashemane.

Bashemane ba tlosa dihloho tse dihloohong ka ho kuta moriri le ho o siya mophatong. Motshehare wa mantsiboya ba tloa letsoku. Ba nehwa dikobo tseo ba di batletsweng ke batswadi ba bona le bomaloma bona. Dikobo tsena ba di apara nakwana feela, e be ba a di hlobola le ho di fa mesuwe. Ditsheya tseo ba di tenang di etswa ka letlalo la konyana e se nang letheba, mme di bitswa **mekwarela** kapa **mekwarelo**. Makolwane, ke ho re bashemane ba bolotseng, ha letsatsi la bona le fihla la ho kgutlela hae, ba ema ka maoto, thokwana le mophato, ba kolokile ho latela tatelano ya bona, ba tenne ditsheya feela, ba hlobotse, ba nkile melamu le dikotjana tsa bona tseo ba di remmeng dinqalong tsa bona. Melamu le dikotjana tsena ba tla ithoka ka tsona.

Ha mophato o tjha kapa o hotela, ka mantswe a mang ha bashemane ba qetile thupello ya bona, makolwane a laelwa ho matha la ntshwekge, mme ho se ya tla hetla ka morao ka ha a tla hlahelwa ke kotsi. Ba emelana ba se ba le pele, ba matha jwalo ho fihlela ba kena kgotla. Haufi le makolwane mesuwe le banna ba matha le bona. Bona ba matha ka maoto kapa ba palame dipere. Makolwane a matha jwalo a tshwere didibelwana tsa mafura, letsoku le koto. Ha ba tsamaye feela tjena, empa ho latela ho hlahlamana ha diboko tsa bona. Ba kene hara sehlophahadi sa banna ba bolotseng. Ho na le diphahlo le dipitsa tse beleswang tseo e leng tsa monga mophato, ha tse ding di tjhella mophatong. Ha banna ba hlokomela hore ba se ba le haufi le lekgotla le leholo, ba lokolla makolwane hore a mathele kgotla ka hara mekorotlo le medidietsane. Ba aparela sakeng le kgotla. Batho ba tla ka bongata ho tla boha botle ba letsatsi leo. Motho ka mong o habile ho teanya mahlo le eo a amanang le yena. Kobo le melangwana ya moshemane ya setseng thabeng di lahlelwa lapeng la habo kapa di tlodiswa kgotla hodimo, e be jwale bahabo ba ithwala medi hloohong. Letsatsing lena ha ho robalwe, ho binwa noto. Bosiu bohle ho tjha mokorotlo. Le ba maloko a makolwane ba teng, mme ho lebetswe noto e sebeditsweng ka ditlhare. Bukeng e bitswang Bochaba ba Basotho Matšela (1990:68 – 67) o bua ka ledingwana la noto ka tsela ena:

Noto ena e tla qomuletsoa ka setlhotlelong se lokiselitsoeng mosebetsi ona me ho khuo e mohlaba o momisoe makoloane ka tatelano ea teng

me ba emisoe ka khotla ba talimme letsatsi le se le chaba. Hang ha le re chapha feela, ba le khoefa ka mohlabana ona (ba tšoela letsepa) ba be ba le betse ka likoto. Ekare litlhaloso ha li tšoane le mona, ka ha ba bang ba re ho mongoa joala bona ba noto ka bonngoe, ho tšoeloe letsatsi ka bonngoe, me ho ntano phokoa bo seng bokae le teng ka bonngoe ho nto boeloa litulong, ho ntse ho bolokiloe tatelano ya teng. Bo setseng ka nkhang bo saletse mosuoe. Eka mosebetsi oa noto ke ho ba tiisa ho feta, hore joalo ka eona ba hlale mathata ohle, haholo lintoa, tjee ka ha e hlotse mollo. Kamora' moo ba a fejoa me ba lokisetsoa ho ithoka.

Lekolwane le tadima mosuwe ha le qeta ho ithoka. Melamu e mmedi le e tshwara ka letsoho le letshehadi le tshopile ka kobo. Le letona lona le tshwara kotjane e phahameseditsweng hodimo, eo a e tonetseng mahlo ha a ntse a ithoka. Lekolwane le ema jwalo le se le ntse le bina lengae, a mang a mophato wa lona a amohela le leng la lengae ka makotompi a binwang ka potlako, ha ho binelwa fatshe, mokola o qalella ho ithoka, a ipolela hore ke mang. Mohlala o tswileng matsoho wa lekotompi ke ona:

Lekotompi la M. Raselimo
Qhuu! Qhongho lilolo qhoo!
Ha feta nonyana – lekanyane,
Ha feta ntsu e jere masapo,
Ka otlala ntho ke ho khaila,
Ho hokhoali ho monna ha hlaha,
Ha re: "mantsiboya ke i'lo bolaea motho,
Le ha e le oa monna feela,
Athe moshemane eena nka mo hlaba.
Ke mo hlahlabetsa.
Tšoafola moshemane moqhontsulla,
E ka re mohlehlo oa poli o rapane ...." (P.T.)
(Matšela; 1990:69)

Ka Moqebelo pele letsatsi le hlahisa nko, mosadimoholo ya hodileng haholo, o kena kgotla a fihle a tlotse makolwane ka letsoku le sekama. Lekolwane ka leng le kgumama fatshe le fupe letsepa (letsepe) le ka hara lefiswa le

aparetsweng ke mouwane. Ha bohle ba qetile ho fupa letsepa, ba seha theko ba tadimile moo letsatsi le se le tla tjhaba, Botjhabela. Ba melamu le dikoto matsohong. Ha letsatsi le hlaha, ba le tshwela ka mohlaba, ba nto ya kgohlong le mosuwe. Ha ba fihla kgohlong moo, ba a itsheba le ho dula ba kokometse, mahlo a tadimile Botjhabela. Ba sielana dibaka pakeng tsa bona, ha ho ya buwang, melangwana e fatshe.

Ha mokete o ntse o loela beng ba makolwane ba ya ho ona, ba a dumedisa le ho a kgabisa. Ba etsa sena ha ba ile ba laelwa jwalo, ba setse makgerenkgwa morao. Beng ba makolwane ba tsomana le ona, ba a dumedisa ka ho a tshwara ka ditsebe, ha ona a shebile fatshe, a sa buwe. Bohle ba a qoqa, ho thabilwe, mekola yona e thotse tuu! Makolwane a kgutlela kgotla ho ya fepjwa, ha batho ba bang ba qhalana.

Makolwane ha a se a qetile ho fumana dijo, a tswela pele ka ho ithoka. Ba ithokela tulong eo setjhaba se tlang ho kgona ho ba mamela hantle. Mosuwe ke yena a ba bulelang kgoro tshebetsong ena. Banana ha ba tshwanela ho dula ba shebane le makolwane, hobane mohlomong ha ba ka tloha ba hlabana ka mahlo, makolwane a ka tloha a timellwa ke ditaba, e be ho nyatsuwa mosuwe. Hanghang ha mosuwe a qeta ho ithoka, makolwane a ithoka ho ya ka tlhophiso e entsweng ya tsatsi leo. Hara makolwane ho na le ao e leng dikgelekehadi, ana a thabisa mosuwe ka ha a hapa dipelo tsa batho. Benghadi o tla fumana ba nkehile, moya o le hodimodimo, ho se pelaelo hore dithoko di fihlile bathong. Ho na le sehlopha sa mapepele a tswalo, ana he ha ho kgahleho e hohelang le ho thabisa setjhaba ho bona. Mapepele ana ka nako eo a ithokang a ema le dikgeleke, e be mantswa a nyalana le ho etsa molodi o dutlisang mathe. Ketso ena e etsa hore motho a se kenellwe ke ba bang. Mekola ka nako eo e kgathetseng e ya ka kgohlong, e siye setjhaba. Mona he e be e le ha ba ilo phomola hanyenyane mme ha ba qetile ba kgutlela setjhabeng ho ya ithoka hape. Ka nako tsohle mahlo a kotong ho qoba pherekano. Ka Moqebelo makolwane a ithoka lekgotleng le leholo, a mametswe ke ditiletile tsa batho ba baholo le bana. Ho tloha moo ba leba makgotleng a manyenyane, makgotla a bobona. Mona lekgotleng le lenyenyane lekolwane le robala le ho jela teng. Banna kapa maphurakgwahla

a le fepela moo. Ho hang ha ho kopano pakeng tsa lona le basadi. Lekolwane le dumeletswe ho ithoka ha le kopuwa jwalo. Lengae le le etsa feela ha le fumane tumello e tswang ho mosuwe wa lona. Taba ena ke moetlo, taelo eo le tshwanelang ho e phetha. Lekolwane le nkelwa thoko bodikela ke banna ba bolotseng ho le hopotsa hore le tla kgutlisetswa mophatong ho ya rutwa hape melao e thatathata ya teng. Ona ke molao wa lengope oo ha o tlotswe motho a binelwang hape. Mane sakeng lekolwane ha le fihla ka dikgomo le letsa koto le a ithoka. Le etsa taelo le moetlo ona le sa tsotelle hore ho na le ya le mametseng. Le ithoka jwalo ka mehla pele le hlatsuwa letsoku.

Ka mora beke tse pedi, pele lekolwane le bulela dikgomo hoseng, le leba hae, ka tlhomphele le fihla le ema le tadimile monyako. Ntata lona o koba mangole a tadimane le mora. Mora o phahamisetsa koto hodimo, a ithoke ka pele ho ntatae, tsena o di etsa ka tlhomphele. Ha le qetile, le leba ka tlung moo le fihlang le hloma koto le molamu ntlong, letsohong le letona ha ho kenwa ka tlung pela monyako. Le sala le molamu o le mong letsohong, jwale le a tswa ho ya bulela dikgomo. Lephurakgwahla le neha lekolwane tsheha le sesepa tse tswang ho ntata lona naheng. Ka sesepa sena le a itlhatswa le be letle, ha le sa ithoka, le se le na le kopano le batho ba batshehadi. Boemo ba bokolwane ke selemo sohle, e be lephurakgwahla selemo se latelang, ke mohlankana selemo se latelang seo. Ha a se a fetile mona, e se e le letsholathebe, o se a ka kena bahlabaning ha ho lwanwa e mahlomafubedu. Ho na le maele a bohlokwa a amanang le lebollo kapa polotso:

1. Pelo ha e bolle.
2. Hlomola mokhele. (Matšela; 1990:70 – 71)

Ha ho na le motho ya ratang ho bolotsa banana, o lokela ho etsa kopo e jwalo ho morena le moifo wa hae. Ha kopo ya hae e ananetswe, o tla botswa hore o hopola hore lengope e leng sebaka se hlomphehang, seo mathisa a itshebang le ho rwalla ho sona, le tla ba hokae, ha e ba a sa kgone ho bolela, o tla thuswa ka lona. Mmolotsi o tshwanela ho etsa babolotsuwa thapelo. Thapelong ena o tla fumana ngaka ho phatsa mathisa, ho sebetsa lengope le ho tiisa mophato ka ditlhare. Ena he ke thapelo e lebisitsweng ho Modimo o moholo ka badimo hore o sireletse bana ditsietsing tse ka tshohang di ba

hlahela. Sena se bontsha letshwao la bomodimo bophelong ba Basotho. Morena o tsebisa setjhaba ka lebitso la mmolotsi le sebaka sa lengope, e le hore se hlompfuwe le batswadi ba ratang ho bolotsa bana ba bona ba tle ba etse kopo. Banana ha ba bolotswe naheng, mophato wa bona o ba motseng. Hara motse ho kgethwa ntlo bakeng sa morerohadi ona, ha ho sa le letho le tlang ho phethwa ntlong ena, ntle le polotso ya banana le makunutu a bona. Matšela (1990:74) o beha dilemo tsa banana ba seng ba ka bolotswa tjena:

Banana ha ba se ba le lilemong tsa leshome le metso e mehlano le ho feta, ba ne ba hlahlojoa khafetsa ke bommabona le basali ba bang (bao e leng baamani le bona). Banana ba seng ba le boemong ba ho bolotsoa ke bao hangata ba seng ba bona matsatsi a bona me baseng ba rutiloe boemo le boitšoaro tse hlokoang maemong ao. Bona le bothaka ba bona ba se ntse ba joetsoa khafetsa ke bommabona le litšalikholo tse ling hore ba se ba loketse ho bolotsoa, ba holile, kapa hore ke mathisa, a seng a nkhela batho (me hona ho ba hlabisa lihlong). Banana ba baholoanyane (ba seng ba tseba lehlapelo) ba se ba e na le lekunutu le basali (haholo ba amanang le bona) ba ba hlahlobang khafetsa.

Tsena he ke dilemo tseo ngwanana wa Mosotho a se a ka ya ho bolotswa ka tsona. Banana ha ba lokisetswa ho bolla ba dikiswa ke basadi. Mona se etsahalang ke ho re ka letsatsi le leng ha kgwedi e ntjha e thwasitse kapa e tolokile, mosadi kapa monna ya e boneng pele o tla howa ka lentswe le phahameng a re:

“ Ha o a e bonela tlung!”

Ka pelepele ka mora lentswe lena, banana bohle ba dilemong tsa ho bolotswa, ba nka ka sekaja ho ya naheng, ka thoko ho motse. Ka nako ena basadi ba motse ba sala banana morao. Jwale ho tla binwa nako e ka bang hora tse pedi, ho kgutlelwe mahae ka pina ena e akgang modidietsane le ditlatse tsa thabo e kgolo. Jwale e be ho tla kobiswa mosadi ya sa kang a latela banana bana, ba bitswang mathisa. Pina ya kobiso Sekese (1983:17 – 18) o e beha ka mokgwa ona:

Ba re: Mamela wee!
 Sefebe ke mosadi!

Karabo ya ba bang: Mamela wee!
 Sefebe ke monna!

Ba pele: Le mosadi o jwalo! (o ne a sa hane keng ha monna a re a sale)

Karabo: Mamela ka tlung.

Letsatsi la ho phatswa ha mathisa mmolotsi o le rerisana le batswadi ba bana, ka ha morero wa polotso ya bana e le wa setjhaba sohle. Ketso ena ya ho phatsa ke thapelo eo ka lenaka la meleko ngaka e kopang Sekgele ho sireletsa bana ditlhaselong tsa Radikokotwana. Tihahlamatjholo a sireletse mophato le lengope, ho ngaloha le pherekano a di lahlele matjoing kwana. Baloi ba se tanakele tulo ena. Ketso ena e bontsha ka ho hlaka hore Basotho ba na le tsebo ya bomodimo e phethahetseng.

Ha ho boloditswe ngwanana wa matsibolo, mmae ha dumellwe ho kuta moriri ho fihlela letsibolo la hae le ntshuwa mophatong. A se ke a tshwara mobu pele, bale ba eso tlole phepa. A se ke a tlole letsoku ho fihlela ngwale e ntshuwa mophatong. Le mmamoshemane ha a kute, ha a tlole letsoku, ha a tshwara mobu, o phetha halofo ya diketso tsa bofifi. Ha a tshwanela ho etsa diketso tsa bohloa. O tswana le mosadi ya shwetsweng, ena ke tsela eo basadi ba phelang ka yona le ha banna ba ile ntweng. Mosadi ya ntseng a ikgabisa le ho phetha tse itseng o hlonamisa badimo, o ntsha ngwana wa hae lehlohonolong, o mo bakela bomadimabe. Ya ikokobetsa, o biletsa lelapa lohle la hae mohau wa Ramohau.

Ha ngaka e se e qetile ka mosebetsi wa ho phatsa, mathisa a rwallela mophatong e leng moo ba tla etsa ledingwana la bona teng. Modikong ona moetlo wa lebollo o rutwa ha boimanyana. Diaparo tsa bona ke tseo ba tlohileng hae ka tsona. Mosuwe ya tsamayang le bona o se a kgethilwe, o bitswa jwalo ka ha a ba suha. O shebane le mathata a bale le ho ba eletsa. Nako ya ho rwalla ke kgwedi e le nngwe kapa e ka eketswa. Patsi ena ke eo ba e sebedisang ha ba ntse ba le polotsong.

Ho tshwarwa mokete wa ledingwana. Ho dijo le majwala ka ha ho fihlilwe nakong ya ho se hlolwe ho rwallwa. Ka ha ho sebedisitswe mabele a matjha, le ha ba tswa ba ntshwa ka mabele a matjha. Morerong wa lebollo banana ba suuwa hore e be basadi ba sebele. Mocketeng wa ledingwana lengosa la morena le eba teng ho hlokomela hore tsohle di phethwa ka nepo. Ho tjha pina, ho dijo, ho thabilwe. Ba ketekang ke mathisa le basadi ba bolotseng ba hahileng haufi le metsana e ka mathoko. Hara mpa ya bosiu banna ba neng ba tlile mocketeng, ba a tsamaya, e le hore mathisa a tle a fumane nako ya ho ipuwa. Pina eo ho tebelwang banna ka yona ke ena:

Ka khitla, ho binwa pina eo ho thoeng: “ Ke bosiu ho khokhobiswa tšoene.” (Seemahale; 1990:108)

Mathisa a ya hole le motse moo batho ba ke keng ba a bona, mangopeng kwana, nakong eo a yang koo ka yona ke hoseng haholo, ha dikgoho di theoha dikalaneng. Ba ba madibeng moo ho fihlela motshehare, ka ha tshebetso ya teng eba motshehare. Madiba ana ke e meng ya mehato ya bohlokwa ya lebollo la banana eo mathisa a fetang ho ona. Ba ba madibeng moo ho fihlela mantsiboya ha ba kgutlela mophatong wa bona hara motse. Tshebetso ya madibeng e behwa tjena:

Mathisa a bolotsoa hara pina e kholohali e entsoeng ke basali ba babolotsi le ba bang, me tsa teng li akaretsa ho pongoa ha mehatla. Ba tlola pilo (setso) nakong eo. Ba sika ka ntlo ho fihlela ba folile, empa ha ba tsoela mohlabaneng ba tsoa ba entse seqhoqho ka phirimana kapa ka meso. Tse ling ehliile ke lekunutu le leholo, haholo le tse malebana le tšebetso ea motanyane – oa – maliba. Empa batho ba baholo me ba bolotseng khale, ba bolela hore bale ba ne ba sa lule feela. (Matšela; 1990:76)

Ha e le tseo ba tlang ba di apere, ba di tlotsitse le ho di tshwara ha ba kgutlela hae Lesitsi (1990: 108 – 109) o re:

1. Ba tla ba tlotse pilo mele kaofela.
2. Ba tenne thethana e poli ea pilo.
3. Ba tenne setea sa pilo.

4. Ba lesira la pilo.
5. Ba lere la pilo, me
6. Ba tla ba na le kholokoane e le ngoe.

Nakong ya ledingwana le madiba, ngwanana ya kenang hara babolotswa, a batla ho bolotsuwa, ho thwe o titimetse. Banana ba modikong wa pilo, mona he ke moo ba kenngwang pelo ya mosadi wa mmakgonthe, e kgemang le modiko wa pilo oo ba leng ho ona. Sebaka sa moo bale ba tshwarelang modiko wa pilo ho sona, ke lehaha kapa lephephe le hahilweng naheng kwana. Nakong ya tshebetso ya modiko wa pilo bale ha ba rwalle. Hoseng ha ba tsoha ba ya lephepheng, sena ke seo ba se etsang letsatsi le leng le le leng kgwedi yohle kapa le ho feta moo. Ke monga mophato le ngaka ba laolang nako ena. Pulong mona ba rutwa hore ba itsebe, dipina le dipapadi tse tsamaelanang le dipina tsa bona. Nakong ya bona ya ho ya le ho kgutla pilong, ba ikwahela sefahleho ka lesira, hore ba se efellwe. Mokete o moholo wa bale o hlaloswa jwana:

Mokete o moholo oa bale, ke oa mapomelo. Ke oa makhaola – khang, ho ba ke mapomelo a meliko e meli, moliko oa ho phatsa le moliko oa pilo. Ka lebaka lena, basali ba bolotseng, ba ea ka bongata naheng ho hlohlora pilo le ho kenya bale molikong oa khoaba. Ba tla tlola khoaba, ba hlabane, bona moho le basali bohle ba teng moo tsatsing leo. Basali ba mateha – tšoene, ba tla ba entse leteha – tšoene.

Bale ba tla hae:

1. Ba tlotse khoaba,
2. Ba le masira a khoaba,
3. Ba le mare a khoaba,
4. Ba tenne setea sa khoaba se nang le khibana.
5. Ba na le likholokoane tse ba potileng hararo, hane kapa ho feta, ba ipapisitse le bolelele ba mele oa motho.
6. Ba ithehile mabitso a banna ba motse oa bona. (Lesitsi; 1990:109 – 110)

Moketeng wa mapomelo ho thabilwe, dipina tsa teng di dumellana le motsamao wa maoto. Maotong ba meruthwana, ha hloohong ba le

kgaretsana ya masiba a noko. Bale le basadi ba bina jwalo ho tla fihla hae. Makgabane ao basadi ba ipabolang ka ona mokiteng ona, kapelepele a ye a totobatse hore banna ba bona ke bannahadi. Ha ho fihlwa lapeng, ho fetelwa sakeng la monga mophato moo ho tlang ho bapalwa papadi ya ho betsana ka disu. Papadi ya ho betsana ka disu e tswella pele, ba a tswa, ha ba bang ba sala. Pina e ye e tlole boroko, e latelwe ke ho tsekisana lerumo. Lerumo lena e mong o le phamola ho e mong, le yena ba le phamole ho yena, mosebetsi ona o etswa ka mokgwa o motle haholo. Ha ho se ho qetilwe ho bapala papadi ena, banana ba sala ba bina. Tlwaelo ena e etswa ke Bahlakwana le Bakwena. Ba binela patlellong ya lesaka la monga mophato kapa ka hara mophato. Ba binang ha ba qetile, ba kena ka tlang ya mophato, jwale e be ho tjha pina. Bale ba bapala moropa, basadi le banana ba sa bolang, ba dumelletswa ho tla bapala le bale.

Mohlang bale ba sa yang lehaheng kapa lephepheng, ba kopa tshwedi ho batho hohle naheng mona. Ha ba nehilwe tshwedi ena, jwale ba binela le ho bapalla motho eo e le pontsho ya tebano. Batho ba ka sehloohong mophatong ke monga mophato, enwa he ke monga wa bale. Ngaka e ba etsetsa thapelo ka ho ba sireletsa ka ditlhare.

Kokoi yena ke sehlwela sa bona. Mosuwe ke ya ba rupellang le ho ba rarollela mathata a bona. Motlatsi wa mosuwe mophatong ke molobe. Ha e le bao e leng matanyane wa madiba ke ngaka e phatsang bale, morena, moahlodi le mophethahatsi wa molao. Tlwaelo ke hore babolotsuwa ba se tsebe motanyane wa madiba ho fihlela nako eo mophato o tjhang ka yona. Kokoi le motanyane wa madiba jwalo ka ba ka sehloohong ba ja dikge kapa kadiana. Ha e le tsa thupelo ya bale di hialoswa ka tsela ena:

Bale ba fua lithupelo tse ba etsang batho ba sebele naheng ea habo bona. Ba rutoa lintho tsena ka matlamatla:

1. Tlhomphe ea sebele. Ba hlomphe batho ba baholo, thaka tsa bona, ba banyenyane ho bona, ba be ba itlhomphe bona boboneng ba bona. Ngoana ya hlomphang, o ratoa ke batho bohle hobane tlhomphe ke lerato le seikokotlelo sa bophelo.
2. Ba rutoa ho boloka makunutu. "Pinyane ha e senye motse."

3. Ba rutoa ho sebetsa ba ikopantse le batho ba bang ba sa lebella moputso.
4. Ba rutoa ho ngalla motšeo ha mathata a le teng.
5. Ho rarolla mathata ka lipuisano, ese ka ntoa le marata.
6. Ho hlomphelela ba bang ka litoka tsa bona.
7. Ho mamella mathata a bophelo.
8. Ho itela mesebetsing ya bona le eo ba e sebeletsang setjhaba ka moka.

Bale ba rupeloa ka matla ho hlompha ese batho ba baholo feela, empa le ba behilweng boholong joalo ka marena le mafumahali a bona, ba ba nke e le bakhethoa ba Molimo le batataisi ba sechaba. (Seemahale; 1990:111 – 112)

Ana ke makgabane a boitshwaro, boinahanelo le tseo bale ba di rutwang nako yohle eo ba e dulang polotsong. Boitlhomphe, tlhonepho ya batho ba bang, paballo ya malapa e leng monna, bana le seng ka dijo, makgethe le poulelo e ntle. Hore e be batho ba nnete le ba sebele. Mesebetsi ya matsoho le yona e ne e sa salla morao thupellong ya bale. Yona Lesitsi (1990:112) o e beha tjena:

Ba ne ba rutoa mesebetsi ena ea mantlha ea basali ba makhontho.

Ho loha lithapo, lithebe, meseme, metlhotlo le likholokoane,

1. Ho hlomela seotloana,
2. Ho sila, ho nepola le ho haila,
3. Ho ritela mahleu a maputsoa le tšoeukoto,
4. Ho bopa lipolokoe le linkho, mafisoana le merifi,
5. Ho tsoepa tsikitlane ---- ho ohla litšoele,
---- ho etsa mangalengale le
---- ho hlamela thethana.

Mefuta ya dithethana eo ba e rutwang ke thethana ya podi, mafitwane, thebana, lekopa, kgahla, qobola le tudu. Ba rutwa le ole e etsang hore dithethana di dule nako e telele di le maamong a matle. Letsoku ba le sebedisetsa ho tlotsa dithethana hore di be kgunwana bo borethe, di kgahle mahlo a batho. Mosadi ya sa bollang ha a amohelehe setjhabeng, ke sesomo.

Ha ho letho leo a ka le rerang le basadi ba bolotseng. Ha nako ya ho tswa ha bale mophatong e se e fihlile, monga mophato o tsebisa morena le batswadi ba bana. Ba ba lokisetse ka moo ho tshwanelang ka teng. Letsatsi leo mophato o tjheswang ka lona, makolwane a laelwa hore ha ho hotetswa mophato, ba mathele hae, mme ho se be ya tla hetla ka morao ka ha a tla hlalhelwa ke kotsi. Ketso ya bale ha nako ya ho tswa mophatong e se e atametse e behwa jwana:

Bale ba ea naheng e le motšehare ho hlohlora khoaba.

1. Ba khatla tlopo.
2. Ba fora lengetse.
3. Ba sekola lintši.
4. Ba tlola letsoku.
5. Ba tena thethana ya mafitoane.
6. Ba tena morepo. Ba tsamaea ba lahlile matsoele feela. Ha ho bata, ba ne ba apara setipana. (**Seemahale**; 1990:113)

Tsatsing lena ho tletse dijo e leng nama ya dinku le dipodi tse hlabilweng, diphoofolo tsena di bitswa maeba kapa dibelabela le majwala, mokete ho entswe wa motonanahadi wa thojane. Ditswejjane le bohle ba amanang le bona ha ba dumellwa ho robala. Ledingwaneng mona ba leta le ho retha thojane bosiu bohle. Ha banna ba itokisetsa ho hlaba dinku tse tswang malapeng a ditswejjane, ditswejjane tsena di tsamaela hole kwana maebeng. Ha ba kgutla maebeng ba fumana dinku le dipodi di hlabilwe, ba re dinku ke maeba. Ho ka totobatsa hore seo bale ba se bolelang ha se nnete Lesitsi (1990:114) o re:

Ka hona, ka Sesotho, motho ea leshano, ho thoe o jele maeba le bale.

Bale ba tsohella nokeng ka meso ya letsatsi leo ba itokisetsang ho tswa mophatong. Ba fihla ba tola ka ha ba fafaditswe mmele ka lehlabathe. Metsi ao ba tolang ka ona ngaka ya bona e a sebeditse ka ditlhare e leng thapelo e ba kopelang tsohle tse molemo bophelong jwalo ka ha ba tla tswa mophatong. Ketso ena e pepesa letshwao la bomodimo bophelong ba Basotho. Ha ba qetile ho tola ba kgutlela hae ba teetswe hare ke basadi ba

bangata, pina e tsoha boroko. Ba a lekiswa lapeng, ba itlotsa ka letsoku, ba forwa manyetse, ba tene dithethana tse ntjha tsa mafitwane le ditea, mme ba apeswa dikobo tse ntjha ke ba malapa a bona. Baeka jwale e se e le ditswejjane. Hosane e se e le letsatsi le leholo la ho tebuka le la ho hlaba kgomo. Mokete wa ho tebuka e leng wa ho kgaba, o etsetswa moo bohle ba tlang ho kgona ho bona hantle, tulong e bulehileng. Ditswejjane di tebuka e mong le e mong a le nyooko ya podi, kapa ya nku ya ntatae kapa malomae hloohong. Ya tebukang a se nyooko hloohong, ke ha e ba ntatae kapa malomae a kolla ntsing hanong. Setswejjane sa bona se tebuka se aparetswe ke maswabi le dihlong hara ditswejjane tse akgang nyooko dihloohong. Feela ntho e salang ke hore ke mosadi wa mmakgonthe.

Ke ba diboko tse itseng feela ba letang thojane bosiung boo, ha diboko tse ding di leta feela. Ha ho fumanaha hore ho na le setswejjane se thibaselang, ketso ena ke bopaki ba hore e mong ya amanang le yena o lokela hore a be a kgalehile kapa a thibasela moo a dutseng teng. Ba batlana le yena, ba be ba mo phaphamisa. Setswejjane se phetiswa setso ha se ka tshoha se etsa phoso ya mofuta ofe kapa ofe. Bahlakwana ba Disema, Bataung, Bapedi le Batshweneng ba leta thojane, ba bang le ba bang ka mokgwa wa bona. Nako ya ho phomola ya ditswejjane ke ka meso, ha di se di fepilwe ka dijo. Letsatsi la Moqebelo ke leo ditswejjane di itokisetsang ho tebuka motshehare wa mantsiboya. Moaparo le ketsahalo ya ho tebuka ha ditswejjane e hlalosewa ka mokgwa ona:

Li tla tsoa ka mophatong li kolokile li tliho feta ka hara batho ba li bohe.

Li tsamaea butle li nkile leoto ha moropa o ntse o lumela butlebutle.

1. Ba roetse nyooko ea nku hloohong.
2. Ba roetse mohlehlo oa nku molaleng.
3. Ba tsoere lehlaka la noka ka monoana oa bohlanano le oa bosupa tsohong le letona. Ka letsoho le letšehadi, ba ikoahetse mokhubu.
4. Ba tenne thethana ya mafitoane.
5. Ba tenne meropa ka holimo ho thethana eo.
6. Ba lahlile matsoele feela.

7. Motho ya ka pelepele, ke mosuoe. O apere hantle joalo ka litsoejane, ka ntho yohle. Ha motho a sa tsebe, a ka hla a lumela hore ke setsoejane.
8. Ka mora mosuoe, ke molobe. Litsoejane ha li fihla bohole ba ho betsa lejoe ha motho ea sefutho ho tloha mophatong, li a tjeka ho ipoella ka teng hape moo li tla iphomolela. (Seemahale; 1990:114 – 115)

Bahlankana le bona ba tiile ho tla tla tadima le ho kgetha barwetsana ba ba ratang. Ha ho na le bao ba ba kgahlileng, ba se ba ba lahlela difaha. Letsatsing la Sontaha mesong ya lona ke leo ditswejanya le bahlankana ba etsang motjeko ka lona. Ba tjekela sebakeng se kgethetsweng morero ona. Ka letsohong di ntshwe e nang le letsepa. Barwetsana le bahlankana ho keketehwa ha monate, ho buelwa hodimo. Pina ya tsatsi leo Lesitsi (1990:115) o e totobatsa ka tsela ena:

Baroetsana: "He! he! he! Kajeno re a tšeha, re tšeha le bahlankana."

Bahlankana: "He! he! he! Kajeno re a tšeha, re tšeha le baroetsana."

Motjekong ona morwetsana le mohlankana ba ratanang ba a thabelana, ba a akana. Ha ho qetilwe ka motjeko, ho kenwa ka tlung e be ho tjha lekomo, ho arohanwe ka thabo. Jwale setswejanya ka seng se nkelwa habo sona, moo ho tla sallana le batswadi ba sona hore letsoku le tla hlatsuwa neng. Barwetsana bana ba bitswa ditswejanya selemo seo kaofela, ha se latelang jwale ba se ba ka nyalwa, ba ba le malapa a bona. Dithope di se di labalabela ho nyalwa, hoba le malapa a bona. Qetellong ka hara bona ho se ho ka kgethwa basuwe ha bale ba bolla.

Tefo ya ngaka e sebeditseng bale ke sephaka sa nku e nngwe le e nngwe eo ho phehisitsweng ka yona moketeng. Ha nama e nngwe e le e jewang ke batho ba tlileng moketeng. Dikahare di nehwa beng ba dinku hore ba itjelle tsona malapeng a bona.

Ana he ke mabollo a Sesotho ao motho e motjha a lokisetwang bosadi le bonna teng, ekasitana le bophelo ka kakaretso. Ka mabollo a banana le bashanyana a ile a ipolokela tlhahlamano ya meloko ya bona e pakang boholo le bonyenyane. Ka nako ya ho phatswa ho latelwa lenane. Ha ho ka

phatswa e monyenyanane pele ho e moholo, ho dumelwa hore kgolofalo e tla ba teng mahareng a ba fapanyeditsweng. Kapa ha ho ka phatswa mohlanka pele ho ngwana wa morena, ho thwe mohlanka eo o tla holofala. Mafata (1991:72) o beha molemo wa lebollo tjena:

Ha eka letsatsi le a sekama, makolwane ho ema a neng a tsamaile dinakedi, batho ba iphumana ba nkehile ke mangae a hapang. Ba ba letsetsa bashanyana ba tsosolosa lerato la mmimo wa Sesotho ka dipelong tsa ba neng ba se ba batla ba lebala makodilo a wona. Ba pheta makama, ba bua ka ba se ba ithobaletse; ba hlaheletsa Letlama le boMohale wa Makwa ba ne ba ikele boyabatho kgale, ba re ba tlo eletsa Basotho ba se kgahlwe ke none e feta, yaba seholoholo sa bona ba a se tlohela. Bana ba bua komello, yaka ba ne ba tseba hore ka la maobane batho ba ne ba tswa hlatsuwa dikelello botjha kwana Santa Peterose. Ha sallana le motho ka mong hore a ikgetle a be a ikgetlisitse ka boyena; e se ke ya re ha a hetla mme a bona eka ho na le botalanya- na kaekae, a be a se a tatamala ho leba teng a tutubetse jwalo ka nku e bone botala ba koro.

Mabollo a Sesotho ke sekolo sa Basotho seo ho sona Basotho le tsebo ya bomodimo ya bona e totobatswang ka mokgwa o motlemotlie. Mabollo a etsa hore Mosotho itsebe, a se ke a lahleha, a tsebe le moo a yang teng

6.2.5.3 Thapello ya mobabi

Basotho ha motho a kula ba mo etsetsa thapelo eo ba mo kopelang bophelo bo bottle ka yona ho Modimo o moholo ka badimo ba bona. Sekese (1983:20) o hlalosa thapello ya mobabi ka tsela ena:

Mobabi kapa motho wa maroko, ha a lora ba phelang, eba ba re o tla thuseha; athe ha a lora hangata a kgahlana le bafu, ho thwe o na le maroko, bafu ba rata ho mo biletsa ho bona; a ba ke ba rapelwe, ba tle ba se ke ba mo bitsa, le hona a se ke nne a teana le bona. Ho hlajwa podi, le ha e le nku; o hlobodiswa dikobo, o tshelwa ka nyooko ya yona. Ba mofuta wa hae ba mo tshwara ka matsoho mmeleng, ba ntse ba bua, ba re: "O wee! hlapohelwa hle motho wa horeng ho itseng;" ba mo

thothokise ka seboko sa hae. Ha ba ka re (ka seboko): "O re roballe boroko hle!" moo ba mo rwesa molaleng mohlehlo wa nku e hlabilweng, o ohlilweng.

Ena he ke thapello ya mobabi ya Sesotho. Twaelo ke hore phoofolo eo mokudi a tlo rapellwa ka yona e hlajwe mantsiboya, ha e ne e holehilwe motshehare. Pele phoofolo ena e hlajwa, e iswa ho mokudi, a e bontshwe, e be jwale ho tla rapelwa ho kopuwe moholoholo wa habo mokudi hore a mpe a amohele thapelo, mme a e fetisetse ho Modimo o mcholo Rabophelo, mokudi a tle a hlaphohelwe. Nako eo thapelo e ntse e etswa mobabi o tshwerwe ka matsoho ke wa mofuta wa hae. Ha e ba ke monna ya kulang o tla tshwarwa ke monna e mong, ha e le mosadi o tla tshwarwa ke mosadi e mong. Thapellong ena ya mobabi ho se ho ntse ho totobala letshwao la bomodimo bophelong ba Basotho.

Phoofolo e hlajwang ka mofuta ona e bitswa thatho, sesebediswa sa ho e hlaba se bitswa lemawana, lemawana lena le bitswa lehlabo le sebedisetswang le ho loha diroto. Ha phoofolo e hlajwa, ho na le diketsahalo tsa bohlokwa tse lebelletsweng ho etsahala ka phoofolo ya sehlabelo. Beng ba morero ba ntshitse mahlo dinameng, ba shebile ka thata se tla etsahala. Ha phoofolo e hlajwa, yaba e se e nehela moya kapelepele ntle le hore e rote kapa e ntshe morokolo, ba leloko ba ba tsietsing e kgolo, ketso ya phoofolo ba e nka e le sesupo sa hore efela mobabi a tshwarehile.

6.2.5.4 Thapello ya pula

Seabo sa barokapula se tla hlaloswa le ho hlaka hantle ntlheng ya 6.4.4.5. Seratswana sena sona se tla pepesa seabo sa setjhaba ka kakaretso thapellong ya pula. Ha letsatsi le eme, pula e ipatile, lefatshe le nyorilwe, dimela di ponne, Basotho ba ya ho Modimo o moholo, Senesapula, ba kope pula. Ba na le mefuta e mmedi ya dithapelo tseo ba kopang pula ka tsona ho Modimo o moholo. Dithapelo tseo ke tsena:

Lithapelo tsa bona li ne li ikamahanya le lithoko tsa bona tsa letsatsi ka leng: Ba ne ba rapella **pula** ka ho tsoa **melutsoane**, le ho qhalla

mosoang oa linyamatsana nokeng. Basal' le banana ba ne ba matha **lesokoana**. (Lesitsi; 1990:131)

Ho rongwa motho bosiu ho ya kopa pula ho ngaka e tsebang ho e nesa. Pula Basotho ba a e utswa. Motho enwa ha a tshwanela ho hetla le ho nwa metsi le ha a ka oma nthane. Pele a kena ka motseng o tshwanetse a fetele metsing ho ya tola. Ha a ntse a tola jwalo mohodi o se o ntse o iponahatsa. Ha pula e sa ne, ho a ilwa. Ha Senesapula a ka hlohonolofatsa setjhaba ka mafafatsanenyana a pula, ho ilwa ka ho re batho ba se ye masimong ka ha komello e ba hlasetse. Ha pula e ka na ngaka eo ho dumelwang hore ke tshebetso ya yona e entseng hore ho ne pula, e lefuwa ka kgomo. Ngaka e boela e lefuwa ka kgomo hape nakong ya qalo ya kotulo ya mabele a ileng a a nesetsa pula. Ngaka ena e se e le yona e tlang ho tshepelwa ho nesa pula, feela ha a sa tla lefuwa hape.

Morena e moholo wa sebaka ke yena ya bitsang banna ba motse ho tla etsa thapelo ya **medutswane**. Ho lebelletswe hore banna bohle ba motse ba be teng letsholong lena. Jwale ha banna ba ya medutswane ba tsoha e sa le hoseng, ba bulele makgomo a ye naheng, e be jwale bona ba tla tswella pele ka letsholonyana la bona la medutswane. Ba tla tlalaka le ho hlwa dithota, matswapo, maralla le dihlaba, ba betsetsa majwe matsabeng le mekoting. Ba tsoma diphoofolo tse hlaha tsa naha, ba hohola hohle hoo ba kopanang le hona, ha ho letho le ba le siyang morao le bitswang phoofolo. Diphoofolo tsena ha ba se ba di bolaile, dikahare tsa tsona tse kang mala le mohodu ba di phunyetsa le ho di ntshetsa metsing, dinokaneng le dinokeng. Meswang ya diphoofolo tse bolauweng e tshollelwa sebakeng sena seo ho ntsheditsweng dikahare ho sona. Diphoofolo tse bolailweng ha di iswe hae le mala le mohodu wa tsona. Ha letsatsi le phahama banna ba hlokomela hore makgomo a orohle hae. Banna ba boela hae ho tswa medutswaneng motshehare wa mantsiboya, ba tsamaya ba ikentse sehlopha se le seng, ho tjha mokorotlo. Matšela (1990:16) o re e nngwe ya dipina tsa mokorotlo tse binwang ke ena:

Hee, khomo ee!
Khomo muu, sella-moreneng,
Sello sa khomo se tsosa banna,
Khomo re phela ka oena re pepe,
Lihlomo li teng re u sireletsa.
Hee, khomo ee!
Molimo o teng, o tla re thusa,
Balimo ba heso le re sireletse,
Tsoku nyeka namane pula, e a tla;
Sefako ha se luma haha le kae?

Banna ba kena hae ka pula e ngatangata. Letsatsing leo makgomo a hamelwa mmoho. Dipula tse na tseo banna ba tlang le tsona ho tswa medutswaneng di phethahatsa mantswe a Sesotho a reng:

Melomo ya banna e dutla pula.

Papadi ya **lesokwana** yona e bapalwa ke basadi, barwetsana le banana. Ke papadi e bapalwang ha komello e iphile matla. Lesokwana le mathwa haholo ha letsatsi le sekama. Ha papadi e lweela kapa e eya moo e tlang ho emisa, maru a pula a nyolosa, mme e be e sa tla na pula. Basadi ba neng ba ile lesokwaneng, ha ba kgutla naheng, ba kga ditlama tse tala ho ya hae le tsona. Pina eo ba kenang hae ka yona e re:

Tšoloane ee, re batla pula!
Helele! pula e kae?
Morena re fe pula.
Helele! Tšoloane, pula e kae?
Re sala ka mehla re nyoriloe,
Le likhomo li nyoriloe.
Tšoloane, pula e kae? (Sekese; 1953:40)

Jwalo ka ha ho kopanwe hara motse ke sehlophahadi sa basadi, barwetsana le banana ba tswang lesokwaneng, ha ba arohane feela tjena. Ka ha ke barapedi ka mehla, tsebo ya bomodimo ba na le yona, Matšela (1990:18) o re ba qetella kopano ya bona ka thapelo ena:

Oho Molimo a k' u utloe, rea rapela:
Molimo o mocha rapela oa khale,
O atla li morotholi a pula.
Re fe pula,
Re tsebe ho theba lihoete
Le lioelelioetla naheng.
Leseli!

Bophelo bohle ba Basotho bo itshetlehile hodima thapelo, tlwaelo ena ba bile le yona pele ba kopana le baruti ba Mafora. Ke badumedi ka mehla.

6.2.5.5 Thapello ya mofu

Leqheku ke motho wa bohlokwahadi lelapeng le setjhabeng. Ke ka hoo a lakaletswang mahlohonolo ka ho re a hole a kgokgobe, a be a tshehetswe ka moeta. Motho ya hodileng ha a sa na nako ya masawana a lefatshe lena, eba motho wa sebele. O se a tshepetswe ho eletsa le ho kgalemela bana diqabang tseo ba iphumanang ba le ka hara tsona. Leqheku le a ba qeka le ba rapele, ho fihlela ba kgutlela bothong bo tsitsitseng. Ke lehlohonolo le tshabehang lelapeng le nang le mmaballi wa kgotso. Lesitsi (1990:143) ha a fana ka mokgwa oo motho ya hodileng a kgalemang ka teng o re:

Haa a kena lipakeng tsa batho ba nkelaneng lihlomo, ka lentsoe le thothomelang a re: " Bolayang 'na pele lona le bolayana." Baa thetheloa, ba felloe ke matla le lipuo tsa ka hanong li kokobele.

Leqheku lelapeng le setjhabeng le a ratwa le ho thothom' llwa. Le fuwa dijo tse kgethehileng le tse monatenate. Diaparo le rekelwa tse mofuthu, le a hlatswetswa, le dule le le makgethe. Ha le ka re le lakatsa setswamadi, ho hlajwa kgoho, nku kapa podi. Leqheku le kopela bana mahlohonolo, mme Ramohau o utlwa dithapelo tsa lona. Nkgono kapa ntemoholo ha a kula naholo, lefu le mo sohlokile, o bitsa lelapa, o le kopa hore le mo lokolle, a ye meahong ho ya phomola. Ha a sa batle ho tsamaela mahlong a bona, o ba kopa hore ba yo mo kgella metsi, ha ba sutha feela, o a tsamaya. ba sale ba hlolletswe. Motho eo moriri o moputswa o shwellang matsohong a hae ka

tlhompho le paballo e ntle, o lehlohonolo la tshitshidi. Empa ya utlwisang hloohoputswa bohloko o a photholeha, o ikopela thohako.

Mothohadi enwa wa bohlokwahadi hakana ha e ba moya wa hae o dieha ho tswa nameng, ka baka la lerato le kutlwelobohloko tseo bana ba hae ba nang le tsona ho yena, ba hlaba phoofolo eo ba mo felehetsang ka yona leetong la hae la boqheku. Ka ketso ena ba mo ntsha mahlabeng a hae a ho kula le botsofadi a neng a se a sotla moya wa hae. Baoki ha ba hlokomela hore mobabi o se a le makgatheng a ho nehela moya, ba mo phutha matsoho le maoto, ba se ba mo lokisetsa lebitla leo a tla epelwa ho lona. Ha motho a ka shwa ho se batho haufi le yena ba mo phuthang matsoho le maoto, o sehwa mesifa e sataletseng ya matsoho le maoto, a tle a kgone ho kenngwa hantle ka lebitleng. Mofu ha a tlohellwe a ntse a rototse mahlo, o a a kwalwa.

Motho ha a bolokwa le ho epelwa lebitleng o shebiswa Botjhabela, a kotsomaditswe, hore a tle a tsebe ho tsoha tsohong ya bafu. Tabeng ena ho sebetsa seboko sa habo mofu e leng lelahlo. Mofu o fupariswa dipeo tsa mabele, poone, ntshwe le mokopu.

Le mohlwa ha o salle morao, mofu o kenngwa le dipeo tsena tsohle lebitleng. Ka ketso ya ho boloka mofu le dipeo ke pontsho ya tumelo ya Basotho ya hore mose ho lebitla bophelo bo sa feleng bo teng. Enwa ya robetseng na a shwa, empa o hlokahetse, o ile lefatsheng lesele la badimo moo a neng a hlokwa teng, mme o ilo tswella pele ka bophelo. O tla nne a kgaketse ba setseng lefatsheng lena la ba utlwang. Sena se pakahatsa letshwao la bomodimo le teng bophelong ba Basotho. Phelehetso ya mofu ka dipeo e hlakiswa ka mokgwa ona:

Ka mefuta kaofela ya lipeo eba ho thoe o latelisoa mabele, a eo lema moo a ileng; le hona a no fana. Mohloa oona ke pontšo ya motse, e be hore bana ba hae ba tle ba be le motse o tiileng, le eena moo a ileng a ba hahele motse oona. Ha ho thoe mohloa ke pontšo ya motse, ke ho reng? Ho thoe, mohloa o ke ke oa mela moo ho sa kang ha ba maputulo a batho, kapa a lintho. Holima lebitla ho ribehwa lengetana leo ho isitsweng lihlaneelo ka lona. Ha e ne e le ea tsubang koae, o bolokoa

lebitleng ha mmoho le kooma ya hae kapa peipi ya hae. (Sekese; 1983:21)

Matšela (1990:19) o re ha e ba mofu ke monna a siya mosadi kapa kgaitse diye, bana ba siilweng ke mofu ba qapa le ho tsanyaola kodiya malla ka menyepetsi. Kodiya malla e re:

Jonna, 'na mosali oa batho!
Ka le bona la moepa – molelle
Monoolosa – thaba!
Jo! Re siiloe kante!
Re setse le mang?
Re siiloe mahlomoleng.
Oho hojane khoele e teng
Khoele e leketlang leholimong,
Le 'na ke ne ke tla itsoarella
Ke noolohe.
Oho hojane sebaka se teng leholimong,
Le 'na ke ne ke tla ikela,
Ke ne ke tla ikela holimo – limo leholimong.
Oho Molimo ak'u utloe, rea rapela.

Kodiya malla ena e boela e tiisa tsebo ya bomodimo eo Basotho ba nang le yona. Ba dumela hore ha ba tloha lefatsheng lena ba kgutlela meahong ho Mmopi wa bona. Enwa ya ba siileng ka ha e ne e le morapedi ka mehla ka lefu lena la hae o ile lehodimong, ho Modimo o moholo.

6.2.5.6 Phabadimo

Phabadimo ke mokete o etsetswang badimo e leng ba seng ba ithoballetse. O etswa ke beng ba lelapa, monna le mosadi, ka selemo se seng le se seng. Ha se mokete o batlang marata le dintswana tse ka senyang kgotso. Beng ba mokete ona meriti e tshwanetse ho tloha ka mahlong, difahleho tsa bona di ele. Ba dumele hore ba tla sebetsa ka kgotso le bohle. Sepheo sa mokete wa badimo se behwa tjena:

Basotho ba etsetsa badimo ba bona mokete selemo le selemo ho itebohela ha Molimo a ile a ba fa bophelo, matla le mosebetsi oa matsoho, ba bile ba ikopela ho ekeletsoa tsena ka lithapelo tsa baimo ba bona, bao joale e seng e le bahokahanyi. (Lesitsi; 1990:159)

Ho a totobala he hore morerohadi wa phabadimo ke ho tla tla bontsha Rabophelo teboho ho tsohle tseo a di etseditseng beng ba mokete. Tsohle tseo ba di fihlletseng selemong sena, ha di tswe ho bona, di tswa ho Modimo o moholo mmopong. Ba bile ba tlo ikopela jwalo ka ha Modimo a bile le bona selemo se fetileng le ho ba hlohonolofatsa ka tsohle tseo ba di hlokang, selemong se setjha a ne a be le bona. A ba nesetse dipula tsa mahlohonolo.

Mokete wa badimo o phatlalatswa nako e sa dumela, bamemuwa ke ba habo monna le mofumahadi wa hae, ka ha badimo ba bona e se e le ntho e le nngwe, ba kopantswe ke kgomo, phabadimo ke mokete wa leloko. Dijo tsa bohlokwa moketeng ona ke jwala ba lewa, nama ya matlala le tse ding. Matsela (1990:17) o re tumelo ya Mosotho e re:

Phabalimo o ja nabo.

Meketeng ya Basotho ha ho be ho ketekwe ho se dijo. Jwale Lesitsi (1990:160) o re phabadimo e qala ka Labone, beng ba mokete ba phutha ba teng lapeng la bona, e be ba ba bontsha kgomo ya mokete. Batho bana ba e ananela lebitsong la badimo ba habo monna le mosadi. Ha ba qetile ba etsa thapelo ho ipeha tlasa mohau wa Ramohau, e be beng ba lelapa ba laela hore kgomo e hlajwe.

Kgomo ya mokete e hlajwa ka lerumo. Ha e ba kgopolo ke ho e hlaba ka thipa, ho tshwanelwa hore ho nkwe lerumo e onuwe (onngwe) ka lona, e be jwale e tla hlajwa ka thipa. E buuwe, matlala a ntshiwe. Madi a ka tswela fatshe kapa a tshelwa ka sekoting.

Nama yohle e kenngwe ka tlung, ha ho mollo o tlang ho kubella. Pela nama le dinkgo tsa jwala ho behwa kwae ya dinko le peipi. Nyooko yona e behwa ka mora dinkgo tsa jwala. Batho ba ka robala ka mona kamoo ho beilweng nama

le jwala. Ho nyanyatswa moswang le madi a kgomo ka karolo e nngwe ya nyooko e fuduhilweng ka lerumo ho reba tse ka n nang tsa tla ho lla moswang.

Ka Labohlano hoseng nama e kgaolwa ka makgethe e kenngwe dipitseng le ho phehwa. Bohle ba teng lapeng ba a tsoswa hore ba be le seabo moketeng. Sebete se a beswa kapa se a hadikwa le ho etswa maqa a lekanang batho ba teng. Ho atametswa le mefuta e meng e teng ya dijo. Batho bohle ba teng ba kopanela ka tlung eo dijo di leng ka ho yona. Beng ba mokete ke bona ba pele ba jang sebete, e be ba latelwa ke batho ba bang ho latela tlhahlamano ya bona tlhakeng. Jwale batho ba ka iphepa ka dijo le dino tse ding tse teng. Mosebetsi ona o phethwa feela hang ha letsatsi le hlahisa nko. Ha ba qetile ba ka ya ho ya phetha mesebetsi eo ba e abetsweng. Nama ya kgotla kapa ya sakeng e thakgisang leloko le ya maleo, di fuwa beng ba tsona hore ba di sebedise hona mona lapeng le nkgo ya jwala. Nama ya lekoko e a beswa le ho jellwa hodima lekoko.

Monna le mosadi bao e leng beng ba mosebetsi ba tsoha ka masa ka Moqebelo, ba besa phapwana kapa e hadikwe, e be maqanyana ao ba tla a ja ba le babedi feela. Ha ba qetile ba tsosa bohle ba robetseng lapeng, ba beha mefuta yohle e teng ya dijo. Jwale e be monna eo e leng monga lelapa o tsebisa batho bao ka morero wa ho etsa mosebetsi ona. O tla hle a ba hlalositse ka seboko sa habo le sa habo mofumahadi wa hae. A ba tsebise hore o tla ikopela mahlohonolo bophelong, e be jwale o tla ba botsa hore ba a mo rapedisa. Jwale setjhaba se phuthehileng mona lapeng se tla tswa molomo ka bong ba dumellane le yena hore ba mo kopela bophelo ho Modimo wa kgale le ho badimo. Ba bang bona ba se ba tla dumellana le ba buileng. Mabaka ao motho a etsang mokete wa badimo ka wona a hlaloswa jwana:

Morerong oa mofuta ona, motho e mong e ka 'na eaba haa lora le hona ho kula a sa kule feela:

1. A sebetsa empa a sa bone moo a sebeletsang teng, katleho e le sieo.
2. Kapa a ikopela thapelo a se na ntlo a batla ho haha.

3. Kapa a kula, lefu la hae le hana ho ea ka lithoko. Boemong bona, o etsa thapelo e kopanetsweng hore Modimo a mo fe lereko la hae. Ka morao ho litakaleto tse ka Sesotho re li tsebang e le thapelo e rapelang lelapa kapa setho sa lelapa leo, jwale ho etsoa thapelo e kopanetsoeng, e lihellang likhala le ho rapella tsona lijo tse. (Lesitsi; 1990:163)

Ha letsatsi le hlahisa nko ba ya ka ntle ho ya phutsa letsatsi ka mohlaba le ho tsuba kwae ya dinko, ba fuwa le ya peipi. Le mona ho ntse ho sebetsa ho ya ka tlhahlamano. Ba habo mofumahadi wa monga mokete le bona ba robala mona moo ho etseditsweng mokete teng, mme ba sebetsa mmoho. Ha ho qetilwe ho phutsa letsatsi le ho tsuba bohle ba kgutlela ka tlang ho ya ja matlala ka tlhahlamano ya bona. Ka morao ho moo jwale ho itjellwa mefuta e meng ya dijo le dino. Batho ba bang ba itletseng moketeng le bona ba fuwa dijo, ha ba tebelwe. Batho bana ha ba se ba kgotsofetse ba arolwa ka dihlopha tsa bona, bakgotso, bakgwenyana, jwalojwalo. Sehlopha se seng le se seng se nehwa ntlo ya sona le dijo tsa sona. Ha e le baeti ba ntseng ba fihla bona ba fepelwa ka ntle. Monga morero yena a hopole ka hohlehohle o itjere, a ikemisetse ho senyehelwa, ha ho diphehiso tseo a tla di nehwa.

Tsatsing lena la Moqebelo mokete o bulelwa setjhaba ka hora ya leshome. Dijo, dino le mohlaba di behwa ka ntle pontsheng ya bohle. Morena o memela setjhaba moketeng ka seko kapa ka mahlahana a hae. Ha setjhaba se se se finyelletse monga mokete o ema moo bohle ba tlang ho mmona teng. E mong wa leloko o tsebisa setjhaba monga morerohadi ona le sepheo sa ona a se hlalosa. Morena le yena o tla ema, a kgothaletse setjhaba ho itshwara hantle le ho hlonepha mokete ona, ya sa etseng jwalo, o tla nkelwa bohato ba molao. Ha ba qetile ho keteka e mong le e mong a ikele ha hae ka kgotso. Ho etswa thapelo e le hore ba sa kang ba phutsa mohlaba hoseng, ba tle ba o phutse, ba tsube le kwae, ba fumantshwe le dijo. Batho bohle ba ntseng ba fihla ba robellana ka ntle le ho fepelwa teng. Ha letsatsi le dikela batho ba qhalwa, ho sala feela ba habo monga morero le ba habo mofumahadi wa hae. Batho ba tsebiswe hore dijo tse setseng ba tla di ja hosane ka Sontaha. Matlo ohle a monga mosebetsi a kenwa ke bohle. Nama e ntshuwe masapo, feela e se ke ya kokonwa haholo ka ha bana ba lelapa ba tla a ja le dikge ka Sontaha

hoseng ha letsatsi le hlahisa nko, bana ba lelapa ka ho latelana ha bona ba fupa mohlaba ho phutsa letsatsi le ho kgaketswa kwae ya peipi. E be jwale bohle ba nwa jwala ba mohlaba bo ka nkgong. Bana ba lelapa ba sielwa nkgo, mme nkgo ena e bitswa lehorula le lethonyana la dijo. Masapo a ileng a behwa a futhumatswa, e be a jewa ke batho ba baholo ba a fuweng ka molao wa Sesotho, masapo ana a bitswa dikge. Batho ba baholo ba dula fatshe ba je masapo ana, ha ba qetile ba a fa dintja di a je. Ntle le masapo a fuwang dintja, ho na le a behellwang ka thoko hore ho tle ho etswe seromo sa bonkgono le bontatemoholo. Lesitsi (1990:166) o re ha a bua ka masapo ana:

Ha ba qetile, masapo ohle a fuoa lintja li a phure, ho siuoa feela a seng makae a lesapuoana tsohong le letona, mengoana ea mashoa, maotong a pele le a morao. Hape ho siuoa-siuoa a liphaka le a lirope. Masapo ana a tla besoa, molora oa ona o tla silleloa le mosoang oa ntloana -a – lehlanya ho etsa seromo sa bo-nkhono le bo-ntatemoholo. Seromo sena ke selika-likoe sa mokete oa balimo. Ha e le masapo a neng a ntse a kokonooa ke lintja, u ka a bokella ua chesa, molora oa ona ua o qhalla thotobolong.

Sefuba se jewa ke basetsana, nama ya lekoko ke ya ba le fadileng, qati e nehwa badisana, baapehi le basadi ba thusitseng ba ja dikahare, mokokotlwana le sefutshe. Nama e phuthellwang ba leloko e a fubetswa, morena o fuwa lesaponyana letsohong le letona, batjhana ba rathelwa lesaponyana letsohong le letshehadi, bana ba lelapa ba kgaolelwa sehlahaneng. Mokete wa badimo o phethwa ka kgoho, podi, nku kapa kgomo e le hore ho tle ho tshollwe madi. Ke mokete wa selemo se seng le se seng.

Dithapelo tsena tsa Basotho tse senolang tsebo ya bomodimo ya bona, di pakahatsa ka moo Basotho ba amohelang bodumedi e le karolo ya bophelo ba bona, ba letsatsi ka leng. Ha ba botswa ho bo phethahatsa. Le ha ba ka tshwanela ho fellwa ke bophelo ka baka la tumelo, ha ba tshabe letho, ba a tseba ba tswa ho Mmopi meahong, mme ba tla kgutlela teng. Ba hlabela badimo ba bona diphoofolo tse ntlentle le tse tshweu. Ha ba dumelle se leng kgahlanong le tumelo ya bona ho etsa borata. Basotho ba phetha meetlo e amanang le bodumedi ka lerato, ho se motho kapa ntho e ba susumetsang.

Mbiti (1975:197 – 201) o hlalosa ka bokgabane melemo eo setjhaba sa Maaforika se e unang ka bodumedi ba bona. Dintjha tsa melemo ena o di kolokisa tjena:

6.2.5.6.1 Bodumedi bo haha botho bohle ba motho

Basotho ba sebedisa bodumedi ba bona mekgahlelong yohle ya bophelo. Ba dumela ba lomahatse meno hore tumelo e bohlokwa bophelong bohle ba bona. Jwalo ka ha Bodumedi ba Setso bo ama mahlakore wohle a bophelo, bo bile le boikarabelo bo bohlohadi ba ho haha motho e motsho ka kakaretso.

6.2.5.6.2 Bodumedi bo fana ka tjhadimo e hlakileng ya lefatshe

Qalehong ya kgaolo ena ho ile ha hlakiswa tjhadimo ya tiholeho, se ileng sa bonahala ke hore tjhadimo ya yona e theilwe hodima bodumedi. Ha ho le jwalo ho a totobala hore bodumedi bo thusitse batho ba batsho hore ba utlwisise lefatshe leo ba phelang ho lona. Taba ena e bohlokwa ka ha e amme boiphihlelo ba bona. E nehane ka dikarabo tsa dipotso tse yeng di tobane le batho. Sena ha se lekanye hore dikarabo tsena ke tse nepahetseng kapa ha ho sa le tse ding ntle le tsona. Empa e le dikarabo feela tseo batho ba fumaneng di tobane le bophelo ba bona, mme di na le moelelo. Batho ba ke ke ba kgaotsa ho botsa dipotso tse amanang le boteng ba bona le lefatshe, ekasitana le boiphihlelo ba bona ba bophelo.

Maaforika a fumane dikarabo tsa dipotso tsena ka hara Bodumedi ba Setso, le ho ja e se dipotso kaofela tse ka arajwang ka ho phethahala. Ka ho fa motho motjha wa ho hlalosa lefatshe, ho utlwisisa ho ba teng ha hae, Bodumedi ba Setso bo hahile motho maikutlong, kelellong le meetlong hore a tswelle pele ka bophelo le ho tobana le boiphihlelo ba bophelo. Ha e ba se neng se fa motho karabo le tharollo se ne se ile sa fediswa ka tshohanyetso, motho o ne a tla lahleha le ho ema le monna wa Mateneng. Bodumedi ke lesedi le tataiso bophelong ba motho, mme bo mo hlakisetse bophelo.

6.2.5.6.3 Bodumedi bo araba dipotso tseo ho seng motho ya ka di arabang

Matsatsing ana thuto ya mahlale e fetohile mohlodi wa mantlha wa tsebo ya batho ya lefatshe. Le ha thuto ya mahlale e le bohlokwa hakalo bophelong ba batho, e na le dikgaello. Ho na le dipotso tseo e sitwang ho di araba, tse kang e be Modimo o teng kapa tjhe, tse bohloko tse hlahelang motho lefatsheng, ho etsahala eng ka mora lefu hoba letjhoba le lale phoko le sebaka sa moo moya o yang teng, sepheo sa Mmopi ka ho beha motho lefatsheng, jwalojwalo. Ke bodumedi feela bo fanang ka dikarabo hodima dipotso tsena, ka nako tse ding tsebo ya botho e ye e fane ka dikarabo. Empa bothata ke hore batho ba bangata ba sitwa ho utlwisisa tsebo kapa thuto ya mahlale, empa ka lehlohonolo la moteaphala batho bohle ba kgona ho utlwisisa le ho iphumanela ho hong bodumeding. Ho a hlaka hore bodumedi bo leka ho araba dipotso tsena tse tebileng hakana. Ruri ha e ne e se ka bodumedi batho e ka be ba hlahlathela ho feta ka moo ba hlahlathelang ka teng.

6.2.5.6.4 Bodumedi bo bopa (laola) boitshwaro ba batho

E meng ya mesebetsi ya bohlokwahlokwa ya bodumedi ke ho bopa le ho tsitsisa bophelo ba motho. Bodumedi bo hlokomedisa motho ka se lokileng le se sa lokang, se setle le se sebe, seo e leng toka le seo e leng bokgopo, seo e leng ho ipabola ka makgabane bophelong le ho ba ntho feela tjena e se nang molemo bophelong. Bodumedi ba Setso bo bopa boitshwaro bo botle ka hara lelapa le setjhabeng ka kakaretso. Ke boitshwaro bo botle bo hahang dikamano tse ntle pakeng tsa batho le pakeng tsa batho le lefatshe ka kakaretso.

6.2.5.6.5 Bodumedi bo hodisa moya le mmele ya motho

Boholo ba ditumelo tse fumanehang lefatsheng, ha mmoho le setso, ho fumanwe le ho elellwa hore motho ya phethahetseng ke ya nang le dikarolo tse pedi e leng karolo ya nama le karolo ya moya. Ke bodumedi feela bo fepang karolo ya moya. Sena ha se bolele hore bodumedi bo qeleta ka thoko karolo ya nama ya motho. Hantlentle bo amana le karolo ya moya le ya nama ya motho, ka mantswe a mang botho bohle ba motho. Ho ka fepa karolo ya

moya ya motho, bodumedi bo fana ka tsa tsebo ya semoya, dithapelo, meetlo, mekete, dihlabelo le dinyehelo, boinehelo, tshebeletso, tshepo ho Modimo le mesebetsi e meng ya bodumedi. Bodumedi bo na le mekgwa e mengatanyana ya ho sebeletsa Modimo. Ena he ke metjha eo motho a ikopanyang le lefatshe la moya le Modimo ka yona. Ka yona motho o otlollela ditho tsa hae tsa moya lefatsheng le sa bonweng le dinthong tsa moya. Ke ka bodumedi feela lenyora la moya la ho nyorelwa kgotso, thabo, boiketlo, tshirelletso, tshepo, lerato le tse ding di ka kgotsofatswang ka ho phethahala.

6.2.5.6.6 Bodumedi bo kgwepetsa menahano e tebileng ya motho

Diratswaneng tse etelletseng sena pele ho boletswe hore bodumedi bo ile ba fana ka dikarabo dipotsong tse neng di tobane le motho mengwaheng yohle. Bo ile ba kenya menahano e meholo ho batho lehlakoreng la bophelo bo botle (kgothalo, lerato, mamello, thuso, moya wa dikamano, jwalojwalo), phihlello ya meetlo (mmimo, bonono, ho betla, motjeko, kaho ya meaho), mekgatlo ya setjhaba (jwalo ka lelapa, lenyalo, ho tswalana, maloko le tlhophiso ya dilemo), mekgwa ya ho busa (baetapele ba halalelang) le kaho ya ntshetsopele e fetileng ya batho. E meng ya menahano ena e tebileng ha e a ka ya ngolwa fatshe ka ha batho ba ne ba so ka ba eba le tsebo ya ho bala le ho ngola, le ha ho le jwalo ho na le dintho tse totobatsang hore bodumedi bo ile ba susumetsa ho ipabola ka makgabane a hlolang, a kang a ho haha metse e meholohadi le tse ding. E meng ya menahano e ile ya fetisetswa melokong e hlahlamang ka mekgwa e itseng le neeletsano. Ha e ne e se ka bodumedi nalane ya Maaforika e ka be e ile ya lahleha kapa ya se ke ya tsejwa. Sena se tshwana hantle le dibakeng tse ding moo ditumelo tsa melata di fetotseng tumelo ya Maaforika, ka ho e tshwaetsa, hore ba nahane le ho phela jwalo ka bona. Bodumedi bo susumetsa batho hore ba kgabe ka mekgwa e metle ya ho phela e ka hare ho bona.

6.2.5.6.7 Bodumedi ke motheo wa dikamano tsa setjhaba ka kakaretso

Bodumedi bo thusa batho ho kopana mahlakoreng a mabedi a bophelo. Lehlakoreng la pele ke la kopano e akaretsang ya setjhaba. Batho ba kopana ha mmoho ka sepheo se le seng, mohlala: ho tla rapela ha mmoho, ho phetha

mela e amanang le ditshebeletso, ho etsa dihlabele ha mmoho, jwalojwalo. Ba boetse ba kopana ka mokgwa o sa tobang, ka ho ba le dimite, diligente, neeletsano, boitshwaro bo botle le tihadimo tsa lefatshe tse tshwanang. Ka baka la bodumedi ba kgona ho utlwisana, ho fapanyetsana mehopho le maikutlo le ho sebetsa ka ho tshwana, le ha e ba mohlomong ho ka ba le moo ho fapanwang teng ka maikutlo. Bodumedi bo kopanya batho ka diketso le ka boineelo ba bona bodumeding. Sena se ka hlalosa e le dikamano tsa bodumedi pakeng tsa batho.

Ntlheng ya bobedi ho na le dikamano pakeng tsa motho le Modimo, ekasitana le dipakeng tsa motho le dibopuwa tsa moya. Maaforika a na le tsebo ya lefatshe lesele la moya, tsebo ena ke tsebo ya bohlokwa ya tihadimo ya bona ya tlholeho. Mafatshe ana a mabedi a atamelane haholo. Ka hoo Maaforika a dumela hore a tshwanetse hoba le dikamano le lefatshe lesele la moya. Ke bodumedi bo ba thusang hore ba be le dikamano le Modimo le meya, haholoholo meya ya baholoholo ba bona bao e leng ditho tsa lelapa. Ba kgona le ho phunyaletsa ho dikgatello le matla a tlholeho, ao ka nako tse ngata ba hopolang hore ke dikgatello tsa botho.

6.2.5.6.8 Bodumedi bo hloma mekolokotwane ya bophelo

Bodumedi ba Setso bo ipabola ka melao ya ditshebeletso le mekete eo boholo ba yona e leng bohlokwa bophelong ba motho ka mong, haholoholo nakong ya tswalo, lebollo la barwetsana le bahlankana, lenyalo le lefu. Hona ke bopaki ba hore bodumedi bo pepesa molemo wa motho ka mong, etswe motho ka mong o bopa setjhaba. Bodumedi ba Setso motsotsong ona bo tsebisa motho hore o teng ka lebaka la setjhaba. Ha ho le jwalo setjhaba se keteka ntlha tsena tsa bohlokwa leetong la motho ka mong la bophelo. Ka ho etsa tjena setjhaba se ntjhafatsa bophelo ba sona, le ho phela hape ha sedikadikwe sa ho ba teng ha sona. E sa le bodumedi bo hopotsang motho ka mong ka mekete ena hore nakong ya lefu bophelo ba hae ha bo no fella ruri, ho na le ya tlang ho sala a mo hopola, hore a nne a be teng ka hara ba phelang le ho mo amohela lelapeng le leholwanyane.

6.2.5.6.9 Bodumedi bo keteka menyaka ya bophelo

Bodumedi ba Setso bo tiisa le ho keteka bophelo. Ka hara bodumedi bona ho na le palo e hodimo ya melao ya ditshebeletso le mekete e ketekwang. Tsena tsohle di eketsa keteko ya bophelo. Batho ba a tseba, ba a phela. Ba batla ho keteka thabo ya ho phela. Ha ba dule fatshe ba phuthile matsoho, e be ba nahana ka bophelo ba sa etse letho. Empa ba etsa ho hong: ba etsa metjeko, ba phetha ditshebeletso, ba bapala moropa, ba a didietsa, ba a keteka, mme tsena ba di etsetsa motho ka mong le setjhaba ka kakaretso.

Bodumedi ba Setso ha bo tshepise batho bophelo bo monate mose ho lebitla kapa nako e tlang. Ba iketseng badimong ha ba ya tulong e monate kapa e bohloko ho feta ya lefatshe lena la ba utlwang. Se totobalang bodumeding bona ke ho re: Nako ena ke ya ho keteka bophelo monateng le mahlomoleng, mme ha ho motho ya nang le tokelo ya ho hatella e mong e be o ntse a mo thetsa ka ho re o tla fumana bophelo bo monate meahong ho Modimo o moholo.

Le ha Bodumedi ba Setso bo na le matla bophelong bona, hona ha ho bolele hore jwale balatedi ba bona ba ka sollaka hohle mona ba lebelletse ho iphumanela dintho tse makatsang. Mmopi o bopile batho ka mokgwa oo bohle ba nang le tokelo ya ho phela le ho ba le seabo ketekong ya bophelo bona. Bodumedi ba Setso bo dumela hore ha ho pheletso ya lefatshe, bophelo bo tswella pele hoyahoile. Motho ke moqhaka wa popo yohle, o bopilwe le ho behwa boemong boo ke Mmopi. Modimo enwa ke yena hape eo e leng Mohlokomedi wa bophelo ba motho mmeleng le moyeng. Ditumelo tse ding di dumela hore balatedi ba tsona ba tshwanetse ho hwatalla le ho tlalaka le lefatshe lena ba ipatlela pholoso. Sena ha se se dumelwang ke Bodumedi ba Setso. Seabo sa bona ke ho thusa batho hore ba be kelohlolo mabapi le lefatshe lesele le sa bonweng le tshwarahaneng le lefatshe lena, hore ho tle ho be le dikamano tse mofuthu pakeng tsa bona jwalo ka batho, Mmopi wa bona le lefatshe lesele.

6.2.5.6.10 Bodumedi bo pepesa dikgaello tsa motho

Molemo wa mantlha wa tumelo ke ho ruta batho hore ba be bonolo, ka ha e le bafokodi. E tsebisa batho hore ba bopilwe, le hore le ha ba keteka bophelo bona, bo bokgutshwanyane, ke ba nakwana feela, mme bo phalla jwalo ka noka. Bodumedi bo ruta batho ho beha tshepo ya bona ho Modimo, Mmopi wa bona. Le ha Bodumedi ba Setso bo beha batho ka sehloohong sa popo yohle, bo boetse bo ba totoballetsa hore ba na le dikgaello. Sena ke sona se ba susumelletsang ho melao ya ditshebeletso, dithapelo, mekete le ho tshepela ho Modimo feela. Esitana le makgabane a maholohadi a motho a haellwa, mme ha a hlole ka ho sa feleng. Bodumedi bo ka ba jwang kapa jwang, ho salang ke hore bo ruta batho hoba bonolo ho Mmopi wa bona e leng Modimo, mme ba behe tshepo yohle ya bona ho Yena. Bophelo bohle ba bona bo tswa ho Yena, mme bo matsohong a hae. Bo thusa batho hore ba behe tshepo ya bona ho Modimo, bodumedi bo etsa mawala wohle ho hlokomedisa batho ka qaleho le qetello ya bona. Sena ke seo Bodumedi ba Setso bo se etseditseng batho nalaneng ya bona ka dilemolemo. (Phetolelo ya rona.)

Ka nako eo morena Chaka a neng a bolaya basadi ka sehloho, bona basadi bana ba totobatsa molemo wa tumelo tjena:

Hele – Helele! Melimo le re hopole,
Le talime rona ba bolaeloang tjala le sioo.
Hele – Helele! Balimo, le lipaki tsa rona,
Le lipaki tsa mohla masimong.
Helele! Morena ha a na 'nete,
Ha a na 'nete, ke lempetje,
Hoja re mo tsoaletse ngoana e motona,
Ngoana e motona, khala – bahale
O mathela moratheng. (Mofolo; 1925:33)

Mofolo mona o totobatsa ka moo badimo ba hlokometseng maphelo a batho ka teng le dikgaello tsa morena Chaka tsa ho hloka kananelo ya ha basadi ba mo tswalletse eo e tla bang mohale le mojalefa.

Maaforika ha a rapela Modimo, ha a buisane le Yena ka kotloloho, empa a mo rapela ka bahabo bona ba seng ba ithoballetse.

6.2.5.7 Mahokahanyi (Bahokahanyi)

Lesitsi (1990:159) ha a hlalosa mahokahanyi ana o re:

Basotho ba lumela hore ruri motho ha a shoele, ha a hlile ha a shoa, o a phela moo a leng teng. Ke ka lebaka lena ho sebelisoang lentsoe lena: “O hlokaletse.” Ke hore o ne a hlokoa eaba o a lumela pitso eo, eaba o a hlokahala. Motho o ile ho Molimo ea neng a mo hloka, ka hona ke mohlokoa oa Molimo kapa re ka re, Moratuo oa Molimo ea ka re buellang ho eena ha re e na le mathata. Batho ba mofuta ona re ba bitsa balimo.

Basotho ba ipona ba le banyenyane pela sefahleho sa Modimo, Modimo o moholo, o a tshabeha, ke Modimo wa kgale. Bona ba a fokola, ba na le dikgaello, ka hoo ba hloka motho e mong eo ba ka atamelang le ho sebeletsa Modimo ka yena. Sena ke seo ba se etsang le bophelong ba bona ba letsatsi ka leng, Maaforika ha a batla ho bona morena ha a ke a ya ho yena ka kotloloho feela tjena, empa ba qala ho mahlahana a morena pele. Ngwana ka lapeng o ye a qale ho mmae pele a ka fetela ho ntatae. Basotho ke setjhaba se hlomphang ba ka sehloohong.

Batho bana ba bitswang badimo ke batho ba neng ba ntse ba phela le bona, yaba ba a shwa. Ba hlokahala ka ha Mmopi o ne a ba hloka. Ba bang ke meya. E ka ba marena, dingaka, barokapula kapa batho feela tjena hara setjhaba. Batho bana ke medimo e metjha kapa ya jwale. Lefung la bona ba tsohile, ba phela lefatsheng lesele, la kgotso, boiketlo le kgora. Medimo ena moo e phelang teng, e hahile metse, e lema mabele, e ruile dikgomo, e tshwana le batho ba phelang lefatsheng, feela e fetisa batho hole ka lehlohonolo, hobane bona ba a kula, ba a shwa, athe yona ha e tsebe dintho tseo. Lebaka la ho bitsa ba tlohileng lefatsheng lena badimo le behwa tjena:

Although African peoples use these intermediaries in performing some of their acts of worship, they do not worship the intermediaries themselves

as such. They simply use them as conveyor belts, as helpers or assistants. By speaking through intermediaries they feel that they show more respect, esteem, honour and courtesy towards God, who must be approached with reverence and humility. Thus, even though people are free to approach God directly, and often do so, they also feel a need for bridge between them and their Creator. The intermediaries are not intended to cut God off from the people. They are windows and channels through which people may come closer to God. For some of the minor needs of life, people may find it more fitting not to trouble God, but prefer to address themselves only to the intermediaries. (Mbiti; 1975:69)

Ke ka diketso tse ngatangata tsa ho kgumamela le ho sebeletsa Modimo tseo ka tsona Bodumedi ba Setso bo kgodisang batho hore Modimo o haufi le bona, mme le bona ba haufi le Modimo. Batho ha ba bang lefatsheng lena, Modimo ha a ba fa sekotlo sa hae. Ba kgona ho mo atamela ka kgodiseho le tiisetso. Ba dumela hore Modimo o a ba baballa, o ba sekehela tsebe, o a ba sireletsa, o ba fa tsohle tseo ba di hloakang, o a ba fodisa le ho ba tlatselletsa ditlhokong tsa bona. Taba ya bohlokwa mona ke hore batho ba lokolohe, ba kgotsofale le ho thaba ha ba rapela le ho sebeletsa Modimo ha ba sa le lefatsheng. Badimo ba bona ke bona ba ba kopanyang le Modimo o moholo.

Bodumedi ba Setso ha bo a qala ho ba teng le ho iponahatsa matsatsing ana, empa bo bile teng nakong ya maswetso, e leng matsatsing a mehleng ya baholoholo ba setjhaba se setsho.

6.3 QALEHO YA BODUMEDI BA SETSO

Bodumedi ba Setso ha bo tshwane le ditumelo tse kang Bokeresete, Iselamo, Budehiseme, Hinduseme le tse ding tse nang le bathei ba tsona. Ha bo na mothei kapa bathei. Bo qadile ho hlahisa hlooho kgalekgale nakong ya bosatsejweng, ha batho ba ntse ba itemoha le ho arabela boiphihlelo ba bona ba bophelo. Ha ho pelaelo hore dinthwana tse ba potapotileng bophelong di bile le seabo ntshetsopeleng le matlafatsong ya tumelo ya Maaforika. Mesebetsi ya Mmopi ya tlhaho e kang meru, mahwatata, dinoka le dithaba, ho fetoha ha dihla tsa selemo e leng selemo, hwetla, lehlabula le mariha, matla a

tlholeho e leng diaduma le tshisinyeho ya lefatshe, mahlomola, ditlala tsa bojadikata, mahloko, dintwa, lefu, jwalojwalo. Ka mantswa a mang kamohelo ya motho ka kakaretso ho tsohle tsa tlholeho e na le seabo se sehlohadi le sa bohlokwa kgolong ya tumelo ya motho e motsho. Ha ho ntho e thibelang balatedi ba Bodumedi ba Setso ho se latele mekgwa le ditlwaelo tsa ho phela tse tswang maraorao nalaneng ya bona. Ba phela tumelo ya bona ho ya ka moo ba nnileng ba e neheletswa ka teng ho tloha melokong ya pele ho fihlela ho ya morao tjena, ba itshetlehile ka maemo a jwale a bophelo. Diphetoho di eba teng ka baka la ditlhoko tse teng bophelong.

Ho na le mehopolo le mekgwa ya bodumedi e hlahileng ka lebaka la dipotso tseo motho a neng a batla dikarabo hodima tsona mabapi le tlholeho. Mehopolo le mekgwa ya bodumedi e tshwaeditswe ke boiphihlelo le kamohelo ya botho. Ha mmela o ntse o puta mehopolo le mekgwa ya bodumedi eo ho fumanweng e haella e ile ya nyahlatswa. Ha nako e ntse e tswella pele mehopolo le mekgwa ya bodumedi e ile ya hola haholo, mme ya nama ha batho ba ntse ba eketseha le ho phatlalla le lefatshe. Mehopolo le mekgwa ya bodumedi e mengata e itlhahetse ka boyona dibakeng tse fapaneng tsa kontinente ya Aforika, ha tse ding tsona di hlahile ka baka la ho kopana ha ditjhaba tse fapafapaneng. Ka baka la kopano ena ho fumanwe dintlha tse tshwanang le tse sa tshwaneng Bodumeding ba Setso kontinenteng ya Aforika ka ho phatlalla. Moo ebang mehopolo le mekgwa ya bodumedi e ne e adimilwe kapa ho fpanyetswana ka yona, sehlopha sa batho se inketse yona ho tlatselletsela ditlhoko tsa sona. Ha e le dihlopheng tsa batho tse buang dipuo tse atamelaneng, ho bile bobebe hore mehopolo le mekgwa ya bodumedi e name ka metso, ho feta moo ho ne ho buuwa dipuo tse fapaneng ka hohlehohle.

Jwalo ka ha ho se ho boletswa hore tumelo ya Basotho ha e na mothei, ha ho ya ba le batho ba ileng ba e tlosa mona Aforika le ho e isa dikontinenteng tse ding, ka sepheo sa ho sokollela ditjhaba tse ding ho yona. Diphetoho le dintjhafatso tse bileng teng ke tse tlileng ka baka la phetoho ya nalane ya bophelo ya balatedi ba yona. Nakong tsa dintwa tsa difaqane ditjhaba di ne di lwana e mahlomafubedu, mme ba neng ba hlola bodumedi ba bona bo ne bo

eba le tshwaetso e matla ho ba hlotsweng. Morena wa setjhaba se hlotseng o ne a sa qeaqee ho phetha meetlo ya tumelo ya setjhaba sa hae ho setjhaba sena seo a se hlotseng. Ka dinako tse mahlonoko tsa komello, tlala ya bojadikata, banna ba kalla e mahlomafubedu, e, ho se monate, meetlo ya tumelo e a tsoselletswa hore e tle e kgeme le dinako le ditlhoko tse teng. Diphetoho tse bileng teng Bodumeding ba Setso di tlisitswe ke ha ho ntse ho fallwa, ho fetoha ha dinako, tshusumetso ya ka sehloohong jwalo ka morena, ho kopana ha ditjhaba le ditlhoko tsa tlhaho. Bodumedi ba Setso bo dutse e le malalaalaotswe ho ikamahanya le ho amohela mehopollo e metjha, mme ha ho pelaelo hore nakong ya nalane ya bona bo nnile ba amohela mehopollo e metjha e kenellang.

Boholo ba ditaba tsa Bodumedi ba Setso di phetwa difeleng le dikomeng tsa Basotho. Dikoma ke dinnete tsa bohlokwa tsa setjhaba sa Basotho. Koma ke nnete ka ha ho ye ho thwe motho ke monna wa koma, e leng ho re ke monna wa nnete kapa ho thwe motho ke Mosotho wa nneteakoma, e leng ho re ke Mosotho wa sebele. Dinnete tsa tumelo di phuthetswe ho dikoma, mme di totobatsa ka ho hlaka hore ke tsa bohlokwa le tsa kgalekgale nakong ya maswetso. Dikoma le ditlhoko ke buka ya bohlokwahacii ya setjhaba, ya poloko ya makgabane le dinnete tsa phediso, ntshetsopele le matlafatso ya setjhaba. Odendaal (1992:9) o tiisa nnete ya ho re Basotho ke badumedi ka mehla, pele Makgowa a fihla Aforika, ba ne ba se ba na le tsebo ya bomodimo tjena:

The concept of African Religion is not without its implication. Turner (1979:256) has invented concepts like "tribal" and "primitive" that have acquired derogatory meanings. Although the latter is gaining the ground, the concept Traditional Religion has no negative meaning and is enjoying wide usage under African Religion Traditional is understood the forms of religious expression that existed among African peoples before any serious contact was made with Christianity in its Western forms.

Kgalekgale kwana pele Bodumedi ba Bokeresete le Bodumedi ba Bophirimela bo fihla Aforika, Bodumedi ba Setso bo ne bo se bo le teng, Maforika a bo phela. Ka nako eo baromuwa ba Makgowa ba neng ba ntse ba etsa mekutu

kwana Yuropa ya ho tla kwano Aforika ka Bodumedi ba Bokeresete le Bodumedi ba Bophirimela, setjhaba se setsho e ne e se e le kgale se rapela Modimo o moholo le wa kgale. Baromuwa ba ile ba dumela hore e ka ba hantle ha ba ka tlisa mefuta ena e mmedi ya bodumedi, ba be ba se ba tlisa le meetlo le mekgwa ya ho phela ya bona Aforika. Ka hoo ba ile ba haha diteishene tsa boromuwa tseo ho tsona ho neng ho rutwa batho mekgwa ya tsa temo, ha jalwa dijalo le difate, ha ntlafatswa mekgwa ya temo le ho ruta Maaforika ka mekgwa ya kgwebo. Baromuwa ba kgothalletsa Basotho ho apara diaparo tsa Sekgowa, ha ba ne ba apara diaparo tsa Sesotho tse entsweng ka matlalo a diphoofole le ho sebedisa disebediswa tsa ho sebetsa le tsa ho ja tsa Yuropa. Baromuwa ba pelepele ba tlileng Aforika, ke bona ba tlisitseng meetlo le mekgwa ya ho phela ya Yuropa Aforika. Ba bolela ha meetlo le mekgwa ya ho phela ya Maaforika e le bohetene, ha ya bona e paka tsebo ya bomodimo. Kgohlano ena e behwa ka tsela ena:

Chinua Achebe (1958:128) o re hlalose tsa hore baruti ba basweu ba ile ba fihla motseng o bitswang Umuofia. Ba duka le ho senya kgotso, kopano le ho hlonphana ho neng ho le teng hara setjhaba. Setjhaba ba se arola koto tse pedi. Sehlopha sa ba neng ba sokolohetse Bodumeding ba Bophirimela le sehlopha sa ba neng ba ntse ba itshwarelletse le ho latela Bodumedi ba Setso. Sehlopha sena se latelang bokolone se ne se tadingwa jwalo ka mahlabaphio, lentswe la bona le sa hahelwe lesaka se se na mabitso, se sa hlahelle ka mahetla setjhabeng. Se ne se se na thuso (efu). (Motingoe; 2001:30)

Ho na le mekgatlo ya boromuwa e mmalwa e tlileng kwano Aforika ho tla tla tlisa Bodumedi ba Bokeresete le Bodumedi ba Bophirimela. Setsomi Grove (1969:250 – 252) le moifo wa hae ba qolla e latelang:

6.3.1 Mokgatlo wa Boromuwa wa Morafia

Seteishene sa boromuwa sa pele Aforika Borwa se hlonngwe ke moromuwa wa Morafia, George Schmidt, Genadendal ka selemo sa 1737. O sebeditse hara Bakgothu, mme ha morao o ile a kgutlela Jeremane ka selemo sa 1744. Baena ba Morafia ba ile ba tsoelletsa Genadendal jwalo ka seteishene sa

boromuwa sa Bakgothu ka selemo sa 1792. Baromuwa bana ba ile ba etsa mosebetsi o tswileng matsoho hara setjhaba sa Bakgothu hoo Mokomishenare de Mist wa Mmuso wa Batafia a ileng a ba thoholletsa ka ho ba fa moputso wa kgau ka selemo sa 1803. Ba ile ba faphuwa le ke babusisi ba Borithane e leng Caledon le Cradock. Ha morao ho ile ha hlongwa diteishene tsa boromuwa tsa Morafia porofensing ya Kapa.

6.3.2 Mokgatlo wa Boromuwa wa Landane

Ka selemo sa 1799 Mokgatlo wa Boromuwa wa Landane o ile wa romela Maholandere ngaka Van der Kemp le moruti monghadi Kicherer le Manyesemane William Edwards le John Edmond Aforika Borwa. Ha morao ba ile ba latelwa ke William Anderson le James Read. Van der Kemp o ile a hloma seteishene sa boromuwa sa Bakgothu Bethelsdorp, haufi le moo e leng Port Elizabeth kajeno. Mosebetsing ona Van der Kemp o ile a thuswa ke Read. Ho e na le hore baromuwa bana ba ntshetse pele le ho matlafatsa bophelo ba Bakgothu, baeka ba ile ba tloha hodimodimo bophelong ba bona, mme ba phela jwalo ka Bakgothu. Le ha boholo ba Bakgothu ba sokolletswa Bokereseteng, ba ne ba sa rutwa ka tsa kgwebo kapa hona ho ikahela matlo le ho lema diratswana.

Kicherer o ile a kenella harehare a ya sebetsa hara Barwa le Makgirikwa, ha Edward yena a lebile hara Maqhotsa. Ka selemo sa 1817 Mokgatlo wa Boromuwa wa Landane o ile wa romela ngaka Robert Moffat Aforika Borwa. Namaqualand Moffat o ile a dula nakwana feela, a be a fetela Bechuanaland moo a sebeditseng dilemo tse mashome a mahlano ka k'eha kuruman. Ka selemo sa 1841 o ile a thuswa ke ngaka David Livingstone, ya ileng a nyala moradi wa hae Marry Moffat. Ngaka Livingstone o sebeditse dilemo tse ngatanyana Kuruman ho fihlela ka nako eo mosebetsi wa hae o motle o namelang Aforika ka selemo sa 1849.

Ka selemo sa 1819 ngaka John Philip o ile a tla Aforika Borwa jwalo ka superithendente wa Mokgatlo wa Boromuwa wa Landane. O ne a e na le tshwaetso e kgolo ho Great Britain. Ka makgetlo a mangatanyana mmuso wa habo o ne o sebetsa ho ya ka dikeletso tsa hae mabapi le melao ya puso ya

batho ba batsho Aforika Borwa. Ngaka Philip o ile a dula Hankey, sebakeng sena o ile a etsa mosebetsi o motle hara Bakgothu. Baromuwa ba tlileng ha morao e leng Anderson, Kramer le Kempbell, ba ile ba tswella pele ka mosebetsi o qadilweng ke Kicherer le Edward hara Makgirikwa.

6.3.3 Mokgatlo wa Boromuwa wa Aforika Borwa

Mokgatlo ona o hlongwe Motse Kapa ka selemo sa 1799. Seteishene sa boromuwa se qadilwe Zoar, haufi le Ladysmith, mme dikereke tsa hahuwa Motse Kapa le Stellenbosch. Ka lebaka la ho haellwa ke dipheo le ho hloka tshehetso, mokgatlo ona o ile wa putlama, wa se ke wa hlola o sebetsa.

6.3.4 Mokgatlo wa Boromuwa wa Wesele

Barnabas Shaw, ke moromuwa wa pele wa Wesele ho tla Aforika Borwa ka selemo sa 1816. O ile a dula Lilliefontein Namaqualand, mme a ipabola ka mosebetsi o motle hara Banamakwa. E mong wa baromuwa ba ileng ba atleha ke James Archbell, ya ileng a sebetsa hara meloko ya Barolong Bechuanaland. Ha morao o ile a ya dula hara Barolong ba Thaba Nchu.

Kereke ya Wesele e entse mosebetsi o motle le hara batho ba batsho ba Kapa Botjhabela. Moruti William Shaw ya neng a feleheditse Masetlulare a Borithishi ho tla Aforika Borwa, ke yena ya neng a ikarabella ho hlongweng ha diteishene tsa boromuwa Wesleyville, Mount Coke, Butterworth, Morley, Clarkbury le Buntingville hara lefatshe la Maphondo. Tse ding tsa diteishene tsa boromuwa di kenyelletsa tse neng di le Healdtown le Edenville.

6.3.5 Mokgatlo wa Boromuwa wa Sekotlelane

Baromuwa ba Sekotlelane ba sebeditse hara Maqhotsa ka mora selemo sa 1820. Ka selemo sa 1824 ba ile ba hloma Lovedale. Mona ke moo ho qadilweng ka thupello ya matitjhere a batho ba batsho teng. Mekgatlo e meng e ileng ya hlongwa ke Emgwali, Blythwood le Empolweni.

6.3.6 Mokgatlo wa Boromuwa wa Fora

Baromuwa ba pele ba Fora ba tlile Aforika Borwa ka selemo sa 1829. Ba sebeditse dibakeng tse ka Bophirimela ho Teransefala, moo e seng e le porofensi ya Leboya Bophirimela kajeno le Foreisetata. Ke hara Basotho moo baromuwa ba ileng ba ikgapela setumo teng, mme ba ileng ba hla ba hlahella ka mahetla ke Rolland le Pellissier.

6.3.7 Mokgatlo wa Boromuwa wa Renishe

Mokgatlo ona le wona o ile wa romela baromuwa ba ona ba pele Aforika Borwa ka selemo sa 1829. Ba sebeditse Porofensing ya Bophirimela, mme qetellong ba ya Aforika Borwa Bophirimela eo e seng e bitswa Namibia kajeno, mona ba sebeditse hara maloko a Maofambo le Maherero.

6.3.8 Mokgatlo wa Boromuwa wa Amerika

Ka selemo sa 1835 mokgatlo ona o ile wa romela baromuwa ba tsheletseng Aforika Borwa. E mong wa baromuwa bana e leng Daniel Lindly, o ile a sebetsa hara maloko a Matebele Teransefala eo kajeno e leng porofensi ya Gauteng, Porofensi ya Bophirimela Leboya, Limpopo le Mpumalanga. Ha mmela o ntse o puta, Daniel Lindly o ile a ya sebetsa hara Maforeterekere, ya eba moruti wa bona ka dilemo tse tsheletseng Pietermaritzburg. Ha morao o ile a boela a ya etsa mosebetsi wa boromuwa, a hloma seteishene sa boromuwa Inanda ka selemo sa 1847. E mong wa baromuwa ba Amerika e leng ngaka Adams, o ile a hloma seteishene sa boromuwa haufi le Amanzemtoti. Seteishene sena ha morao se ile sa tsebahala ka lebitso la Mosebetsi wa Boromuwa wa Adam, mme sa fetoha tulo ya bohlokwa thutong.

6.3.9 Mokgatlo wa Boromuwa wa Belini

Mokgatlo ona o qadile mosebetsi wa ona ka selemo sa 1834. Seteishene sa bona sa pelepele se Bethani Foreisetata Borwa. Mobu oo ba hahileng seteishene sena ho ona ba ne ba o fumantshwe ke mokapotene wa Makgirikwa Adam Kok. Ka selemo sa 1850 ba ile ba fumana tulo mabopong a ka Borwa ho noka ya Lekwa, moo ba ileng ba sebetsa hara Makoranase.

6.3.10 Kereke ya Engelane

Moromuwa wa pele wa kereke ya Engelane e ne e le Francis Owen, o ile a sebetsa hara Mazulu a Dingane ka selemo sa 1837. Kajeno kereke ya Engelane e na le diteishene tse thibang letsatsi Aforika Borwa dibakeng tse kang St. Chad's, St. Hilda's, St. Matthew's le Holy Cross.

6.3.11 Mekgatlo ya Boromuwa ya Swisi le Noweyi

Ka selemo sa 1844 Mokgatlo wa Boromuwa wa Noweyi o ile wa qala ho sebetsa hara Mazulu. Ka selemo sa 1875 Mokgatlo wa Boromuwa wa Swisi wa qala ho sebetsa hara maloko a Teransefala Leboya eo e leng Porofensi ya Limpopo kajeno le Mosambiki.

6.3.12 Kereke ya Roma e Katolike

Kereke ya Roma e Katolike e qadile ho sebetsa Aforika Borwa moraora ho mekgatlo e meng kaofela, ho a hlaka hore ba ne ba sa tshabe hore kwekwe ya morao e tloha le sepolo. Ka selemo sa 1862 e ile ya hloma seteishene sa boromuwa haufi le Thaba Bosiu Lesotho, seo ha morao se ileng sa tsejwa e le Roma. Ha nako e ntse e eja babedi ho ile ha ba le kholetjhe ya Yunibesithi sebakeng sena. Diteishene tsa boromuwa di ile tsa hlongwa Namaqualand le Damaraland Aforika Bophirimela Borwa eo e seng e bitswa Namibia kajeno. Moruti Francis Pfanner o ile a hloma diteishene tsa boromuwa tse kgolo Marianhill Natala eo e tsejwang ka lebitso la Kwazulu-Natal kajeno le Mariazell mane Kapa Kolone. Ho tloha dibakeng tsena diteishene tsa boromuwa tsa Kereke ya Roma e Katolike di ile tsa namela le dibakeng tse ding tsa Aforika Borwa.

6.3.13 Kereke ya Nederduits Gereformeerd

Ka selemo sa 1824 kereke ya Nederduits Gereformeerd e ile ya qala mosebetsi wa boromuwa hara Bakgothu ba Kapa. Ha morao baromuwa ba kang Gonin le Stephanus Hofmeyer ba ile ba sebetsa hara meloko ya Teransefala eo kajeno e leng Porofensi ya Limpopo. Ha morao ho ilwe ha

hlongwa diteishene tsa boromuwa Bechuanaland, Rhodesia e bitswang Zimbabwe matsatsing ana esitana le Leboya le hole. (Phetolelo ya rona.)

Ntle le mosebetsi wa ho ruta batho ba Aforika Bokeresete le Bodumedi ba Bophirimela, baromuwa ba ile ba leka ka matla ho haha dikolo. Mosebetsi ona ba ile ba o etsa ka ntle le thuso ya ditjhelete tsa mmuso, ka hohlehole ba ne ba itjhere. Ka ha sepheo se seholo sa baromuwa e ne e le ho sokollela batho ba batsho Bokereseteng le Bodumeding ba Bophirimela, ba ile ba hla ba etsa ka matla hore ba ba rute ho bala, ho ngola le thuto ya bodumedi e le hore setjhaba se setsho se tle se tsebe ho ipalla Bibebe, Bibebe ena ke buka ya Bakeresete. Thutong ena ho ne ho kenyelleditswe le tsebo ya mekgwa le meetlo ya ho phela ya Bophirimela eo ba neng ba e hlalosa e le tswelopele, ha ya Basotho ba ne ba re ke tshallomorao le bohetene. Maaforika a ile a rutwa dipalo, mekgwa ya ho sebetsa seratswaneng sa meroho le ditholwana le tshebetso ya ka malapeng. Grove (1969:253) le moifo wa hae ha ba hlalosa dikolo tsa pelepele tse hahilweng ke baromuwa hara Maaforika ba re:

The first school for Bantu children in the Cape was established by the missionaries in 1799, without any help from the State. It was only after 1820 however, that mission work among the Bantu became firmly established. The first mission schools for Bantu children in the Orange Free State were established in 1823, in Natal in 1835 and in the Transvaal in 1842.

Mantswe ana **Bantu, Orange Free State, Natal le Transvaal** ke a neng a sebediswa nakong e boima le e thata ya kgethollo ya mmala. Puso le tsamaiso ya lefatshe la Aforika e le matsohong a Makgowa ka ho phethahala. Maaforika a se na lentswe le seabo lefatsheng la bona. Ha dikolo di qetwa ho thehwa baromuwa le basadi ba bona e ne e le bona ba neng ba ruta dikolong tsena ka ha batho ba batsho ba ne ba se na tsebo le boiphihlelo ba ho phetha mosebetsi ona. Ha morao bontshonyana ba ile ba kgothalletswa ho ithutela hoba matitjhere a thusang ho ntshetsa pele bophelo ba batho ba bobona. Ka dilemolemo tjhelete e tswang mosebetsing wa boromuwa ke yona e neng e lefa matitjhere le ho reka disebediswa tsa sekolo. E ne e le boikarabelo ba

dikolo tsa boromuwa ho itjhara ka hohlehohe, ha ho thuso eo di neng di e fumantshwa.

Ka selemo sa 1841 ke ha mmuso o ntsha thuso ya tjelete o kenya letsoho tsamaisong ya dikolo tsa boromuwa tsa Kapa. Ka selemo sa 1854 tsamaiso ya Sir George Grey le yona e ile ya fana ka thuso ya tjelete ho mekgatlo ya boromuwa e ileng ya fana ka thupello ya tsa kgwebo ho Maaforika a matjha dilemong, ba e ileng ba rupellwa jwalo ka matitjhere, baboledi le ditoloko hara Maaforika. Dithuso tsa tjelete tsa mmuso di ile tsa abelwa dikolo tsa boromuwa tsa Maaforika Natala ka selemo sa 1856, Foreisetata ka selemo sa 1878 le Teransefala ka selemo sa 1903. Ka ha dithuso tsa tjelete tsa mmuso di ne di ntse di phahama, lenane la bana dikolong le ile la nna la phahama. Ho feta mona ba ka sehloohong mmusong ba ile ba ba le seabo se seholonyana ditabeng tsa thuto ya Maaforika. Ba ile ba hla ba itahlela ka setotswana ho raleng lenanethuto, thupello ya matitjhere le tlhahlobong ya dikolo.

Ha palo ya dikolo tsa boromuwa e ntse e eketseha, ho ile ha hla ha totobala hore matsoho a boromuwa le mafumahadi a bona a tla tla. Ba tlameha maoto le matsoho ho rupella Maaforika mosebetsi wa ho ruta. Ke hona mona moo ho ileng ha hahuwa dikolo tsa thupello ya matitjhere tse ngatangata diteisheneng tsa boromuwa tse jwalo ka Lovedale le Healdtown, Kapa Marianhill le St. Chads Natala le Kilnerton Teransefala.

Dikolo tsa kgwebo moo banana ba neng ba ka ithutela dithuto tse amanang le mesebetsi ya ka lapeng le moo bashemane ba neng ba ka ithutela dithuto tsa kgwebo, di ile tsa hlongwa diteisheneng tsa boromuwa. Ka ha bana ba Maaforika ba ne ba qeta nako e teletsana sekolong, mme ba kgothalletswa ho ithutela lengolo la foromo ya boraro (J.C.) le foromo ya bohano (Matric), dikolo tsa boromuwa di ile tsa etsa ka matla hore mephato ena e be teng dikolong tse phahameng. Dithuto tsa mephato e phahameng ke Makgowa feela a neng a ithuta tsona dikholetjheng tsa Maaforika. Ha mmela o ntse o puta Maaforika a ile a ithutela botitjhere ka bongata, mme hona ho ile ha etsa hore boikarabelo ba thuto ya dikolo tse phahameng bo be matsohong a bona ka ho phethahala.

Ka baka la kgolo e hodimo ya seporo, dikgwebo le metsemeholo ka mora selemo sa 1910, Maaforika a ile a fallela ka bongata metseng ya ditropong. Dikolo tsa boromuwa tsa metse ya ditropong di ile tsa fumana ho le boima ho phethahatsa le ho kgotsofatsa ditlhoko tse hodimo tsa thuto ya Maaforika. Ka selemo sa 1908 le sa 1919 mmuso wa Teransefala le Natala e ile ya haha dikolo ka sepheo sa ho imolla dikolo tsa boromuwa bothateng boo di neng di le ho bona. Ketso ena e ile ya thusa dikolo tsena haholo feela.

Mmuso o ile wa nna wa tswella pele ho ba le kgahleho thutong ya Maaforika. O ile wa lefa meputso ya bahlahlobi, basebeletsi ba tsamaiso le matitjhere, mme wa reka thepa ya sekolo, disebediswa le dibuka. Ho fihlela ka selemo sa 1925 diporofensi tse nne tsa nakong eo di ne di fana ka thuso ya tjhelete e tswang mehloding ya yona ho Lefapha la Thuto ya Maaforika. Ka selemo sa 1925 mmuso wa Aforika Borwa o ile wa qala ka ho thusa diporofensi ka tjhelete thutong ya Maaforika, ka hohlehohle diporofensi di ne di se na matla a ho kopa thuso tjheleteng ya balefi ba lekgetho. Ho ile ha hlongwa Letlole la Ntshetsopele ya Maaforika ka tjhelete ya lekgetho e neng e lefuwa ke Maaforika le dithuso tsa tjhelete e neng e tswa mmusong wa Aforika Borwa. Tjhelete e palo e hodimo e ne e nehwa ba ka sehloohong porofensing Lefapheng la Thuto ya Maaforika. Ka selemo sa 1943 karolo tse nne tsa karolo tse hlano tsa lekgetho le akaretsang le neng le lefuwa ke Maaforika, e ne e behellwa ka thoko ho ntshetsa pele thuto ya Maaforika. Ho tloha ka selemo sa 1945 mmuso wa Aforika Borwa o ile wa hlokomela hore o behella tjhelete ka thoko selemo se seng le se seng ho ntlafatsa thuto ya Maaforika, sena se entse hore dithuso di ne di nyolohele hodimo.

Ka selemo sa 1946 boikarabelo ba dithuso tsa tjhelete thutong ya Maaforika bo bile mahetleng a letona la Thuto, Bonono le Mahlale. Sena ha se a ka sa tlisa phapang taolong le tsamaisong ya Lefapha la Thuto ya Maaforika, ka ha lefapha le ne le ntse le le tlasa leihlo le ntjhotjho la ba ka sehloohong porofensing.

Ka baka la boikarabelo bo ileng ba hola ba mmuso wa porofensi, bonngwe ba porofensi ka nngwe ditabeng tsa thuto ya Maaforika bo ile ba eketseha butlebutle. Ho ile ha etswa lenanethuto ho ipapisitswe le ditlhoko tsa

Maaforika. Dikolo tsa bohlokwa tse neng di le teng matsatsing ao di ne di qala ka mophato o tlase ha ngwana a qala ho kena sekolo ho fihlela ho mophato wa borobedi, porofensi ya Natala yona e ne e na le mophato wa borobong. Lenanethuto la diporofensi tsena tse nne le ne le akga ka hare Puo tsa Maaforika, Senyese mane, Seburu, Thuto ya Bodumedi, Mosebetsi wa matsoho, Dipalo, Thuto ya Lefatshe, Nalane, Thuto ya Tlhaho, Mmino, Thuto ya Bophelo bo Botle le Dipapadi. Ho ne ho e na le mefuta e meng e fapafapaneng ya dikolo tsa thuto ya Maaforika, jwalo ka dikolo tsa tlhokomelo ya bana ba banyenyane, dikolo tse phahameng tse mmalwa, dikholetjhe tsa thupello le dikolo tsa kgwebo. Dikolo di ne di hlongwe hore ho tle ho rupellwe basebeletsi ba setjhaba, baoki, mapolesa, ditsebetutu le difofu. Ho ne ho e na le dibaka tseo bana ba ditlokotsebe ba neng ba kgutlisetswa bothong teng.

Ho ile ha hlongwa Fort Hare eo ha morao e ileng ya eba Yunibesithi Kholetjhe. Hore Maaforika a tle a rupellwe jwalo ka matitjhere a dikolo tse phahameng, barupelli ba dikholetjheng tsa thupello, maqwetha le dingaka le ho ba matlafatsa le ho ba ntshetsa pele mesebetsing e meng, Yunibesithi Kholetjhe ya Fort Hare e ile ya hlongwa haufi le Alice. Tsena tsohle di ile tsa etswa ka baka la mekutu le matsapa a Dikereke tsa Boromuwa tsa Aforika Borwa, di tsheheditse ke mmuso wa Aforika Borwa. Ntshetsopele le matlafatso ya moraorao e ileng ya etswa thutong ya Maaforika ke ha ho hlongwa diyunibesithi kholetjhe tse pedi: Yunibesithi Kholetjhe ya Zululand mane Empangeni le Yunibesithi Kholetjhe ya Leboya mane Turfloop, haufi le Pietersburg. Baithuti ba Maaforika ba ne ba amohelwa jwalo ka baithuti ba nakwana ha Yunibesithi ya Aforika Borwa.

Dikolo tse tlase, dikolo tse phahameng, dikolo tsa kgwebo, dikholetjhe tsa thupello le diyunibesithi ke disebediswa tsa bohlokwa matlafatsong le ntshetsopeleng ya Maaforika hore a be le seabo bophelong ba sekwalekwale. Baromuwa jwalo ka bopulamadiboho thutong ya Maaforika, ba ile ba bona sena se le bohlokwa e bile se hloka hloka. Morerong ona ba ne ba tsheheditse ke mebuso ya diporofensi, ho fihlela ka nako eo mmuso wa Aforika Borwa o bonang le ho amohela hore jwale o tlameha maoto le matsoho ho ba le boikarabelo bohle thutong ya Maaforika.

Baromuwa ba ile ba bona ho le molemo ha ba ka ntshetsa pele bophelo bo botle ba Maaforika, ba ne ba sa shebana le tsa bodumedi le thuto feela. Ba ile ba etsa malebaleba a ho lwantshana le mahloko a neng a ka fokodisa bophelo ba Maaforika.

Sena se ile sa thapisa Maaforika a amohela Bokeresete ha bobebe. Ho a hlaka hore moromuwa ka mong o ne a tshwanela ho ba le tsebo le boiphihlelo ba thuso ya pele le tsa meriana. Ka baka la ho fana ka ditshebeletso tsa meriana le bophelo bo botle, baromuwa ba ile ba ikgapela setumo hara Maaforika. Baromuwa bao e neng e le bopulamadiboho thutong ya Maaforika, e ne e le bona hape ba ithommeng ka pele ditshebeletsong tsa bophelo bo botle. Seteishene ka seng se ne se e na le lebokose la thuso ya pele le neng le e na le meriana ya mefutafuta, leo ha morao le ileng la etswa polokelo e kgolo ya meriana. Ha morao ba ile ba haha ditlilinke le dipetlele tse ngata ka tjhelete tsa boromuwa tseo ho tsona batho ba neng ba fumana thuso ho tsa bophelo bo botle.

Jwalo ka ha ho bonahetse hore thutong ditshenyehelo tsohle di qadile di le mahetleng a baromuwa, le lefapheng la ditshebeletso tsa bophelo bo botle ho ne ho ntse ho le jwalo feela. Tjhelete tsa boromuwa le dithuso tsa mekgatlo ya boromuwa ke tsona tse neng di thusa haholo lefapheng la bophelo bo botle. Ha mmela o ntse o puta mmuso o ile wa thusa ka ho lefa meputso ya basebeletsi ba lefapha la bophelo bo botle, la reka disebediswa tsa sepetlele le meriana. Lenane la dipetlele tsa boromuwa le behwa tjena:

Among the best-known mission hospitals in South Africa are the Mc Cord Hospital in Durban, the Holy Cross Hospital at Flagstaff and the Bantu hospital at Marianhill. The Government has also erected government hospitals for Bantu such as Baragwanath near Johannesburg and King Edward V111in Durban. In many of these hospitals Bantus are trained as nurses and hospital assistants. (Grove; 1969:256 le moifo wa hae)

Tsena he ke tse ding tsa dintho tseo Makgowa a tlileng le tsona kwano Aforika ha ba tlisa Bokeresete le Bodumedi ba Bophirimela. Taba e

tshwanetseng ho hlaka ke hore ha ba fihla kontinenteng ena, Maaforika a ne a se a tseba Modimo, a e na le sekolo sa bona e leng lebollo le ditshebeletso tsa bophelo bo botle jwalo ka ha ho tla totobala mona tlase ntlheng ya 6.4.4 e buwang ka dingaka tsa setso. Maaforika a ne a se a imatlafaditse le ho intshetsa pele, sepheo se seholo sa ditsomi e ne e le ho tla tla ithuisa ka maruo a Maaforika. Maaforika a na le basadi le banna ka hara bona ba etsang ka matla le ho netefatsa hore tumelo ya bona e a phethahatswa, mme jwale phuputso e tla ba hlalosa.

6.4 BAETAPELE BA BODUMEDI BA SETSO

Baetapele ba Bodumedi ba Setso ke basadi le banna ba fumanehang ka hara Basotho. Bodumedi ke ntho eo Mmopi a e bopelletseng le motho, ka hoo o a bo phela, o sitwa ho arohana le bona. Ka baka la baetapele bana le tsebo le boiphihlelo tseo ba nang le tsona ba kgona ho etella setjhaba pele ditabeng tsa bodumedi. Ke ka tshebetso ya bona e tswileng matsoho setjhaba se kgonang ho tseba le ho utlwisisa letshwao la bomodimo bophelong ba bona kakaretso. Mbiti (1975:153) ha a bua ka molemo wa bona o re:

In many ways, religious leaders are the embodiment of what is best in a given religion. They embody the presence of God among people and the faith or beliefs of the people, as well as their moral values. Without them African Religion would disintegrate into chaos and confusion. The religious leaders are the keepers of religious treasures and religious knowledge. They are wise, intelligent and talented people, often without outstanding abilities and personalities.

Ho ya ka Mbiti ho hlakile hore baetapele bana ke bona ditshiya tsa mantlha ha ho phethahatswa bodumedi, ba na le tsebo e phethahetseng ha ho sebeletswa Modimo wa bona. Modimo le badimo ba thabiswa ke ketapele ya bona ditshebeletsong tse halalelang. Ba hlahellang ka mahetla ke marena, baemedi, boramohlongwana, dingaka tsa setso le banna. Ba bang ba baetapele bana Rasefabatho o ba hlohonolofaditse ka dineo tse fetang bonngwe.

6.4.1 Marena

Lithoko tsa Marena a Basotho: Z.D. Mangoaela

Mongodi o akaretsa dintlha tsa 6.4.1, 6.4.2 le 6.4.3 tse buang ka marena, baemedi le boramohlongwana. Dithokong tsena o bolela tse kgolo tse entsweng ke dihlopha tsena tse tharo, ho lwanela le ho pholosa Lesotho le Basotho. O bontsha lerato leo ba ratwang ka lona ke setjhaba.

Moetlong wa Sesotho ba tswetsweng ka madi a borena ke bona ba ba pusong. Letsibolo lapeng la pele ke yena eo ebang morena e moholo. Ho latele marenana ao e leng banababo morena e moholo. Borena ba bona bo fapana ho ya ka malapa ao ba tswaletsweng ho ona. Marena a mang a ne a ipeha ka ha a ne a e na le matla dintweng tseo a neng a di lwana le ho ikgapela maruo a dira tsa bona. Borena le mabitso a marena a hlaloswa jwana:

Borena bo bohlohadi hara Basotho, bo akaretsang meloko e mengata, bo qadilwe ho bonwa ka kgosi Moshoeshoe 1, athe hara Bakone (Mazulu le Maqhotsa) marena a maholo a meloko eo a ne a se a tsejwa ka boTikiswayo le boKaleka, esitana le boChaka ba mehleng ya morena Mshoeshoe 1, mme ba kopantse ditjhaba tse kgolo. (Selepe; 20)

Kgodiso ya ngwana wa morena e itshwanela le ya ngwana e mong le e mong wa Mosotho. Ka nako eo ngwana wa morena a se a le dilemong tsa ho bolotswa, ha bashemane ba bang ba ya mophatong le yena o ya le bona. Bashemane ba bolotseng le ngwana wa morena ba ye ba ikutiwe ba hlohonolofetse. Le lebitso la bona la mophatong ba ye ba ipitse ka lebitso la hae. Ntlha ena e ile ya hlaka hantle ha ho ne ho hlaloswa mekgwa e fapaneng ya theho ya mabitso ntlheng ya 5.4.9 ho reha lebitso mophatong. Baeka ha ba ithoka ba tla nne ba boledisa lebitso lena la ngwana wa morena wa bona leo ba ithehileng lona mophatong.

6.4.2 Baemedi

Thejane (2001:18) o hlalosa baemedi boreneng ka tsela ena:

Qeto e ile ya etswa hore Mantšebo e be yena motshwaredi boreneng bo bohola ba Lesotho. Kgopolo e ne e le hore Mantšebo a buse ho fihlela Bereng a hodile hoo a ka itshwarelang puso. Mantšebo e ne e le motho ya sebetse. O ile a busa Basotho ka bohla le masene ka dilemolemo. O ne a entse setjhaba se mamelang, mme se bolokang meetlo ya sona.

Basotho ba buswa ke marena a banna, ha morena a ikela badimong, mora e moholo eba mohlhlami wa ntatae. Ha a sale monyenyanane dilemong o ye a tshwarelwe ke e mong wa leloko jwalo ka mmae, rangwanae, jwalojwalo. Mantšebo le yena e bile moemedi ka ha Bereng a ne a sa le monyenyanane dilemong. Ha Bereng a se a hodile a kgutlile Engelane moo a neng a ilo ho ithuta teng, o ile a behwa setulong sa hae sa borena bo bohola ba Lesotho. Mmae a mo suthela boreneng, puso e telele ya Mantšebo e tla hopolwa ka mehla. O ile a ipabola ka ho kopanya Basotho jwalo ka morena Moshoeshe.

6.4.3 Boramohlongwana

Sehlopha sena sa boramohlongwana e ka ba ba bang bao e leng ba madi a borena. Ka nako tse ding ke bao e seng ba madi a borena ka tswalo, ba mpa ba thontswa feela ho thusa ka puso.

Marena a Basotho ke batho ba bonolo, ba molemo, ba pelo di jwang, ke bokwahela, ke ho re ha ba hlokomela hore ho na le taba e hlileng e ka senyang kgotso setjhabeng, ba ye ba e kwahele e le ha ba habile hore ho rene kgotso e sa feleng setjhabeng. Marena a ipokellela maruo ka mekgwa e fapaneng. Naha e na le morena e moholo, mme batho ba ba pusong ya hae, o ba abela naha ka moo ho hloka halang ka teng. Morena o na le tshimo eo a fepang setjhaba le baeti ka yona. Tshimo ena morena o e etsetsa letsema hore batho ba tlo e sebetsa. Mokgwa o mong oo morena a ipokellelang leruo ka wona ke ka ditefo tsa dikahlolo kgotla le tseo bahlabani ba di hapileng. Ha e le tse amanang le puso ya marena Sekese (1953:57 – 68) o fana ka melao e latelang:

6.4.3.1 Ho sebeletsa morena

Marena a sebeletswa ke batho ba tlasa puso ya bona. Ya sa beng teng mosebetsing wa morena, eba o tlotse molao, kahlolo ya hae ke ho jwa kgomo. Monna e mong le e mong o lefiswa kgomo, ha a ka ke a eba teng mohla pitso kapa letsema. Mohla matsema, mara kapa phutuho ho sebetswa jwalo ka ha ho bokellelwa morena lekgetho. Letsemeng ho bokellelwa morena dijo. Mohla mara ho bokellelwa morena dikgomo, mme yena o tla hapisa bahapi ba tsona. Monna ka mong o lokela ho ba teng ntweng.

6.4.3.2 Kgomo ya dira

Motho e mong le e mong ya hapileng dikgomo, o di hapetse morena. Ke morena ya tlang ho mo fa ka ho rata. Ha e le tse hapilweng ka bonokwane, morena ha a kena ho tsona, ha ho molao o mo nehang tsona. Ya hapiswang kgomo ya dira ke morena ha a tshwanela ho e halala. Kgomo ya dira ha e na moketehadi.

6.4.3.3 O ahlola mashodu

Mehlang ya ho senyetsana ha Basotho ba le bang, ho ne ho atile feela boshodu ba ho ja. Mashodu a ahlolwa ka ditefiso. Ya utswitseng podi o ntsha e nngwe bakeng sa eo a e jeleng, ya bobedi ke kahlolo ya ho kena mohlapeng wa monga dipodi ka ntle ho tumello, o buletse lesaka la motho. Ka nako tse ding mashodu a amohuwa tsa wona, a sale a se na letho, e le mafutsana a kollang ntsi hanong.

6.4.3.4 Mmolai

Mmolai o lefiswa dikgomo tse leshome tse hlakolang meokgo ya ba habo mmolauwa. Dikgomo tsena di lekana hlooho ya motho, ka tsona beng ba mofu ba hlobohiswa mofu wa bona. Maloma mofu ha a lebalwe dikgomong tsena tse leshome.

6.4.3.5 O ahlola dihloa

Bohlola le ha bo bile teng hara Basotho, bo nnile ba tshwelwa ka mathe. Dihloa ha di nehwe phomolo le boiketlo. Ba sa hlonopheng malapa a marena ba a lelekwa, ba bang ba a fenethwa. Ya sentseng morwetsana feela a sa mo emarisa o lefiswa dikgomo tse sa feteng tse pedi. Kemariso ya barwetsana tefiso ke dikgomo tse tsheletseng.

6.4.3.6 Tshenyo ya leseae

Ya sentseng leseae le anyang ka ho emarisa mmalona, o lefiswa dikgomo tse pedi. Kgomo ya pele e lefa mosadi, ya bobedi e nehwa ngaka e mo phekotseng mafi a matswele. Kgomo ya bobedi e lefiswa ntata mosadi ka baka la bohlola ba moradi wa hae. Morao tjena ya sentseng leseae o lefiswa dikgomo tse nne, mme ya bone e ntse e le e lefisiwang ntata mosadi.

6.4.3.7 Tlhadiso

Ha ho monna ya dumelletsweng ho hlalisa monna e mong mosadi wa hae. Mosadi ya hlalitsweng o rehwa lebitso la **letekatse** le la **seraburabu**. Ha mosadi a hlala monna ba eso be le bana, dikgomo tsa bohadi di a kgutliswa. Tse hapilweng ke maloma mosadi, tsona ha di kgutle, di jewe ke phiri. Pholo ya moqhoba e ka kgona yona e tswe, ha ho hlalile monna yona ha e tswe.

6.4.3.8 O emela dingaka

Ngaka ha e ile ya phekola mokudi e lokela ho lefuwa ntle le hore ho ngangisanwe. Ngaka di nehilwe tlhompho ya marena. Mohla mobabi a fodileng ngaka e mo phekotseng e a bitswa hore e tle e mo kute sehloho le ho mo ntsha ka tlung. Tefo ya ngaka e ntshwa ha mobabi a fodile. Ngaka ya motse ke motho ya tsejwang le ya tshepuwang, ke yena ya hlwelang bakudi. Setlhare se seholo seo ngaka e thusang masea ka sona ke boduma, bo apenwa ka lebesa.

6.4.3.9 Lehlaahlela le lla ka le leng

Basotho ba dumela hore mesebetsing e boima banna ba no tlatsana. Ha kgomo e wetse kapa ntlo ha e e tjha, ho hlokeha letshwele la batho ho thusa. Ba re letshwele le beta poho.

6.4.3.10 O hlompisa batswadi

Baradi le bara ba lokela ho tshaba batswadi ba bona, ba tshabe tse mpe ka baka la ho tshaba batswadi. Mora ya bolaileng nonyana, ha ntatae a le hole o e neha monna eo a mmonang a le pela hae. Enwa le yena o tla e fetisetsa ho e moholo ho yena. Mora ya sa hlompheng ntatae o iswa kgotla hore a tle a shapuwe. Ha ntatae a bona hoba kahlolo ya kgotla e boima, o rapella mora ka tefo. Tsena tsohle di etsahala thaka tsa hae di le teng, ba tle ba bone kahlolo ya mora ya sa hlompheng ntatae. Ho tshajwa hore o tla ruta ntsi (ba bang). Morwetsana ya lwantshang mmae basadi ba a mo teteka, ba mo tsipa ka manala, ba mo loma ka meno, hangata kahlolo ena e phethwa ha ho ilwe madibeng, jwalo ka mosadi ya sa hlompheng monna wa hae.

6.4.3.11 Ditefiso

Motho ya ntshitsweng kotsi o a lefuwa. Ya ntshitseng kotsi o e tshwela pele ka mathe, hore ya ntshitsweng kotsi a tle a se ke a ruruwa, a kula haholo. O ntsha nku kapa podi eo a rothetsang leqeba ka yona, ketso ena ke pontsho ya hore mmati o rata hore mmatuwa a fole. Monna e mong le e mong o na le tokelo ya ho bua kgotla ka moo a utlwisang ka teng. Ya ka buang hampe, ka phoso, ha a utlwellwe, mowakgotla ha a tsekiswe. Morena ka ha ke yena ya kgaolang kahlolo, o bua moraorao ho banna bohle. Ha morena a qeta ho fana ka kahlolo, banna kaofela ba a e ananela ka ho re: “Le dumile (letolo),”dinyewe tse hlotseng makgotleng a manyenyane, di fetisetswa makgotleng a maholo.

6.4.3.12 O boulela matobo

Molebedi wa matobo o kgethwa kgotla ke morena. Ha a tsekiswe ke beng ba bana ha a ba otlile haholo matobong. Matobo a behelwa ho kgorisa

diphoofolo tse ruilweng metsotsong ya ho fokola ha tsona le hore diphoofolo di se ke tsa solliswa hara dijalo ke badisana nakong tsa hwetla. Ho baballwa qokwa, mohlomo, lehlaka, lodi le modi ka ona.

6.4.3.13 Ho namola

Motho ya sa namoleng ba lwanang pontsheng pela hae, o ipeha kotsing e kgolo. Ha dikotsi di hlaha a sa ka a di thibela, o ahlolwa ka ho lefiswa.

6.4.3.14 Mosadi a se no ho otlwa ke monna o sele

Monna ya etsang ketso ena, o eisa monna wa mosadi eo. O ahlolwa tefiso e ke keng ya eba ka tlase ho kgomo.

6.4.3.15 Ho beha mofu

Monna ha a shwele, babomoholo (malomae) ba behelwa ka kgomo. Dipahlo tsa hae tse thata ke tsa malomae, lefa lona ke la majalefa.

6.4.3.16 Tsa bohwebi

Mmapatsi o dumellwa ho rekisa phahlo ya hae hohle hara metse, jwalo ka ha phookwana e rokellelwa mohlape kaofela wa podi e sa kgethe.

6.4.3.17 Karolo ya ditshwa

Maloma morwetsana o arolelwa karolo e nngwe ya dikgomo tsa bohadi. Malome o tla a qhoba pholo eo a tlang ho hapa ditshwa ka yona. Ha maloma morwetsana a ile a kena ka sakeng, a ikgethela tseo a di hapang, pholo ya hae yona o e kgethelwa ke batswadi ba morwetsana. Ha maloma morwetsana a sa ka a kena ka sakeng, mme ba ile ba mo kgethela, eba o dumellwa hore a ikgethele pholo ya hae. Pholo eo a tlileng a e kganna, e hlajwa ha a qetile ho hapa. E rekaneng le pholo ya hae, o tla e hlaba lapeng la hae.

6.4.3.18 Phiri e jewa moreneng

Motho ya bolaileng tau, nkwe, phiri kapa nare o e orosetsa moreneng. Ha a ka ke a etsa jwalo kahlolo ya hae ke ho jewa dikgomo tsa hae kaofela.

6.4.3.19 Kgomo ha e dihetswe ke e nngwe

Lebole ke molao oo Basotho ba o sebedisang ditshenyetsanong tsa maruo a bona. Ha kgomo e dihelwa ke e nngwe, e tswa kotsi kapa e shwa, monga ya e dihetsweng o lefuwa ka e dihetseng ya hae. Monga e dihetsweng o nehwa e dihetsweng ka mokgwa wa lebole. Ke lebole la hae, a ikokele yona, ha e eshwa a e je.

6.4.3.20 Melao ya mefuta

1. Banna ha ba fete dintho ha di le mabaleng ho sa kgathaletsehe hore ke tsa bona kapa tjhe.
2. Motsamai a amohelwe hantle.
3. Ho se tshwarwe ntho ya wa molato.
4. Ho se ke ha e ba le boiphetetso.

Ena he ke melao ya Sesotho eo morena a busang setjhaba sa hae ka yona, e seng melao ya Bophirimela e sa tsamaisaneng le mekgwa le ditlwaello tsa ho phela tsa Basotho. Puso ya Basotho e matsohong a banna setjhabeng, malapeng teng ke boikarabelo ba ba baholo ba malapa ho kenyelleditswe le bommabana. Banna ba eletsang morena ba etsa molao, ha ba dumellana, taba ena e fetisetswa ho banna ba tla e tsenkolla ho fihlela dimpe tsa yona di senoleha. Tsena tsohle di etsahala pitsong e bitsitsweng ke morena (seepapitso). Morena ke yena ya dihelang dikgala ka mora hoba a mamele mahlakore ohle a setjhaba. Le ka nako eo ho futuhelwang ba direng morena ke moetapele.

Puso ya Bophirimela e ile ya hla ya kena ka matla hara Basotho, ka ha Makgowa a ile a kenya tshebetsong ho bitswang puso e bohareng, puso ya diporofensi le makgotla a metse. Morao tjena ho na le ho bitswang di-civic tse seng di kenelletse le metseng ya mahaeng eo ho yona ho ne ho tshepetswe hore lentswe la morena le sa ahelwa lesaka ho yona. Basotho ba lefiswa lekgetho le yang mmusong o kgethilweng ke Makgowa. Morena le setjhaba sa hae ba utlwa ka bona, ba buswa ke bafo ka melao e se nang qenehelo. Maele a Sesotho a reng morena ha a tentshwe moduopo a hlomphollwa, a ke re ho ye ho thwe morena o fositse, a be a hulelwe makgotleng a Sekgowa kapa a

phaphathehiswe. Ka nako tse ding ho ye ho thwe morenanyana eo ha a dule le setjhaba seo sa hae, ha e ba a sa batie tswelopele bophelong.

6.4.4 Dingaka tsa Setso

Ngaka ea Mosotho: M.P. Motlamelle

Bukeng ena Motlamelle o bua ka tshebetso, bophelo ka kakaretso le disebediswa tsa ngaka ya Mosotho, o qolla dintlha tse kang lehlahana, ditlakala, thuto ya ditaola, meriana e nowang le e sa noweng, ngaka e phethahetseng, mokudi ya nang le badimo, mesebetsi e itseng e meholo, ngaka le ngaka tse ding, ngaka le bodumedi le lefu la ngaka. Ngaka e ne e phekola mafu wohle, mme mafu ao a ne a sa ata jwalo ka kajeno. O akareditse dintlha tsa 6.4.4.1 ho ya fihla ho 6.4.4.7.

Haesale ho tloha nakong ya maswetso ho ntse ho e na le malwetse a hlophang batho. Motho o ile a tlameha ho lwantsha mafu ana, a tswetse dingaka hara setjhaba sa Basotho. Ha ho hlaloswa mafu le qaleho ya bongaka ho thwe:

Qalong mafu le maloetse a ne a se matla, a bile a se mangata ka moo a atileng ka teng. Maloetse a atileng kajeno ke a mesehloeametsi; a tla le melata, a mang a tsoaloe ke mefuta e mecha ea lijo. Mohlala: Lefu la poone le tsoaloang ke eona poone. Lefu lena le ne le le sieo hara Basotho ba khale ba neng ba iphelela ka lijo tsa mabele, lebese le nama, mokopu le linaoa tsa Sesotho le meroho ea naheng. Ba ileng ba ithuta litlama le mere e ka phekolang ba nnile ba bitsoa ka mabitso ho fapana ka lichaba ka mekha ea tsona. Basotho bao ba ile ba bitsa lingaka. Bongaka bona ke ba khale haholo lefatšeng. Ba lipetlele boo rona re reng ke ba Sekhooa, ke makholo a mothangoana a lipabi a lilemo bo le teng. (Matšela; 1990:80)

Basotho ba ne ba sebetsa dijo tsa bona, mme ba di lokisa ka makgethe wohle. Ba kgona ho boloka dijo tse kang poone, dihwapa, dipabi, meroho le ditholwana ka ho di omisa hantle. Dijo tsena di lokela Basotho, di a ba fepa, di a ba nontsha, ke ka baka la tsona ba nang le mmele o motla, o dikgokanyana,

o sa kgathatsweng ke mafu. Matsatsing ana ba ja dijo tsa Sekgowa tseo ho thweng di monate, feela di ba kodisa. Batho ba baholo le batjha lefu la phamokate le ba qetile, ke mehau feela, hara setjhaba ho tletse bahlolohadi le dikgutsana. Ho okwa palo e hodimo ya bakudi ba tshwerweng ke phamokate. Setjhaba se eme dihlooho tsi hore kgodumodumo ena se tla e phonyoha le ho e hlola jwang.

Ngaka e ratwa ka lerato le makatsang, ke thatohatsi ka ha e le naledi e pela ngwedi ho morena. Lerato la yona ho setjhaba le totiswa ke hobane e phekola mahloko, e se tebella meleko, e se tsebisa ka mahlohonolo le ditsietsi tsa bophelo, ha motho a tlo itlhahloba. Ngaka e kopanya motho le Mmopi wa hae le baholo ba hae ba seng ba iketse badimong.

Motho o fumana bongaka ba setso e seng ka lebaka la ho lora, ho thwasa, ho noha kapa ho senolelwa. Tabataba e be e le ha motho eo a na le lerato la hoba ngaka ya setso. Bongaka ha bo fuwe motho ya tlase dilemong ka ha a se na boikgalemelo dinthong tse ngata tsa bophelo, haholo tlhokomelong ya bophelo ba batho ba bang. Ngaka e ka ba motho wa mosadi kapa monna. Motho ya ratang hoba thupellong ya bongaka o ba tlasa leihlo le ntjhotjho la makgerenkwa ka nako e telele hore a tle a kenngwe lenakeng ha a se a kgotsofaditse ditlhoko tsa thupello. Motho enwa o jarela ngaka kgetsi, e mo ruta mefuta yohle ya ditlakala le dibaka tseo methokgo e melang ho tsona le dihla tsa selemo tseo di melang ka tsona. Motho enwa o lokela hoba sedi tshebedisong ya ditlama. O rupellwa mefuta ya metswako ya ditlakala, ho e pheha, ho e sila, ho e tula, ho e foka, ho e kubetsa, ho e tshohla le ho e kgwefa. Lesitsi (1990:134) o akaretsa lenanethuto la lehlahana la ngaka ka mokgwa ona:

Lehlahana lena la ngaka, le rutoa ho phatsa, ho thakhisa, ho upa, ho upella, ho roesa, ho hlomella lifako, ho phephethela le ho etsa tsohle tseo ngaka e tla rata hore lehlahana le li fihlele. Hape le rutoa ho lekisa bashemane le mabotho a ntoa.

Lehlahana la ngaka le hlaba kgomo ya dira e lekisang bashemane le mabotho a hlometseng. Le phetha le ditshebeletso tsa mara ha a etswa ntweng mane

nokeng, ngaka e mmontsha ka makgetlonyana tshebetso ena. Lehlahana le sebetsa setlhare sa hole sa mohla letsholo, se tjhekwang ka bothata, mme mona sepheo ke hore le tiye pelo. Ditlakala tse ding di hloka sebete le boitelo nakong ya ho di tjheka. Dipuisanong le Mbambo wa Namibia ha a ne a etetse Johannesburg ka kgwedi ya Tlhakubele selemong sa 2004, o hlalositse ha dingaka tsa setso di dumela hore ha se ka matla a tsona di phekolang bakudi, empa ke ka matla a Rabophelo. Ho feta mona a re ka nako eo di ilo tjheka ditlakala, di di tjheka ka mokgwa oo ho ke keng ha eba le tshenyo, ba siya ditlakala tse ding, ba di bokelletse mobu, e be ba etsa thapelo eo ba kopang Senesapula ho ba fa pula le ho ba hodisetsa ditlakala tsena. Hore ka moso ha ba tlo di tjheka hape, di be di hotse hantle. Taba ena e se e ntse e totobatsa hore Basotho ha se setjhaba se nahanang ka bophelo ba hona jwale feela, empa ba nahana le ka bophelo ba nako e tlang.

Ha lehlahana le se le ikatetse ka tsebo ya bongaka, ngaka e le rwea ditaola. Morero ona o tjhaellwa monwana ka ho mema dingaka, morena, seng sa lehlahana leo le setjhaba se haufi le sebaka seo tshebeletso e tla phetelwa ho sona. Tshebetso ena ke mokete wa ditletlehadi. Diphoofolo tse hlajwang ke phooko e tshweu e qalang ho tlolela le mokoko o mosweu o qalang ho lla. Madi a kgakeletswa ka lefiswana a kopanngwe le sethoto se etsang dingaka. Jwale e be motswako ona o fehlellwa le ditaola tse ka lefiswaneng. Ha tshebeletso ena badimo ba e ananetse lefilo le tla nyoloha le tlae. Tshebetso ya lefilo ho lehlahana e behwa ka tsela ena:

Ngaka e thaleha lehlahana ho qala phatleng ho ea likela ka sekotlong ka lefilo, e tlohe tsebeng ea letsoho le letona ho isa ho le letšehadi e khaohanya hlooho ho etsa sefapano. Ha ngaka e qetile ho etsa joalo, lehlahana le laeloa ho fupa lefilo le ntoo phutsa koana le koana, lintlheng tse 'ne tsa lefatše. Lehlahana leo, le tla boela le fuoa taelo ea ho noa sethoto seo litaola li ntse li le ka hara lefisoana kamoo, me eona ketso eo ho thoe lehlahana le noe litaola; mokete o itsoella pele. (Lesitsi; 1990:135)

Ha lehlahana le qeta ho nwa ditaola, le a robala. Bosiu boo le tla ba le meralla. Le lora ditaola, mafu le meriana e phekolang mafu ao. Ha e le ditaola tsona di robatswa ka sethotong. Ka letsatsi le hlahlamang lehlahana le laelwa

ho ntsha ditaola ka sethotong, le di qhalle fatshe le ho di rokela ka makgetlo. Lehlahana le tla boela le nka ditaola kgetlo la bobedi le di qhale le ho di rokela. Ditaola di qhalwa le ho rokelwa habedi feela. Bamemuwa ba teng moketeng ona wa ho hlomamisa ngaka e sa tswa ho phethela thupello ya bongaka ba ja dijo tsohle tse apehilweng. Jwale ngaka e ntjha e tla ba le kgetsi ya ditaola tseo e tla di sebedisa. Mefuta ya ditaola tseo ngaka e lokelang ho ba le tsona Lesitsi (1990:136) o e beha tjena:

Ke toka heel hore e ipatlele khomo ka mofufutso oa eona oa phatla hore makherenkhoa a mo etsetse litaola tsa sehlooho, tse ne. Tsona ke kholo e tona le e namahali, phalafala e tona le e namahali. Litaola tsena ke bopu- lamaliboho litaoleng tsa ngaka efe le efe ea litaola, li joalo ka shokhoe. Maele a Sesotho a re: " Shokhoe ha hlokoe moilolong."

Ka thoko ho litaola tseo tsa sethatho, ho na le litaola tse ling me tsona ke tsena:

1. Thakali
2. Tšoene
3. Poli
4. Thokolosi
5. Nku
6. Kolobe
7. Khetla ea leoatle
8. Lesooko le teng
9. Sefaha se sesoau se mophete

Litaola tseo kaofela li tlangoa ka rempi ea none hore li lule li nonne. Litaola tsena, ngaka e ncha e ka li reka kapa ea li fuoa, ho lokile, kapa a ka li batla ka moo a ka li batlang feela.

Lehlahana le tlameha ho lefa ngaka e mo rupelletseng bongaka. Tefo ena ke eo ba dumellaneng ka yona pele ba qala ka tshebetso ya bona. Ka tefo ena o kgantshetsa tshebetso yohle eo a e fumantshitsweng hore e tle e mo tswele molemo.

Dingaka tsa setso di mofuta e mengata. Mofuta o mong le o mong o na le tsela ya ona oo e sebetsang ka ona. Ho tla lahlelwa mahlo mefuteng e latelang: senohe, ngakatjhitja, ngakanakahetla, nkgekge, morokapula, lethuela le bosiyone.

6.4.4.1 Senohe

Senohe ke ngaka ka ha se na le tsebo ya ho sibolla malwetse a batho. Se tseba ho dupa ditaba le ho di noha ka hlooho. Se bolela ditaba tse etsahetseng, tse ntse di etsahala le tse tla etsahala, ditaba tsena se a di senolelwa. Senohe ha se tsebe ho phekola, hape ha se tsebe ditlhare. Se bolela se hlophang motho mmeleng, se se bakang le hore na pheko e ka ba efe na. E be jwale mokudi o tla ya ho ngaka e tsebang ditlamma tse phekolang ho fumana pheko eo. Tshebetso ya senohe e senolwa ka mokgwa ona:

Tsela eo linohe tsena li neng li fumana tsebo ya tsona e ne e ka mohlolo tjee. Li ne li sa rupelloe ho fumana le ho sibolla bofihla bo fihliloeng. Empa li ne li bo fuoa ke balimo. (Matšela; 1990:81)

Lesitsi (1990:137) o fana ka mohlala o tswileng matsoho wa ngaka ya setso eo e neng e le senohe jwana:

Nkhono Mantsopa oa ba Makhetheng ya neng a lula lehaheng mane Modderpoort, e ne e le ngaka ea Mosotho ea mofuta oo.

Mabitso a felletseng a senohe sena ke Mantsopa Annah Makhetha. O phetse nakong tsa morena Moshoeshe Lesotho. Eka e ne e le rakgadiya morena Moshoeshe. O ile a ikgapela setumo nakong ya tshebetso ya hae jwalo ka senohe. O kolobeditswe ke e mong wa baromuwa ba kereke ya Fora ya Lesotho Morija. E ne e le e mong wa baeletsi ba ka sehloohong ba morena Moshoeshe. Tse ding tsa ditaba tseo a ileng a di noha ke hore ha Makgowa a fihla Aforika a tla fetola mekgwa le meetlo ya ho phela ya Basotho, Basotho ba tla hlola Manyesemane le hore lefatshe ha le ya timelong batho ba tla phela ka thata, bophelo bo ba sulafalle. Mantsopa o ile a nkuwa ke baromuwa ba St. Augustine, mme a ya dula le bona a ntse a tswella pele ka tshebetso ya hae. Ha morao o ile a tloha Lesotho a ya Foreisetata moo a ileng a fihla a

hlokahalla teng ka selemo sa 1904, a le dilemo tse lekgolo leshome le motso o le mong, lekgalong la Mantsopa haufi le Ladybrand. Lebitla la hae le hlomphuwa haholo ke Basotho, le kgabisitswe ka mehope le dinthwana tse ngatangata tsa Sesotho. Basotho ba dumela hore ha ba ile ba fihla mona ba tla iphumanela mahlohonolo a bophelo a tswang ho Modimo wa kgale le ho medimo e metjha. Makgotla a metse a latelang a rehelletswe ka yena Lekgotla la Motse la Mantsopa e leng:

- Ladybrand
- Hobhouse
- Excelsior
- Tweespruit
- Thaba Phatswa

Ho na le sepetlele se rehelletsweng ka yena **Sepetlele sa Setereke sa Mantsopa**. Ketso ya thehello ya lekgotla le sepetlele ka Mantsopa ke ketso e ntle ka ha e ne e le kgalala ya Mosotho, o tla dula a ntse a hopolwa le thaka e ntjha e tla mo tseba.

6.4.4.2 Ngakatjhitja

Ngakatjhitja e tseba dipheko tsa ho fodisa dihlabi tsa mmele. Banna ba Basotho ba ipabola ka makgabane a maholohadi sehlopheng sena sa bongaka. Ba tseba mefutafuta ya ditlhare le ho phekola mafu a mangaia. Bona ha ba tsebe ho laola, ho mamela le ho noha. Mobabi o hlalosa se mo tshwenyang, jwale e be ngaka e mo fumantsha ditlhare tse tla lwantsha se mo tshwenyang mmeleng. Ngakatjhitja e tsamaya feela ha e ilo ho lekola bakudi, ho sebetsa moo e kopilweng ho ya sebetsa teng kapa ho tjheka ditlhare. Mokgwa oo ngakatjhitja e fumanang bongaka ba hae ka ona o hlahiswa tjena:

Pele ba bitsoa bongakatjhitja hobane bona ba fapana le ba bang, ha ba sebelise litaola. Empa ba lokela ho tseba litlama le mere ka ho tlala. Tsela ya pele e ka ba hore bongaka bona ba bo fua borokong, ka ho

nehoa taelo le pontšo ea litlama tseo ba tla sebetsa ka tsona. Litlama tsena boholo ba li sebelisetse kholong ea bona. Hara litaelo tsa bona, ea pele ke ho re: “ Ba se ke ba bolaea le ka mohla o le mong. Mohla ba sebelisang se bolaeang ke mohla ba ikamohileng tsebo ea bongaka.” Litlhare tsena li tla feta ka pele ho eena a ntse a utloa mantsoe ana: “ Nka litlhare tsena o phekole batho ka tsona. U sireletse bophelo. U se bo felise.” Ho tloha moo ke moo e tla fumana likhethe tsa batho li fihla ho bona ngakatjhitja ena ho tla kopa thuso. Tsela ea bobeli eo ngakatjhitja enoa a fumanang bongaka ba hae ka eona ke hore tsona litlama tsena li tla feta ka pele ho sefahleho sa hae, a ntse a shebile, me joalo ka eane ea filoeng bongaka borokong mantsoe ane a reng: “ Nka meriana ena u phekole ka eona. U se sebelise tse bolaeang.” Ho tloha moo tsebo ea litlama tsena tse phekolang, motho oa teng u tla ikekeletsa eona ka ho chakelana le ba bang, kapa ho reka tsebo ea mefuta e meng ea litlhare ka ho li reka ka likhomo kapa lipoli le ha e le linku. Bongakatjhitja bohle ha ba sebelise litaola ho fumana bohloko ba mobabi oa bona. (Matšela; 1990:81)

Ngakatjhitja ha e sebedise ditaola, tshebetsong ya yona ha e a tshwanela ho bolaya le ka mohla o le mong. E tshwanetse ho phedisa le ho sirelletsa bophelo, ena ke taelo ya badimo ba yona ba e fileng mosebetsi ona wa bongaka.

Morena Mohlomi e ne e le ngakatjhitja. Morena Mohlomi ditaba tsa hae di hlalosa ka tsela ena:

Ha le bala litaba tsa Nkopane le ile la lemoha ka moo borena bo thelletseng ka teng matsohong a moenae; ka baka leo ha re na ho boela re hlalosa ka moo Mohlomi a keneng tulong tsa borena ba moholoan'a hae. Ho joalo, batho ba bang ba tsoaletsoe boholo, ka ntho ba bang boholo bo akhetsoe holima bona. Empa Mohlomi o hlahile a se a e na le moea oa boholo, me mohla borena bo akhelwang holima hae, ha a ka a hlokomela hakaakang boholo boo, hobane tseo a li sebelitseng hara batho, haholo e ne e le tšoanang le tsona, e seng tseo e ka be a li sebelitse ka matla a borena. Ha ea ka ea eba mohlabani, le ha e le

mohale, ha a ka a batlela sechaba sa hae masimo le makhulo ka ho suthisa meeli ea lefatše la hae; ha a ka a kholisa batho ba hae ka ho hapa likhomo; che, empa ka moea o matla oa hae o hlahisitse molemo le ho loka, le khotso holima sechaba sa hae le holima lichaba tse ling tse neng li le haufi le tse neng li le hole. (Ellenberger; 1988:92)

Morena Mohlomi mora Monyane o ne a ahile Ngoliloe, sebaka sena ke moo Barwa ba neng ba ngodile ditshwantsho mafikeng. Bakwena ha ba fihla moo, ba boha ditshwantsho tsena, ke ha ba re sebaka sena ke Ngoliloe, ke medimo e ngodileng moo. O ne a sa fete batho ka sebopeho. O ne a ithwalla letjhekwana molaleng le masale a malelele ditsebeng. O ne a e na le kopano le Mmopi wa batho le lehodimo.

Taba ena e se e ntse e totobatsa ka moo marena a Basotho a neng a e na le tsebo e tebileng ya letshwao la bomodimo ka teng. Baruti ha ba fihla Lesotho ka 1833 ba fumane Maliepollo mosadi wa morena Mohlomi le setjhaba sa Basotho ka kakaretso ba pheta tsebo ya bomodimo ya morena Mohlomi e bonahetse ha a sa ikgohomose le hanyenyane ka borena ba hae, e le morena ya molemo, ya mosa le ya tlwaelehang. O ne a rata bohle a sa kgethe nku ka pere, a ahlola ka ho loka le ka bohlale, a bontshisa ditaba pele. Ha ho motho ya kileng a qabana le yena, ha e se hang feela le ntatae ya neng a le hlooho e thata. O etetse ditjhaba tse ngata tsa Basotho. O ne a sa je haholo, o ne a inwella metsi kapa lebese feela. Sena he ke thalosomelelo ya morena Mohlomi e tshwanang le ya Morena Modimo wa lehodimo. Morena Mohlomi o ne a e na le matshwao a tshwanang le a Mmopi wa hae, mme ka matshwao ana o ne a hopotsa motho ka Mmopi wa hae.

Morena Mohlomi o ne a e na le tsebo ya bohlale ba tse patilweng le ho phekola. Ho ne ho se ngakatjhijja e neng e ka phekola jwalo ka yena, bohlale ba hae ba ho phekola bo ne bo feta ba dingaka kaofela. O sebeditse jwalo ka ngaka a sa le monyenyanane haholo dilemong. O ne a fodisa le batho ba tshwerweng ke lepera. Ha e le dingaka tse neng di thetsa batho ka ditaola o ne a soma ka tsona, a keketeha ke ditsheho. Ditaba tsa borokapula ba hae di tla hlalosa ntlheng ya 6.4.4.5 e buang ka barokapula. Khojane mora morena Mohlomi o ile a bolawa ke lerumo leo ba ileng ba mo hlaba ka lona lengoleng

ha a ne a lwana le badisana. Ha e le tsa qetello ya bophelo ba Mohlomi morena, ngaka, morokapula le moeti e moholo Ellenberger (1988:99) o di hlalosa tjena:

Ka tsatsi la qetello ea bophelo ba hae, Mohlomi ea neng a otsela, a tsoha, me a re ho mosali oa hae: “ Maliepollo, moratuo oa ka, balimo ba mpoelletse hoba ke se ke tla shoa. Moferefere o tšabehang o se o tla hlaha lefatseng lena la rona; ka baka leo, ke se ke le sieo, me matšeliso a se a felile, tloha mona, me o ee ka nqa Boroa, hobane ke boleletsoe hoba ke moo bohlale boo ke neng ke bo batla bophelong ba ka bohle bo tla senoleloa oena le ha o le mosali feela. Ha morao, ha e se e tla ba motšehare, a re ho ba mo thusang nakong ea hae ea ho fela: “ Metsoalle ea ka, ke ne ke ratile haholo ho sireletsa bana ba ka ntoeng e tlang, le ho ea aha le bona sehlabeng sa Qeme, empa bohloko bo ntlhotse. Ha ke se ke le sieo, leru la lerole le lefubedu le tla tsoa Bochabela, me le tla timetsa lichaba tsa rona. Monna o tla ja ngoan’a hae. Joale ke a le lumelisa bohle; ke orohela ho bontata rona!”

Ena he ke tsela eo hloohoputswa a hlokahetseng ka yona. Motho ya neng a tumile ka dipolelo tsa bohlale le kgotso hara setjhaba, le eo Modimo ka mohau wa hae a neng a itshupile ho yena, e, modumedi wa nnete. O ile a bolokwa moo a shwetseng teng motseng wa Maliepollo, Ngoliloe. Ha morao o ile a epollwa mona, mme a ya bolokwa Kalle, motseng wa mosadi e moholo, a jerwe ka lekoko la kgomo. Ka baka la mohau le qenehelo tseo a neng a e na le tsona setjhaba se ile sa mo llela haholo. Ha ho pelaelo hore morena Mohlomi ka lefu lena la hae o ile mmopong ho Modimo o moholo, mme o fetohile modimo o monyenyanane wa setjhaba sa Basotho.

6.4.4.3 Ngakanakahetla

Bongakanakahetla ba bolelwa tjena:

Bana bona he, ke ba sa tsebeng litlhare, ba sa tsebeng ho phekola, ba sa tsebeng ho laola le ha ba sebelisa litaola. Ke bomalapane bana ba oelang lintho holimo ka mpa tsa mahleu. Batho ba sa kang ba itšetleha ka lingaka tsa nete hore ba fumane tse tšoanelehang ba mpa ba

khokolotsa masooko le nthoana tse fokolang. Hangatangata ba bolella batho hore oho thokolosi e ka na ea mo roba molala, balimo ba se ba halefile, baloi ba mo chehile ka matolo. Boholo, ba tšosa batho ka lefu le tatileng hore ba fuoe moputso ba tsoe ba ikela, motho eena a sa bone letho le phetoho ka morao ho moo. A batho ba nyahamisang pelo ruri. (Lesitsi; 1990:138)

Lebitso le leng la ngaka ena ke raditaola. Ke ngaka e sa le e le teng ka hara Basotho. Ngaka ena e fumana bongaka ba yona ka ho rupellwa. Morupeluwa o tshwanela ho lefa ngaka e mo rupelletseng ka kgomo. Ngaka ha e tswalane le batho. Lehlahana le dula le ngaka e le hore a tle a mo rute tshebetso yohle. Ngaka e tula ditlhare tseo e di tjhikileng naheng, hara tsona sa bohlokwahadi ke bolao. Ha ditlhare tsena di se di kopane hantle e le lefilo, lehlahana le kga lefilo ka seatla, le itlotse phatleng, le habole hanyenyane, le tswela ka ntle, ka morao ho ntlo. Jwale ngaka e tla ntsha ditaola ka bonngwe ka nkgong, lehlahana le bolele lebitso la taola ka nngwe. Ha le di bolela hantle, le kgutlela ka tlung, ha le di fosa, ngaka e a le phetisa. Ha tshebetso ena e phethilwe, lehlahana jwale le rutwa:

1. Ho laola.
2. Dithebere tsena ka mofuta ya tsona.
3. Moo di melang teng.
4. Tsela ya ho di tjecha.
5. Nako ya ho di tjecha.

Taba ya bohlokwa ha ho tjekewa ditlamma ke hore di ilo fodisa mofuta ofe wa bolwetse, ha di tjekewa di a tsometswa, ha tse ding tsona di tjekewa motho a se kgwele thekeng. Hara mofuta ona wa bongaka ho ntse ho fumaneha le makgerenkgwa.

6.4.4.4 Nkgekge

Mabitso a mang a ngaka ena ke nkgokgo kapa makgerenkgwa. Nkgekge ke thatohatsi le naledi e pela ngwedi hara Basotho. O na le tsebo le boiphihlelo bo tebileng ba ditlhare le meriana. O sebedisa ditaola tshebetsong ya hae, ke

ka hoo a bitswang raditaola. Mosebetsi le molemo wa ditaola ho motho ya tlilo qela masapo Lesitsi (1990:138) o e totobatsa jwana:

Ntho e etsang hore a bue joalo ke hobane taola ea tšepahala ho motho ea sebelisang litaola me a li tseba, e ntša ntho sefahlamahlo: liphiri le makunutu, mahloko a teng meleng, boloi, mahlohonolo, ao motho a sitsoang ka ona. Hape, taola e supa kopano ea motho le Molimo ca hae le kopano le motho le badimo ba hae. Hape litaola li ka bontša senyama seo motho a nang le sona le hore na se bakiloe ke eng.

Ena ke mesebetsi le molemo e fumanwang ditaoleng tse sebediswang ke ngaka e sa shebang le ho haba mejo feela. Ditaola di senola bophelo ba motho ka kakaretso, e ka ba lehlakore le letle kapa le lebe, mahlohonolo kapa bomadimabe.

6.4.4.5 Morokapula

Matla a morokapula ke neo eo motho a e futsang ho batswadi ba hae, morokapula e ka ba motho wa mosadi kapa monna. Motho enwa o qala a sa le monyenyanane dilemong ho rupellwa hoba morokapula. Ha motho a sa futsa batswadi ba hae, o fumana neo ena bosiu ha a isitse masapo ho beng ka ditoro, o e nehwa ke baholoholo ba hae ba seng ba ithoballetse kapa eba ntho eo a e ratang le hoba le thahasello ho yona. Thupello ya morokapula eba nako e teletsana. Motho ya thupellong o rutwa tshebeletso tsohle tsa ho nesa pula, ho eellwa le ho hlalosa boemo ba lehodimo, ho hlokomela diphetoho tse bang teng lehodimong motshehare le bosiu, metsamao le mekgwa ya dikokonyana, dinonyana le diphoofolo tse ding, esitana le diphetoho tse bang teng dimeleng le difateng. Tsena tsohle di tlamahane le tsa boemo ba lehodimo, mme ha ho motho eo Senesapula a ka mo hlohonolofatsang ka neo ya ho nesa pula a se na tsebo ena. Morokapula ke modumedi wa nnete eo boholo ba nako a rapelang Senesapula hore a fe Basotho pula. O na le boikarabelo le mesebetsi o moholo ka ha pula e le mohlodi wa bophelo setjhabeng. Tshebetso ya morokapula e hlakiswa tjena:

In the Sudan they are called “keepers of rain” and “those who pray for rain;” in Uganda they are called “askers of rain,” and “those who cause

rain to fall;" And in Kenya they are the "seers or watchers of rain" or "followers of rain." Their duty is to ask for rain from God. They say that they do not make rain, they only pray for it, perform rituals for it, and as far as possible tell people when it will rain. Thus, they look for God to produce rain. (Mbiti; 1975:161)

Ngaka e tshepuwe haholo ka nako eo komello e iphileng matla, letsatsi le ntsha kwena bodibeng, dimela di ponne, diphoofolo le batho ba omme nthane. E nesa pula ka ho fehla dithoto tsa yona. Tshebetso ena e etsetswa thoteng ke ngaka le lehlahana la hae. Mokgwa oo Senesapula a arabelang dithapelo tsa morokapula enwa o hlalosa ka tsela ena:

Ha sethoto se ntse se kokomoha, lefilo le tlala ho khaphatseha, mane koeetseng, moholi oa thomeha, me o itlatsa maiboho. Ha moaro re bona o se o ipopa ho ea hodimo e se e le maru, me pula e se e qala ho na le hona ka matla a maholo. (Lesitsi; 1990:137)

Mora Monyane morena Mohlomi le yena Modimo o ne a mo hlohonolofaditse ka matla a borokapula. Ha se feela ha marena a mang a ile a mo kopa hore a ba rute bohale ba ho fehla pula. Tshebetso ya morena Mohlomi ya ho nesa pula Ellenberger (1988:95) o e hlalosa tjena:

Mohla komello tse kholo, o ne a ikoalla sefahleng sa hae; moo a ne a kopanya litlama tse tsetsoeng metsing ka ho li fehlafehla ka nako e itseng ea motšhare; me teng o ne a rapela balimo, a ba talimele joalo ka hoja e le babuelli mahareng a batho le Molimo o matla ohle. Ka mohlomong, morokapula a sa ntse a sebetsa sefahleng, maru a ne a eba teng. Ka tsatsi le leng, a ntse a fehla pula sefahleng sa hae, Molimo o ne a hauhela batho ka ho nesa pula e kholo. Eaba bohle ba makala haholo, me ba lumela ka ho fetisisa hoba Mohlomi ke morokapula e moholo.

Mosebetsi wa morokapula ha se ho nesa pula feela, ka nako eo komello e ikakgetseng ka matla. Empa le ho e bipa, e leng ho bolela hore o a e thibela hore e se ke ya na. Ha pula e na ka matla, mme ho tshajwa hore e tla sitisa

morero o itseng le ho senya dijalo. Sefako se a ilelwa le sona. Sekese (1983:26) o re:

Ha e ka re se nele, yaba ka le hlahlamang batho ba ya masimong, eba ke ho baka (phephetsa) sefako. Ngaka e batletsweng ho hlomela sefako, e newa nku e ntsho, e e hlabe, e ntano e ntsha mafura ao e upellang ka ona. Athe nama kaofela ya nku, ngaka e e jara mahetleng ho ya e jela hae ha yona. Dithupa tseo ho hlomelwang sefako ka tsona, ke tsa moffi, tse tlotswang (hojwang) ka mafura ao, a tswakilwe le pilo (mohlabelo o motsho). Ha mabele a orohile hantle kaofela, mang le mang o isa serotho mokotleng wa ngaka. Ha motse o le mongata, dirotho tseo di etsa mekotla bakeng sa mokotla.

Basotho ke setjhaba seo Modimo le badimo ba neng ba se rata, e, ba se hohonolofaditse ka bohlae ba ho nesa pula, ho e bipa le ho thibela sefako ka ha ho tshajwa hore se tla baka tshenyo.

Modjadji 1 le yena e ne e le morokapula. Taba tsa hae di hlahoswa ka mokgwana:

The first, and greatest of the Rain – Queen's Maselekwane Modjadji1 was never seen. Her secrecy, indeed, became her greatest fame. Europeans jumped to the conclusion that she was white and the Zulus, who held her in particular renown, called her the late four – breasted woman (Mabelemanane). Modjadji 1 was also believed to be immortal. (Motshekga; 61)

Maselekwane Modjadji1 Mofumahadi wa Pula e ne e le moradi wa morena Mogodo le Mmamodjadji. Tsebo ya hae ya ho nesa pula e ile ya etsa hore a tshajwe le ho hlompheha ke bohloko ba marena le mafumahadi a Aforika e Borwa. Ke ka hoo seterekeng sohle a ileng a bitswa Mofumahadi wa Pula. Batho ba ne ba e tla ka bongata ho tswa dibakeng tse fapafapaneng ba tlilo ho kopa dikeletso tsa ho ka inesetsa pula ha komello e itahletse ka matla. Ketsahalo ena e ile ya etsa hore setjhaba sa hae se hafe ka nkatana ka baka la dimpho tseo batho ba neng ba mo tlisetsa tsona. Ke ka hoo Balozwi wa Modjadji 1 a ileng a tsebahala e le Balobedu ke ho re baamohedi ba tlhmpheho,

mme lefatshe la bona Bolobedu le ile la thoholletswa le ho bitswa ka: “Lefatshe la tlhomphe e lefuwang ka sebopeho sa dikgomo le batho.” Ka nako eo ho neng ho lwanwa e mahlomafubedu, setjhaba sa Mofumahadi wa Pula Modjadji 1 se ne se itulela ka kgotso ho se setjhaba se se futuhelang ka ha ho ne ho tshajwa hore o tla ba hanela ka ditshebeletso tsa ho ba nesetsa dipula tsa mahlohonolo. Marena a ditjhaba tse fapafapaneng a ne a mo etela le ho mo romella dimpho tsa mefutafuta, e le ha ba ikopela tshirelletso le dipula tsa ditlwebelele. Sena se ne se etswa le ke marena a neng a dula haufi le yena. Mofumahadi wa Pula o iketse badimong ka selemo sa 2001. Motseng wa Soweto Pimville seterata se tlohang Kholetjheng ya Thuto ya Soweto ho ya Kliptown se rehelletswe ka Seterata sa Modjadji, lebitso lena le tla dula e le sehopotso sa Maselekwane Modjadji 1 Mofumahadi wa Pula.

6.4.4.6 Lethuela

Motlamelle (1985:84) ha a bua ka bothuela o re:

Bothuela kapa bokoma, ke bo bong boo e seng bongaka ba Sesotho ka kotloloho. Ke mpa ke rata ho bua ka bona ha khutšoanyane e le hore bohle ba sa tsebeng tšimoloho ea bona hantle naheng ena, ba tle ba se ke ba nna ba lahleha mehopolong ka ho re e ntse e le lekala la bongaka ba Sesotho. Lipolelo, liketso le mekgoa e meng e etsoang ke mathuela, ke e pakang hantle hore bokoma bona le hanyenyane ha se ntho e hlolehileng le baholoholo ba rona.

Mofuta ona wa bongaka ha se oo Mmopi a bopelletseng Basotho le ona. Mabitso ao bo bitswang ka ona a tiisa ruri hore efela e le bongaka ba selata. Bo nyoloha Bokone ke ka hoo ho sebediswang mabitso a kang **motjholoko**, **mokoma le ho thwasa**, mabitso ana ke a Sekone. Bakone ba neng ba baleha ditlhoriso tsa Chaka ha ba fihla Lesotho. Bothuela bo fumaneha ka hore motho a kenwe ke moya. Matshwao a bohlokwa bongakeng bona ke ho bohla le ho sisimoha ha motho. Thupello ya lethuela e hlahoswa ka mokgwa ona:

Lefehlong mona o kenngoa ka mokete o bitsoang Hlophe (lentsoe la Sekone ho bolela Bosoeu). Mecholoko ena e mecha e tla ba lefehlong

lilemo tse ntseng li e ea boneng le bohlanong, e le tlasa tataiso le thupelo ea mokoma oa nkhekhe hara mekoma. (Matšela; 1990:83)

Ha lethuela le se le qetile thupello, le kgotsofaditse ya neng a le rupella, ho tshwarwa mokete oo a ntshwang lefehlong ka ona. Mocketeng ona ho mengwa mathuela a mang a tswang hole ho tla ntsha enwa ya qetileng thupello ya hae. Bohle ba kgaba ka meaparo ya bokoma, ba manyetsenyetse, difaha le matjhotatjhotaba. Bosiu bohle ho a rwallwa. Ho a binwa, ho thothometswa mmele le ho potoloha. Ho a idibanwa mocketeng ona. Ba sa kgoneng ho tswa lefehlong ba tla tswa selemong se tlang. Mekola e kgeleletse mefufutso, ha ho ngwana e motle le ho itshebetsa ka ditlhare ha ho a salla morao. Lethuela le fana ka setlhare sa ho bolaya le ho betsa.

6.4.4.7 Bosiyone

Bongaka bo bong bo tshwanang le ba bothuela boo e seng ba Sesotho ka tlholeho ke bosiyone. Bosiyone bo phekola ka Bokeresete, mme bo sebedisa metsi a rapelletsweeng le thapelo. Mona ho se ho ntse ho ipetsa mekgwa le meetlo ya ho phela e fapaneng e leng Sesotho le Sekeresete. Ho hle ho hlake hore ha ho mekgwa le meetlo e fetang e meng ka bohlokwa, mohlodi wa yona o mong ke Modimo o moholo.

Dingaka tsa setso di sebedisa ditaola ho ka fumana se tshwenyang mokudi, ditaola tsena ke: kgolo, namahadi, phalafala e tona le phalafala e namahadi. Ditaola di rokelwa ka tsela ena:

Rarollang babo Mare lithapong,
Na le ba raretse'ng?
Re ba raretse molato oa hlooho ea motho,
Oa hlooho ea khomo re ka be re o bolela.
(Matšela; 1990:88)

Ntle le ditaola tsena dingaka tsa setso di na le mefuta ya ditlakala e latelang: molomomonate, maime, sephephetho, mmita, lesooko le mohulanya. Ngaka ya setso ha e a tshwanela ho sebedisa ditlhare ho bolaya motho, ka ho bolaya e tla be e nyedisa le ho bolaya neo eo e hlohonolofaditsweeng ka yona. Maele a Sesotho a re ngaka ha e iphekole, ka hoo ha ngaka e kula e batlelwa

e nngwe ho tla e phekola. Ha mokudi a hlile a tshwarehile haholo, ho laolelwa hole le yena hore a se utlwe. Tshabo ke hore mohlomong ditaola di ka tloha tsa wa ka lewa leo le yena a tsebang hore ha le tshepise bophelo, e be jwale o tla tetebela ho feta. Tshebetso ya ho phekola ngaka e itshwanela le ya motho e mong le e mong. Ho batlwa kgoho ya ho laola, nku ya ho tlamolla mokotla, ho phehiswe ngaka e batlilweng ka nku, ha mokudi a thusehile ho ntshuwa kgomo. Ha mokudi a ke ke a fumana thuso a hlokahala, dintho tsohle tseo a neng a sebetsa ka tsona di a bokellwa, batho ba baholo ba ilo di lahlela nokeng dikweetseng, e be ke tshomo ka mathetho. Motlamelle (1985:119) o re mohla ho ilo lahlelwa diphahlo tsa ngaka nokeng ho a dubeha:

Batho ba baholo ba re, ha liphahlo tsena tsa ngaka li lihelo joalo metsing, ho ee ho tsohe photo e batang ka mokgoa o makatsang, le ha eba e ntse e le lehlabula; ho bate ka tsela e tsoanang le ea mariha, ha eba e le mohla moea o hlang koana ha Makhepheresi (Boroa), moo phokojoe e melang linaka. Ho thoe, le mohla ho phahloang likobo tsa ngaka ho tla ne ho bate joalo ka mohla lithebere li liheloang koana nokeng.

Jwale bana ba mofu ba qallela ho tsamaya le metse ba phutha dikgomo tseo ntatabona a neng a ntse a di siya hohle moo a neng a phekola bakudi teng. Dingaka di ruela metseng.

6.4.5 Banna (dihlooho)

Mahohodi: K.P.D. Maphalla

Thothokisong ya "Monna wa Moeti" Maphalla o bua ka monna eo e leng moetapele phethahatsong ya Bodumedi ba Setso. O mo kopela matla le mahlohonolo ho Ramasedi. A tle a sitswe mohla tsatsi la phomolo.

Monna le yena o wela tlasa sehlopha sa baetapele ba Bodumedi ba Setso. Jwalo ka hlooho ka lelapeng, ha ho thwe mohlomong ba ana tlou ke Batloug, o tseba hantle mekgwa, meetlo le maseko a tloug. Ka nako tseo ho phethahatswang bodumedi o tshwanela hore a hle a itlhome ka pele e le hore tshebeletso e tle e se ke ya fosahala, ha kenella dintho disele, badimo ba

tloung ba ba furalla le ho ba halefela. Lerato le tlhokomelo ya moetapele wa modumedi lelapeng la hae jwalo ka hlooho di behwa tjena:

O sebetsa ka thata ho se fumanela dijo, diaparo le boithabiso boo se bo ratang. Ka baka la sona feela o etsa mehlolo eo a ka be a sa e etsa ho ja e se hona ho lakatsa ho se thabisa hore se tle se mo thabise. Ka lebaka la sona feela a ka lwana dintwa. Ka baka la sona a ka phunya lefatshe a se batlela silefera le gauta le daemane mpeng ya lona. Ka lebaka la sona a lwana a bolaya batho ka bongata. (Ntsane; 1975:15)

Ana he ke makgabane ao monna jwalo ka moetapele phethahatsong ya Bodumedi ba Setso ka lelapeng la hae a ipabolang ka ona. Monna ha mmoho le baetapele ba bang ke basebeletsi ba halalelang ba Modimo. Mosebetsi ona wa bona ba o kgethetswe le ho ananelwa ke Modimo, ka lebaka la hona ke baemedi le manqosa a Modimo lefatsheng. Mbiti (1969:177 – 178) o netefatsa mohopolo ona tjena:

The individuals as such may not have outstanding talents or abilities, but their office is the link between the human rule and spiritual government. They are therefore, divine or sacral rulers, the shadow or reflection of God's rule in the universe. People regard them as God's earthly viceroys. They give them highly elevated positions and titles, such as: **saviour, protector, child of God, chief of the divinities, lord of earth and life**. People think that they can do what they want, have control over rain and link them with God as divine incarnation or as originally coming from heaven. They regarded their office as having been instituted by God in the Zamani period.

Modimo o ba tlisitse ka hara setjhaba ho tla sebetsa jwalo ka bapholosi, basirelletsi, bana ba Modimo, bahalaladi ba ka sehloohong le marena a lefatshe le bophelo. Modimo o thabiswa ke ketapele ya bona bodumeding ka ha e le yena ya ba rometseng ho tla pheta mosebetsi ona.

Tsebo ena ya Basotho ka letshwao la bomodimo ke ntlha e pakang hore ruri ke barapedi ka mehla. Borapedi ba bona bo boetse ba ananelwa ka la 11 Phupjane 2004 mane Midrand, Johannesburg, Aforika Borwa, ha ho ne ho

bulwa tlilniki eo dingaka tsa setso le dingaka tsa Sekgowa di tlang ho sebetsa ha mmoho ho phekolo bakudi. Ka la 9 Lwetse 2004 letona la Lefapha la Bophelo bo Botle kopanong ya palamente o hlahisitse le ho kenya tshebetsong molao o reng dingaka tsa setso di tshwanela ho fumantshwa menyetla yohle e fumanwang ke dingaka tsa Sekgowa, menyetla e kang ya phumantsho ya thuso tsa ditjhelete nakong ya phekolo ya mokudi. Mangolo ao ba a ngollang bakudi ha ba ba etetse a amohelwe ntle le ho nna ba botswa dipotso. Sena se tla atleha ha mmuso o ka beha basebeletsi ba hlwahlwa ho bona hore molao ona o a phethahatswa. Ba sa o aheleng lesaka ba lahlelwe ntlwanatshwana.

Bodumedi ba Setso bo na le mehopolo e fosahetseng eo batho ba sa bo tsebeng le ho bo utlwisisa ba bo netang ka yona, mme taba ena ke phoso e kgolo. Phuputso e tla phenyokolla ntlha ena seratswaneng se ka tlase.

6.5 DINTHO TSE THUNTHETSANG BODUMEDI BA SETSO

Sekhukhune: L.S. Booysen

Tshwantshisong ena mongodi o hlalosa ka moo diketso le thuto tsa moruti Merensky, moetapele wa Bokeresete, di thunthedseng mekgwa le meetlo ya Basotho ka teng. O ratile setjhaba sa morena Sekhukhune hore Bibe e leng buka ya Bokeresete e hanelang Bakeresete ho bolotsa le ho hlabela badimo. Ena ke kgohlano pakeng tsa Bodumedi ba Setso le Bokeresete. Morena Sekhukhune o re ke lehola leo a ke keng a le dumella setjhabeng sa ntatae, o tshwanela ho le fothala ka metso.

Ho na le dibuka le dipolelo tse thibang letsatsi tse buang ka dintho tse thunthetsang Bodumedi ba Setso. Mehopolo ena e fosahetseng e hlahiswa ke melata le Basotho ba fetohileng Bokgwanatshwana. Mbiti (1975:18 – 19) o bolela le ho otlolla dintho tsena tjena:

6.5.1 Bodumedi ba Setso ke tshebeletso ya badimo

Sena ke phoso e kgolo, Basotho ha ba rapele ba habo bona ba iketseng meahong ho Modimo o moholo. Ke nnete hore Basotho ba dumela hore ba

ithoballetseng ha ba shwella ruri, ba a phela, mme ba boulella bophelo ba ba maloko a ba habo bona ba ntseng ba phela lefatsheng la ba utlwang. Beng ba bafu ba ye ba etse le ho beha mekolokotwane, dijo, jwala le kwae mabitleng a bafu le ho bolela mabitso a bona ha ba rapela, ka ketso ena ha ba rapele le ho sebeletsa badimo, ba mpa ba ba hopotse, etswe ha ba tshwanela ho lebalwa, ba a ba hlompha le ho ba kopa hore ba fetisetse dithapelo tsa bona ho Modimo wa kgale. Tshebeletso tsa mofuta ona ke karolwana feela ya Bodumedi ba Setso. Karolwana ena ho ke ke ha thwe ke tumelo yohle ya Basotho. Ke phoso e kgolo ho re Bodumedi ba Setso ke “ tshebeletso ya badimo.”

6.5.2 Bodumedi ba Setso ke tumelakgwela

Tumelakgwela ke pontsho ya hore motho o rata ho dumela feela o tshaba dibono tseo a so kang a bona monga tsona. Bodumedi ba Setso ha bo buwe ka tumelo feela, bo kenyelleditse le dinthwana tse ding. Ditumelo tsena di itshetlehile hodima diponahatso tse tebileng le boiphihlelo ba nako e telele. Ka hoo tsena tsohle ho ke ke ha thwe ke “tumelakgwela.” Balatedi ba ditumelo tse fapaneng tsa lefatshe ba na le ditumelakgwela tse mmalwa. Sena ha se bolele hore tumelo ya bona ke ditumelakgwela. Sena ke seo le Bodumedi ba Setso bo leng sona.

6.5.3 Bodumedi ba Setso ke bokgelohi

Lentswe la bokgelohi le sebedisetswa ho hlalosa Basotho bao e seng balatedi ba Bokeresete kapa Boiselamo. Empa ho na le batho ba bangatangata bao e seng balatedi ba ditumelo tsena tse pedi ba dulang Yuropa le Amerika, empa feela ha ba bitswe bakgelohi. Basotho bao e leng balatedi ba Bodumedi ba Setso ke badumedi ba nnete, ke phoso le bowatla bo boholo, ho ba bitsa bakgelohi kapa tumelo ya bona ke bokgelohi.

6.5.4 Bodumedi ba Setso ke boloi

Melata e entse phosohadi ha e bolela hore Basotho ba dumela ho boloi. Ha se patuwe hore ditaba tse amanang le boloi ke dintho tse teng bophelong ba Basotho. Empa tumelo ya bona ha e a thehwa hodima boloi. Dikahare tsa

yona di feta holehole boloi. Basotho ba dumela hore ho na le tshusumetso kapa matla a tlholehong a ka sebediswang ke batho ba nang le bokgoni bo jwalo, ho hlahisetsa batho ba bang botle kapa bobele. Hona ke karolwana feela ya tumelo ya bona. Ke phoso e kgolo ho bolela hore Bodumedi ba Setso ke boloi.

Ho na le mabitso a mangata a fosahetseng ao Bodumedi ba Setso bo bitswang ka ona, ana a boletsweng ke a atileng haholo. Bodumedi ba Setso ke poho, bo ikemetse ka bobona. Jwalo ka ditumelo tse ding bo na le dimpe le dintle. Se tshwanetseng ho etswa ha se ho bo thoholletsa kapa ho bo nyedisa, empa ke ho bo utlwisisa ka moo bo leng ka teng maphelong a Basotho. (Phetolelo ya rona.)

Mohatlane yena lenaneong la Lenaka la Motheo la Lekgotla la Kgaso ya Aforika Borwa ka la 30 Tlhakubele 2004 o phehisitse ka dintlha tse latelang:

6.5.5 Bodumedi ba Seto bo a fela

Ho na le dipuo tse ipetsang tse reng Bodumedi ba Setso ha se tumelo eo Mmopi a bopelletse balatedi ba yona le yona. Ke tumelo e se nang metso e tebileng bophelong ba bona, ka hoo e tla fela, e fete le ho nyamella ruri. Ke tumelo ya nakwana. Mohopolo ona o fosahetse, Modimo o bopelletse Basotho le tumelo ya bona. Ho tloha nakong ya maswetso haesale e ntse e le badumedi, mme e tla nne e be badumedi le nakong e tlang. Basotho ke badumedi ba popota ka nako tsohle. Ha baruti ba melata ba fihla Aforika ba ba fumane ba tseba le ho sebeletsa Modimo o moholo.

6.5.6 Bodumedi ba Setso ha bo sebedise Sekgowa

Ho na le tletlebo e reng Bodumedi ba Setso nakong eo bo phethahatswang ha ho sebediswe puo ya Sekgowa e leng Senyesemane. Ho sebediswa dipuo tsa Basotho, mme hona ho bontsha ho hloka ntshetsopele, matlafatso le tshallomorao e teng ho bona. Mohopolo ona o thunthetsa dipuo tseo Modimo a bopelletse Basotho le tsona ha mmoho le tumelo ya bona. Ha ba sebeletsa Modimo ka dipuo tsa bona, Modimo le badimo ba bona ba ba utlwa hantle le ho amohela dikopo tsa bona. Modimo o tseba le ho utlwa dipuo

tsohle tseo a bopelletseng dibopuwa tsa hae le tsona. Mohlomong he e ka ba hantle le ha ditumelo tse ding di ka sebedisa Sesotho nakong ya phethahatso ya tsona.

6.5.7 Balatedi ba Bodumedi ba Setso ba tshoswa ka dihele

Dihele ke koko e kgolo eo balatedi ba Bodumedi ba Setso ba tshoswang ka yona. Ho thwe ha ba ke ke ba lahla tumelo ya bona, mme ba mamarela le ho kikitlala Bojakane, koko e dihele e sa tla ba loma, e ba fetse laritha. Taba ena ke phoso hore ho etswe jwalo ka ha eka tumelo ya Bojakane ke yona to ka monwana feela eo e leng tumelo ya nnete, ha e le tumelo ya Basotho yona ha se tumelo ya nnete. Bodumedi ba Setso ke tumelo ya nnete, balatedi ba yona jwalo ka balatedi ba ditumelo tse ding ha ba hlokahala, ba ya meahong ho Mmopi. Ho hang ha ba ye diheleng. Ha ho hlalosa bohlokwa le tekatekano ya ditumelo tsohle ho thwe:

Take notice that we all emanate from a common source of life. We share the commonness of believe: that of the " Existence of the Supreme Reality."There is, therefore, no difference in religious belief and faith. Just as the tree has several branches whose his source is one, so also differences may be apparent in various religions but the essential element is the same – whether it be traditional religions or not. There is no need for religious intolerance. Within "human family." We are all ONE with the same human validity, equality and dignity as replicas of the same divine Creator. (Koka; 2001:87)

Koka o opile kgomo lenaka le ha ditumelo di le ngatangata e bile di fapane, motheo le mohlodi o mong to ka monwana, ke Modimo Mmopi wa batho bohle. Noka e nngwe, mme e tlatswa ke dinokana. Balatedi ba ditumelo tse fapafapaneng ba tshwanetse ho ba le mamellano, ba se ke ba kgesana.

6.6 QETELLO

Ha ho setjhaba lefatsheng se sa rapeleng Modimo, etswe Modimo o di bopelletse le tsebo ya bomodimo. Ho kenyelletswa le Basotho, ditumelo

tsohle di bua ka Modimo a le mong to ka monwana, mme ka hoo di a lekana.

Mudi (1999:13) o netefatsa ntlha ena jwana:

All religions are equal,

All religions are great,

All religions teach man to walk on the path of humanity,

All religions teach mankind to follow humans' values, like truth, love, compassion, no – violence and bene – violence.

The root of all religions is the same – only branches are different;

Likewise the boundaries of countries are separate but the earth is one.

People are citizens of different countries but they are all inhabitants of the same earth;

The Creator of this earth and this universe is the same God.

Setjhabeng sa Basotho ho na le basadi le banna ba nang le neo le boiphihlelo ba tumelo. Ha baruti ba melata ba fihla Aforika ba fumane Basotho ba na le tsebo e tletseng ya letshwao la bomodimo tiholehong le lefatsheng. Le ho tse amanang le thuto ba ne ba se ba tswetse pele ka sekolo sa lebollo, tsa bophelo bo botle ba itsherelletsa le ho iphekola mafung ka dingaka tsa setso, ho tsa puso marena a ne a le teng ho phethahatsa morero ona. Basotho haesale ba tswelletse pele mafapheng ohle a bophelo.

Phuputso e tla dihela dikgala ka kgaolo ya bosupa. Se tlang ho tshohlwa kgaolong ena ke qetello e akaretsang dikgaolo tse etelletseng kgaolo ya bosupa pele, phephetso ya phuputso, dikgeo tsa yona le lenane la mehlodi ya dibuka.

KGAOLO YA 7

QETELLO E AKARETSANG

Sepheo sa mantlha sa phuputso ena e ne e le ho batlisisa letshwao la bomodimo dingolweng tsa Sesotho. Ka mokgwa o tebiteng, o makgethe phuputso e ile ya hla ya itahlela ka setotswana ho phenyokolla sehlooho sena. E ile ya hohola dibuka tsohle tse ngotsweng ke Basotho, masedinyana le tlhahisoleseding yohle e ileng ya nna ya hlahella leetong lena le lelelele la ho fofonela. Lenane la mehlodi ya dibuka tse ngatangata tse lekotsweng ho hlakisa sehlooho sa phuputso le fumaneha ka bongata hona kgaolong ena seratswaneng sa ho qetela sa yona, e leng lenane la mehlodi.

Dingolwa tsa Sesotho tse lenane le hodimo di ile tsa bokelletswa tsa behwa mona, mme jwale ha sebediswa tsela tsa manollo tse fapafapaneng ho bona hore di fupere tlhahisoleseding efe ka letshwao la bomodimo dingolweng tsa Sesotho. Tsela tsa manollo tse sebedisitsweng mona ke Semiotiki, Theho ya mabitso, Lenaka la Motheo (Lekgotla la Kgaso la Aforika Borwa) le dipuisano le Basotho ba mmakgonthe e seng Bokgwanatshwana kapa Basothommotwana. Ditsela tsena di thusitse haholo ka ha di entse hore phuputso e se ke ya eba moqoqo feela tjena, o se nang moelelo.

Se ileng sa hlaka ke hore sehlooho sa phuputso se wela ka kotloloho tlasa Bodumedi ba Setso. Jwalo ka ha ditjhaba tsa lefatshe tse fapaneng di na le tumelo tsa tsona tse fapaneng, Basotho le bona ba na le tumelo ya bona, lebitso la yona ke Bodumedi ba Setso. Ditumelo tsohle di a lekana, ha ho tumelo e kgolo kapa e betere ho feta e nngwe. Tumelo ena ba bile le yona ho tloha kgalekgale kwana, nakong ya maswetso, baruti ba Makgowa ba eso fihle Lesotho ka selemo sa 1833. Basotho ba dumela hore ba tswa ho Modimo o moholo mmopong, mme ba tla boela ho Mmopi wa bona meahong. Ereka ha Modimo enwa a le moholo, a phahame le ho tshabeha, ha ba mo rapele ka kotloloho, empa ba mo rapela ka badimo ba bona. Ha ba rapele badimo, ba rapela Modimo wa kgale ka medimo e metjha e leng badimo. Matšela (1990:6) o hlalosa tsebo ya bomodimo ya Basotho tjena:

Makhabane a Moea/Tumelo: ana mohlaope ke a bohlokoa ka ho fetisisa sechabeng. Basotho ba ikuka ba tsoa ho Modimo (Mopong) me ba tla boela teng ha ba falla lefatseng lena. Thapelo ena ya bona e pepesa nete eo malebana le tumelo ea bona.

Molimo a k'u utloe, re a rapela,
Molimo oa leseli, oa Rammoloki,
Molimo o liatla li maroba:
Liatla li tšoeu tsa Rammoloki,
Hlahla metsi u a etse keleli,
Hoba keleli u nchafatsa lichaba,
Lichaba li tsoang ho Uena Mopong,
Lichaba li ea boela ho Uena Meahong.
Leseli!

Phuputso e ile ya hlalosa hore Basotho ha Modimo a ba hlohonolofaditse ka ngwana, ba ipona ba le lehlohonolo la tshitshidi. Etswe ngwana ke setjhaba sa ka moso. Ngwana enwa ha a rehwe lebitso feela tjena. Lebitso la motho le senola hore motho ke wa setjhaba sefe, mekgwa le meetlo ya sona le semelo sa monga lona. Ke ka hoo ba hatang butle ha ba reha ngwana lebitso hobane lebitso le na le seabo se seholo bophelong ba ngwana. Theho ya lebitso ke ketsahalo e kgolo, eo ka yona Basotho ba kopang Modimo ya ba hlohonolofaditseng ka ngwana hore a e hlohonolofatse le ho abela ngwana enwa bophelo bo botle, bo tlang ho thabisa leloko la habo le setjhaba sohle. Mohopolo ona o tiiswa jwana:

At the **Naming Ceremony** of the child, according to the Afrikan Religion, the presiding Elder spits (softly) and whispers the name (Word) into the child's ear. This is the sacred ritual which fulfils the process of implanting and synchronizing the given name (perhaps that of the ancestor) with the child's soul – making the child conscious of the given name that marks its identity, and, surprisingly, the child reacts or responds to the name at once. (Koka; 1999:12)

Jwalo ka ha Basotho ba e na le tsebo ya bomodimo e bile e le mona le thehong ya lebitso bodumedi bo bonahala, ho na le ditikoloho tse pedi tseo

Modimo a itshupileng ho bona ho tsona. Dibaka tsena ke mmopong, meahong moo Modimo a leng teng. Ke moo Basotho ha ba tloha lefatsheng lena ka lefu ba yang teng. Bophelo ba meahong bo fapane le ba lefatsheng lena ka ha baahi ba lona ha ba sa kopana le mathata le ditsietsi tsa bophelo. Sebaka sa bobedi ke lefatshe lena leo batho ba phelang ho lona. Lefatshe leo Modimo a le bopileng le le letleletle, la mpa la fetolwa sebopeho ke Rameleko le balatedi ba hae. Mona mmopong le lefatsheng Modimo o itshupile ho Basotho ka mekgwa e mmedi, e leng mokgwa o akaretsang le o qollehileng.

Mmopong le lefatsheng Basotho ha ba bona le ho tadima tlhohleho yohle ya Modimo, eba ba fumana setshwantsho se setle sa Modimo. Tlhohleho e hlalosa ka mokgwa o motle, o batsi hore Modimo mosebetsi wa hae ke ofe, matshwao a bomodimo ao a nang le ona a ke keng a fumanwa dibopuweng tsa hae, matshwao a botho ao a nang le ona a fumanwang le ho motho ka ha a mmopile ka lerato la hae. Tsena tsohle Basotho ha ba di bona eba ba reha Modimo mabitso a mangatangata ho hlalosa tshwantshisosemelo ya hae. Mabitso ohle ao ba a rehileng Modimo a fana ka seo Modimo a leng sona. Bona he ke bopaki bo matla ba tsebo ya bomodimo ya Basotho, ha ho pelaelo ya hore ke barapedi ka mehla. Lesitsi (1990:129 – 130) o akaretsa mabitso ao Basotho ba a rehileng Modimo ka mokgwa ona:

A mang a mabitso ana a mangata a buang ka Molimo a hlaha komeng kapa lifeleng tsa Basotho, a hlaha tjena:

“Mopelimoholo oa **Raseaparalome**,

Ha ke a ikapesa ke apesitsoe,

Ke batho (Boraro bo halalelang) ka boomo,

BoMohokng mohokong joa **Pilo**, pilo joa **Sekhele**.”

Hape thapelong ea khalekhale ea Sesotho,

Mabitso ao a hlaha tjena:

“Oho Moilmo, re utloe re a rapela.

Molimo o mocha rapela oa khale,

U re rapelle ho o moholo **Jere**,

Mojari oa litšito tsa batho,

Molimo oa leseli oa **Rammoloki**,

Molimo o **liatla li maroba** (masoba),

Liatla li robakiloe ke ho re shoela.

Liatla li tšoeu tsa Rammoloki,

Li tšoeu joalo ke ho bopa masea.

Tihahlamacholo Rammoloki

Hlahla metsi a etse likeleli,

Hoba keleding u nchafatsa lichaba teng,

Lichaba li tsoang ho uena Mopong,

Li tlang ho khutlela ho uena meahong.

Leseli!"

Boholo ba ditaba tsa tumelo ya Basotho di phetwa dikomeng le difeleng. Basotho ba dumela le ho amohela dikoma le difela e le dinnete tsa bohlokwa tsa setjhaba. Ke tsona buka ya nnete ya Basotho e phuthetseng nalane ya bona. Mosotho wa sebele ke Mosotho wa mmanneteakoma, e le ha a tshwantshwa le ditaba tse fumanwang dikomeng le difeleng tsa Basotho.

Phuputso e ile ya manolla dibuka tsa dipale tse tharo e leng:

1. **Moeti wa Botjhabela** (1907) ka T.M. Mofolo.
2. **Chaka** (1962) ka T.M. Mofolo.
3. **Nqalong ya Lerato** (?) ka B. Malefane.

Dibukeng tsena se ileng sa hlaka ke hore Basotho ke badumedi ba nnete, ba tsebile Modimo kgalekgale kwana. Baruti ba Makgowa ha ba fihla Lesotho, Basotho ba ne ba se ba e na le tsebo ya bomodimo e fellelseng. Ka lebaka la ho kopana le ditjhaba tse kang tsa Makgowa le tse ding le mekgwa le meetlo ya bona, mme jwale ha ba sa itseba, e se e le Bokgwanatshwana. Maemo ana ke qaka e kgolo e tshwanelang ho rarollwa. Tharollo ya qaka ena e hlakiswa jwana:

Sebetsa le mokgwa o motle, wa bohlokwa, o ka re thusang hore re fihlelle tharollo ke hore batho ba rutwe. Malapeng, mesebetsing, dikolong, dikopanong tsa setjhaba le dinakong tsa matsatsi a setso le botjhaba, re eme ka maoto re rute setjhaba ka ha tumelo, meetlo le mekgwa ya ho phela ya seholoholo. Dikolong tsa rona thuto ena e rutwe

le ho ngolwa mafelong a selemo jwalo ka ha ho etswa ka ditumelo, meetlo le mekgwa ya ho phela ya Bophirimela. Ka ho etsa tjena ke dumela hore re tla kgona ho thibela ho repitlwa ha tumelo ya Aforika. Sebopeho sa rona e tla hle e be sona sa Basotho ba nnete ba pele, Basotho ka sebele, ka madi le ka puo tsa bona. Basotho ba sa tlwaeleng tumelo le mekgwa ya ho phela ya Bophirimela. Ka bokgeleke, bokgabo le bonono bangodi ba Maaforika ke batho ba nang le tumelo eo e leng ya bona. Maobane, kajeno, hosasa, monongwaha le isao. Basotho haesale re ntse re le barapedi, borapedi ba rona bo mpile ba thunthetswa ke ba Bophirimela. (Motingoe; 2001:71 – 72)

Hara Basotho ho na le dikgalala le bahale bao Modimo o hlohonolofaditseng Basotho ka bona. Ba na le dihlobo le bokgoni bohle ba ho ka etella pele leboho ntweng ya ho hlaola le ho ntsha ka metso ho timellwa le ho lahlehelwa ke Bodumedi ba Setso. Bahale bana ba tshehetswe ka hohlehohle le ho engwa nokeng. Ka mokgwa ona sesedi sena se tla hlolwa le ho bolawa, e be Basotho ba kena lelapeng la matjhaba e le Basotho ba nnete. Koka (2001:50) ha a bua ka tsela eo Basotho ba ka lwanelang ho kgutlisetswa ha mekgwa le meetlo ya bona ya ho phela o re:

In the wake of the **“AFRIKAN RENAISSANCE,”** there is a need for the revisit of our glorious past; to go over a path whose sidewalks are littered with virtues and values that were once utilized within our social, economic, political and religious sectors of our lives. These were an enabling attributes that brought about positive development, human advancement, stability, harmony and peace in the human society.

Phuputso ena ke e nngwe ya dihlobo le diphehiso tse matla, tsa bohlokwa Basothong bohle, ba leng motlotlo le ho ikgantsha ka Basotho ba bona. E tla ba thuso ho bona ho tlala seatla le ho ba tswela molemo bophelong ha ba ntse ba leka ho ikatela ka ditaba tsa Sesotho. Ka ha kgomo ha e nye bolokwe kaofela, Basotho ba tlang ho bala phuputso ena, ho na le phephetso e matla, e kgolo, e ba tobileng ya hore ba tebe ho feta ka ho etsa phuputso e amanang le tshwantshisosemelo ka Modimo, Mmopi wa bona. Mohlomong phuputsong ya bona ba ka fumana mabitso a Modimo ao lenane la ona le

fetang la mashome a robedi le metso e mmedi ao phuputso ena e a totobaditseng. Ba hlalose le mabitso a mohanyetsi e moholo wa Modimo e leng Ramano. Ba totobatse le kamano pakeng tsa Basotho le badimo ba bona bana bao ba rapelang Modimo ka bona. Lekala la phuputso ya Bodumedi ba Setso le phatlalletse le ho buleha haholo ho ka fuputswa, ka ha Basotho ba bangata diphuputsong tsa bona ba sekametse makaleng a mang a bophelo. Bodumedi e hlile ba a bo kwekwetla. Ho na le sekgeo se seholo se tshwanetseng ho tlatswa e le ka nnete. Basotho diphehiso tsa Tlou ke tseo, dikgomo tsa Tloung di sisitse, di tswetse mafahla. Ha di be mohatla wa kgwiti mona.

LENANE LA MEHLODI

- Afrika, E.M. 1999. *Re a Fahlollana*. Pretoria: J.L. van Schaik Publishers.
- Atkison, N.D.; Lekholoane, M. 1993. *Tsa Likoankoetla le Bahale Naheng ya Lesotho*. Maseru - Lesotho: Macmillan.
- Booyesen, L.S. 1983. *Lehakwe*. Johannesburg: Educum Publishers.
- Booyesen, L.S. 1984. *Mosotho*. Pretoria: J.L. van Schaik (Pty.) Ltd.
- Booyesen, L.S. 1989. *Sekhukhune*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Bunyan, J. 1983. *Leeto la Mokreste*. Morija – Lesotho: Morija Sesuto Book Depot.
- De Villiers, A. 1953. *English in Africa*. Grahamstown: Rhodes University.
- Douglas, J.D.; Hillyer, N.; Bruce, F.F.; Guthrie, D.; Millard, A.A.; Packer, J.I. ; Wiseman, D.J. 1962. *New Bible Dictionary*. England: Inter – Varsity Press
- Eco, U. 1984. *Semiotics and the Philosophy of Language*. United Kingdom: The Macmillan Press Ltd.
- Elam, K. 1980. *The Semiotics of Theatre and Drama*. London: Methuen & Co. Ltd.
- Ellenberger, D.F. 1988. *Histori ya Basotho Karolo 1 Mehla ya Boholoholo*. Morija - Lesotho: Morija Sesuto Book Depot.
- Fetzer, S. 1992. *The World Book Encyclopedia*. London: Chicago Sydney Toronto.
- Fowler, F.G. and H.W. 1969. *The Pocket Oxford Dictionary of Current English*. Oxford: University Press.
- Freedman, D.N. 2000. *Dictionary of the Bible*. U.S.A.: Wm.B.Eerdmans Publishing Co.

Grolier, I. 1992. *The New Book of the Knowledge*. Danbury: Grolier Incorporated.

Grolier, I. 1995. *Encyclopedia Americana*. Danbury: Grolier Incorporated.

Grove, B.S.; Le Roux, F.J.; Geysler, O.; Dugard, J.H. 1969. *Revised Social Studies Forms 2 and 3*. Johannesburg: Via Afrika Publishers.

Guma, S.M. 1990. *The Form, Content and Technique of Traditional Literature in Southern Sotho*. Pretoria: J.L. van Schaik (Pty.) Ltd.

Hildebrandt, J. 1981. *History of the Church in Africa*. Waterville: Africa Christian Press.

Jacottet, E. 1990. *Litšomo tsa Basotho. Buka ea Bobeli*. Morija - Lesotho: Morija Sesuto Book Depot.

Jacottet, E. 1991. *Ditshomo tsa Basotho. Buka ya Pele*. Morija - Lesotho: Morija Sesuto Book Depot.

Jefferson, A.; Robey, D. 1982. *Modern Literary Theory. A Comparative Introduction*. London: BT Batsford Ltd.

Katametsi, J.M. 1998. *Conflict in J.M. Ntsimes's Drama – Text : Pelo e ja Serati*. Unpublished MA Dissertation. Potchefstroom: Potchefstroom University.

Khaketla, B.M. 1982. *Mosadi a Nkhola*. Morija-Lesotho: Morija Sesuto Book Depot.

Khaketla, B.M. 1983. *Bulane*. Johannesburg: Educum Publishers.

Khaketla, B.M. 1984. *Meokgo ya Thabo*. Morija - Lesotho: Morija Sesuto Book Depot.

Koka, K. 1999. *The Afrikan Traditional Religion and Spirituality*. Paper Delivered to Parliament of the World Religions. South Africa: Cape Town.

- Koka, K. 2001. *Ubuntu/Botho: Recipe for New World Order " Today is Tomorrow"*. Johannesburg: Kara Heritage Institute.
- Koote, J.D. *Dimakatso wa Sekgutlong*. King William's Town: Thanda Press.
- Kunene, D.P. 1971. *Heroic Poetry of the Basotho*. London: Oxford University Press.
- Kunene, D.P. 1996. *Dithoko, Dithothokiso le Dithoholetso tsa Sesotho*. Cape Town: Oxford University Press.
- Kwetana, M.W. 2000. *A Critical Exposition of Historicism and Implicit Activism in Elundini Lothukela*. Unpublished PH.D Thesis. Cape Town: University of Cape Town.
- Larbi, E.K. *CYBERJOURNAL PENTECOSTAL CHARISMATIC: " The Nature of Continuity and Discontinuity of Ghanaian Pentecostal Concept of Salvation in African Cosmology."*
- Lenake, J.M. 1988. *Kgekge*. Sandton: Hodder & Stoughton.
- Lenake, J.M. 1989. *Dinotshi*. Pretoria: J.L. van Schaik (Pty.) Ltd.
- Lenake, J.M. 1989. *Mahe*. Sandton: Hodder & Stoughton.
- Lenake, J.M.; Swanepoel, C.F.; Moeketsi, R.H.; Selepe, T.J. 1990. *Southern Sesotho Study Guide for SSE203-3*. Pretoria: UNISA.
- Lenake, J.M. 1990. *Tadimisano*. Wetton: Juta & Co. Ltd.
- Lenake, J.M.; Swanepoel, C.F.; Selepe, T.J. 1994. *Southern Sesotho Study Guide 1 for SST102-X*. Pretoria: UNISA.
- Leoatle, E.M. 1952. *Morena Moshoeshoe Mora Mokhachane*. Morija-Basotholand: Morija Sesuto Book Depot.
- Lesoro, E.A.S. *Mathe-Malodi*. Pretoria: Via Afrika.

- Lesoro, E.A.S. 1993. *Kgetla ya Moshwawaila*. Pretoria: Kagiso Publishers.
- Lesitsi, A.M. 1990. *Seemahale*. Randburg: Hodder & Stoughton Educational.
- Luck, C. 1991. *Tahleho le Thaba e Halalelang*. Pretoria: De Jager Haum Publishers (Mofetoledi : R.J.R. Masiea).
- Maake, N.P. 1992. *Tjootjo e tla Hloma Sesela*. Cape Town: Maskew Miller Longman (Pty.) Ltd.
- Maake, N.P. 1996. *Matshohlo a Dingolwa tsa Sesotho*. Pretoria: BARD Publishers.
- Maboea, P.T.P. 1978. *Nyarela Kweetseng*. King William's Town: Thanda Press.
- Maboee, A.T. 1983. *Menyepetsi ya Maswabi*. King William's Town: Thanda Press.
- Machobane, J.J. 1985. *Mphatlalatsane ya Sekgutlo*. Morija - Lesotho: Morija Sesuto Book Depot.
- Mafata, T. 1991. *Mehaladitwe ha e Eketheha*. Pretoria: Kagiso Publishers.
- Mahanke, M. 1993. *Motsotuwa*. Witsieshoek: M.A. Mahanke.
- Maile, M.L. 1977. *Ngwanana ha a Botsa Telejane*. Morija - Lesotho: Morija Printing Works.
- Malao, S.J. 1990. *Tshekatsheko ya Dipadi tse Kwadilweng ke M.O.H. Seboni ka Boena*. Unpublished MA Dissertation. Potchestroom: Potchefstroom University.
- Malefane, B. *Nqalong ya Lerato*. King William's Town: Thanda Press.
- Makhubela, Y. 2000. *Art and Ideology in the Poetry of K.P.D. Maphalla*. Unpublished PH.D Thesis. Johannesburg: Vista University.

- Makobane, M.; Sithole, B.; Shiya, M. 1995. *The Church and African Culture*. Germiston: Lumko.
- Mangoaela, Z.D. 1977. *Hara Dibatana le Dinyamatsane*. Morija – Lesotho: Morija Sesuto Book Depot.
- Mangoaela, Z.D. 1990. *Lithoko tsa Marena a Basotho*. Morija – Lesotho: Morija Sesuto Book Depot.
- Manser, M.H.; Grath, A.E.; Pacher, J.I.; Wiseman, D.J. 1999. *Zondervan Dictionary of Bible Themes*. U.K.: Hodder and Stoughton.
- Maphalla, K.P.D. 1983. *Mahohodi*. Pretoria: J.L. van Schaik (Pty.) Ltd.
- Maphalla, K.P.D. 1984. *Dikgapha tsa ka*. Pretoria: J.L. van Schaik (Pty.) Ltd.
- Maphalla, K.P.D. 1985. *Dikano*. Johannesburg: Educum Publishers.
- Maphalla, K.P.D. 1985. *Tsie Lala*. Cape Town: Maskew Miller Longman (Pty.) Ltd.
- Maphalla, K.P.D. 1991. *Sentebale*. Pretoria: Acacia Books (Via Afrika).
- Maphike, P.R.S. 1991. *History of Southern Sotho Literature as System, 1930 – 1960*. Unpublished PH.D Thesis. Pretoria: Unisa.
- Martin, R. 2002. *The World Book Encyclopedia of People and Place*. Chicago: World Book, Inc.
- Masiea, R.J.R. 1981. *Seyalemothati*. Pretoria: J.L. van Schaik (Pty.) Ltd.
- Masiea, R.J.R. 1983. *Boo Borena*. Johannesburg: Educum Publishers.
- Masiea, R.J.R. 1988. *Sethotsela sa Qoqolotsing*. Pretoria: De Jager-Haum Publishers.
- Matlamelle, M.P. 1985. *Ngaka ya Mosotho*. Morija – Lesotho: Morija Sesuto Book Depot.

- Matlosa, S. 1983. *Mopheme*. Cape Town: Printpak (Cape) Ltd.
- Matšela, Z.A. 1990. *Bochaba ba Basotho*. Mazenod-Lesotho: Mazenod Printing Works.
- Matseletsele, D. *Ditaba tsa Tawana*. Goodwood: Via Afrika Limited.
- Mbiti, J.S. 1975. *Introduction to African Religion*. Johannesburg, S.A.: Heinemann Publishers (Pty.) Ltd.
- Mbiti, J.S. 1989. *African Religions and Philosophy*. Sandton: Heinemann.
- Mdaka, S.S. 2002. *A Comparative Study of Ideology and Aesthetics in the Novels of Selected South African Xhosa – Language Writers and Kenyan African Authors in English*. Unpublished PH.D Thesis. Cape Town: University of Cape Town.
- Mocoancoeng, J.G. 1982. *Meqoqo ya Phirimana*. Johannesburg: Educum Publishers.
- Moeketsi, J.M.L. 1990. *A Sociocultural Linguistic Study of Personal Names in Sesotho*. Unpublished MA Dissertation. Leeds, England: University of Leeds.
- Moeketsi, R.H.; Mischke, G.E.; Kock, L.J.; Sibeko, T.A.; Swanepoel, C.F. 1994. *SOUTHERN SOTHO Study Guide 2 for SST102 – X (A Functional Approach to Aspects of Morphology)*. Pretoria: University of South Africa.
- Mofokeng, T.M. 1970. *Sekhona sa Jwala*. Morija-Lesotho: Morija Sesuto Book Depot.
- Mofokeng, S.M. 1983. *Leetong*. Morija-Lesotho: Morija Sesuto Book Depot.
- Mofokeng, S.M. 2001. *Senkatana*. Johannesburg: Educum Publishers.
- Mofolo, T. 1907. *Moeti wa Botjhabela*. Morija Basutoland: Morija Sesuto Book Depot.
- Mofolo, T. 1925. *Chaka*. Morija – Lesotho: Morija Printing Works.

- Mofolo, T. 1983. *Moeti wa Botjhabela*. Morija – Lesotho: Morija Sesuto Book Depot.
- Moilola, J.J. 1967. *Paka-Mahlomola*. Goodwood: Via Afrika Limited.
- Moilola, J.J. 1992. *Dipale le Metlae*. Pretoria: Via Afrika Limited.
- Mojaki, P.J. *Makolwane a Kajeno*. Cape Town: Maskew Miller Ltd.
- Moleleki, M.M. 1993. *Makokonana a Neanotaba le Dingolwa tsa Sesotho*. Randburg: Vivlia Publishers & Booksellers (Pty.) Ltd.
- Moleleki, M.M.; Xaba, D.L.; Makappa, M.M.; Matla, T.M.; Nhlapo, N.J.; Mophethe, C.L.J. 1995. *Makatolle*. Pretoria: Kagiso Publishers.
- Mokoena, J. 1982. *Mollelwa Sefaha sa Basotho*. Johannesburg: Educum Publishers.
- Mokoena, V.K. 1985. *Nkopeleng*. Pretoria: J.L. van Schaik (Pty.) Ltd.
- Moletsane, R.I.M. 1983. *Diparola-Thota. Difela tsa Sesotho le Ditsamaya Naha*. Maseru: Longman Lesotho (Pty.) Ltd.
- Mophethe, C.L.J. 1968. *Mofufutso wa Phatla*. Goodwood: Via Afrika Limited.
- Mophethe, C.L.J. 1983. *Menyabuketso*. Pretoria: J.L. van Schaik (Pty.) Ltd.
- Mosese, A.O.T. 1994. *Motho ke Ntho e Jwang?* Johannesburg: Centaum Publications.
- Motingoe, M.M. 2001. *Bodumedi Diqatjweng tsa Sesotho*. Unpublished BA Honours Article. Vanderbiljpark: Potchefstroom University for C.H.E.
- Motlamelle, M.P. 1985. *Ngaka ya Mosotho*. Morija – Lesotho: Morija Sesuto Book Depot.
- Motsamai, E. 1986. *Mehla ya Madimo*. Morija-Lesotho: Morija Printing Works.

- Motsatse, R.L. *Moitshepi le Moeletsi*. Goodwood: Via Afrika Limited.
- Motshekga, M.K. *Modjadji the Rain – Queen History, Culture and Spirituality*. Pretoria: Kara Publishers and Book Sellers.
- Mthembu-Salter, L. 2001. *Call me by my Name*. Cape Town: Lindiwe Mthembu-Salter.
- Mudi, B.K. 1999. *One God*.
- Ngcangca, D.G.M. 1989. *Mabalankwe ka Bangodi*. Pietermaritzburg: Shuter & Shooter (Pty.) Ltd.
- Nhlapo, N.J. *Petswamajweng, Konyana ya Mahlabelo*. Pretoria: De Jager - Haum Publishers.
- Nkhatho, K. 1996. *Dinyane la Tshepe, Sebalamakgulo*. Pretoria: J.L. van Schaik Publishers.
- Noge, S.B.M. 1994. *Loso Jaaka Tlhotlheletso mo Pokong ya Setswana*.
Unpublished MA Dissertation. Potchefstroom: Potchefstroom University.
- Ngeku, A. *Arola Naheng ya Maburu*.
- Ntsane, K.E. *Bao Batho*. Johannesburg: Bona Press Ltd.
- Ntsane, K.E. 1975. *Makumane*. King William's Town: Thanda Publishers.
- Ntsane, K.E. 1982. *Mmusapelo*. Morija-Lesotho: Morija Sesuto Book Depot.
- Ntsane, K.E. 1982. *Nna Sajene Kokobela, C.I.D.* Johannesburg: Bona Press.
- Ntsane, K.E. 1987. *Masoabi Ngwana Mosotho wa Kajeno*. Morija – Lesotho: Morija Sesuto Book Depot.
- Nyirongo, L. 1997. *The Gods of Africa or the Gods of the Bible?* Potchefstroom: Potchefstroom University for Christian Higher Education.

- Oduyoye, M.A. 1997. *The African Experience of God Through the Eyes of an Akan Woman*. Summer: English Jesuit Journal of Spirituality.
- Pearsall, J. 1934. *The Concise Oxford English Dictionary*. Oxford: University Press.
- Peterson, B. 1997. *Monarch, Missionaries and African Intellectuals: Redemption and Revolution in Southern Theatre, 1900 - 1940*. Unpublished PH.D Thesis. Johannesburg: Witwatersrand University.
- Pretorius, H.L.; Odendaal, A.A.; Robinson, P.J.; van der Merwe, G. 1987. *Reflecting on Mission in the African Context*. Bloemfontein: Pro Christo Publications.
- Ramathe, A.C.J. 1982. *Tshepo*. Johannesburg: Educum Publishers.
- Riffaterre, M. 1978. *Semiotics of Poetry*. Bloomington: Indiana University Press.
- Roelofse, J.J. 1982. *Signs and Significance*. Isando: McGraw - Hill Book Company Ltd.
- Schipper, M. 1999. *Imagining Insiders: Africa and Question of Belonging*. London and New York: Cassell.
- Seema, J. 2003. *Sesotho Study Guide For SSOL 121*. Faculty Of Vaal Triangle: North - West University.
- Segoete, E. 1915. *Raphepheng*. Morija - Lesotho: Morija Printing Works.
- Segoete, E. 1970. *Monono ke Mohodi ke Mouwane*. Morija - Lesotho: Morija Sesuto Book Depot.
- Sekese, A. 1953. *Mekhoa ea Basotho*. Morija - Basutoland: Morija Sesuto Book Depot.
- Sekese, A. 1983. *Mekgwa le Maele a Basotho*. Morija - Lesotho: Morija Sesuto Book Depot.

Selepe, T.J. 1993. *Contemporary Black Protest Literature in South Africa: A Materialist Analysis*. Unpublished MA Dissertation. Pretoria: University of South Africa.

Selepe, T.J. 1994. *Maratha 11*. Swaziland: Macmillan Boleswa Publishers (Pty.) Ltd.

Selepe, T.J. 1996. *Bohang Dikgalala*. Pietermaritzburg: Shuter & Shooter (Pty.) Ltd.

Selepe, T.J. 1996. *Some Implications of Media Policy and Ethics in Literary Production a Preliminary Survey of Sesotho Literature*. Pretoria: Unisa.

Selepe, T.J. 2003. *Sesotho Study Guide for SSOL122*. Potchestroom: Platinum Press.

Selepe, T.J. *Motataisi wa Thuto ya Dingolwa (SS0743, SS0744 le SS0742)*. Vaal Triangle: Potchefstroom University For C.H.E.

Stevenson, L.R. 1992. *The New Book of Knowledge. United States of America*: Grolier Incorporated.

Steyn, C. 2004. *Religion in Life Orientation*. Pretoria: University of South Africa.

Swanepoel, C.F.; Kock, L.J.; Moeketsi, R.H.; Mischke, G. 1984. *Southern Sotho Study Guide 1 for SST102 – X (Introduction to Phonetics and Phonemics)*. Pretoria: Unisa.

Swanepoel, C.F. 1990. *African literature: Approaches and Applications*. Pretoria: Haum Tertiary.

Swanepoel, C.F.; Lenake, J.M.; Kock, L.J.; Moeketsi, R.H.; Willemse, B.C.C.; Selepe, T.J. 1991. *Southern Sesotho Only Study Guide for SSE305-9 (Modern Sesotho Literature)*. Pretoria: Unisa.

Thejane, D.A. 2001. *Seabo sa Borena Dingolweng tsa Sesotho*. Unpublished BA Honours. Vanderbiljpark: Potchefstroom University For C.H.E.

Thompson, D. 1996. *The Pocket Oxford Dictionary*. Oxford: University Press.

Tšiu, M.W. 2001. *Basotho Family Odes (Diboko) and Oral Tradition*. Unpublished MA Dissertation. Pretoria: Unisa.

Verhoef, M. April – May 2001. *Semiotics Translation Studies*. Vanderbiljpark: University of Potchefstroom for C.H.E.

Friday March 12 2004. *Sowetan*. South Africa: Johannesburg.

Mokgatlo wa Bibeletse wa Aforika e Borwa. 1989. *Bibele Phetolelo e Ntjha*. Goodwood, Cape: National Book Printers.